

KODEKS CYWILNY

Komentarz

redakcja naukowa

Małgorzata Balwicka-Szczyrba, Anna Sylwestrzak

Małgorzata Balwicka-Szczyrba, Krzysztof Czub, Filip Czuchwicki
Marcin Glicz, Bartłomiej Gliniecki, Leszek Jantowski
Grzegorz Karaszewski, Beata J. Kowalczyk, Anita Lutkiewicz-Rucińska
Maja Maciejewska-Szałas, Dorota Maśniak, Grzegorz Sikorski
Anna Sylwestrzak, Bartosz Szolc-Nartowski

KODEKS CYWILNY

Komentarz

redakcja naukowa

Małgorzata Balwicka-Szczyrba, Anna Sylwestrzak

Małgorzata Balwicka-Szczyrba, Krzysztof Czub, Filip Czuchwicki
Marcin Glicz, Bartłomiej Gliniecki, Leszek Jantowski
Grzegorz Karaszewski, Beata J. Kowalczyk, Anita Lutkiewicz-Rucińska
Maja Maciejewska-Szałas, Dorota Maśniak, Grzegorz Sikorski
Anna Sylwestrzak, Bartosz Szolc-Nartowski

Stan prawny na 1 stycznia 2022 r

Recenzent

Prof. dr hab. Adam Olejniczak

Wydawca

Magdalena Stojek-Siwińska

Redaktor prowadzący

Adam Choiński

Opracowanie redakcyjne

JustLuk

Projekt okładek serii

Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

Komentarze do poszczególnych artykułów napisali:

Małgorzata Balwicka-Szczyrba: art. 1, 44–52, 55¹–55⁴, 97–98, 101–102, 106–108, 140–142, 155–170, 172 (pkt VIII–X), 180–181, 187–194, 232–243, 285–291, 296–300, 303–335, 352, 442¹, 596–602, 888–892, 902¹–907

Małgorzata Balwicka-Szczyrba, Anna Sylwestrzak: art. 13, 16, 244–251

Krzysztof Czub: art. 22¹, 43¹–43¹⁰, 71–72¹, 353–365¹, 366–383

Krzysztof Czub, Maja Maciejewska-Szałas: art. 70¹–70⁵

Filip Czuchwicki: art. 33–43, 835–845, 853–875

Marcin Glicz: art. 109¹–109⁸, 921¹–921¹⁶

Bartłomiej Gliniecki: art. 383¹–396, 535–581, 647–658, 846–852

Leszek Jantowski: art. 117–125, 172 (pkt I–VII), 173–176, 222–231, 405–441, 443–449¹⁰, 758–764⁹, 917–918

Grzegorz Karaszewski: art. 145–150, 152–154, 195–221, 292, 765–773, 876–887, 1012–1087

Beata J. Kowalczyk: art. 56–59, 64–65¹, 532–534, 734–757

Anita Lutkiewicz-Rucińska: art. 8–12, 14–15, 17–22, 25–32, 450–497

Maja Maciejewska-Szałas: art. 60–63, 66–70, 73–94, 110–116, 945, 949–958

Dorota Maśniak: art. 805–834

Grzegorz Sikorski: art. 498–525, 583–595, 603–626, 709¹–733, 774–804, 919–921

Anna Sylwestrzak: art. 5, 23–24, 53–55, 95–96, 99–100, 103–105, 109, 143–144, 151, 182, 252–284,

293–295, 301–302, 347, 659–709, 893–902, 908–916, 922–944, 946–948, 959–1011

Bartosz Szolc-Nartowski: art. 3, 6–7, 336–346, 348–351, 527–531, 627–646

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2022

ISBN 978-83-8246-551-8

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 728 313 462

e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Spis treści

Wykaz skrótów	9
Ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2020 r. poz. 1740 ze zm.)	15
Księga pierwsza. Część ogólna	17
Tytuł I. Przepisy wstępne	17
Tytuł II. Osoby	29
Dział I. Osoby fizyczne	29
Rozdział I. Zdolność prawna i zdolność do czynności prawnych	29
Rozdział II. Miejsce zamieszkania	73
Rozdział III. Uznanie za zmarłego	78
Dział II. Osoby prawne	86
Dział III. Przedsiębiorcy i ich oznaczenia	98
Tytuł III. Mienie	113
Tytuł IV. Czynności prawne	141
Dział I. Przepisy ogólne	141
Dział II. Zawarcie umowy	155
Dział III. Forma czynności prawnych	215
Dział IV. Wady oświadczenia woli	239
Dział V. Warunek	262
Dział VI. Przedstawicielstwo	268
Rozdział I. Przepisy ogólne	268
Rozdział II. Pełnomocnictwo	272
Rozdział III. Prokura	287
Tytuł V. Termin	304
Tytuł VI. Przedawnienie roszczeń	311
Księga druga. Własność i inne prawa rzeczowe	341
Tytuł I. Własność	341
Dział I. Przepisy ogólne	341
Dział II. Treść i wykonywanie własności	341
Dział III. Nabycie i utrata własności	376
Rozdział I. Przeniesienie własności	376
Rozdział II. Zasiedzenie	385
Rozdział III. Inne wypadki nabycia i utraty własności	410
Dział IV. Współwłasność	416
Dział V. Ochrona własności	461
Tytuł II. Użytkowanie wieczyste	488
Tytuł III. Prawa rzeczowe ograniczone	504
Dział I. Przepisy ogólne	504
Dział II. Użytkowanie	515
Rozdział I. Przepisy ogólne	515
Rozdział II. Użytkowanie przez osoby fizyczne	523

Rozdział III. Użytkowanie przez rolnicze spółdzielnie produkcyjne	526
Rozdział IV. Inne wypadki użytkowania	529
Dział III. Służebności	529
Rozdział I. Służebności gruntowe	529
Rozdział II. Służebności osobiste	555
Rozdział III. Służebność przesyłu	563
Dział IV. Zastaw	577
Rozdział I. Zastaw na rzeczach ruchomych	577
Rozdział II. Zastaw na prawach	590
Tytuł IV. Posiadanie	596
Księga trzecia. Zobowiązania	613
Tytuł I. Przepisy ogólne	613
Tytuł II. Wielość dłużników albo wierzycieli	658
Dział I. Zobowiązania solidarne	658
Dział II. Zobowiązania podzielne i niepodzielne	670
Tytuł III. Ogólne przepisy o zobowiązaniach umownych	674
Tytuł IV. (uchylony)	709
Tytuł V. Bezpodstawne wzbogacenie	710
Tytuł VI. Czyny niedozwolone	729
Tytuł VI ¹ . Odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną przez produkt niebezpieczny	825
Tytuł VII. Wykonanie zobowiązań i skutki ich niewykonania	835
Dział I. Wykonanie zobowiązań	835
Dział II. Skutki niewykonania zobowiązań	866
Dział III. Wykonanie i skutki niewykonania zobowiązań z umów wzajemnych	896
Tytuł VIII. Potrącenie, odnowienie, zwolnienie z długu	916
Tytuł IX. Zmiana wierzyciela lub dłużnika	937
Dział I. Zmiana wierzyciela	937
Dział II. Zmiana dłużnika	957
Tytuł X. Ochrona wierzyciela w razie niewypłacalności dłużnika	969
Tytuł XI. Sprzedaż	981
Dział I. Przepisy ogólne	981
Dział II. Rękojmia za wady	995
Dział II ¹ . Roszczenie sprzedawcy w związku z wadliwością rzeczy sprzedanej	1017
Dział III. Gwarancja przy sprzedaży	1019
Dział IV. Szczególne rodzaje sprzedaży	1025
Rozdział I. Sprzedaż na raty	1025
Rozdział II. Zastrzeżenie własności rzeczy sprzedanej. Sprzedaż na próbę	1031
Rozdział III. Prawo odkupu	1035
Rozdział IV. Prawo pierwokupu	1037
Tytuł XII. Zamiana	1045
Tytuł XIII. Dostawa	1047
Tytuł XIV. Kontraktacja	1053
Tytuł XV. Umowa o dzieło	1061
Tytuł XVI. Umowa o roboty budowlane	1074
Tytuł XVII. Najem i dzierżawa	1087
Dział I. Najem	1087
Rozdział I. Przepisy ogólne	1087
Rozdział II. Najem lokalu	1101
Dział II. Dzierżawa	1109
Tytuł XVII ¹ . Umowa leasingu	1118

Tytuł XVIII. Użyczenie	1131
Tytuł XIX. Pożyczka	1138
Tytuł XX. Umowa rachunku bankowego	1142
Tytuł XXI. Zlecenie	1150
Tytuł XXII. Prowadzenie cudzych spraw bez zlecenia	1161
Tytuł XXIII. Umowa agencyjna	1169
Tytuł XXIV. Umowa komisju	1191
Tytuł XXV. Umowa przewozu	1199
Dział I. Przepisy ogólne	1199
Dział II. Przewóz osób	1201
Dział III. Przewóz rzeczy	1202
Tytuł XXVI. Umowa spedycji	1212
Tytuł XXVII. Umowa ubezpieczenia	1218
Dział I. Przepisy ogólne	1218
Dział II. Ubezpieczenia majątkowe	1264
Dział III. Ubezpieczenia osobowe	1285
Tytuł XXVIII. Przechowanie	1298
Tytuł XXIX. Odpowiedzialność, prawo zastawu i przedawnienie roszczeń utrzymujących hotele i podobne zakłady	1303
Tytuł XXX. Umowa składu	1313
Tytuł XXXI. Spółka	1320
Tytuł XXXII. Poręczenie	1333
Tytuł XXXIII. Darowizna	1349
Tytuł XXXIII ¹ . Przekazanie nieruchomości	1363
Tytuł XXXIV. Renta i dożywocie	1367
Dział I. Renta	1367
Dział II. Dożywocie	1372
Tytuł XXXV. Ugoda	1378
Tytuł XXXVI. Przyrzeczenie publiczne	1383
Tytuł XXXVII. Przekaz i papiery wartościowe	1389
Dział I. Przekaz	1389
Dział II. Papiery wartościowe	1396
Księga czwarta. Spadki	1411
Tytuł I. Przepisy ogólne	1411
Tytuł II. Dziedziczenie ustawowe	1429
Tytuł III. Rozrządzenia na wypadek śmierci	1441
Dział I. Testament	1441
Rozdział I. Przepisy ogólne	1441
Rozdział II. Forma testamentu	1456
Oddział 1. Testamenty zwykłe	1456
Oddział 2. Testamenty szczególne	1474
Oddział 3. Przepisy wspólne dla testamentów zwykłych i szczególnych	1491
Dział II. Powołanie spadkobiercy	1498
Dział III. Zapis i polecenie	1508
Rozdział I. Zapis zwykły	1508
Rozdział II. Zapis windykacyjny	1519
Rozdział III. Polecenie	1526
Dział IV. Wykonawca testamentu	1529
Tytuł IV. Zachowek	1535

Tytuł V. Przyjęcie i odrzucenie spadku	1554
Tytuł VI. Stwierdzenie nabycia spadku lub przedmiotu zapisu windykacyjnego, poświadczenie dziedziczenia i ochrona spadkobiercy	1575
Tytuł VII. Odpowiedzialność za długi spadkowe	1588
Tytuł VIII. Wspólność majątku spadkowego i dział spadku	1605
Tytuł IX. Umowy dotyczące spadku	1639
Tytuł X. Przepisy szczególne o dziedziczeniu gospodarstw rolnych	1650
Bibliografia	1659
Skorowidz	1707
O Autorach	1725

Wykaz skrótów

Akty prawne

dyrektywa 85/374/EWG	– dyrektywa Rady z 25.07.1985 r. w sprawie zbliżenia przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych Państw Członkowskich dotyczących odpowiedzialności za produkty wadliwe (85/374/EWG) (Dz.Urz. WE L 210, s. 29, ze zm.)
dyrektywa 86/653/EWG	– dyrektywa Rady z 18.12.1986 r. w sprawie koordynacji ustawodawstw Państw Członkowskich odnoszących się do przedstawicieli handlowych działających na własny rachunek (86/653/EWG) (Dz.Urz. WE L 382, s. 17)
dyrektywa 93/13/EWG	– dyrektywa Rady 93/13/EWG z 5.04.1993 r. w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich (Dz.Urz. WE L 95, s. 29, ze zm.)
dyrektywa 2011/83/UE	– dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady z 25.10.2011 r. w sprawie praw konsumentów, zmieniająca dyrektywę Rady 93/13/EWG i dyrektywę 1999/44/WE Parlamentu Europejskiego i Rady oraz uchylająca dyrektywę Rady 85/577/EWG i dyrektywę 97/7/WE Parlamentu Europejskiego i Rady (Dz.Urz. UE L 304, s. 64, ze zm.)
EKPC	– Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie 4.11.1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.)
k.c.	– ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2020 r. poz. 1740 ze zm.)
k.h.	– rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 27.06.1934 r. – Kodeks handlowy (Dz.U. Nr 57, poz. 502 ze zm.)
k.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2021 r. poz. 2345 ze zm.)
k.k.s.	– ustawa z 10.09.1999 r. – Kodeks karny skarbowy (Dz.U. z 2021 r. poz. 408 ze zm.)
k.m.	– ustawa z 18.09.2001 r. – Kodeks morski (Dz.U. z 2018 r. poz. 2175 ze zm.)
Konstytucja PRL	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy 22.07.1952 r. (Dz.U. z 1976 r. Nr 7, poz. 36 ze zm.)
Konstytucja RP	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
k.p.	– ustawa z 26.06.1974 r. – Kodeks pracy (Dz.U. z 2020 r. poz. 1320 ze zm.)
k.p.a.	– ustawa z 14.06.1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 735 ze zm.)
k.p.c.	– ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 1805 ze zm.)
k.p.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 534 ze zm.)
k.r.o.	– ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2020 r. poz. 1359)
k.s.h.	– ustawa z 15.09.2000 r. – Kodeks spółek handlowych (Dz.U. z 2020 r. poz. 1526 ze zm.)

k.w.	– ustawa z 20.05.1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz.U. z 2021 r. poz. 2008 ze zm.)
k.z.	– rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 27.10.1933 r. – Kodeks zobowiązań (Dz.U. Nr 82, poz. 598 ze zm.)
MPPOiP	– Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19.12.1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167)
nowelizacja z 14.02.2003 r.	– ustawa z 14.02.2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 49, poz. 408)
nowelizacja z 2.04.2009 r.	– ustawa z 2.04.2009 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 79, poz. 662)
nowelizacja z 18.03.2011 r.	– ustawa z 18.03.2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 85, poz. 458)
nowelizacja z 10.07.2015 r.	– ustawa z 10.07.2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny, ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1311 ze zm.)
nowelizacja z 13.04.2018 r.	– ustawa z 13.04.2018 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1104)
o.p.	– ustawa z 29.08.1997 r. – Ordynacja podatkowa (Dz.U. z 2021 r. poz. 1540 ze zm.)
p.a.s.c.	– ustawa z 28.11.2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 709 ze zm.)
p.o.ś.	– ustawa z 27.04.2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2021 r. poz. 1973 ze zm.)
p.p.s.a.	– ustawa z 30.08.2002 r. – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (Dz.U. z 2022 r. poz. 329)
pr. aut.	– ustawa z 4.02.1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz.U. z 2021 r. poz. 1062)
pr. bank.	– ustawa z 29.08.1997 r. – Prawo bankowe (Dz.U. z 2021 r. poz. 2439 ze zm.)
pr. bud.	– ustawa z 7.07.1994 r. – Prawo budowlane (Dz.U. z 2021 r. poz. 2351 ze zm.)
pr. czek.	– ustawa z 28.04.1936 r. – Prawo czekowe (Dz.U. z 2016 r. poz. 462)
pr. energ.	– ustawa z 10.04.1997 r. – Prawo energetyczne (Dz.U. z 2021 r. poz. 716 ze zm.)
pr. geod.	– ustawa z 17.05.1989 r. – Prawo geodezyjne i kartograficzne (Dz.U. z 2021 r. poz. 1990 ze zm.)
pr. geol.	– ustawa z 9.06.2011 r. – Prawo geologiczne i górnicze (Dz.U. z 2021 r. poz. 1420 ze zm.)
pr. lot.	– ustawa z 3.07.2002 r. – Prawo lotnicze (Dz.U. z 2020 r. poz. 1970 ze zm.)
pr. łow.	– ustawa z 13.10.1995 r. – Prawo łowieckie (Dz.U. z 2020 r. poz. 1683 ze zm.)
pr. not.	– ustawa z 14.02.1991 r. – Prawo o notariacie (Dz.U. z 2020 r. poz. 1192 ze zm.)
pr. przed.	– ustawa z 6.03.2018 r. – Prawo przedsiębiorców (Dz.U. z 2021 r. poz. 162 ze zm.)
pr. restr.	– ustawa z 15.05.2015 r. – Prawo restrukturyzacyjne (Dz.U. z 2021 r. poz. 1588 ze zm.)
pr. rzecz.	– dekret z 11.10.1946 r. – Prawo rzeczowe (Dz.U. Nr 57, poz. 319 ze zm.)
pr. spółdz.	– ustawa z 16.09.1982 r. – Prawo spółdzielcze (Dz.U. z 2021 r. poz. 648 ze zm.)
pr. stow.	– ustawa z 7.04.1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach (Dz.U. z 2020 r. poz. 2261)
pr. tel.	– ustawa z 16.07.2004 r. – Prawo telekomunikacyjne (Dz.U. z 2021 r. poz. 576 ze zm.)
pr. upad.	– ustawa z 28.02.2003 r. – Prawo upadłościowe (Dz.U. z 2020 r. poz. 1228 ze zm.)
pr. weksl.	– ustawa z 28.04.1936 r. – Prawo wekslowe (Dz.U. z 2022 r. poz. 282)
pr. wod.	– ustawa z 20.07.2017 r. – Prawo wodne (Dz.U. z 2021 r. poz. 2233 ze zm.)

p.w.k.c.	– ustawa z 23.04.1964 r. – Przepisy wprowadzające kodeks cywilny (Dz.U. Nr 16, poz. 94 ze zm.)
p.w.p.	– ustawa z 30.06.2000 r. – Prawo własności przemysłowej (Dz.U. z 2021 r. poz. 324)
p.z.p.	– ustawa z 11.09.2019 r. – Prawo zamówień publicznych (Dz.U. z 2021 r. poz. 1129 ze zm.)
rozporządzenie nr 650/2012	– rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 650/2012 z 4.07.2012 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń, przyjmowania i wykonywania dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz w sprawie ustanowienia europejskiego poświadczenia spadkowego (Dz.Urz. UE L 201, s. 107)
r.t.w.	– rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z 30.01.1965 r. w sprawie testamentów wojskowych (Dz.U. Nr 7, poz. 38)
r.u.s.p.	– rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 18.06.2019 r. – Regulamin urzędowania sądów powszechnych (Dz.U. z 2021 r. poz. 2046 ze zm.)
u.d.p.	– ustawa z 21.03.1985 r. o drogach publicznych (Dz.U. z 2021 r. poz. 1376 ze zm.)
u.d.u.r.	– ustawa z 11.09.2015 r. o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (Dz.U. z 2021 r. poz. 1130 ze zm.)
u.f.i.	– ustawa z 27.05.2004 r. o funduszach inwestycyjnych i zarządzaniu alternatywnymi funduszami inwestycyjnymi (Dz.U. z 2021 r. poz. 605 ze zm.)
u.g.n.	– ustawa z 21.08.1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz.U. z 2021 r. poz. 1899 ze zm.)
u.g.n.r.	– ustawa z 19.10.1991 r. o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa (Dz.U. z 2020 r. poz. 2243 ze zm.)
u.j.p.	– ustawa z 7.10.1999 r. o języku polskim (Dz.U. z 2021 r. poz. 672)
u.k.u.r.	– ustawa z 11.04.2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego (Dz.U. z 2022 r. poz. 461)
u.k.w.h.	– ustawa z 6.07.1982 r. o księgach wieczystych i hipotece (Dz.U. z 2019 r. poz. 2204 ze zm.)
u.l.	– ustawa z 28.09.1991 r. o lasach (Dz.U. z 2021 r. poz. 1275 ze zm.)
u.n.z.f.	– ustawa z 2.04.2004 r. o niektórych zabezpieczeniach finansowych (Dz.U. z 2022 r. poz. 133)
u.o.k.k.	– ustawa z 16.02.2007 r. o ochronie konkurencji i konsumentów (Dz.U. z 2021 r. poz. 275)
u.o.p.	– ustawa z 16.04.2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2021 r. poz. 1098 ze zm.)
u.o.p.l.	– ustawa z 21.06.2001 r. o ochronie praw lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie Kodeksu cywilnego (Dz.U. z 2022 r. poz. 172)
u.o.z.	– ustawa z 23.07.2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2021 r. poz. 710 ze zm.)
u.p.e.a.	– ustawa z 17.06.1966 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji (Dz.U. z 2022 r. poz. 479)
u.p.k.	– ustawa z 30.05.2014 r. o prawach konsumenta (Dz.U. z 2020 r. poz. 287 ze zm.)
u.p.n.o.	– ustawa z 8.03.2013 r. o przeciwdziałaniu nadmiernym opóźnieniom w transakcjach handlowych (Dz.U. z 2021 r. poz. 424 ze zm.)
u.p.n.p.r.	– ustawa z 23.08.2007 r. o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym (Dz.U. z 2017 r. poz. 2070)
u.p.p.	– ustawa z 27.06.1997 r. o partiach politycznych (Dz.U. z 2022 r. poz. 372)
u.p.p.m.	– ustawa z 20.12.1996 r. o portach i przystaniach morskich (Dz.U. z 2021 r. poz. 491 ze zm.)

u.rz.z.	– ustawa z 20.02.2015 r. o rzeczach znalezionych (Dz.U. z 2019 r. poz. 908)
u.s.g.	– ustawa z 8.03.1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. z 2021 r. poz. 1372 ze zm.)
u.s.m.	– ustawa z 15.12.2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych (Dz.U. z 2021 r. poz. 1208)
u.s.p.	– ustawa z 5.06.1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz.U. z 2020 r. poz. 920 ze zm.)
u.s.r.	– ustawa z 2.03.2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych (Dz.U. z 2021 r. poz. 2095 ze zm.)
ustawa o CEiDG	– ustawa z 6.03.2018 r. o Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej i Punkcie Informacji dla Przedsiębiorcy (Dz.U. z 2020 r. poz. 2296 ze zm.)
ustawa o KRS	– ustawa z 20.08.1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym (Dz.U. z 2021 r. poz. 112 ze zm.)
ustawa o KZN	– ustawa z 20.07.2017 r. o Krajowym Zasobie Nieruchomości (Dz.U. z 2021 r. poz. 1961)
ustawa o PG	– ustawa z 15.12.2016 r. o Prokuraturii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2021 r. poz. 2180 ze zm.)
u.s.w.	– ustawa z 5.06.1998 r. o samorządzie województwa (Dz.U. z 2020 r. poz. 1668 ze zm.)
u.u.o.	– ustawa z 22.05.2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych (Dz.U. z 2021 r. poz. 854 ze zm.)
u.u.s.r.	– ustawa z 20.12.1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (Dz.U. z 2021 r. poz. 266 ze zm.)
u.w.a.r.	– ustawa z 23.01.2009 r. o wojewodzie i administracji rządowej w województwie (Dz.U. z 2022 r. poz. 135)
u.w.l.	– ustawa z 24.06.1994 r. o własności lokali (Dz.U. z 2021 r. poz. 1048)
u.z.l.	– ustawa z 5.12.1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry (Dz.U. z 2021 r. poz. 790 ze zm.)
u.z.n.k.	– ustawa z 16.04.1993 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji (Dz.U. z 2020 r. poz. 1913 ze zm.)
u.z.r.r.z.	– ustawa z 6.12.1996 r. o zastawie rejestrowym i rejestrze zastawów (Dz.U. z 2018 r. poz. 2017)
u.z.z.m.p.	– ustawa z 16.12.2016 r. o zasadach zarządzania mieniem państwowym (Dz.U. z 2021 r. poz. 1933)
u.z.z.z.	– ustawa z 5.12.2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi (Dz.U. z 2021 r. poz. 2069 ze zm.)

Czasopisma i publikatory

Biul. SN	– Biuletyn Sądu Najwyższego
CzPKiNP	– Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych
Dz.Pr.P.P.	– Dziennik Praw Państwa Polskiego
EP	– Edukacja Prawnicza
EPS	– Europejski Przegląd Sądowy
Fin. Kom.	– Finanse Komunalne
FP	– Forum Prawnicze

GSP	– Gdańskie Studia Prawnicze
GSP-Prz.Orz.	– Gdańskie Studia Prawnicze. Przegląd Orzecznictwa
KPP	– Kwartalnik Prawa Prywatnego
Kwart. Pr. Publ.	– Kwartalnik Prawa Publicznego
M. Praw.	– Monitor Prawniczy
Mon. Pr. Handl.	– Monitor Prawa Handlowego
Mon. Pr. Pr.	– Monitor Prawa Pracy
M. Pr. Bank.	– Monitor Prawa Bankowego
NP	– Nowe Prawo
NPN	– Nowy Przegląd Notarialny
OSA	– Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSAB	– Orzecznictwo Sądów Apelacji Białostockiej
OSN	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego
OSN(C)	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego (Izba Cywilna)
OSNC	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna
OSNC-ZD	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna; Zbiór Dodatkowy
OSNCK	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Cywilnej i Izby Karnej
OSNKW	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Wojskowa
OSNP	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych
OSNPG	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Wydawnictwo Prokuratury Generalnej
OSP	– Orzecznictwo Sądów Polskich
OSPiKA	– Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
OTK	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
OTK-A	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego; zbiór urzędowy, Seria A
PiM	– Prawo i Medycyna
PiP	– Państwo i Prawo
PiŚ	– Prawo i Środowisko
PiZS	– Praca i Zabezpieczenie Społeczne
PN	– Przegląd Notarialny
PPC	– Polski Proces Cywilny
PPE	– Przegląd Prawa Egzekucyjnego
PPH	– Przegląd Prawa Handlowego
PPiA	– Przegląd Prawa i Administracji
PPP	– Przegląd Prawa Prywatnego
Pr. Bank.	– Prawo Bankowe
Pr. Sp.	– Prawo Spółek
Prob. Egz. S.	– Problemy Egzekucji Sądowej
Prok. i Pr.-wkl.	– Prokuratura i Prawo – wkładka
Prz. Leg.	– Przegląd Legislacyjny
Prz. Pr. Publ.	– Przegląd Prawa Publicznego
Przeg. Sejm.	– Przegląd Sejmowy
Przeg. Legisl.	– Przegląd Legislacyjny
PS	– Przegląd Sądowy
PUG	– Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego
PwD	– Prawo w Działaniu
R.Pr.	– Radca Prawny
RNP	– Roczniki Nauk Prawnych
RPEiS	– Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
Sam. Ter.	– Samorząd Terytorialny

SC	– Studia Cywilistyczne
SPP	– Studia Prawa Prywatnego
St. Iur.	– Studia Iuridica
St. Pr.-Ek.	– Studia Prawno-Ekonomiczne
St. Prawn.	– Studia Prawnicze
TPP	– Transformacje Prawa Prywatnego
Zam. Publ. Dor.	– Zamówienia Publiczne. Doradca
ZNUJ	– Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego

Inne

CEIDG	– Centralna Ewidencja i Informacja o Działalności Gospodarczej
ETPCz	– Europejski Trybunał Praw Człowieka
KRS	– Krajowy Rejestr Sądowy
KRUDK	– Krajowy Rejestr Utraconych Dóbr Kultury
NORT	– Notarialny Rejestr Testamentów
NSA	– Naczelny Sąd Administracyjny
PECL	– Zasady Europejskiego Prawa Kontraktów
r.s.p.	– rolnicza spółdzielnia produkcyjna
SA	– sąd apelacyjny
SN	– Sąd Najwyższy
SO	– sąd okręgowy
SOKiK	– Sąd Ochrony Konkurencji i Konsumentów
TK	– Trybunał Konstytucyjny
TSUE (TS)	– Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej
WSA	– wojewódzki sąd administracyjny

USTAWA

z 23.04.1964 r.

Kodeks cywilny¹

(Dz.U. z 2020 r. poz. 1740; zm.: Dz.U. z 2020 r. poz. 2320; z 2021 r. poz. 1509, *poz. 2459*)

¹ Niniejsza ustawa dokonuje w zakresie swojej regulacji transpozycji dyrektywy 2000/31/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 8 czerwca 2000 r. w sprawie niektórych aspektów prawnych usług społeczeństwa informacyjnego, w szczególności handlu elektronicznego w ramach rynku wewnętrznego (dyrektywa o handlu elektronicznym) (Dz. Urz. WE L 178 z 17.07.2000, str. 1; Dz. Urz. UE Polskie wydanie specjalne, rozdz. 13, t. 25, str. 399).

KSIEGA PIERWSZA

Część ogólna

TYTUŁ I

Przepisy wstępne

Art. 1. [Zakres regulacji]

Kodeks niniejszy reguluje stosunki cywilnoprawne między osobami fizycznymi i osobami prawnymi.

I. Zagadnienia wprowadzające

1. **Ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny**² weszła w życie 1.01.1965 r. Dzieło to stanowi owoc wieloletnich dążeń do skodyfikowania polskiego prawa cywilnego, sięgających okresu międzywojennego³. Kodyfikację polskiego prawa cywilnego poprzedzały procesy unifikacyjne odnoszące się do niektórych jego działów⁴. Kodeks cywilny z 1964 r., pomimo upływu lat, zachowuje nadal aktualność i doniosłość. Dostosowaniu unormowań kodeksowych do zmieniających się stosunków gospodarczych, społecznych czy rozwoju techniki z powodzeniem służą dokonywane na przestrzeni lat nowelizacje.
2. Kodeks cywilny jest podstawowym aktem prawnym z zakresu **prawa prywatnego**⁵, stanowiącym jego trzon. Nie zawiera on jednak wyłącznego zbioru norm cywilnoprawnych, a tym samym nie jest aktem prawnym o charakterze zupełnym. Poza Kodeksem cywilnym istnieje wiele innych ustaw pozakodeksowych opartych na **cywilnoprawnej metodzie regulacji**. Metoda ta, stanowiąc podstawowy wyróżnik unormowań prawa cywilnego, opiera się na **równorzędnej pozycji podmiotów stosunków prawnych względem siebie**, co skutkuje brakiem ich podporządkowania, a ponadto **autonomią woli stron tych stosunków**⁶. W konsekwencji stosunki cywilnoprawne są z zasady kształtowane decyzjami tychże podmiotów.

II. Stosunek cywilnoprawny

3. Zasadność wprowadzenia do Kodeksu art. 1 o komentowanej treści, a także kształt przepisu budzą pewne wątpliwości doktrynalne, a zwłaszcza nie jest jasne, czy stanowi on jedynie „normę podręcznikową”⁷. Sensu tego unormowania należy upatrywać jednak w jego wprowadzającym i porządkującym charakterze.
4. W świetle art. 1 Kodeks cywilny reguluje stosunki cywilnoprawne między określonymi podmiotami. **Stosunkiem cywilnoprawnym** jest stosunek prawny (a więc stosunek społeczny uregulowany przez prawo)

² Dz.U. Nr 16, poz. 93.

³ M.in. w tym celu powołana została Komisja Kodyfikacyjna RP ustawą z 3.06.1919 r. o komisji kodyfikacyjnej (Dz.Pr.P.P. Nr 44, poz. 315), jednakże w okresie międzywojennym nie przeprowadzono kodyfikacji prawa cywilnego.

⁴ Zob. szerzej Z. Radwański, *Kodyfikacja prawa cywilnego*, RPEiS 2009/2, s. 131–132.

⁵ Na temat wyróżników prawa prywatnego, a także wątpliwości w zakresie granic między prawem publicznym a prawem prywatnym, zob. M. Safjan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2007, s. 30 i n.

⁶ Zob. m.in. M. Safjan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2007, s. 40 i n.; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2001, s. 109; Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2003, s. 6.

⁷ Wątpliwości te przedstawia Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego działająca przy Ministrze Sprawiedliwości, *Zielona księga. Optymalna wizja kodeksu cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej*, red. Z. Radwański, Warszawa 2007, s. 17–19.

określony przez dyspozycje norm prawa cywilnego⁸. Może on mieć charakter majątkowy i niemajątkowy. Stosunek cywilnoprawny powstaje (a także podlega zmianie bądź ustaje) na skutek określonych zdarzeń prawnych. Stanowią je zdarzenia wskazane w Kodeksie cywilnym niezależne od woli ludzkiej (np. upływ czasu, urodzenie, śmierć), jak również od niej zależne, w tym czynności prawne, orzeczenia sądowe, akty administracyjne wywołujące skutki w zakresie prawa cywilnego. Skutki cywilnoprawne wywołują także czyny niedozwolone i bezpodstawne wzbogacenie⁹.

5. Każdy stosunek prawny ma określony podmiot, przedmiot i treść. Komentowany art. 1 wskazuje na dwie podstawowe kategorie **podmiotów stosunku cywilnoprawnego**: osoby fizyczne (na temat osób fizycznych zob. szerzej komentarz do art. 8–32) i osoby prawne (na temat osób prawnych zob. szerzej komentarz do art. 33–43). Kodeks cywilny identyfikuje także trzecią kategorię podmiotów – tzw. niepełne (niezpełne, ułomne) osoby prawne, które są jednostkami organizacyjnymi niebędącymi osobami prawnymi, ale którym norma prawna przyznaje zdolność prawną (zob. szerzej komentarz do art. 33¹). W konsekwencji system prawa tworzy klarowny, trójdzielny katalog podmiotów prawa cywilnego¹⁰. **Przedmiotem stosunku cywilnoprawnego** są zachowania się ludzi oraz obiekty, których one dotyczą¹¹, w tym rzeczy (nieruchomości i ruchomości), a także dobra inne niż rzeczy. **Treścią stosunku cywilnoprawnego** są prawa i obowiązki jego stron, sprzężone w tym znaczeniu, że uprawnieniu jednej strony odpowiada obowiązek drugiej. Identyfikuje się przy tym stosunki prawne proste i złożone. W pierwszym przypadku uprawnieniu jednej strony odpowiada obowiązek drugiej, w tym drugim każdej ze stron przysługują uprawnienia skuteczne względem drugiej. W nauce wyróżnia się kategorię szerszą względem uprawnień – **prawo podmiotowe**¹².

Art. 2. (uchylony).

Art. 3. [Lex retro non agit]

Ustawa nie ma mocy wstecznej, chyba że to wynika z jej brzmienia lub celu.

1. Komentowany przepis należy do zagadnień tzw. prawa intertemporalnego. Chodzi o określenie, według jakich przepisów należy oceniać skutki prawne zdarzeń zaistniałych jeszcze przed wejściem w życie ustawy oraz stosunki prawne wynikające z tych zdarzeń i trwające lub mające dopiero wystąpić po wejściu w życie aktu prawnego¹³. Artykuł 3 wyraża jedną z zasad prawa międzyczasowego¹⁴, w myśl której ustawa nie ma mocy wstecznej, chyba że wynika to z jej brzmienia lub celu.
2. Wyjaśnienia wymaga pojęcie ustawy występujące w treści przepisu. Należy przez to rozumieć wszystkie przepisy z zakresu prawa prywatnego występujące w aktach prawnych rangi ustawy, a także rozporządzenia wykonawcze. Trafny jest pogląd, że ustawa w rozumieniu art. 3 k.c. oznacza akt prawa stanowionego. Argumenty prawnohistoryczne w oparciu o tradycję rzymską oraz europejską tradycję prawną przedstawił ostatnio w tej mierze J. Wiewiorowski¹⁵. Wypada również zauważyć, że kwestię tę rozstrzygał nieobowiązujący już art. XVI p.w.k.c., stanowiąc, że „Ustawą w rozumieniu kodeksu cywilnego jest każdy obowiązujący przepis prawa”. Wymaga podkreślenia, że chodzi jedynie o akty prawa stanowionego regulujące stosunki cywilnoprawne, a ściślej – przepis ma zastosowanie do wszystkich przepisów regulujących stosunki cywilnoprawne.

⁸ Pojęcie stosunku prawnego jest sporne. Zob. szerzej na temat jego definiowania Z. Banaszczyk [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2007, s. 830 i n.

⁹ Na temat zdarzeń prawnych stanowiących źródło stosunku cywilnoprawnego zob. A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2001, s. 116 i n. Z orzecznictwa zob. m.in. postanowienie SN z 21.11.2000 r., III CKN 1048/00, LEX nr 51872.

¹⁰ Zob. T. Sokołowski, *Zakres pojęć ułomnych oraz niezpełnych osób prawnych* [w:] *Czterdzieści lat kodeksu cywilnego. Materiały ogólnopolskiego zjazdu cywilistów w Rzeszowie (8–10 października 2004 r.)*, red. M. Sawczuk, Kraków 2006, s. 149.

¹¹ Tak A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2001, s. 113. Zagadnienie przedmiotu stosunku cywilnoprawnego nie jest jednolicie definiowane w literaturze; por. Z. Radwański, *Prawo cywilne...*, 2003, s. 112.

¹² Na temat istoty prawa podmiotowego, a także różnych sposobów jego definiowania zob. zwłaszcza A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2001, s. 115; Z. Radwański, *Prawo cywilne...*, 2003, s. 84 i n.

¹³ W. Bryl [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, red. Z. Resich, Warszawa 1972, s. 43.

¹⁴ W. Bryl [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. Z. Resich, s. 44.

¹⁵ J. Wiewiorowski, *Zakaz retroakcji określony w art. 3 k.c. w świetle europejskiej tradycji prawnej*, GSP 2018/39, s. 419–434.

3. Zasada niestosowania prawa wstecz znalazła swoje odzwierciedlenie także w ustawie – Przepisy wprowadzające kodeks cywilny, gdzie art. XXVI stanowi, że do stosunków prawnych powstałych przed wejściem w życie Kodeksu cywilnego stosuje się prawo dotychczasowe, chyba że dalsze przepisy stanowią inaczej. Rozdział III p.w.k.c. zawiera grupę przepisów przechodnich rozstrzygających, czy należy stosować Kodeks cywilny do zdarzenia, które wystąpiło przed wejściem w życie tego kodeksu, a którego skutki wystąpiły po dniu jego wejścia w życie.
4. Za stosowaniem zasady nieretroakcji przemawia względ na tzw. bezpieczeństwo prawne i jego element w postaci ochrony zaufania podmiotów prawa dokonujących czynności. Uczestnicy obrotu prawnego oczekują określonej stabilności, jeśli chodzi zarówno o zakres uprawnień, jak i o ciężar obowiązków. Podkreśla się, że z zasady ochrony zaufania do państwa i stanowionego przez nie prawa wynika obowiązek działania przez organy władzy publicznej w sposób lojalny, staranny oraz adekwatny do realnych potrzeb społecznych w przypadku wprowadzania zmian. Państwo ma również określone obowiązki natury technicznej, których wykonanie służyć ma zabezpieczeniu interesów jednostek, w szczególności gdy zmiany mogą wpłynąć na ich sytuację prawną. Wymaga tego zasada poprawnej legislacji, uznawana za składową zasady państwa prawnego¹⁶.
5. Przepis wprowadza dwa wyjątki od zasady nieretroaktywności: nową ustawę należy stosować, gdy wynika to z jej brzmienia lub celu. Przepis używa określenia „moc wsteczna ustawy”; oznacza ono stosowanie odmiennych (wynikających z nowej ustawy) ocen prawnych zdarzeń i ich skutków od wynikających z treści przepisów prawa obowiązujących w czasie ich zajścia.
6. Rozpoznając zagadnienie intertemporalne związane z odpowiedzialnością za szkodę górnictw, Sąd Najwyższy wskazał, że jeżeli w ustawie brak jest przepisów przejściowych, określając stosunki prawne, do których odnosi się ustawa nowa, należy uwzględnić przepisy prawa międzyczasowego zawarte w ustawie – Przepisy wprowadzające kodeks cywilny. W odniesieniu do zobowiązania do naprawienia szkody, którego źródłem jest czyn zabroniony, należy odwołać się do reguły wywodzonej z art. XLIX § 1 p.w.k.c., zgodnie z którą nowa ustawa nie znajduje zastosowania przy ocenie pozytywnych i negatywnych skutków zdarzeń prawnych, które nastąpiły przed jej wejściem w życie. W konsekwencji „w świetle przepisów intertemporalnych prawa cywilnego nie ma podstaw do traktowania jako zasady prawa prywatnego stosowania «normy korzystniejszej», bo rodziłoby to pytanie, w relacji do którego z podmiotów stosunku prawnego tę cechę nowej regulacji prawnej należałoby stwierdzać, tak by nie pozostać w sprzeczności z zasadą ich równości. Z uwagi na to, że zasada *lex retro non agit* jest jednym z istotnych elementów państwa prawa, odstępstwo od niej może mieć miejsce z bardzo ważnych powodów i musi wynikać z samej treści nowych przepisów”¹⁷.
7. Próbuąc odpowiedzieć na pytanie, w jaki sposób treść nowych przepisów wskazywać ma na retroaktywne stosowanie ustawy, należy rozróżnić dwie kwestie. Pierwsza odnosić się będzie do prawidłowej legislacji i adresowana jest, jako dyrektywa techniczna, ale też gwarancyjna, do organów stanowiących prawo. Druga kwestia odnosi się do określenia, w jaki sposób można ustalać, że z brzmienia przepisu wynika jego moc wsteczna. Przepis art. 3 adresowany jest do organów stosujących prawo, a nie do organów stanowiących. Przepis odwołuje się do brzmienia przepisu, a więc do jego literalnego sformułowania. Zakaz retroakcji jest zasadą, a odstępstwo od niego wyjątkiem. Wobec tego należy przyjąć, że zapoznanie się z treścią przepisu powinno nasuwać niebudzący wątpliwości wniosek, że nakazuje on retroaktywne stosowanie ustawy. Jakiegokolwiek wątpliwości muszą być rozstrzygane na rzecz zasady nieretroaktywności.
8. W doktrynie głoszone są poglądy o niekonstytucyjności art. 3 w części dotyczącej retroakcji wynikającej z celu ustawy nowej. Należy przychylić się do poglądu P. Machnikowskiego, że twierdzenie to jest zbyt kategoryczne. Autor ten podnosi, iż „nie można wykluczyć sytuacji, że podstawowe wartości konstytucyjne

¹⁶ Szerzej na ten temat J. Mikołajewicz, *Prawo intertemporalne w państwie prawnym*, RPEiS 2015/4, s. 25–27.

¹⁷ Por. wyrok SN z 24.01.2014 r., V CSK 93/13, LEX nr 1430404.

ważniejsze niż ochrona zaufania obywateli do prawa będą przemawiały za uznaniem mocy wstecznej określonej normy prawa cywilnego¹⁸.

9. Od retroaktywności należy odróżnić tzw. retrospektywność, przyjmowaną w odniesieniu do stosunków prawnych o charakterze ciągłym. Oznacza ona, że stosunki prawne powstałe pod rządami dawnej ustawy i istniejące w chwili wejścia w życie ustawy nowej podlegają nowej ustawie od daty jej wejścia w życie¹⁹. Nie stanowi to odstępstwa od zasady wyrażonej w art. 3.
10. Na istotny problem stosowania art. 3 do zmiany przyjmowanej przez doktrynę i orzecznictwo wykładni przepisów należy spojrzeć w kontekście ujęcia składników normy prawnej. Sąd Najwyższy w wyroku z 8.07.2011 r., IV CSK 532/10, LEX nr 897953, uznał, że zmiana dotychczasowej wykładni przepisu i jego nowe rozumienie nie działają wstecz, zgodnie z zasadą *lex retro non agit*, a zatem zmiana dotychczasowej wykładni przepisu prawa nie prowadzi do nieważności lub bezskuteczności czynności prawnych dokonanych w czasie, gdy obowiązywało inne jego rozumienie i zgodnie z nim czynności te zostały dokonane. Na funkcjonującą normę prawną składają się bowiem zarówno treść przepisu, jak i jego rozumienie w praktyce stosowania prawa. Sąd Najwyższy przywołał orzecznictwo Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości przyjmującego działanie nowej wykładni na przyszłość i stanowiska Trybunału Konstytucyjnego uznającego, że nadawanie mocy wstecznej nowej wykładni przepisu prawa, na podstawie którego doszło do nabycia określonego prawa, godzi w zasadę pewności prawa, zaufania w stosunkach między obywatelem a państwem oraz w zasadę ochrony praw nabytych.

Art. 4. (uchylony).

Art. 5. [Nadużycie prawa podmiotowego]

Nie można czynić ze swego prawa użytku, który by był sprzeczny ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem tego prawa lub z zasadami współżycia społecznego. Takie działanie lub zaniechanie uprawnionego nie jest uważane za wykonywanie prawa i nie korzysta z ochrony.

I. Istota, funkcja i przesłanki stosowania art. 5

1. Wyznaczenie zakresu prawa podmiotowego wymaga wyróżnienia dwóch płaszczyzn:
 - 1) sfery możliwości postępowania wyznaczonej przez ustawę *in abstracto* (tzw. płaszczyzny statycznej), obejmującej katalog uprawnień normatywnych składających się na prawo podmiotowe określonego rodzaju, oraz
 - 2) płaszczyzny korzystania z normatywnych uprawnień w konkretnym przypadku, kiedy to z okoliczności może wynikać, że działanie podmiotu narusza cudzą sferę interesów (tzw. płaszczyzny dynamicznej).

Celem art. 5 nie jest modyfikacja katalogu abstrakcyjnych uprawnień tworzących prawo podmiotowe, lecz tylko ograniczenie możliwości korzystania z nich w konkretnej sytuacji społecznej²⁰; stosowanie tego unormowania nie może zatem prowadzić do utraty prawa ani do modyfikacji jego treści. Z tego powodu nie znajduje zastosowania w procesie o istnienie (przysługiwanie) prawa oraz o ochronę tego prawa w drodze wpisu w księdze wieczystej²¹. Komentowane unormowanie nie podlega ograniczeniom podmiotowym, zatem znajduje zastosowanie względem wszystkich podmiotów prawa cywilnego, w tym przedsiębiorców²². Klauzula ta ma znaczenie dla całego systemu prawa cywilnego²³; nie narusza ona Konstytucji RP²⁴.

¹⁸ P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2021, s. 14.

¹⁹ Por. wyrok SN z 7.04.2004 r., IV CK 223/03, LEX nr 1125289.

²⁰ Zob. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, *Część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2009, s. 36.

²¹ Wyrok SN z 29.06.2004 r., II CK 397/03, LEX nr 174133.

²² Wyrok SN z 6.06.2019 r., II CSK 200/18, LEX nr 2690247. O ostrożnym stosowaniu art. 5 k.c. wobec przedsiębiorców – wyrok SN z 5.10.2018 r., I CSK 629/17, LEX nr 2561035.

²³ Wyrok TK z 17.10.2000 r., SK 5/99, OTK 2000/7, poz. 254.

²⁴ Trybunał Konstytucyjny w wyroku z 17.10.2000 r., SK 5/99, OTK 2000/7, poz. 254, stwierdził, że art. 5 k.c. jest zgodny z art. 2 i 45 ust. 1 Konstytucji RP oraz nie jest niezgodny z art. 32 ust. 1 i art. 64 ust. 2 w zw. z art. 20 Konstytucji RP.

2. Istota nadużycia prawa wyjaśniana była dwoma odmiennymi teoriami. Według dawniejszej **tzw. teorii zewnętrznej** działanie będące nadużyciem prawa stanowi wyraz jego wykonywania, lecz z uwagi na towarzyszące mu okoliczności podlega kwalifikacji jako czyn niedozwolony²⁵. Obowiązek naprawienia szkody wynika w świetle tej teorii z okoliczności zewnętrznych względem prawa podmiotowego, np. z ominięcia celu prawa²⁶. Teorii tej wytyka się wewnętrzną sprzeczność, która polega na jednoczesnej kwalifikacji zachowania jako wykonywania prawa oraz deliktu. Obecnie na gruncie art. 5 dominuje **tzw. teoria wewnętrzna**, według której zachowanie sprzeczne z zasadami współżycia społecznego bądź ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem prawa jest zachowaniem bezprawnym, na co wskazuje wyraźnie art. 5 zdanie drugie, stanowiąc, że „Takie działanie lub zaniechanie uprawnionego nie jest uważane za wykonywanie prawa i nie korzysta z ochrony”²⁷. Sformułowaniu art. 5 zarzuca się przy tym niekonsekwencję, ponieważ pomimo wyłączenia opisanego zachowania ze sfery wykonywania prawa podmiot nazwany został „uprawnionym”; zauważa się ponadto, że doktrynalne określenie „nadużycie prawa” jest niefortunne, w istocie bowiem ten, kto prawa nadużywa, w rzeczywistości nie wykonuje go wcale²⁸.
3. Dopuszczalność oceny zachowania podmiotu z perspektywy kryteriów ustanowionych w art. 5 wymaga ustalenia, czy po jego stronie istnieje prawo podmiotowe i czy zachowaniem tym czyni on z niego użytek²⁹. Konstrukcja prawa podmiotowego obejmuje przy tym wszystkie typy uprawnień – uprawnienia bezpośrednie³⁰, roszczenia, uprawnienia kształtujące, a także zarzuty³¹. Brak prawa podmiotowego czyni taką ocenę bezprzedmiotową. Przykładowo w postanowieniu z 9.10.1970 r. Sąd Najwyższy stwierdził, że zgłoszenie wniosku o ubezwłasnowolnienie przez osobę do tego legitymowaną nie jest wyrazem wykonywania prawa podmiotowego, którego weryfikacja byłaby możliwa pod kątem jego nadużycia³²; z tych samych względów wyklucza się w doktrynie ocenę wykonywania posiadania pod kątem art. 5³³.

II. Klauzula zasad współżycia społecznego i społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa

4. Zawarta w art. 5 **klauzula generalna zasad współżycia społecznego** odsyła do zastosowania pozaprawnych reguł postępowania w stosunkach między ludźmi (chodzi więc o reguły postępowania jednych osób wobec innych, a nie wyłącznie przeżywanych postaw nieznajdujących odzwierciedlenia w praktyce społecznej)³⁴, przy czym reguł tych nie można utożsamiać z normami moralnymi (choć w pewnym zakresie są z nimi zbieżne), albowiem obejmują także wskazania o charakterze obyczajowym i organizacyjnym, które nie poddają się ocenie pod kątem kryterium dobra i zła³⁵. Uwzględnieniu podlegają zatem przyjęte w społeczeństwie zasady uczciwego postępowania, lojalności wobec partnera, dobrej wiary w sensie obiektywnym i słuszności, stanowiące wyraz powszechnie uznawanych wartości w kulturze naszego społeczeństwa³⁶. Postuluje się, by sąd opierający rozstrzygnięcie na którejś z takich zasad wskazywał, o jaką zasadę konkretnie chodzi, w przeciwnym razie rozstrzygnięcie będzie narażone na zarzut dowolności³⁷. Ocena zachowania podmiotu pod kątem zasad współżycia społecznego następuje przy uwzględnieniu całokształtu towarzyszących mu

²⁵ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2011, s. 105.

²⁶ M. Pyziak-Szafnicka [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2007, s. 785.

²⁷ Zob. np. wyrok SN z 15.04.2004 r., IV CK 284/03, LEX nr 176084.

²⁸ Zob. S. Wronkowska, *Analiza pojęcia prawa podmiotowego*, Poznań 1973, s. 90.

²⁹ Wyrok SN z 26.11.2004 r., I CK 279/04, LEX nr 277859; wyrok SN z 31.03.2000 r., II CKN 749/98, OSNC 2000/7–8, poz. 135.

³⁰ Wyrok SN z 19.06.2015 r., IV CSK 580/14, LEX nr 1778870.

³¹ Wyrok SN z 29.11.2018 r., IV CSK 378/17, LEX nr 2586031.

³² Postanowienie SN z 9.10.1970 r., II CR 413/70, LEX nr 6802.

³³ K. Sokołowski, *Posiadanie samoistne a zasiedzenie nieruchomości*, PiP 2010/11, s. 80.

³⁴ Zob. Z. Radwański, M. Zieliński, *Uwagi de lege ferenda o klauzulach generalnych w prawie prywatnym*, Prz. Leg. 2001/2, s. 11–33.

³⁵ Zob. A. Stelmachowski, *Klauzule generalne w kodeksie cywilnym (zasady współżycia społecznego i społeczno-gospodarcze przeznaczenie prawa)*, PiP 1965/1, s. 11; A. Stelmachowski, *Wstęp do teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1984, s. 152. Węziej jako zasady etycznego postępowania ujmuje zasady współżycia społecznego np. K. Pietrzykowski, *Powinności w perspektywie zasad współżycia społecznego*, Kwart. Pr. Publ. 2016/3, s. 57–70.

³⁶ Wyrok SN z 28.11.2001 r., IV CKN 1756/00, LEX nr 80259; wyrok SN z 24.04.1997 r., II CKN 118/97, OSP 1998/1, poz. 3.

³⁷ Wyrok SN z 15.02.2017 r., II CSK 236/16, LEX nr 2242151. O społecznym znaczeniu zasad współżycia społecznego B. Janiszewska, *O potrzebie zmiany klauzuli zasad współżycia społecznego (głos w dyskusji)*, PUG 2003/4, poz. 7. Odmiennie wyrok SN z 24.07.2019 r., I NsNc 9/19, LEX nr 2697913, i wyrok SN z 2.10.2015 r., II CSK 757/14, LEX nr 1936713.

okoliczności, dlatego nie da się wyznaczyć pewnych grup sytuacji, które automatycznie mogłyby być uznane za sprzeczne z zasadami współżycia społecznego³⁸ i funkcjonowały jako standardy interpretacyjne³⁹.

5. **Klauzula społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa** determinuje rozmiar prawa podmiotowego jego funkcją⁴⁰, a zwłaszcza skłania do uwzględnienia tych celów prawa, które są zdeterminowane rodzajem obiektów, których prawo dotyczy⁴¹. Zauważa się jej przydatność w przypadkach, gdy ustawa nadaje prawu podmiotowemu szczególne przeznaczenie, np. w odniesieniu do zabytków czy mienia publicznego⁴². Ponieważ obecnie odgrywa ona niewielką rolę⁴³, pojawiają się niekiedy postulaty jej uchylenia⁴⁴.

III. Zasady stosowania art. 5

6. Ponieważ istotą prawa cywilnego jest strzeżenie praw podmiotowych, zaleca się **ostrożne stosowanie art. 5**, jako instytucji prowadzącej do redukcji sfery możliwości postępowania jednostki⁴⁵. Odmowa przyznania ochrony prawu podmiotowemu może następować tylko wyjątkowo. W postępowaniu cywilnym pozwany powinien podnieść **zarzut** nadużycia prawa podmiotowego przez powoda i udowodnić swoje twierdzenia⁴⁶. Na korzyść osoby, której przysługuje prawo podmiotowe, działa bowiem domniemanie faktyczne, że ten, kto korzysta ze swego prawa, czyni to zgodnie z zasadami współżycia społecznego i przeznaczeniem prawa⁴⁷.
7. Stosowanie art. 5 **nie może prowadzić do podważenia mocy obowiązujących przepisów prawnych**, w przeciwnym razie mogłoby dochodzić do naruszenia zasady praworządności w demokratycznym państwie prawnym⁴⁸. Przykładowo art. 5 nie może być wykorzystywany w celu podważenia reguł dziedziczenia, zasad odpowiedzialności załugi spadkowej⁴⁹, przesłanek koniecznych zawarcia małżeństwa i tzw. bezwzględnych przeszkód małżeńskich⁵⁰. Nie powinien on ponadto wpływać na wykładnię w kierunku kształtowania treści prawa podmiotowego⁵¹. Poza tym przyjmuje się, że stosowanie art. 5 nie może zastępować konkretnej szczególnej regulacji prawnej, ponieważ przepis ten nie ma nadrzędnego charakteru względem pozostałych przepisów prawa cywilnego⁵². Przykładowo wyznaczenie przez sąd w sprawie o opróżnienie lokalu odpowiedniego terminu do spełnienia tego świadczenia na podstawie art. 320 k.p.c. wyłącza oparcie rozstrzygnięcia na art. 5⁵³.
8. Ochrona, którą zapewnia art. 5, ma **charakter subsydiarny** w tym znaczeniu, że powołanie się na art. 5 jest ostatecznością w sytuacji, gdy nie można na innej drodze zabezpieczyć interesu podmiotu zagrożonego wykonywaniem prawa przez inną osobę⁵⁴. Poza tym podkreśla się, że nie powinien korzystać z ochrony ten, kto nie dba właściwie o swoje interesy⁵⁵.

³⁸ Postanowienie SN z 28.05.2019 r., II CSK 587/18, LEX nr 2680265.

³⁹ Postanowienie SN z 31.05.2019 r., II CSK 618/18, LEX nr 2684130.

⁴⁰ P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2011, s. 18.

⁴¹ A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 1996, s. 139.

⁴² P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2011, s. 18.

⁴³ Początkowo klauzula ta wykorzystywana była przede wszystkim do weryfikacji zakresu wykonywania prawa własności adekwatnie do wyróżnianych form własności; zob. J. Wasilkowski, *Pojęcie własności w świetle k.c.*, PiP 1965/12, s. 827.

⁴⁴ T. Justyński, *Nadużycie prawa w polskim prawie cywilnym*, Kraków 2000, s. 116.

⁴⁵ Wyrok SN z 22.11.1994 r., II CRN 127/94, LEX nr 82293.

⁴⁶ Wyrok SN z 26.10.2017 r., II CSK 7/17, LEX nr 2427134.

⁴⁷ C. Waldziński, *Przesłanki stosowania klauzuli nadużycia prawa podmiotowego w orzecznictwie sądowym*, PS 2017/3, s. 19–26.

⁴⁸ Wyrok SN z 7.05.2003 r., IV CKN 120/01, LEX nr 141394.

⁴⁹ Szerzej: J. Ciszewski, *Ustawowe i umowne ograniczenia odpowiedzialności osobistej*, GSP 2003/1, s. 17–30, i M. Wilejczyk, *Stosowanie konstrukcji nadużycia prawa podmiotowego w dziedziczeniu prawa spadkowego*, PS 2015/7–8, s. 53–65.

⁵⁰ A. Szczekała, *Nadużycie prawa podmiotowego w stosunkach niemajątkowych między małżonkami – zagadnienia wybrane*, „Palestra” 2018/9, s. 81.

⁵¹ Wyrok SN z 31.03.2000 r., II CKN 749/98, OSNC 2000/7–8, poz. 135.

⁵² Wyrok SN z 22.05.2002 r., I CKN 1567/99, OSNC 2003/7–8, poz. 109.

⁵³ Wyrok SN z 26.04.2006 r., V CSK 20/06, LEX nr 198525; wyrok SN z 17.09.1969 r., III CRN 310/69, OSNC 1970/6, poz. 115.

⁵⁴ Wyrok SN z 1.12.2017 r., I CSK 342/17, LEX nr 2473796.

⁵⁵ Tak na przykładzie żądania zniesienia współwłasności, w razie nieskorzystania z możliwości, jaką daje art. 210 § 1 zdanie drugie k.c. – T. Justyński, *Nadużycie prawa w związku z żądaniem zniesienia współwłasności*, PS 2003/5, s. 40.

9. Artykuł 5 ma wyłącznie charakter obronny, a nie zaczepny, ponieważ **nie daje podstawy do wywodzenia z niego nowych praw podmiotowych. Nie może stanowić samoistnej podstawy roszczenia bądź powództwa**⁵⁶ (np. powództwa opozycyjnego⁵⁷), ponieważ prawa takie wywodzą się ze statuujących je norm prawa materialnego, a nie z art. 5⁵⁸.
10. Pozbawienie ochrony na podstawie art. 5 ma **charakter czasowy, a nie trwały**, co oznacza, że w razie zmiany okoliczności osoba, której przysługuje prawo podmiotowe, może z niego korzystać nawet w przypadku, gdyby uprzednio wniesione powództwo zostało oddalone na podstawie art. 5⁵⁹. Zarzut nadużycia prawa ma zatem charakter dylatoryjny.
11. Wskazówki co do sposobu stosowania art. 5 dostarcza również **tzw. zasada czystych rąk**, według której nie może skutecznie powoływać się na zasady współżycia społecznego ten, kto sam je narusza⁶⁰. Ocena zachowania podmiotu pod kątem zasad współżycia społecznego powinna bowiem uwzględniać całokształt okoliczności sprawy⁶¹, których elementem jest m.in. zachowanie strony pozwanej. Rygorystyczne stosowanie tej zasady mogłoby jednak prowadzić do niesprawiedliwych rozstrzygnięć, dlatego niezbędne są wnikliwa ocena i porównanie zachowań obu stron w kontekście słuszności powoływania się przez jedną z nich na art. 5⁶².

IV. Przykłady stosowania art. 5 w ramach poszczególnych działów prawa cywilnego

12. W ramach **części ogólnej** prawa cywilnego należy odnotować liczne wypowiedzi Sądu Najwyższego oraz doktryny w przedmiocie dopuszczalności uznania zarzutu przedawnienia za nadużycie prawa, przy uwzględnieniu zwłaszcza przyczyn opóźnienia wierzyciela, długości terminu przedawnienia i opóźnienia wierzyciela, które nie powinno być nadmierne, oraz charakteru dochodzonych roszczeń⁶³.
13. W zakresie **prawa rzeczowego** orzecznictwo dostarcza przykładów zastosowania art. 5 m.in. wobec żądania zniesienia współwłasności nieruchomości⁶⁴ oraz roszczenia o opłatę roczną należną za użytkowanie wieczyste⁶⁵; w doktrynie wskazano np. na możliwość uznania za nadużycie prawa żądania wynagrodzenia za ustanowienie służebności przesyłu⁶⁶. Dopuszczalność stosowania art. 5 wobec roszczenia windykacyjnego jest natomiast w orzecznictwie sporna – w niektórych wypowiedziach Sąd Najwyższy kwestionuje możliwość jego oceny pod kątem nadużycia prawa, w innych zaś dopuszcza oddalenie roszczenia windykacyjnego w zupełnie wyjątkowych przypadkach⁶⁷.
14. Spośród licznych przypadków zastosowania w praktyce art. 5 w **prawie zobowiązań** wymienić można m.in. uznanie za nadużycie prawa potrącenia⁶⁸ oraz żądania zwrotu nienależnego świadczenia spełnionego

⁵⁶ Postanowienie SN z 15.02.2019 r., III CSK 50/17, LEX nr 2621156; wyrok SN z 19.03.2002 r., IV CKN 892/00, LEX nr 54380.

⁵⁷ Wyrok SN z 15.06.2018 r., II CSK 83/18, LEX nr 2508090.

⁵⁸ Wyrok z 13.09.2019 r., II CSK 374/18, LEX nr 2746916.

⁵⁹ Wyrok SN z 22.05.2002 r., I CKN 1567/99, OSNC 2003/7–8, poz. 109.

⁶⁰ Zob. np. wyrok SN z 11.05.2016 r., I PK 134/15, LEX nr 2050669. O zastosowaniu tej zasady w negocjacjach – M. Pilich, *Obowiązek negocjowania w dobrej wierze w polskim prawie cywilnym (uwagi na tle prawnoporównawczym)*, PS 2006/7–8, s. 3.

⁶¹ Wyrok SN z 7.05.2003 r., IV CKN 120/01, LEX nr 141394.

⁶² Postanowienie SN z 26.05.2020 r., I PK 145/19, LEX nr 3028843.

⁶³ M.in. wyrok SN z 2.10.2020 r., III CSK 74/18, LEX nr 3070101; wyrok SN z 8.09.2020 r., V CSK 532/18, LEX nr 3051766; wyrok SN z 6.12.2019 r., V CSK 380/18, LEX nr 2783298; wyrok SN z 9.08.2016 r., II CSK 719/15, OSNC 2017/5, poz. 60.

⁶⁴ Uchwała SN z 24.01.2007 r., III CZP 117/06, OSNC 2007/11, poz. 165.

⁶⁵ Wyrok SN z 29.09.2017 r., V CSK 618/16, LEX nr 2407350.

⁶⁶ B. Rakoczy, *Problematyka wynagrodzenia za ustanowienie służebności przesyłu na nieruchomości gminy na rzecz przedsiębiorstwa wodociągowo-kanalizacyjnego*, Sam. Ter. 2014/6, s. 27–33.

⁶⁷ W przedmiocie roszczenia windykacyjnego zob. np. wyrok SN z 3.10.2000 r., I CKN 287/00, OSNC 2001/3, poz. 43; wyrok SN z 30.05.2000 r., IV CKN 28/00, LEX nr 303361. W doktrynie zob. W. Borysiak, *Ochrona własności a nadużycie prawa*, St. Iur. 2010/52, s. 17–39.

⁶⁸ Wyrok SN z 2.12.1985 r., IV CR 211/85, LEX nr 8739.

na podstawie nieważnej czynności prawnej⁶⁹, jak również obniżenie na podstawie art. 5 odszkodowania⁷⁰ oraz roszczenia o rentę⁷¹. Doktryna wskazuje na możliwość takiej kwalifikacji żądania spełnienia świadczenia od określonego dłużnika solidarnego⁷².

15. W **prawie spadkowym** przykład zastosowania art. 5 stanowią rozstrzygnięcia w przedmiocie zachowku, którego żądanie w wypadkach wyjątkowych może być uznane za nadużycie prawa⁷³; zagadnienie to jest sporne (zob. komentarz do art. 991, pkt IV). Z kolei w **prawie rodzinnym** warto uwypuklić dopuszczalność obniżenia spłat/dopłat przy podziale majątku wspólnego małżonków na podstawie art. 5⁷⁴, dopuszczalność oddalenia powództwa o zaprzeczenie macierzyństwa na podstawie art. 5 z uwagi na ochronę ustabilizowanych stosunków rodzinnych⁷⁵ czy dopuszczalność oceny pod kątem zasad współżycia społecznego oświadczenia rodziców w przedmiocie zgody na przysposobienie dziecka⁷⁶.

Art. 6. [Onus probandi]

Ciężar udowodnienia faktu spoczywa na osobie, która z faktu tego wywodzi skutki prawne.

1. Sformułowanie łacińskie *onus probandi* tłumaczy się jako ciężar przeprowadzenia dowodu⁷⁷. Wyraz *onus* oznacza ciężar, podatek, ładunek, trud, kłopot, zadania, przenośnie zobowiązanie, obowiązek; *onera matrimonii* to koszty utrzymania domu i żony, *onera hereditatis* – zobowiązania obciążające spadek, *onera publica* – obowiązki publiczne, *servitus oneris ferendi* – służebność oparcia budowli o mur przyległy, *negotia onerosa* to czynności prawne odpłatne⁷⁸.
2. W rzymskim procesie formularnym kwestie dowodowe były z początku obszarem zainteresowań retorów. Prawnicy zainteresowani byli kwestiami prawa, nie faktu, co dokumentuje wypowiedź jurysty Gaiusa Aquiliusa Gallusa *Nihil hoc ad ius, ad Ciceronem*, przekazana przez Cyserona w Topikach⁷⁹. Powód jednak musiał udowodnić podstawy i treść swojej *actio*, pozwany zaś stan faktyczny leżący u podstaw zgłaszanego zarzutu (*exceptio*)⁸⁰. Adresowana do sędziego instrukcja rozstrzygnięcia sporu (*formula*) zawierająca zwrot *si paret – si non paret, absolvito* (jeśli się okaże, zasądź, jeśli nie, uwolnij) dawała sędziemu swobodę co do oceny środków dowodowych. Jeśli sprawa okazała się dla niego niejasna (*sibi non liquere*), np. wobec braku dowodów czy nierozwiązanego problemu oceny poszczególnych środków dowodowych, mógł on wyjątkowo nie oddalać powództwa, lecz uchylić się od wydania wyroku. Z upływem czasu juryści obejmują swoją uwagę kwestie związane z prawem dowodowym. Digesta justyniańskie zawierają wiele wypowiedzi prawników z tym związanych, często zupełnie pozbawionych kontekstu, jak przypisana Paulusowi wypowiedź *ei incubit probatio, qui dicit, non qui negat*⁸¹. Przywoływane ogólne reguły, jak np. *quo excipit probare debeat* (kto podnosi zarzut procesowy, powinien udowodnić twierdzenie w nim zawarte), ulegają modyfikacji na tle zastosowania w konkretnej sprawie, ze względu na ogólne zasady prawa, jak np. wzgląd na dobro spadkobierców⁸².

⁶⁹ Wyrok SN z 15.09.2016 r., I CSK 615/15, LEX nr 2151396.

⁷⁰ Wyrok SN z 26.06.1980 r., II CR 164/80, OSNC 1981/4, poz. 61.

⁷¹ Wyrok SA w Białymstoku z 18.04.2002 r., I ACa 399/02, OSA 2003/3, poz. 12.

⁷² K. Padrak, „Solidarność” dłużników, Zam. Pub. Dor. 2007/2, s. 60–68.

⁷³ M.in. postanowienie SN z 27.08.2020 r., V CSK 173/20, LEX nr 3053969; zob. też np. P. Rafałowicz, *Realizacja prawa do zachowku a nadużycie prawa podmiotowego*, PS 2019/1, s. 64–74, i D. Miler, *Miarkowanie zachowku w świetle praktyki orzeczniczej*, KPP 2017/1, s. 75–108.

⁷⁴ Postanowienie SN z 22.09.2020 r., I CSK 657/18, LEX nr 3158152.

⁷⁵ Uchwała SN (7) z 7.06.1971 r., III CZP 87/70, OSNC 1972/3, poz. 42. Z kolei o niedopuszczalności stosowania art. 5 w sprawach o prawa stanu – postanowienie SN z 13.02.2019 r., V CSK 352/18, LEX nr 2619305.

⁷⁶ E. Budna, *W sprawie charakteru prawnego zgody rodziców na przysposobienie anonimowe dziecka*, PS 1996/3, s. 37.

⁷⁷ Por. W. Rozwadowski, s.v. *onus probandi* [w:] *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, red. W. Wołodkiewicz, Warszawa 1986, s. 110.

⁷⁸ Por. J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 2005, s. 691.

⁷⁹ Cic., *top.* 50.51.

⁸⁰ M. Kaser, *Das römische Zivilprozessrecht*, München 1996, s. 363.

⁸¹ D. 22.3.2 (Paulus libro sexagesimo nono ad edictum).

⁸² D. 22.3.9 (Celsus libro primo Digestorum).

3. Ciężar udowodnienia faktu należy do powinności osoby, która z faktu tego wyprowadza następstwa (skutki) prawne. Oznacza to, że konsekwencje nieudowodnienia faktu obciążają osobę, która z faktu tego wywodzi skutki prawne. Istotne jest, że dany fakt nie został udowodniony, a nie to, z jakiej przyczyny sąd nie powziął przekonania o prawdziwości faktów.
4. Przedmiotem udowodnienia są fakty. Pojęcie to obejmuje nie tylko fakty w potocznym znaczeniu tego słowa, jak zdarzenia konkretne, zaszłe w czasie i przestrzeni, lecz także przejawy wewnętrznego życia ludzkiego, jak zamiar, dobra wola, świadomość, poczytalność, zdolność intelektualna, stany świata zewnętrznego, jak np. pogoda, praktyki postępowania, zwyczaje, a także to, czy są ustalone⁸³. Przedmiotem dowodu może być także prawo obce, z tym że na sądzie rozpoznającym sprawę ciąży z urzędu obowiązek ustalenia treści prawa obcego. Celem ustalenia treści prawa obcego lub obcej praktyki sądowej sąd może także zasięgnąć opinii biegłych⁸⁴.
5. Z przepisu wynika, że powód powinien udowodnić tzw. fakty pozytywne, stanowiące podstawę jego powództwa. Dowód, że zachodzi brak jednej z przesłanek powództwa, obciąża pozwanego, który ma obowiązek udowodnienia tzw. okoliczności przeszkadzających, np. okoliczności, które uniemożliwiły powstanie prawa powoda. Pozwanego obciąża także dowód tzw. okoliczności niweczających prawo powoda, np. pozwany twierdzi, że powstałe roszczenie wygasło wskutek spełnienia świadczenia⁸⁵.
6. Ciężar udowodnienia faktu spoczywa na stronach, nie na sądzie. Przepis ogranicza się do określenia, kto powinien przekonać sąd o prawdziwości poszczególnych twierdzeń. Nie określa zaś skutków, jakie strona poniesie w przypadku niewywiązania się z ciężaru dowodu. To nie ciężar dowodu, lecz znajdujący zastosowanie przepis prawny uzależnia możliwość skutecznego zgłaszania żądań lub zarzutów od zaistnienia określonych w tym przepisie zdarzeń. Trzeba brać pod uwagę przepis prawny, który leży u podstaw sądowego rozstrzygnięcia konkretnej sprawy cywilnej⁸⁶. Ustalenia, kto utraci lub może utracić korzyść, jaką prawo wiąże z przeprowadzeniem dowodu określonych faktów, można dokonać na podstawie przepisu prawnego, który leży u podstaw ustalenia skutków prawnych danego faktu.
7. Z tych względów Sąd Najwyższy podkreślał, że art. 6, określający reguły dowodzenia, nie stanowi samodzielnej podstawy prawnej rozstrzygnięcia⁸⁷. Powołanie art. 6 w skardze kasacyjnej opartej na zarzucie naruszenia prawa materialnego bez wskazania przepisów tego prawa, z których wynika dochodzone roszczenie, jest niewystarczające⁸⁸.
8. W przypadku gdy sąd uzna fakt za nieudowodniony, prawo materialne nie pozwala na uwzględnienie przez sąd żądania lub zarzutów związanych z istnieniem pewnych faktów. Przepis art. 6 stanowi jednocześnie dyrektywę dla sądu nakazującą wyciągnięcie negatywnych konsekwencji wobec strony, na której spoczywał ciężar dowodu, w sytuacji gdy fakt nie został udowodniony. Niemniej trzeba pamiętać, że w niektórych kategoriach spraw sąd ma w zasadzie obowiązek przeprowadzenia dowodu z urzędu. W postanowieniu z 9.09.2020 r., II CSK 121/20, LEX nr 3080597, Sąd Najwyższy podkreślił, że sąd opiekuńczy ma szczególne obowiązki w zakresie postępowania dowodowego w sprawach prowadzonych na podstawie ustawy z 19.08.1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego⁸⁹ i w związku z tym nie może stosować reguły wyrażonej w art. 6.
9. Ciężar udowodnienia pozwala rozstrzygnąć sprawę merytorycznie także wówczas, gdy sąd nie zdołał w ogóle (w pewnej części) wyjaśnić stanu faktycznego sprawy. Wówczas konsekwencje procesowe takiego stanu rzeczy ponosi strona, na której dowód spoczywał. Jeżeli natomiast istotne fakty zostaną ustalo-

⁸³ W. Siedlecki, *Zasady wyrokowania w procesie cywilnym*, Warszawa 1957, s. 231; I. Adrych-Brzezińska, *Ciężar dowodu...*, s. 78 i n.

⁸⁴ Por. art. 51a ustawy z 27.07.2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2020 r. poz. 2072 ze zm.), wcześniej art. 1143 k.p.c.

⁸⁵ Por. szerzej W. Bryl, *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. Z. Resich, s. 67.

⁸⁶ Por. A. Stefaniak, *Onus probandi...*, s. 15–16.

⁸⁷ Por. postanowienie SN z 20.08.2020 r., III UK 271/19, LEX nr 3150259; wyrok SN z 19.11.1997 r., I PKN 375/97, LEX nr 33567; wyrok SN z 12.01.1999 r., I PKN 536/98, LEX nr 36558.

⁸⁸ Por. wyrok SN z 19.11.1997, I PKN 375/97, LEX nr 33567.

⁸⁹ Dz.U. z 2020 r. poz. 685.

ne, to podlegają one ocenie z punktu widzenia przepisów prawa materialnego, niezależnie od tego, która ze stron podjęła w tym zakresie inicjatywę dowodową (powód, pozwany, czy nawet dowód został przeprowadzony z urzędu⁹⁰.

10. Przepis art. 6 służy również rozstrzyganiu w sytuacji, gdy sąd, oceniając zebrany materiał dowodowy, nie ma dostatecznych podstaw do przyjęcia, że dany fakt miał miejsce, a z drugiej strony materiał ten nie pozwala na ustalenie, że fakt miejsca nie miał. Por. postanowienie Sądu Najwyższego z 4.07.2012 r., I CSK 72/12, LEX nr 1215604: „w postępowaniu cywilnym rzeczywistość nie zawsze istnieje możliwość wyjaśnienia wszystkich okoliczności faktycznych, które dla rozstrzygnięcia sprawy mają istotne znaczenie. Bywa bowiem, że materiał zgromadzony w postępowaniu nie stwarza wystarczających podstaw do stwierdzenia, iż określona okoliczność miała miejsce, a jednocześnie brak dostatecznych dowodów na to, że okoliczność ta nie wystąpiła. Innymi słowy, sąd nie jest w stanie zweryfikować prawdziwości twierdzeń stron i poczynić co do nich stosownych, katerycznych ustaleń. W doktrynie trafnie jednak zauważono, że wielokrotnie impas, który powstaje w związku z taką sytuacją, może zostać przezwyciężony dzięki wykorzystaniu właściwych reguł rozkładu ciężaru dowodu. Chodziłoby tu zwłaszcza o art. 6, w którym przewidziano, że ciężar udowodnienia faktu spoczywa na osobie, która z tego faktu wywodzi skutki prawne. (...) Nie bez znaczenia są tu także wszelkiego rodzaju domniemania, zarówno faktyczne, jak i prawne”.
11. W jednym z wcześniejszych orzeczeń Sąd Najwyższy uznał, że „ilekroć jedna ze stron swoim postępowaniem spowoduje uniemożliwienie lub poważne utrudnienie wykazania okoliczności przeciwnikowi, na którym spoczywał ciężar ich udowodnienia, wówczas na tę stronę przechodzi ciężar dowodu co do tego, że okoliczności takie nie zachodziły”⁹¹. Twierdzenie to ostatnio zostało poddane krytyce⁹².
12. W przypadku użycia przez ustawodawcę sformułowania „chyba że” według B. Janiszewskiej mamy raczej do czynienia ze zmianą tematu dowodu, rozkład ciężaru dowodu pozostaje w tych sytuacjach niezmienny, wynika z art. 6⁹³.

Art. 7. [Domniemanie dobrej wiary]

Jeżeli ustawa uzależnia skutki prawne od dobrej lub złej wiary, domniemywa się istnienie dobrej wiary.

1. Pojęcie dobrej wiary (*bona fides*) odegrało ogromną rolę w rozwoju prawa prywatnego jako instrumentu rozstrzygania konfliktów dnia codziennego; wpłynęło także na rozumienie prawa i jego rozwój w czasach nowożytnych⁹⁴. W Rzymie antycznym pojęcie to zostało uchwycone i rozwinięte dzięki działalności pretora zapowiadającego w edykcie udzielenie środków ochrony procesowej, a tym samym ochrony praw prywatnych. Punktem wyjścia była jednak sama *fides* ujmowana w kontekście przedprawnym: obowiązku dotrzymania danego słowa: *fit quod dicitur*⁹⁵. Wierność danemu słowu była dla Rzymian jednym z aspektów istotnej dla nich wartości, którą była stałość (*constantia*): jeśli raz obrałeś dany kurs, trzymaj się go! Dwa główne obszary posługiwania się zwrotem *bona fides* to wypowiedzi dotyczące kontraktów oraz nabycia posiadania połączone z oceną skutków prawnych tego zdarzenia⁹⁶. W obszarze prawnym to *fides* stała u podstaw zaskarżalności kontraktów nieformalnych, opierających się na samym porozumieniu (*consensus, conventio*) stron, takich jak kontrakt sprzedaży najmu (także pracy i usług), spółki, zlecenia. Według poglądu prawnika Jawolenusa dobra wiara wymaga, aby to, co zostało umówione, było następnie przestrzegane przez strony – *bona fides exigit, ut quod convenit fiat*⁹⁷. Jednocześnie *fides* wyznaczała

⁹⁰ Por. np. postanowienie SN z 20.08.2020 r., III UK 271/19, LEX nr 3150259; wyrok SN z 4.01.2008 r., I UK 223/07, LEX nr 442836; wyrok SN z 12.01.2011 r., II PK 129/10, LEX nr 737385.

⁹¹ Por. wyrok SN z 3.03.1971 r., II PR 453/70, LEX nr 14120.

⁹² Por. B. Janiszewska [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, Część ogólna, red. J. Gudowski, Warszawa 2021, s. 182–183.

⁹³ B. Janiszewska [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, s. 185.

⁹⁴ Por. W. Dajczak, *Dobra wiara jako symbol europejskiej tożsamości prawa*, Poznań 2006, s. 7.

⁹⁵ M.T. Cicero, *De officiis*, 1, 2, 23.

⁹⁶ W. Dajczak, *Zwrot bona fides w rozstrzygnięciach dotyczących kontraktów u prawników rzymskich okresu klasycznego*, Toruń 1998, s. 12.

⁹⁷ Por. D. 19, 2, 21 (Iavolenus libro 11 epistularum).

kierunek i zakres interpretacji kontraktów. Pretor przekazywał instrukcje sędziemu, aby ocenił sprawę z uwzględnieniem wymogów dobrej wiary, zasądził tyle, ile zgodnie z dobrą wiarą należy się według oceny sędziego. Jeden z największych prawników końca republiki Quintus Mucius Scaevola podkreślał, że sprawy te wymagają wybitnego sędziego⁹⁸. Żyjący na przełomie II i III w. Tryfoninus podkreślał, że dobra wiara wymaga najwyższej uczciwości w kontraktach⁹⁹. Zapewnienie postępowania zgodnie z wymogami dobrej wiary odnosiło się do działania według modelu uczciwego człowieka. W procesie formularnym słowa formuły *ex fide bona* stanowiły jednocześnie nakaz i upoważnienie dla sędziego do oceny wykonania obowiązków umownych według zasad słuszności. Uczciwość i dobra wiara były bowiem ściśle ze sobą związane. W kontraktach formalnych natomiast ocena uczciwości postępowania kontrahenta możliwa była przez wprowadzenie do treści formułki zarzutu podstęp. Na polu koncepcji źródeł prawa obowiązującego zasada wierności danemu słowu oznaczała związanie rzymskiego urzędnika treścią wydanego edyktu i zakaz retroaktywnego działania prawa, który odnosił się zarówno do ustaw, jak i uchwał senatu czy konstytucji cesarskich¹⁰⁰. Współcześnie wskazuje się na funkcjonalne podobieństwa pomiędzy odwoływaniem się przez rzymskich jurystów do pojęcia dobrej wiary przy ocenie kontraktów a współczesnym wykorzystaniem generalnej klauzuli słusznościowej. Podobnie jak w prawie rzymskim, w kontynentalnej tradycji prawnej funkcja dobrej wiary materializuje się jako kryterium interpretacji, instrument korekty treści czynności prawnej lub uzupełnienia jej treści¹⁰¹. Takie ujęcie dobrej wiary, nazywane obiektywnym, w Kodeksie cywilnym zastąpione zostało pojęciem zasad współżycia społecznego. W tej postaci dobra wiara realizuje istotną, może najważniejszą funkcję prawa cywilnego: kojarzenie interesów (celów) jednostkowych z interesem (celem) społecznym¹⁰².

2. Pojęcie dobrej wiary oznaczało również znajomość stanu prawnego, wiedzę o przysługującym uprawnieniu czy pozycji prawnej człowieka (*homo liber bona fide serviens*). Działanie w dobrej wierze (*emere bona fide*) lub faktyczne wykonywanie pewnych praw w dobrej wierze (posiadanie w dobrej wierze) zakładało przekonanie pewnego podmiotu, że to, co czynił, jest zgodne z prawem lub nie narusza praw innego podmiotu. Dobra wiara przeciwstawiana była złej wierze (*mala fides*) i takim pojęciom jak *fraus*, *dolus*, *dolus malus*.

Żyjący w II w. jurysta Gaius uznał, że przesłanką zasiedzenia jest przyjęcie wydawanej rzeczy w dobrej wierze, które następowało wtedy, kiedy sądzono, że ten, kto rzecz wydaje, jest właścicielem (*crederemus eum qui traderet dominum esse*). Według żyjącego w III w. Modestyna uznawano za nabywcę w dobrej wierze tego, który nie wiedział (*ignoravit*), że rzecz jest własnością innej osoby, albo sądził (*putavit*), że sprzedawca jest uprawniony do sprzedaży, np. jeśli sprzedawał zarządca majątku czy opiekun. W złej wierze był ten, kto przyjmował rzecz od właściciela, jednak wiedząc, że zobowiązanie stanowiące podstawę wydania rzeczy nie istnieje¹⁰³. Uznanie, że przyjęcie wydawanej rzeczy nastąpiło w dobrej wierze, związane było więc z błędem. Jednak błąd ten musiał być usprawiedliwiony, nie mógł wynikać z niedochowania staranności; nie usprawiedliwiał błąd co do treści prawa. Dobra wiara musiała istnieć w momencie uzyskania posiadania (*mala fides superveniens non nocet*). Istniała różnica poglądów co do tego, czy dobra wiara nabywcy musiała istnieć w momencie wydania rzeczy czy zawarcia kontraktu sprzedaży. Przeważał pogląd, że wymóg ten musiał być spełniony w obu momentach.

3. Artykuł 7 k.c. zawiera domniemanie istnienia dobrej wiary w sytuacji, gdy przepis prawa stanowionego uzależnia skutki prawne od dobrej lub złej wiary. Należy przyjąć, że chodzi tu nie tylko o przepisy Kodeksu cywilnego, lecz o wszystkie przepisy z dziedziny prawa prywatnego, tj. regulujące stosunki cywilnoprawne (por. np. art. 6 u.k.w.h., art. 90 k.m., art. 11a u.p.n.o., art. 78 k.s.h.).

⁹⁸ M.T. Cicero, *De officiis*, 3, 17, 70.

⁹⁹ Por. D. 16.3.31.pr.

¹⁰⁰ F. Schulz, *Storia della giurisprudenza romana*, Firenze 1968, s. 229–230.

¹⁰¹ W. Dajczak, *Zasady współżycia społecznego czy dobra wiara?*, „Rejent” 2001/1, s. 43.

¹⁰² A. Stelmachowski, *Zarys teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1998, s. 325.

¹⁰³ Por. D. 41.4.7, 6.

4. Termin „domniemanie prawne” jest wieloznaczny w języku prawnym i prawniczym. W pierwszym znaczeniu domniemanie prawne występuje jako reguła łącząca dwie klasy faktów. W przypadku ustalenia przez sąd faktu pierwszego (podstawy domniemania) każe przyjąć za ustalony kolejny fakt (wniosek domniemania)¹⁰⁴. Nakaz związania sądu domniemaniem ustanowionym przez prawo jest jednak osłabiony, ponieważ art. 234 k.p.c. dopuszcza obalenie domniemania, ilekroć ustawa tego nie wyłącza. Przepis art. 7 k.c. należy do drugiego rodzaju domniemań prawnych, w których nie da się wyróżnić podstawy i wniosku domniemania. Funkcja tego domniemania polega na zmianie rozkładu ciężaru dowodu ustalonego przez ogólne reguły. Przepis art. 7 przenosi na drugą stronę procesową ciężar udowodnienia złej wiary. Tego rodzaju domniemania nazywane są prawdami tymczasowymi¹⁰⁵.
5. Zwrot „domniemywa się” na gruncie art. 7 należy rozumieć w ten sposób, że bez przeprowadzania jakiegokolwiek postępowania na tę okoliczność (bez dowodu) przyjmuje się istnienie dobrej wiary¹⁰⁶. Jak podkreślono, domniemanie dobrej wiary może być jednak obalone, skoro art. 7 nie wyłącza tej możliwości. Obalenie może nastąpić jedynie wykazaniem złej wiary dowodem przeciwności, nie wystarczy podanie w wątpliwość kwestii działania osoby w dobrej wierze. Natomiast w razie wątpliwości, czy na podstawie przeprowadzonego dowodu można wyprowadzić wniosek o działaniu w złej wierze, sąd powinien poprzestać na ustaleniu wynikającym z domniemania, tj. ustaleniu dobrej wiary¹⁰⁷.
6. Według Sądu Najwyższego „może być ono [domniemanie dobrej wiary – przyp. aut.] dopiero obalone przez wykazanie, że stan faktyczny jest inny, niż domniemanie nakazuje uznawać, a zatem niezbędne było przeprowadzenie dowodu przeciwności. Podanie w wątpliwość stanu dobrej wiary nie pozwala jeszcze nawet sądowi na dokonanie ustalenia innego, niż nakazane domniemaniem ustalenie dobrej wiary. Domniemanie zawarte w art. 7 nakazuje zatem rozstrzygnąć na korzyść dobrej wiary sytuację, gdy zgromadzony i prawidłowo oceniony materiał dowodowy nie wystarcza do usunięcia niepewności, co do dobrej lub złej wiary”¹⁰⁸.
7. Dobra wiara w znaczeniu subiektywnym ujmowana jest jako stan świadomości, a więc wewnętrzne przekonanie danego podmiotu o prawie przysługującym lub nienaruszaniu praw innych osób. Ponieważ stan ten może być trudny do wykazania, proponuje się włączenie do treści tego pojęcia elementów pozwalających na jego zewnętrzną, obiektywną ocenę¹⁰⁹. Tym elementem jest usprawiedliwienie w konkretnych okolicznościach żywionego przez podmiot przeświadczenia o nastąpieniu skutku prawnego¹¹⁰.
8. Według poglądu judykatury „w złej wierze jest ten, kto powołując się na przysługujące mu prawo, wie, że prawo to mu nie przysługuje, albo też ten, kto wprowadzając nie ma świadomości co do nieprzysługiwania mu określonego prawa, jednakże jego niewiedza nie jest usprawiedliwiona w świetle okoliczności danej sprawy. Tym samym dobrą wiarę wyłącza zarówno pozytywna wiedza o braku przysługującego prawa, jak i brak takiej wiedzy wynikający z braku należytej staranności, a więc niedbalstwa”¹¹¹.

¹⁰⁴ Por. T. Gizbert-Studnicki, *Znaczenie terminu „domniemanie prawne” w języku prawnym i prawniczym*, RPEiS 1974/1, s. 101–102.

¹⁰⁵ T. Gizbert-Studnicki, *Znaczenie...*, s. 107.

¹⁰⁶ J. Nowacki, *Domniemanie prawne*, Katowice 1976, s. 24.

¹⁰⁷ B. Janiszewska, *Koncepcje dobrej wiary w przepisach prawa rzeczowego. Zasiedzenie nieruchomości, roszczenie o wykup gruntu*, Warszawa 2005, s. 72.

¹⁰⁸ Por. wyrok SN z 15.02.2017 r., II CSK 157/16, LEX nr 2254784.

¹⁰⁹ B. Janiszewska, *Koncepcje dobrej wiary...*, s. 11.

¹¹⁰ B. Janiszewska, *Koncepcje dobrej wiary...*, s. 14.

¹¹¹ Wyrok SN z 24.02.2021 r., III CSKP 34/21.

TYTUŁ II

Osoby

DZIAŁ I

Osoby fizyczne

ROZDZIAŁ I

Zdolność prawna i zdolność do czynności prawnych

Art. 8. [Zdolność prawna]

§ 1. Każdy człowiek od chwili urodzenia ma zdolność prawną.

§ 2. (uchylony).

I. Pojęcie zdolności prawnej i jej zakres

1. Zgodnie z przyjętym w nauce poglądem **zdolność prawna to możliwość bycia podmiotem praw i obowiązków z zakresu prawa cywilnego**¹¹². Zdolność prawna:

- 1) przesądza o przysługiwaniu podmiotowości prawnej¹¹³, a ściślej podmiotowości w sferze prawa cywilnego (cywilnoprawnej)¹¹⁴. Artykuł 8 § 1 w istocie wyraża więc myśl, że każdy człowiek od chwili urodzenia jest podmiotem w sferze prawa cywilnego¹¹⁵;
- 2) ma charakter pasywny (jest tzw. zdolnością bierną), w przeciwieństwie do zdolności do czynności prawnych, która ma charakter aktywny, tj. przejawia się działaniami podmiotu kształtującego swoje prawa i obowiązki poprzez dokonywanie czynności prawnych (należy więc do tzw. zdolności czynnych)¹¹⁶;
- 3) jest przesłanką przysługiwania zdolności do czynności prawnych, ponieważ bez zdolności prawnej nie można mieć zdolności do czynności prawnych. Natomiast brak zdolności do czynności prawnych nie pociąga za sobą braku zdolności prawnej¹¹⁷;
- 4) w przeciwieństwie do zdolności do czynności prawnych, którą człowiek może mieć pełną, ograniczoną lub której może nie mieć w ogóle, zdolność prawna przysługuje każdemu człowiekowi (zgodnie z brzmieniem art. 8 § 1 „od chwili urodzenia”), przy czym nie ma przepisów, w których ustawodawca posługiwałby się pojęciem **ograniczonej zdolności prawnej**.

W nauce dyskutowane jest jednak, czy – mając na uwadze konkretne przepisy – można mówić o ograniczonej zdolności prawnej człowieka. Przekonuje stanowisko tych przedstawicieli literatury, którzy udzielają

¹¹² Zob. np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIII, nb 4; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2020, s. 193.

¹¹³ Tak np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIII, nt 9 i 10.

¹¹⁴ Por. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 5.

¹¹⁵ Należy jednak wskazać, że w nauce nie ma jednolitego stanowiska na temat relacji pojęć zdolności prawnej i podmiotowości prawnej. Zgodnie z poglądem A. Woltera, J. Ignatowicza i K. Stefaniuka, reprezentatywnym dla znacznej części przedstawicieli nauki: „W istocie rzeczy podmiotowość prawna i zdolność prawna to pojęcia tożsame” – A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 193; podobnie np. L. Bosek, *Gwarancje godności ludzkiej i ich wpływ na polskie prawo cywilne*, Warszawa 2012, s. 276; R. Szczepaniak, *Kilka refleksji na temat stanu cywilistycznej aparatury pojęciowej używanej w dyskursie o podmiotowości prawnej*, RPEiS 2020/3, s. 116 i 123. Na omawiany temat zob. też m.in. R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 8, nt II.1; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, Legalis 2020, art. 8, nt 5–6.2 i powołana w tych pracach literatura.

¹¹⁶ Zob. np. L. Kociucki, *Zdolność do czynności prawnych osób dorosłych i jej ograniczenia*, Warszawa 2011, s. 120; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIII, nb 4 i 25, rozdz. XIV, nb 52 i 79.

¹¹⁷ H. Dąbrowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, red. Z. Resich, Warszawa 1972, s. 72.

na to pytanie odpowiedzi negatywnej¹¹⁸. Przemawia za nim, po pierwsze, samo brzmienie art. 8 § 1 k.c., w którym mowa jest o „każdym” człowieku¹¹⁹. Po drugie, można założyć, że gdyby ustawodawca zamierzał ustanowić konstrukcję ograniczonej zdolności prawnej, dałby temu jasno wyraz w przepisach Kodeksu cywilnego, podobnie jak to uczynił w przypadku zdolności do czynności prawnych. Po trzecie, przyjęcie, że ludzie niespełniający określonych wymagań ustawowych (np. niemający pełnej zdolności do czynności prawnych, a więc niemogący być podmiotami praw i obowiązków wynikających m.in. z władzy rodzicielskiej – art. 94 § 1 k.r.o.) mają ograniczoną zdolność prawną, a przy tym uznanie, że zdolność prawna przesądza o podmiotowości prawnej w sferze prawa cywilnego, musi prowadzić do wniosku, że ludzie ci mają na gruncie prawa cywilnego ograniczoną podmiotowość prawną, co z pewnością jest nie do pogodzenia z wolą ustawodawcy. Po czwarte, podobnie jak przysługiwanie człowiekowi pełnej zdolności do czynności prawnych nie oznacza, że każda dokonana przez niego czynność prawna jest ważna, tak i przysługiwanie mu zdolności prawnej nie jest równoznaczne z tym, że niezależnie od okoliczności i swoich osobistych właściwości może stać się podmiotem dowolnego prawa lub obowiązku z zakresu prawa cywilnego dostępnego osobom fizycznym. Jak zwrócono uwagę w nauce, w niektórych przypadkach ustawa uzależnia nabycie określonych praw lub obowiązków od spełnienia określonych przesłanek (np. wspomnianej już pełnej zdolności do czynności prawnych); ich niespełnianie przez danego człowieka nie oznacza jednak ograniczenia jego zdolności prawnej¹²⁰. Zdolność prawna jest bowiem zdolnością do nabywania praw lub obowiązków cywilnoprawnych w ogóle, a nie określonych ich kategorii¹²¹. Jest konieczna do nabycia każdego prawa i obowiązku z zakresu prawa cywilnego, jednak w niektórych przypadkach nie jest wystarczająca.

2. Ze zdolnością prawną jako instytucją prawa materialnego pozostaje w ścisłym związku **zdolność sądowa**, będąca instytucją prawa procesowego¹²². Polega ona na możliwości występowania w procesie jako strona (zob. art. 64 k.p.c.). Mając na uwadze całokształt przepisów prawa cywilnego procesowego, przyjmuje się jednak szersze znaczenie tego pojęcia, wskazując, że zdolność sądowa polega na możliwości bycia stroną lub uczestnikiem postępowania sądowego w sprawach cywilnych¹²³.

II. Początek zdolności prawnej

3. Człowiek nabywa zdolność prawną „od chwili urodzenia”. Z tą chwilą **staje się osobą fizyczną**¹²⁴. Nie budzi przy tym wątpliwości, że zgodnie z wolą ustawodawcy musi być to urodzenie żywe; takie rozumienie art. 8 § 1 wynika już zresztą z jego wykładni językowej, gdyż – jak zwrócił uwagę Z. Radwański – określenie „człowiek” odnosi się do istoty żywej¹²⁵. Urodzenie żywe stanowi jedyne *conditio iuris* uzyskania przez człowieka zdolności prawnej. Dziecko, które urodziło się żywe, nabywa więc zdolność prawną niezależnie od tego, jaki jest stan jego zdrowia (w tym niezależnie od okoliczności, czy dotknięte jest jakimikolwiek dysfunkcjami), oraz od tego, jak długo żyło po urodzeniu¹²⁶.

¹¹⁸ Takie stanowisko zajmują w szczególności: R. Majda [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 8, nt 11–18; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2016, art. 8, nt 2 i 3; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 8, nt 2–3.2. Natomiast za istnieniem ograniczonej zdolności prawnej opowiadają się m.in.: A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 198–199, przyjmujący szeroki katalog tych ograniczeń, oraz S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, *Część ogólna*, red. S. Grzybowski, Ossolineum 1985, s. 321–323, który jednak uznaje, że ograniczenie zdolności prawnej ustawodawca przewiduje w bardzo nielicznych przypadkach. W tym kierunku zmierzają też rozważania Z. Radwańskiego, A. Olejniczaka, *Prawo...*, 2013, s. 151–152. Na omawiany temat zob. szerzej L. Bosek, *Gwarancje...*, s. 280–288.

¹¹⁹ Zwraca na to uwagę R. Majda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 8, nt III.11.

¹²⁰ Zob. w szczególności J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 8, nt II.2 i 3; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 8, nt 3.1.

¹²¹ Zob. P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 8, nt 3.1.

¹²² Zob. uzasadnienie uchwały SN z 14.12.1990 r., III CZP 62/90, OSNC 1991/4, poz. 36.

¹²³ Zob. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIII, nb 26 i powołana tam literatura.

¹²⁴ Tak np. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, *Część ogólna*, red. A. Kidyba, Warszawa 2012, art. 8, nt 2.

¹²⁵ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 148. Co do wymogu żywego urodzenia zob. też np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 308; R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 8, nt I.2.

¹²⁶ Zob. np. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 8, nt 7; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 9.

Ustawodawca nie wskazał w Kodeksie cywilnym, z jaką chwilą rodzi się dziecko ani w jakim przypadku można powiedzieć, że urodziło się żywe. Przyjął jedynie domniemanie, że w razie urodzenia się dziecka przyszło ono na świat żywe (art. 9 k.c.). Zgodnie z rozpowszechnionym w nauce poglądem dla określenia chwili urodzenia dziecka zasadne jest korzystanie z innych przepisów¹²⁷. Mianowicie zgodnie z pkt 3 załącznika nr 1 do rozporządzenia Ministra Zdrowia z 6.04.2020 r. w sprawie rodzajów, zakresu i wzorów dokumentacji medycznej oraz sposobu jej przetwarzania¹²⁸ „**Urodzeniem żywym** określa się całkowite wydalenie lub wydobycie z ustroju matki noworodka, niezależnie od czasu trwania ciąży, który po takim wydaleniu lub wydobyciu oddycha lub wykazuje jakiegokolwiek inne oznaki życia, takie jak czynność serca, tętnienie pępowiny lub wyraźne skurcze mięśni zależnych od woli, bez względu na to, czy sznur pępowiny został przecięty lub łożysko zostało oddzielone”.

4. Urodzenie dziecka podlega rejestracji w rejestrze stanu cywilnego w formie **aktu urodzenia**, który jest jednym z aktów stanu cywilnego. Podstawę sporządzenia aktu urodzenia stanowi w typowych przypadkach karta urodzenia przekazana kierownikowi urzędu stanu cywilnego właściwemu do sporządzenia aktu urodzenia przez podmiot wykonujący działalność leczniczą oraz protokół zgłoszenia urodzenia albo zgłoszenie urodzenia w formie dokumentu elektronicznego. Akt urodzenia zawiera m.in. datę urodzenia dziecka, natomiast godzina urodzenia jest odnotowana w karcie urodzenia (zob. art. 53–54 i 60 p.a.s.c.).

III. Koniec zdolności prawnej

5. Zdolność prawna człowieka kończy się z chwilą jego śmierci. Z tą chwilą traci on status osoby fizycznej i przestaje być podmiotem prawa, a przysługujące mu dotychczas prawa lub obciążające go obowiązki wygasają lub przechodzą na inne osoby¹²⁹. Pochowanie zwłok ludzkich regulują odrębne przepisy¹³⁰.

Chwila śmierci człowieka nie została zdefiniowana w przepisach Kodeksu cywilnego; w pewnym zakresie kwestia ta jest uregulowana w przepisach ustawy z 5.12.1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry¹³¹. Wynika z nich, że stwierdzenie zgonu należy do lekarza, który może stwierdzić zgon na podstawie (co do zasady) osobiście wykonanych badań i ustaleń (zob. art. 43 u.z.l.). Ponadto w powołanej ustawie przyjęto, że równoznaczne ze stwierdzeniem zgonu jest stwierdzenie:

- a) trwałego nieodwracalnego ustania czynności mózgu (śmierci mózgu) lub
- b) nieodwracalnego zatrzymania krążenia poprzedzającego pobranie narządów.

Stwierdzenie tych okoliczności wymaga jednomyślności dwóch lekarzy będących specjalistami w dziedzinach wskazanych w ustawie, a sposób i kryteria ich stwierdzenia podlegają określonym rygorom (zob. art. 43a u.z.l.)¹³².

¹²⁷ Zob. np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 8–9.

¹²⁸ Dz.U. z 2020 r. poz. 666 ze zm. Załącznik ten określa kryteria oceny stosowane przy dokonywaniu wpisów w dokumentacji dotyczących czasu trwania ciąży, poronień, urodzeń żywych i martwych. Zgodnie z pkt 2 załącznika „Poronieniem określa się wydalenie lub wydobycie z ustroju matki płodu, który nie oddycha ani nie wykazuje żadnego innego znaku życia, jak czynność serca, tętnienie pępowiny lub wyraźne skurcze mięśni zależnych od woli, o ile nastąpiło to przed upływem 22. tygodnia ciąży (21 tygodni i 7 dni)”. Natomiast pkt 4 załącznika stanowi, że „Urodzeniem martwym określa się całkowite wydalenie lub wydobycie z ustroju matki płodu, o ile nastąpiło po upływie 22. tygodnia ciąży, który po takim wydaleniu lub wydobyciu nie oddycha ani nie wykazuje żadnego innego znaku życia, jak czynność serca, tętnienie pępowiny lub wyraźne skurcze mięśni zależnych od woli”. Takie samo określenie urodzenia żywego, martwego oraz poronienia znajduje się także w załączniku nr 1 rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z 29.04.2020 r. w sprawie rodzajów, zakresu i wzorów oraz sposobu przetwarzania dokumentacji medycznej w podmiotach leczniczych utworzonych przez ministra właściwego do spraw wewnętrznych (Dz.U. poz. 788 ze zm.).

¹²⁹ Zob. np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 23; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 152.

¹³⁰ Ustawa z 31.01.1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz.U. z 2020 r. poz. 1947). Na ten temat oraz odnośnie do statusu prawnego zwłok ludzkich zob. w szczególności M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny*, t. 1, *Komentarz. Art. 1–449⁰*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2020, art. 8, nt IV.1–4.

¹³¹ Dz.U. z 2021 r. poz. 790 ze zm.

¹³² Zob. też obwieszczenie Ministra Zdrowia z 4.12.2019 r. w sprawie sposobu i kryteriów stwierdzenia trwałego nieodwracalnego ustania czynności mózgu (M.P. z 2020 r. poz. 73).

Należy dodać, że na lekarza jako osobę uprawnioną do stwierdzenia zgonu wskazują także odrębne przepisy, przy czym niektóre z nich przyznają to uprawnienie nie tylko lekarzowi¹³³.

6. Śmierć człowieka podlega rejestracji w rejestrze stanu cywilnego w formie **aktu zgonu**, będącego aktem stanu cywilnego. Akt zgonu zawiera m.in. datę i godzinę zgonu, a podstawą jego sporządzenia jest karta zgonu oraz protokół zgłoszenia zgonu (zob. art. 2, 92 ust. 2 i art. 95 ust. 1 i 2 p.a.s.c.). Nadto akt zgonu może być sporządzony na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu o stwierdzeniu zgonu albo uznaniu za zmarłego (zob. art. 13 ust. 6 i art. 95 ust. 5 p.a.s.c.). Ustawodawca przewiduje też szczególny tryb rejestracji zgonu, dotyczący m.in. zgonu na polskim statku morskim lub powietrznym, okręcie wojennym lub wojskowym statku powietrznym (zob. rozdział 7 p.a.s.c.).

Jeżeli dziecko urodziło się martwe (a więc nigdy nie nabyło zdolności prawnej), nie sporządza się aktu zgonu, a sporządza się akt urodzenia z adnotacją, że dziecko urodziło się martwe (zob. art. 52 ust. 2 p.a.s.c.).

IV. Zagadnienie zdolności prawnej nasciturusa

7. W świetle art. 8 § 1 nie budzi wątpliwości, że zdolność prawną ma człowiek już urodzony (*natus*). Zagadnieniem dyskusyjnym jest natomiast to, czy w zdolność prawną wyposażone jest również dziecko poczęte, lecz jeszcze nieurodzone (*nasciturus*). W Kodeksie cywilnym nie ma obecnie ogólnego przepisu dotyczącego zdolności prawnej nasciturusa. Kwestię tę regulował nieobowiązujący już art. 8 § 2, stanowiący, że „Zdolność prawną ma również dziecko poczęte; jednakże prawa i zobowiązania majątkowe uzyskuje ono pod warunkiem, że urodzi się żywe”. Przepis ten obowiązywał niecałe 4 lata, tj. od 16.03.1993 r. do 4.01.1997 r.¹³⁴ Mając na uwadze wprowadzenie i uchylenie tego przepisu, stosunek ustawodawcy do cywilnoprawnego statusu nasciturusa pod rządem Kodeksu cywilnego można podzielić na trzy etapy:

- 1) etap do wejścia w życie art. 8 § 2 k.c., charakteryzujący się brakiem ogólnego przepisu dotyczącego zdolności prawnej nasciturusa, przy jednoczesnym istnieniu przepisów szczegółowych chroniących jego interesy lub chociażby interesy dziecka już urodzonego z uwzględnieniem prenatalnego okresu jego życia (zob. zwłaszcza art. 927 § 2, art. 972 w zw. z art. 927 § 2 k.c.¹³⁵ oraz art. 75 § 1, art. 142 i 182 k.r.o.). Tego rodzaju ochronę zapewniało nasciturusowi w jeszcze szerszym zakresie orzecznictwo (którego ewolucja w tym kierunku rozpoczęła się przed wejściem w życie Kodeksu cywilnego), przyznając dziecku poczętemu, z chwilą jego żywego urodzenia, określone uprawnienia w drodze wykładni obowiązujących przepisów bądź stosowania ich w drodze analogii¹³⁶. Zarówno w orzecznictwie, jak i nauce, przychyl-

¹³³ Zob. w szczególności art. 11 ust. 1, 2 i 4 u.c. oraz § 1–3 i 5 rozporządzenia Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z 3.08.1961 r. w sprawie stwierdzenia zgonu i jego przyczyny (Dz.U. Nr 39, poz. 202), a także § 7g ust. 1 u.s.r.

¹³⁴ Przepis ten został wprowadzony do Kodeksu cywilnego ustawą z 7.01.1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. Nr 17, poz. 78 ze zm.) i uchylony ustawą z 30.08.1996 r. o zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 139, poz. 646).

¹³⁵ W obecnym stanie prawnym nasciturus może być także zapisobiercą windykacyjnym – zob. art. 981⁵ w zw. z art. 927 § 2 k.c. Instytucja zapisu windykacyjnego została wprowadzona do Kodeksu cywilnego z dniem 23.10.2011 r. nowelizacją z 18.03.2011 r.

¹³⁶ Zob. orzeczenia dotyczące:

- a) roszczeń odszkodowawczych dziecka wobec osoby odpowiedzialnej za śmierć ojca, która miała miejsce przed urodzeniem dziecka (orzeczenie SN z 8.10.1952 r., C 756/51, NP 1953/5, s. 70–72; wyrok SN z 4.04.1966 r., II PR 139/66, OSNC 1966/9, poz. 158, z glosami: A. Szpunara, OSPiKA 1966/12, poz. 279, oraz W. Woltera, NP 1966/12, s. 1613–1619; wyrok SN z 11.01.1967 r., I PR 510/66, OSNC 1967/7–8, poz. 141);
- b) roszczeń odszkodowawczych za szkodę, jakiej dziecko poczęte doznało na skutek czynu niedozwolonego skierowanego przeciwko matce w okresie ciąży (wyrok SN z 8.01.1965 r., II CR 2/65, z glosą M. Sośniaka, PiP 1967/10, s. 633–639, oraz A. Szpunara, OSPiKA 1967/9, poz. 220; wyrok SN z 3.05.1967 r., II PR 120/67, OSNC 1967/10, poz. 189, z glosami: A. Szpunara, PiP 1968/1, s. 151–155, oraz S. Szera, NP 1968/1, s. 118–124; wyrok SN z 3.06.1969 r., III PRN 34/69, LEX nr 4660;
- c) odszkodowania od zakładu ubezpieczeń z tytułu ubezpieczenia od następstw nieszczęśliwych wypadków, w sytuacji gdy ubezpieczony ojciec dziecka zmarł przed jego narodzeniem (wyrok SN z 7.10.1971 r., III CRN 255/71, z glosą B. Walaszka, OSPiKA 1972/9, poz. 170);
- d) odszkodowania na podstawie przepisów ustawy z 12.06.1975 r. o świadczeniach z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych (Dz.U. z 1983 r. Nr 30, poz. 144) w sytuacji, gdy w chwili śmierci ojca spowodowanej wypadkiem przy pracy lub chorobą zawodową jego dziecko nie było jeszcze narodzone (uchwała pełnego składu Izby Pracy i Ubezpieczeń Społecznych SN z 30.11.1987 r., III PZP 36/87, OSNC 1988/2–3, poz. 23, z glosą J. Mazurkiewicza, PiP 1989/1, s. 145–149). Zob. jednak nieprzy-

nej powyższemu kierunkowi orzecznictwu, udzielano przy tym różnych odpowiedzi na pytanie, czy nasciturusowi przysługuje zdolność prawna. Kwestię tę roztrząsano przede wszystkim w literaturze, w której rozpowszechniony (choć nieakceptowany przez wszystkich badaczy) był pogląd, że dziecku poczętemu przysługuje warunkowa zdolność prawna. Wśród jego zwolenników istniała jednak różnica zdań co do tego, czy warunek w postaci urodzenia żywego ma charakter zawieszający, czy rozwiązujący, jak również czy zdolność ta jest zdolnością ogólną, czy ograniczoną¹³⁷. Sporne też było to, czy prawo polskie przyjęło regułę *nasciturus pro iam nato habetur, quotiens de commodis eius agitur* (dziecko poczęte uważa się za urodzone, ilekroć chodzi o jego korzyści¹³⁸)¹³⁹;

- 2) okres obowiązywania art. 8 § 2, w którym ustawodawca przesądził, że nasciturus ma zdolność prawną w sferze niemajątkowej oraz warunkową w zakresie praw i obowiązków majątkowych¹⁴⁰. Jednocześnie z tym przepisem, dając normatywny wyraz ukształtowanemu kierunkowi orzecznictwu, dodano do Kodeksu cywilnego art. 446¹ w brzmieniu: „Z chwilą urodzenia dziecko może żądać naprawienia szkód doznanych przed urodzeniem”¹⁴¹. Wprowadzenie art. 8 § 2 nie pozostało bez wpływu na orzecznictwo, jako że powołując się na ten przepis, Sąd Najwyższy w wyroku z 29.05.1996 r. przyjął, iż pojęcie osoby podlegającej represjom w hitlerowskich obozach koncentracyjnych w rozumieniu przepisów ustawy z 24.01.1991 r. o kombatantach oraz niektórych osobach będących ofiarami represji wojennych i okresu powojennego¹⁴² oznacza również dziecko poczęte, jeżeli urodziło się żywe¹⁴³;
- 3) okres od uchylenia art. 8 § 2 do chwili obecnej, który jest etapem powrotu do dyskusji na temat cywilnoprawnego statusu nasciturusa. W tej kwestii wypowiedział się Trybunał Konstytucyjny w uzasadnieniu wyroku z 28.05.1997 r., w którym m.in. stwierdził, że skreślenie powyższego przepisu należy traktować jako uchylenie przyznanej wcześniej dziecku poczętemu zdolności prawnej, co jednak „nie oznacza, iż w ogóle, w całym zakresie prawa cywilnego dziecko poczęte utraciło zdolność bycia podmiotem przewidzianych w tej dyscyplinie praw”. Powołując się na art. 927 § 2 k.c. i art. 182 k.r.o., Trybunał wskazał, że przepis szczególny może w zakresie regulowanych w nim stosunków prawnych kreować zdolność prawną dziecka poczętego. Trybunał zwrócił też uwagę, że uprzedni brak ogólnego przepisu przyznającego dziecku poczętemu zdolność prawną nie stał sądom na przeszkodzie w konstruowaniu takiej zdolności w zakresie niektórych praw przewidzianych w Kodeksie cywilnym w drodze interpretacji poszczególnych przepisów prawa cywilnego, oraz podkreślił aktualność dotychczasowego dorobku judykatury (a także doktryny) w tym zakresie. Zdaniem Trybunału „Decyzja ustawodawcy o skreśleniu generalnej klauzuli przyznającej zdolność prawną jest więc w istocie uzasadniona tym,

chylne dla nasciturusa w tej kwestii: uchwała SN (7) z 28.01.1987 r., III PZP 82/86, LEX nr 14646, oraz wyrok SN z 22.05.1985 r., II PR 8/85, OSNC 1986/1–2, poz. 20;

e) dopuszczalności darowizny na rzecz dziecka poczętego (wyrok NSA z 28.11.1985 r., III SA 1183/85, z glosami J. Winiarza i J. Połusznego, OSPiKA 1987/2, poz. 28, K. Wesołowskiego, PiP 1987/2, s. 145–148, oraz M. Nesterowicza, NP 1988/1, s. 141–144);

f) uprawnienia dziecka do żądania uznania za bezskuteczne względem niego odrzucenia spadku przez jego pozamałżeńskiego ojca, także wtedy, gdy odrzucenie spadku nastąpiło przed urodzeniem się dziecka, które było już poczęte (orzeczenie SN z 7.06.1949 r., Kr.C. 244/49, z glosą M. Waligórskiego, PiP 1951/2, s. 336–340).

¹³⁷ Co do stanowiska nauki zob. w szczególności M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 16 i powołana tam literatura. Jeżeli chodzi o judykaturę, warto zwrócić uwagę na wyrok SN z 4.04.1966 r., II PR 139/66, OSNC 1966/9, poz. 158, w którym Sąd Najwyższy, powołując się na przepisy prawa spadkowego i rodzinnego, przyjął istnienie zdolności prawnej dziecka poczętego oraz wyraził myśl, że „dziecko poczęte, jeżeli urodzi się żywe, musi być traktowane z punktu widzenia prawa na równi z dzieckiem już urodzonym, jeżeli sfery ich uprawnień są zbieżne ze sobą”. Przyjmując rozstrzygnięcie korzystne dla nasciturusa, poglądu o jego zdolności prawnej nie przyjęto jednak np. w uchwale pełnego składu Izby Pracy i Ubezpieczeń Społecznych SN z 30.11.1987 r., III PZP 36/87, OSNC 1988/2–3, poz. 23.

¹³⁸ J. Pieńkos, *Słownik łacińsko-polski*, Warszawa 1993, s. 248.

¹³⁹ Na ten temat zob. w szczególności S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 309 i powołana tam literatura.

¹⁴⁰ Na temat tego przepisu zob. szerzej T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 8, nt 17.

¹⁴¹ Przepis ten dodano do Kodeksu cywilnego ustawą z 7.01.1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży, przy czym jej nowelizacja z 30.08.1996 r. (Dz.U. Nr 139, poz. 646) dodała z dniem 4.01.1997 r. do art. 446¹ k.c. zdanie drugie w brzmieniu: „Dziecko nie może dochodzić tych roszczeń w stosunku do matki”. Art. 446¹ zdanie drugie k.c. utracił moc 23.12.1997 r. (zob. orzeczenie TK z 28.05.1997 r., K 26/96, OTK 1997/2, poz. 19, oraz obwieszczenie Prezesa TK z 18.12.1997 r., Dz.U. Nr 157, poz. 1040).

¹⁴² Dz.U. z 2020 r. poz. 517 ze zm.

¹⁴³ III ARN 96/95, OSNP 1996/24, poz. 366.

iż ze względu na status psychofizyczny płodu jego zdolność do «bycia» podmiotem praw określonych w prawie cywilnym jest dość ograniczona¹⁴⁴.

Jeżeli chodzi o stanowisko nauki, to po uchyleniu art. 8 § 2 na temat statusu cywilnoprawnego nasciturusa prezentowane są głównie dwa poglądy. Pierwszy, głoszony jeszcze przed wprowadzeniem do tego przepisu do kodeksu (który wydaje się być w dużym stopniu zbieżny z przedstawionym wyżej stanowiskiem Trybunału Konstytucyjnego), głosi, że **dziecko poczęte ma warunkową zdolność prawną, a warunkiem prawnym (*conditio iuris*) o charakterze zawieszającym jest urodzenie się dziecka żywego**¹⁴⁵. W myśl drugiego poglądu **dziecko poczęte nie ma nawet warunkowej zdolności prawnej**¹⁴⁶. Jako uzupełnienie tej tezy wskazuje się, że przepisy dotyczące dziecka poczętego są przejawem cywilnoprawnej ochrony jego praw przyszłych¹⁴⁷ lub że przepisy te formułują „na użytek każdej konkretnej sytuacji normę, zgodnie z którą dziecko z chwilą urodzenia nabywa prawa, których źródłem są zdarzenia, jakie wystąpiły w okresie prenatalnym”¹⁴⁸. Niezależnie jednak od zajmowanego stanowiska w omawianym kontekście często przywoływana jest paremia *nasciturus pro iam...* – bądź jako zasada przyjęta w prawie polskim¹⁴⁹, bądź jako wskazówka, którą należy stosować przy poszukiwaniu rozwiązań dla przypadków, które nie zostały przez ustawodawcę wyraźnie rozstrzygnięte¹⁵⁰.

Analiza złożonego problemu zdolności prawnej nasciturusa przekracza ramy niniejszego komentarza. Nie sposób jednak nie zgodzić się z T. Sokołowskim, który podkreślił, że uchylenie art. 8 § 2 stanowiło wyraz woli ustawodawcy, co musi być brane pod uwagę przy interpretacji treści art. 8 § 1¹⁵¹. Uwzględniając tę myśl, można twierdzić, że uchylając art. 8 § 2, ustawodawca dał wyraz temu, że jego aktualnej woli nie odpowiada przysługiwanie dziecku poczętemu zdolności prawnej. Z drugiej strony zaakceptowaniu stanowczej tezy głoszącej, że *de lege lata* dziecko poczęte nie ma w ogóle zdolności prawnej, wydaje się stać na przeszkodzie przede wszystkim brzmienie art. 927 § 2, z którego wynika, że dziecko poczęte staje się (co prawda dopiero z chwilą urodzenia, ale jednak z mocą wsteczną od chwili otwarcia spadku) spadkobiercą. Można by więc wywodzić (w ślad za przywołanym wyżej stanowiskiem Trybunału Konstytucyjnego i części literatury), że uchylenie art. 8 § 2 nie miało całkowicie pozbawić nasciturusa zdolności prawnej, lecz pozbawić go tej zdolności w tak szerokim zakresie, jaki zapewniał mu uchylony przepis.

¹⁴⁴ K 26/96, OTK 1997/2, poz. 19. Co do orzecznictwa przychylnego nasciturusowi po uchyleniu art. 8 § 2 k.c. zob. opublikowane na www.nsa.gov.pl wyroki: WSA w Lublinie z 23.11.2004 r., II SA/Lu 396/04; WSA w Lublinie z 16.03.2005 r., II SA/Lu 102/05; WSA w Lublinie z 16.03.2005 r., II SA/L.; WSA we Wrocławiu z 8.02.2006 r., IV SA/Wr 798/04. Zob. jednak w odmiennym kierunku: wyrok WSA w Warszawie z 16.05.2005 r., V SA/Wa 363/05, LEX nr 166685; wyrok WSA w Białymstoku z 27.10.2005 r., II SA/Bk 503/05, LEX nr 173719.

¹⁴⁵ Zob. np. J. Kremis [w:] *Podstawy prawa cywilnego i handlowego*, t. 1, *Prawo cywilne*, red. E. Gniewek, Warszawa 2002, s. 30; K. Piasiecki, *Kodeks cywilny. Księga pierwsza. Część ogólna. Komentarz*, Kraków 2003, art. 8, nt 4.2; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 16–17; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 150, przy czym Z. Radwański i A. Olejniczak przyjmują koncepcję ograniczonej zdolności prawnej nasciturusa (s. 152). Modyfikacją stanowiska odwołującego się do warunkowej zdolności prawnej dziecka poczętego jest pogląd, zgodnie z którym w zakresie ochrony dóbr osobistych, przynajmniej takich jak życie i zdrowie, zdolność prawna nasciturusa jest bezwarunkowa – zob. np. B. Ziemianin, Z. Kuniewicz, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Poznań 2007, s. 75; J. Haberko, *Cywilnoprawna ochrona dziecka poczętego a stosowanie procedur medycznych*, Warszawa 2010, s. 85–90, 109–110, 444–445. Na temat możliwości udzielenia ochrony nasciturusowi na podstawie przepisów art. 23 i 24 k.c. zob. też w szczególności W. Borysiak, L. Bosek, M. Gałązka [w:] *System Prawa Medycznego*, t. 1, *Instytucje prawa medycznego*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2018, rozdz. IX, nb 47 i powołana tam literatura.

¹⁴⁶ Zob. np. A. Doliwa, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2004, s. 114; S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 8, nt 12 i 13; R. Majda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 8, nt 38–39; W. Bendza, *Zdolność prawna nasciturusa – ze szczególnym uwzględnieniem kwestii odszkodowawczych*, Prz. Leg. 2016/3, s. 34–35; G. Matusik, *Pozycja prawna kuratora ustanowionego dla dziecka poczętego*, „Rejent” 2017/2, s. 93 i 113; M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny*, t. 1, *Komentarz do art. 1–352*, red. M. Gutowski, Warszawa 2018, art. 8, nt IV.2.

¹⁴⁷ M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 8, nt IV.3 i IV.4. W tym kierunku przed wejściem w życie art. 8 § 2 k.c. wypowiadał się np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 309–310; zob. też G. Matusik, *Pozycja...*, s. 93–100.

¹⁴⁸ R. Majda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 8, nt 39; podobnie np. P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 8, nt 21 i 25.

¹⁴⁹ Zob. np. A. Doliwa, *Prawo...*, 2004, s. 115; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 151.

¹⁵⁰ Zob. np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 16; M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 8, nt IV.5.

¹⁵¹ T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 8, nt 18.

W takim ujęciu dziecko poczęte, w przeciwieństwie do człowieka już urodzonego, jest podmiotem o warunkowej, a przy tym ograniczonej zdolności prawnej, tj. takiej, której zakres wynika z poszczególnych przepisów (także stosowanych w drodze analogii). Kwestionując ten punkt widzenia, a przy tym nawiązując do interpretacji art. 927 § 2 dokonywanej przez przedstawicieli nauki przyjmujących tezę o braku zdolności prawnej dziecka poczętego, można jednak twierdzić, że na podstawie tego przepisu nie *nasciturus* nabywa spadek, lecz dziecko już urodzone, które z chwilą urodzenia (a więc nabycia zdolności prawnej, w tym zdolności do dziedziczenia) jest tylko traktowane tak, jakby było już urodzone chwili otwarcia spadku¹⁵². Poprzestając na zgłoszonych wątpliwościach, należy przyłączyć się do poglądu, że (niezależnie od rozstrzygnięcia dylematu, czy dziecku poczętemu przysługuje *de lege lata* jakakolwiek zdolność prawna) przy rozstrzygnięciu przypadków wyraźnie nieuregulowanych przez ustawodawcę wskazówkę powinna stanowić reguła *nasciturus pro iam*.

8. W literaturze istnieje różnica zdań co do tego, czy za *nasciturusa* należy uważać **embrion powstały w wyniku zapłodnienia *in vitro* przed implementowaniem go do organizmu kobiety**. Przyłączam się do przedstawicieli nauki udzielających na to pytanie pozytywnej odpowiedzi¹⁵³. Wymaga też podkreślenia, że ***nasciturus* jest człowiekiem**¹⁵⁴, niezależnie od tego, czy ustawodawca wyposaża go w zdolność prawną.

Art. 9. [Domniemanie urodzenia dziecka żywego]

W razie urodzenia się dziecka domniemywa się, że przyszło ono na świat żywe.

1. Domniemanie prawne z art. 9 k.c. może być obalone dowodem przeciwnym (art. 234 k.p.c.), a więc jest **domniemaniem prawnym wzruszalnym** (*presumptio iuris tantum*). Ciężar udowodnienia faktu, że dziecko nie urodziło się żywe, spoczywa na osobie, która z tego faktu wywodzi skutki prawne (art. 6 k.c.). Fakt ten może być wykazany za pomocą wszelkich środków dowodowych.

Co do pojęć żywego oraz martwego urodzenia oraz poronienia zob. komentarz do art. 8.

W nauce zwraca się uwagę na niewielkie praktyczne znaczenie domniemanie ustanowione w art. 9, co wynika stąd, że większość porodów odbywa się w asyście lekarza, a więc osoby dysponującej wiedzą pozwalającą stwierdzić, czy dziecko urodziło się żywe. Omawiane domniemanie znajdzie zatem zastosowanie przede wszystkim w razie porodu bez udziału lekarza lub w przypadku znalezienia martwego noworodka, i to tylko wtedy, gdy nie da się ustalić, czy dziecko urodziło się żywe¹⁵⁵.

2. W nauce na ogół wskazuje się, że w sytuacji, gdy **akt urodzenia nie został jeszcze sporządzony**, ten, kto twierdzi, że dziecko nie urodziło się żywe, może podważać domniemanie ustanowione w art. 9 k.c. w drodze powództwa wytoczonego na podstawie art. 189 k.p.c.¹⁵⁶ Zdaniem części doktryny dowodzić martwe-

¹⁵² Por. np. G. Matusik, *Pozycja...*, s. 97; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 8, nt 21 i 25. Nawet zresztą wśród zwolenników poglądu o przysługującej *nasciturusowi* na podstawie art. 927 § 2 k.c. warunkowej zdolności do dziedziczenia mówi się niekiedy o wprowadzonej przez ten przepis swoistej fikcji prawnej – zob. A. Kidyba, E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 4, *Spadki*, red. A. Kidyba, LEX 2015, art. 927, nt 5. Zob. też rozważania M. Wilejczyk wskazujące, że rzeczywistym podmiotem ochrony na gruncie powołanego przepisu jest nie *nasciturus*, ale człowiek już urodzony, M. Wilejczyk, *Zagadnienia etyczne części ogólnej prawa cywilnego*, Warszawa 2014, s. 149.

¹⁵³ Tak np. R. Majda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 8, nt 46; odmiennie np. M. Wilejczyk, *Zagadnienia...*, s. 150; M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2020, art. 8, nt I.3. Na ten temat zob. też J. Ostojka, *O problemie podmiotowości prawnej embrionu in vitro*, PiM 2012/1, s. 92–98.

¹⁵⁴ Zob. np. T. Smoczyński, *Nasciturus jako dobro prawne* [w:] *Problemy kodyfikacji prawa cywilnego (studia i rozprawy). Księga pamiątkowa ku czci Profesora Zbigniewa Radwańskiego*, red. S. Sołtyński, Poznań 1990, s. 72–74; J. Haberk, *Cywilnoprawna...*, s. 46, 49, 67–68, 71, 109 oraz schemat 1.1 na s. 45; W. Borysiak, L. Bosek, M. Gałązka [w:] *System Prawa Medycznego*, t. 1, red. M. Safjan, L. Bosek, 2018, rozdz. IX, nb 44. Inny punkt widzenia prezentuje w szczególności M. Wilejczyk, *Zagadnienia...*, s. 141–143. Autorka w swoich rozważaniach odwołuje się do założenia, zgodnie z którym „proces stawiania się człowiekiem jest procesem ciągłym i nie da się w nim wskazać jakiegoś wyraźnego punktu początkowego”, tamże, s. 142; zob. też powołaną tam literaturę.

¹⁵⁵ Zob. np. R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 9, nt 2.

¹⁵⁶ Tak np. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 9, nt 4; M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2020, art. 9, nt 3.

go urodzenia dziecka można także w innym postępowaniu sądowym, w którym okoliczność, czy dziecko urodziło się żywe, jest przesłanką rozstrzygnięcia (np. w sprawie spadkowej)¹⁵⁷.

Inna sytuacja występuje wówczas, gdy **akt urodzenia został już sporządzony**. Stanowi on dowód, że dziecko urodziło się żywe (art. 3 p.a.s.c.). Zgodnie z dominującym poglądem po sporządzeniu aktu urodzenia właściwym trybem dla wykazania, że dziecko nie urodziło się żywe, jest postępowanie sądowe o unieważnienie aktu stanu cywilnego (art. 39 p.a.s.c.)¹⁵⁸. Należy przy tym podkreślić, że w omawianym przypadku nie chodzi już o wzruszenie domniemania prawnego wynikającego z art. 9, ale o obalenie dowodu wynikającego z aktu urodzenia.

Art. 10. [Pełnoletność]

§ 1. Pełnoletnim jest, kto ukończył lat osiemnaście.

§ 2. Przez zawarcie małżeństwa małoletni uzyskuje pełnoletność. Nie traci jej w razie unieważnienia małżeństwa.

I. Uwagi wstępne

1. Artykuł 10 § 1 zawiera definicję ustawową pojęcia „pełnoletni”. Definicja ta nie oddaje jednak w pełni przyjętego przez ustawodawcę znaczenia tego pojęcia, ponieważ z uwagi na treść art. 10 § 2 zdanie pierwsze nie budzi wątpliwości, że pojęcie to rozumie on szerzej. Z powyższych przepisów wynika, że przyjęte przez ustawodawcę rozumienie pojęcia „pełnoletni” obejmuje dwie kategorie osób, a mianowicie:
 - 1) osoby, które ukończyły lat 18, oraz
 - 2) osoby, które lat 18 nie ukończyły, lecz zawarły małżeństwo.

Definicja ustawowa pojęcia „pełnoletni” zawarta w art. 10 § 1 ogranicza się do pierwszej z tych kategorii; nie wymieniając wszystkich elementów składających się na zakres definiowanego pojęcia, stanowi przykład tzw. definicji częściowej¹⁵⁹.

W komentowanym artykule (ani w innych przepisach Kodeksu cywilnego) nie sformułowano definicji pojęcia pełnoletności¹⁶⁰. Nie wskazano też, jakie skutki prawne wiążą się z jej uzyskaniem; skutki te zostały określone w innych przepisach. Doniosłą konsekwencją prawną uzyskania pełnoletności jest **nabycie pełnej zdolności do czynności prawnych** (art. 11). Jak się jednak trafnie podkreśla, znaczenie pełnoletności wykracza poza problematykę zdolności do czynności prawnych, a nawet poza sferę prawa cywilnego¹⁶¹ (zob. pkt IV, teza 1).

W art. 10 ustawodawca poprzestał na wskazaniu zdarzeń wywołujących skutek prawny w postaci uzyskania przez człowieka pełnoletności. Wystąpienie każdego z nich, tj. ukończenie lat 18 lub zawarcie przez małoletniego małżeństwa, powoduje, że osoba fizyczna przestaje być małoletnim i staje się pełnoletnim.

¹⁵⁷ Tak np. M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2020, art. 9, nt 3. Zob. też M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 9, nt 8.

¹⁵⁸ Tak np. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 9, nt 5; M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2020, art. 9, nt 3.

¹⁵⁹ Art. 10 § 1 jako przykład przepisu zawierającego definicję częściową (a ściślej: definicję zakresową częściową) wskazuje A. Malinowski, *Redagowanie tekstu prawnego. Wybrane wskazania logiczno-językowe*, Warszawa 2006, s. 54. Na temat wskazanego typu definicji ustawowych zob. też tamże, s. 53–55, oraz w szczególności M. Zieliński, *Wykładnia prawa, Zasady, reguły, wskazówki*, Warszawa 2002, s. 199–200.

¹⁶⁰ Zwraca na to uwagę P. Książak, którego zdaniem pełnoletność „Jest to właściwość osoby fizycznej, którą nabywa się, co do zasady z osiągnięciem określonego wieku, umożliwiającą pełne uczestniczenie w obrocie cywilnoprawnym” – P. Książak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 10, nt 1. Z kolei zdaniem J. Regan (Balcarczyk) „Pełnoletność jest cechą osoby fizycznej, która jest nabywana z mocy prawa po ukończeniu wieku wskazanego w ustawie lub w wyniku zawarcia związku małżeńskiego przed ukończeniem tego wieku” – J. Regan (Balcarczyk) [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Warszawa 2020, art. 10, nt 2. Pośilkując się tymi definicjami, można zaproponować następujące ujęcie pełnoletności: jest to właściwość osoby fizycznej uzyskiwana z chwilą ukończenia lat 18 lub przed ukończeniem lat 18 przez zawarcie małżeństwa, która wywołuje określone przepisami skutki prawne, w szczególności nabycie pełnej zdolności do czynności prawnych.

¹⁶¹ Zwraca na to uwagę w szczególności E. Drozd, *Uzyskanie pełnoletności przez zawarcie małżeństwa*, NP 1969/7–8, s. 1109.

Ustawodawca nie przewiduje innych sposobów uzyskania pełnoletności, w szczególności nie jest możliwe uzyskanie pełnoletności w drodze orzeczenia sądowego.

Przewidziane w art. 10 sposoby uzyskania pełnoletności zostaną szerzej przedstawione w dalszych uwagach.

II. Uzyskanie pełnoletności przez ukończenie lat 18

2. Pierwszym ze zdarzeń powodujących uzyskanie przez człowieka pełnoletności jest **ukończenie przez niego lat 18** (art. 10 § 1). W związku z powyższym kluczowe jest, z jaką chwilą człowiek kończy 18. rok życia. Do obliczania wieku osoby fizycznej ma zastosowanie art. 112 zdanie pierwsze (chodzi tu oczywiście o obliczanie upływu terminu oznaczonego w latach), z modyfikacją wynikającą z art. 112 zdanie drugie. Z przepisów tych wynika, że człowiek kończy lat 18 z początkiem dnia, który datą odpowiada dniowi jego 18. urodzin. Oznacza to, że osoba urodzona np. 1.05.2000 r. o godz. 22.00 ukończyła lat 18, a więc stała się pełnoletnia, z początkiem 1.05.2018 r., a więc o godz. 00.00 (a nie 1.05.2018 r. o godz. 22.00 ani nie z końcem tego dnia, czyli o 24.00)¹⁶². Wskazana wyżej reguła nie dotyczy jedynie tych osób urodzonych 29 lutego, których dzień 18. urodzin nie może przypaść na 29 lutego w roku przypadającym 18 lat później, gdyż w roku tym luty liczy dni 28. Z przepisów art. 112 wynika, że w takim przypadku ukończenie lat 18 następuje z początkiem ostatniego dnia lutego, a więc 28 lutego danego roku¹⁶³.
3. Ustawodawca uznał, że osoba, która ukończyła lat 18, jest na tyle dojrzała pod względem psychofizycznym, aby przyznać jej status osoby pełnoletniej. Takie przekonanie ustawodawcy stanowi *ratio legis* przyjętego przez niego rozwiązania¹⁶⁴. Przekroczenie powyższej granicy wiekowej powoduje uzyskanie pełnoletności niezależnie od stopnia psychofizycznej dojrzałości danej osoby (jak wiadomo, uzyskiwanie dojrzałości jest procesem nieprzebiegającym u wszystkich ludzi w jednakowym tempie)¹⁶⁵. Przyjęcie jednej granicy wiekowej dla wszystkich osób fizycznych uzasadnione jest jednak tym, że rozwiązanie to ułatwia obrót prawnym¹⁶⁶. W świetle art. 10 § 1 dla uzyskania pełnoletności nie ma też znaczenia to, czy dana osoba jest dotknięta chorobą psychiczną, niedorozwojem umysłowym bądź czy jest ubezwłasnowolniona¹⁶⁷. Zatem zgodnie z wolą ustawodawcy człowiek nabywa pełnoletność z chwilą ukończenia 18 lat niezależnie od jakichkolwiek dodatkowych okoliczności; doniosłość prawną ma jedynie określony ustawowo upływ czasu od narodzin człowieka.

Osoba, która ukończyła lat 18, nie może stracić już uzyskanej pełnoletności. Nie ma więc w tej kwestii znaczenia np. to, że zapadła na chorobę psychiczną lub została ubezwłasnowolniona¹⁶⁸. W związku z powyższym w literaturze zwraca się uwagę, że uzyskanie pełnoletności przez ukończenie wymaganego przez ustawodawcę wieku ma charakter definitywny¹⁶⁹.

III. Uzyskanie pełnoletności przez zawarcie małżeństwa

4. Drugim zdarzeniem powodującym uzyskanie pełnoletności jest **zawarcie przez małoletniego małżeństwa** (art. 10 § 2 zdanie pierwsze). W języku prawniczym w odniesieniu do tego przypadku mówi się niekiedy o upełnoletnieniu osoby małoletniej¹⁷⁰. *Ratio legis* omawianego rozwiązania ustawowego stanowi potrzeba

¹⁶² Zob. np. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 10, nt 3; M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 10, nt 2.

¹⁶³ Tak np. S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 10, nt 1.

¹⁶⁴ Zob. M. Serwach [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 10, nt I2; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 10, nt 7.

¹⁶⁵ Zob. np. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 262; M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 10, nt 3; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 10, nt 7.

¹⁶⁶ Tak Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 262; podobnie P. Księżak [w:] *Kodeks...*, red. K. Osajda, 2020, art. 10, nt 7.

¹⁶⁷ Zob. np. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 10, nt 2; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 10, nt 7.

¹⁶⁸ Zob. P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 10, nt 9.

¹⁶⁹ M. Serwach [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 10, nt 3.

¹⁷⁰ Zob. np. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 10, nt 1, 4 i 5.

zapewnienia równego statusu obojgu małżonkom, jako umożliwiającego realizację zasady ich równouprawnienia¹⁷¹.

Ponieważ małoletni uzyskuje pełnoletność przez zawarcie małżeństwa, doniosłe znaczenie ma to, z jaką chwilą dochodzi do jego zawarcia. Zgodnie z art. 1 § 1 k.r.o. „Małżeństwo zostaje zawarte, gdy mężczyzna i kobieta jednocześnie obecni złożą przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego oświadczenia, że wступują ze sobą w związek małżeński”. Natomiast w myśl art. 1 § 2 k.r.o. „Małżeństwo zostaje również zawarte, gdy mężczyzna i kobieta zawierający związek małżeński podlegający prawu wewnętrznemu kościoła albo innego związku wyznaniowego w obecności duchownego oświadczą wolę jednoczesnego zawarcia małżeństwa podlegającego prawu polskiemu i kierownik urzędu stanu cywilnego następnie sporządzi akt małżeństwa. Gdy zostaną spełnione powyższe przesłanki, małżeństwo uważa się za zawarte w chwili złożenia oświadczenia woli w obecności duchownego”. Z powyższych przepisów wynika, że niezależnie od tego, czy małżeństwo jest zawierane w tzw. formie cywilnej, czy tzw. formie wyznaniowej chwilą zawarcia małżeństwa jest chwila złożenia odpowiednich oświadczeń przez mężczyznę i kobietę przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego albo duchownym. Do zawarcia małżeństwa dochodzi zatem w określonym dniu i w określonej chwili (o danej godzinie). Nie budzi więc wątpliwości, że pełnoletność uzyskana jest właśnie z tą chwilą, a nie z początkiem albo końcem dnia, w którym doszło do zawarcia małżeństwa. Warto w tym kontekście zwrócić uwagę, że chwila zawarcia małżeństwa nie znajduje odzwierciedlenia w akcie małżeństwa, ponieważ akt ten zawiera informację o dacie, a nie o godzinie zawarcia małżeństwa¹⁷². Na podstawie treści aktu małżeństwa nie dałoby się więc rozstrzygnąć wątpliwości, czy czynność prawna dokonana w dniu zawarcia małżeństwa przez osobę niemającą ukończonych lat 18 była dokonana przez nią jako osobę małoletnią, czy pełnoletnią.

5. W nauce budzi wątpliwości kwestia zakresu podmiotowego art. 10 § 2. Zgodnie z dominującym poglądem, opartym na jego wykładni językowej, **przez zawarcie małżeństwa pełnoletność nabywa każdy małoletni**, tj. niezależnie od jego wieku i płci (argument *lege non distinguente nec nostrum est distinguere*)¹⁷³. Mniej zwolenników mają stanowiska, które odrzucając literalną wykładnię art. 10 § 2, ograniczają zakres jego zastosowania do określonych kategorii małoletnich. Poprzestając na najczęściej dyskutowanych w nauce, można wskazać następujące stanowiska:

- 1) pełnoletność na podstawie art. 10 § 2 k.c. uzyskują wyłącznie kobiety, które ukończyły 16. rok życia i zawarły małżeństwo za zezwoleniem sądu opiekuńczego wydanym na podstawie art. 10 § 1 zdanie drugie k.r.o.¹⁷⁴;
- 2) pełnoletności na podstawie art. 10 § 2 nie może uzyskać małoletni, który nie ma ukończonych lat 13¹⁷⁵.

Stanowisko pierwsze jest wynikiem interpretacji art. 10 § 2 k.c. w powiązaniu z treścią art. 10 § 1 k.r.o., w którym ustawodawca przewiduje możliwość zawarcia małżeństwa wcześniej niż po ukończeniu lat 18 wyłącznie kobiecie, która ukończyła lat 16 i uzyskała zezwolenie sądu opiekuńczego¹⁷⁶. Stanowisko drugie jest uzasadniane w szczególności argumentem, że przyjęcie poglądu odmiennego prowadziłoby do moż-

¹⁷¹ Tak J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 10, nt 1; podobnie np. M. Serwach [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Książak, M. Pyziak-Szafrnicka, LEX 2014, art. 10, nt 5.

¹⁷² Art. 88 ust. 1 pkt 2 p.a.s.c.

¹⁷³ Takie stanowisko zajmuje w szczególności E. Wiśniowska, *Znaczenie wieku przy zawarciu małżeństwa według kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, Wrocław 1986, s. 94–95; E. Drozd, *Uzyskanie...*, s. 1111 i 1116–1117; M. Watrakiewicz, *Wiek a zdolność do czynności prawnych*, KPP 2003/3, s. 512; T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 10, nt 5; S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 10, nt 2; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 10, nt 4 i 5. Konsekwencją tego poglądu jest to, że – jak wskazuje T. Sokołowski – pełnoletność uzyska np. osoba małoletnia, która zawarła małżeństwo na podstawie sfałszowanego zezwolenia sądu opiekuńczego, o którym mowa w art. 10 § 1 k.r.o., lub dokumentów stwierdzających nieodpowiadający rzeczywistości fakt jej pełnoletności – T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 10, nt 5.

¹⁷⁴ Tak A. Doliwa, *Prawo...*, 2004, s. 229; B. Ziemianin, Z. Kuniewicz, *Prawo...*, 2007, s. 83.

¹⁷⁵ Tak S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 340, oraz M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 10, nt 6–7.

¹⁷⁶ Na temat tej interpretacji zob. szerzej E. Drozd, *Uzyskanie...*, s. 1116–1117; M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 508–511.

liwości uzyskania pełnoletności (a w konsekwencji pełnej zdolności do czynności prawnych) przez osobę fizyczną już od chwili jej narodzin¹⁷⁷.

Za przekonujący należy uznać pogląd dominujący. Oprócz wykładni językowej art. 10 § 2 zdanie pierwsze przemawia za nim wskazywana już *ratio legis* tego unormowania (realizacja zasady równouprawnienia małżonków byłaby utrudniona, gdyby jedno z nich miało status osoby małoletniej), a także argument, że przyjęcie odmiennego stanowiska oznaczałoby możliwość ingerowania w sprawy małżonków przez rodziców lub opiekunów małoletniego małżonka¹⁷⁸. Ingerencja ta mogłaby być daleko idąca, a przy tym mogłaby dotyczyć spraw o różnym charakterze (np. zarządu wspólnym małżonków, uzyskania przez małoletniego małżonka paszportu, podejmowania decyzji o kierunku jego kształcenia). Niezależnie od trudności, jakie mogłyby się wiązać ze stosowaniem przepisów o wykonywaniu władzy rodzicielskiej (opieki) w zderzeniu z przepisami Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dotyczącymi małżonków, ingerencja ta nie sprzyjałaby ich integracji, lecz mogłaby być źródłem wzajemnej animozji. Mając natomiast na uwadze interes osób trzecich, należy przypomnieć, że ze względu na potrzeby obrotu granica wiekowa uzyskania pełnoletności została ustalona w sposób sztywny, niezależny od indywidualnych właściwości psychicznych osoby kończącej 18. rok życia. Skoro więc ustawodawca przyjął, że pełnoletność uzyskiwana jest także przez zawarcie małżeństwa, konsekwentnie należy uznać, że zgodnie z jego wolą reguła ta dotyczy wszystkich małoletnich, niezależnie od ich wieku i płci. Inne rozwiązanie utrudniałoby obrót, gdyż rodziłoby konieczność badania przez osoby trzecie wchodzące z małżonkami w stosunki prawne ich wieku lub także okoliczności, czy do zawarcia małżeństwa doszło za zezwoleniem sądu wydanym na podstawie art. 10 § 1 zdanie drugie k.r.o.

6. Nie budzi wątpliwości, że na podstawie art. 10 § 2 k.c. pełnoletność może być uzyskana tylko wtedy, gdy małżeństwo zostało ważnie zawarte. Skutek ten nie wystąpi więc wówczas, gdy nie zostały spełnione konstytutywne przesłanki jego zawarcia przewidziane (osobno dla formy świeckiej i wyznaniowej) w przepisach art. 1 k.r.o., a więc gdy do zawarcia małżeństwa nie doszło (*matrimonium non existens*). Uzyskaniu pełnoletności wskutek działania art. 10 § 2 k.c. nie stoi natomiast na przeszkodzie okoliczność, że małżeństwo może być unieważnione. Chodzi więc o przypadki zawarcia małżeństwa pomimo tzw. przeszkód małżeńskich (art. 10–15 k.r.o.), wad oświadczeń woli (art. 15¹ k.r.o.) oraz uchybień dotyczących pełnomocnictwa do zawarcia małżeństwa (art. 16 k.r.o.)¹⁷⁹.
7. Jak wynika z art. 10 § 2 zdanie drugie, małoletni, który nabył pełnoletność przez zawarcie małżeństwa, nie traci jej w razie unieważnienia małżeństwa. Opierając się na wykładni językowej omawianego przepisu, należy zgodzić się z dominującym poglądem, zgodnie z którym osoba niemająca ukończonych lat 18, której małżeństwo zostało unieważnione, **zachowuje pełnoletność niezależnie od przyczyny unieważnienia małżeństwa**. Nie traci więc pełnoletności w szczególności ten, czyje małżeństwo zostało unieważnione z powodu naruszenia wymagań dotyczących wieku zawartych w art. 10 k.r.o., a więc:
 - a) mężczyzna, który zawarł małżeństwo, nie mając ukończonych lat 18;
 - b) kobieta, która zawarła małżeństwo, nie mając ukończonych lat 16;
 - c) kobieta, która zawarła małżeństwo, co prawda mając ukończone lat 16, lecz bez zezwolenia sądu opiekuńczego¹⁸⁰.

¹⁷⁷ Zob. szerzej S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 340; s. 340, oraz M. Gutowski, *Nieważność czynności prawnej*, Warszawa 2017, s. 108–111; M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 10, nt 5–7.

¹⁷⁸ Na wszystkie te argumenty zwraca uwagę E. Drozd, *Uzyskanie...*, s. 1111 oraz s. 1116, przyp. 20. Niebagatelne znaczenie mają też wskazywane przez tego autora argumenty natury historycznej dotyczące dyskusji mającej miejsce w Zespole Prawa Cywilnego Materialnego Komisji Kodyfikacyjnej w okresie poprzedzającym uchwalenie Kodeksu cywilnego – zob. E. Drozd, *Uzyskanie...*, s. 1114–1116.

¹⁷⁹ Zob. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 10, nt 3; R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 10, nt 3; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 10, nt 12.

¹⁸⁰ Tak np. E. Drozd, *Uzyskanie...*, s. 1111 i 117; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 41; M. Serwach [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 10, nt 8. Ścieśniającą interpretację art. 10 § 2 zdanie pierwsze prezentują Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 267.

Ustawodawca nie określa, jakie skutki prawne dla pełnoletności nabytej przez zawarcie małżeństwa ma rozwód małżonków lub orzeczenie ich separacji. Zgodnie jednak z przekonującym, jednomyślnie przyjętym w nauce poglądem zdarzenia te nie powodują utraty uzyskanej pełnoletności¹⁸¹. Zwraca się bowiem uwagę, że skoro skutku takiego nie wywołuje unieważnienie małżeństwa, tym bardziej nie wywołuje go rozwód ani orzeczenie separacji (*argumentum a maiori ad minus*)¹⁸². Utraty pełnoletności nie powoduje również ustanie małżeństwa przez śmierć drugiego małżonka¹⁸³. Podsumowując, można stwierdzić, że **pełnoletność uzyskana przez zawarcie małżeństwa, tak samo jak uzyskana wskutek ukończenia lat 18, nie podlega utracie i przysługuje osobie fizycznej do końca życia**.

8. Pełnoletność uzyskana przez małoletniego przez zawarcie małżeństwa nie zapewnia mu możliwości zawarcia ponownego małżeństwa w sytuacji, gdyby jego pierwsze małżeństwo ustało lub zostało unieważnione przed ukończeniem przez tę osobę lat 18. Wynika to stąd, że uzyskanie pełnoletności nie uchyla zastosowania przepisów art. 10 k.r.o., dotyczących wieku wymaganego do zawarcia małżeństwa¹⁸⁴. W konsekwencji znajdująca się w opisaney sytuacji kobieta, która ukończyła lat 16, mogłaby zawrzeć ponowne małżeństwo tylko za zezwoleniem sądu opiekuńczego¹⁸⁵.

IV. Uwagi końcowe

9. Doniosłym skutkiem uzyskania pełnoletności jest nabycie pełnej zdolności do czynności prawnych (art. 11 k.c.). Uzyskanie pełnoletności powoduje jednak w prawie cywilnym także inne istotne konsekwencje prawne, np. z tą chwilą osoba fizyczna przestaje być podmiotem pozostającym pod władzą rodzicielską (art. 92 k.r.o.), nie znajdują też już do niej zastosowania liczne przepisy zapewniające małoletnim szczególną ochronę (np. art. 173, 442¹, 991 § 1 k.c., art. 144¹ zdanie drugie k.r.o.). W uproszczeniu można powiedzieć, że utrata statusu osoby małoletniej wiąże się w prawie cywilnym z jednej strony z uzyskaniem swobody kształtowania własnej sytuacji osobistej i majątkowej (znaczne ograniczenie takiej swobody małoletnich jest zresztą także wyrazem dbałości ustawodawcy o ich interesy), a z drugiej z pozbawieniem swego rodzaju dodatkowej, ukształtowanej przez przepisy tarczy ochronnej.

Należy zaznaczyć, że pojęcie pełnoletności, jakkolwiek mające doniosłość prawną przede wszystkim w prawie cywilnym, ma pewne znaczenie także poza jego zakresem (np. dla interpretacji pojęcia dorosłego w rozumieniu art. 43 k.p.a.¹⁸⁶). Jak jednak zwraca się uwagę w nauce, gałęzie prawa inne niż prawo cywilne wiążą skutki prawne najczęściej nie z pełnoletnością, lecz z określonym wiekiem osoby fizycznej (np. art. 10 k.k. lub art. 22 § 2 k.p.)¹⁸⁷.

Art. 11. [Pełna zdolność do czynności prawnych]

Pełną zdolność do czynności prawnych nabywa się z chwilą uzyskania pełnoletności.

1. Ustawodawca nie ustanowił przepisu formułującego definicję legalną zdolności do czynności prawnych. Objaśnieniu znaczenia tego pojęcia poświęca się uwagę w nauce. Poprzestając na **definicji zdolności do czynności prawnych** przyjętej przez Z. Radwańskiego i A. Olejniczaka, należy wskazać, że pojęcie to rozumieją oni jako „kwalifikację osoby do dokonywania swoistych działań konwencjonalnych, jakimi są czynności

¹⁸¹ Tak np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 41; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 10, nt 6.

¹⁸² J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 10, nt 6.

¹⁸³ Tak np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 41; T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 10, nt 7.

¹⁸⁴ Zob. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 10, nt 8; J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2012, s. 124.

¹⁸⁵ J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne...*, 2012, s. 124.

¹⁸⁶ Zob. A. Gołęba [w:] *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, red. H. Knysiak-Sudyka, Warszawa 2019, art. 43, nt 6; P. Przybysz, *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz aktualizowany*, LEX 2019, art. 43, nt 4; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 10, nt 3, i powoływane w tych komentarzach orzecznictwo.

¹⁸⁷ Zob. szerzej P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 10, nt 2.

prawne¹⁸⁸. Natomiast zgodnie z szerszym ujęciem zdolności do czynności prawnych przedstawionym przez powołanych autorów zdolność ta jest cechą podmiotu prawa cywilnego polegającą na tym, że „może sam dokonywać czynności prawnych prowadzących do nabywania praw i zaciągania zobowiązań lub do kreowania innych zmian w jego stosunkach cywilnoprawnych”¹⁸⁹.

2. Z przepisów Kodeksu cywilnego wynika, że osoba fizyczna może:

- 1) nie mieć zdolności do czynności prawnych;
- 2) mieć ograniczoną zdolność do czynności prawnych;
- 3) mieć pełną zdolność do czynności prawnych.

Nie mają zdolności do czynności prawnych osoby, które nie ukończyły lat 13 oraz osoby ubezwłasnowolnione całkowicie (art. 12 k.c.). Ograniczoną zdolność do czynności prawnych mają małoletni, którzy ukończyli lat 13, oraz osoby ubezwłasnowolnione częściowo (art. 15 k.c.), a także osoby, dla których sąd ustanowił doradcę tymczasowego (art. 549 k.p.c.). Pełną zdolność do czynności prawnych mają osoby pełnoletnie, które nie są ubezwłasnowolnione ani nie mają ustanowionego doradcy tymczasowego. Krąg osób pełnoletnich jest zatem szerszy od kręgu osób fizycznych mających pełną zdolność do czynności prawnych (nie każda osoba pełnoletnia ma pełną zdolność do czynności prawnych).

Osobie, która ma pełną zdolność do czynności prawnych, przysługuje kompetencja do samodzielnego dokonywania wszelkich czynności prawnych, które obowiązujący system prawny uznaje za dopuszczalne¹⁹⁰.

3. Zgodnie z wolą ustawodawcy wyrażoną w art. 11 pełną zdolność do czynności prawnych nabywa się **z chwilą uzyskania pełnoletności**. Chwilą uzyskania pełnoletności jest chwila ukończenia lat 18, natomiast w przypadku osób, które zawarły małżeństwo przed ukończeniem lat 18, chwilą tą jest chwila zawarcia małżeństwa (zob. art. 10 wraz z komentarzem).

Jak wynika z tego, co wskazano wyżej (zob. teza 2), możliwość nabycia pełnej zdolności do czynności prawnych wskutek uzyskania pełnoletności dotyczy tylko tych osób, które nie są ubezwłasnowolnione¹⁹¹ ani nie mają ustanowionego doradcy tymczasowego. Zatem np. X, ubezwłasnowolniony całkowicie w wieku lat 15, z chwilą uzyskania pełnoletności nie nabywa pełnej zdolności do czynności prawnych (ani zresztą zdolności do czynności prawnych w jakimkolwiek zakresie). Wywołaniu skutku przewidzianego w art. 11 stoi w tym przypadku na przeszkodzie treść art. 12, przesądzająca o tym, że należy on do osób niemających zdolności do czynności prawnych. Jeżeli natomiast postanowienie o ubezwłasnowolnieniu zostanie uchylone, pełnoletni X nabędzie pełną zdolność do czynności prawnych z chwilą uprawomocnienia się tego postanowienia. Skutek ten będzie wynikiem działania art. 11, znajdującego już do niego zastosowanie.

4. Choroba psychiczna, niedorozwój umysłowy lub innego rodzaju zaburzenia czynności psychicznych nie stoją na przeszkodzie uzyskaniu przez osoby nimi dotknięte pełnej zdolności do czynności prawnych. Nie wpływają także na zakres lub istnienie już uzyskanej pełnej zdolności do czynności prawnych¹⁹². Okoliczności te należą jednak do przesłanek ubezwłasnowolnienia (art. 13 i 16) i jeżeli sąd orzeknie ubezwłasno-

¹⁸⁸ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 140.

¹⁸⁹ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 260. Przegląd sformułowanych w nauce definicji zdolności do czynności prawnych przedstawiają m.in. L. Kociucki, *Zdolność...*, s. 108–109, oraz M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2012, rozdz. XIV, nb 61. Zob. też rozważania M. Giaro dotyczące „dwustronności” zdolności do czynności prawnych, w których autor wskazuje na dwie strony tej zdolności: czynną, obejmującą zdolność do składania oświadczeń woli, i bierną, przejawiającą się zdolnością do bycia adresatem oświadczeń woli innych podmiotów (M. Giaro, *Bierna strona zdolności do czynności prawnych*, St. Jur. 2021/87, s. 69–72). W tym kontekście zob. też L. Kociucki, *Zdolność...*, s. 121.

¹⁹⁰ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 267.

¹⁹¹ W tym przypadku w rachubę wchodzi tylko ubezwłasnowolnienie całkowite, ponieważ ubezwłasnowolnienie częściowe jest możliwe jedynie w stosunku do osób już pełnoletnich (art. 16).

¹⁹² Zob. w szczególności, zwłaszcza w odniesieniu do choroby psychicznej: postanowienie SN z 26.08.1970 r., I CZ 84/70, OSNC 1971/5, poz. 90; wyrok SN z 16.09.1999 r., II CKN 485/98, LEX nr 1216180; wyrok SN z 23.09.1999 r., II UKN 131/99, OSNP 2001/3, poz. 77; M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 11, nt 6 i 7; S. Kalus [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, *Część ogólna* (art. 1–125), red. M. Habdas, M. Frasz, Warszawa 2018, art. 11, nt 1.

wolnienie całkowite lub częściowe danej osoby, konsekwencją będzie odpowiednio utrata lub ograniczenie jej zdolności do czynności prawnych.

5. Okoliczność, że danej osobie przysługuje pełna zdolność do czynności prawnych:
 - 1) nie oznacza, że każda czynność prawna dokonana przez tę osobę jest ważna. Czynność prawna może się okazać nieważna z przyczyn niemających związku ze zdolnością do czynności prawnych (zob. np. art. 58, 82, 83, 73). Przysługiwanie osobie fizycznej pełnej zdolności do czynności prawnych nie gwarantuje zatem ważności dokonanej przez nią czynności prawnej¹⁹³;
 - 2) nie jest równoznaczna z tym, że osoba ta ma faktyczną możliwość dokonania czynności prawnej. Może więc zdarzyć się tak, że osoba mająca pełną zdolność do czynności prawnych takiej możliwości nie ma, np. z powodu pobytu w zakładzie karnym¹⁹⁴;
 - 3) nie wyłącza możliwości dokonania czynności prawnej przez przedstawiciela. Osoba mająca pełną zdolność do czynności prawnych nie musi dokonywać czynności prawnych osobiście, rzecz jasna z wyjątkiem tych czynności prawnych, które mają charakter osobisty (należy do nich np. sporządzenie testamentu – art. 944 § 2 k.c.). Może bowiem posłużyć się pełnomocnikiem, natomiast w przypadkach wskazanych w ustawie może za nią działać także jej przedstawiciel ustawowy (zob. art. 29 zdanie pierwsze k.r.o., na podstawie którego małżonek może działać w sprawach zwykłego zarządu za drugiego małżonka jako jego przedstawiciel ustawowy).
6. Skutki czynności prawnych dokonanych w imieniu osoby niemającej pełnej zdolności do czynności prawnych przez jej przedstawiciela ustawowego nie ustają wskutek uzyskania przez reprezentowanego pełnej zdolności do czynności prawnych. Kwestionowanie takich czynności prawnych jest dopuszczalne jedynie na zasadach ogólnych (np. z powodu niezachowania formy czynności prawnej wymaganej *ad solemnitatem*)¹⁹⁵. Wypowiadając się na temat pełnomocnictwa procesowego udzielonego przez przedstawiciela ustawowego osoby małoletniej adwokatowi, Sąd Najwyższy pierwotnie przyjmował jednak, że z chwilą uzyskania przez reprezentowane dziecko pełnoletności, a co za tym idzie – ustania przedstawicielstwa ustawowego, pełnomocnictwo to wygasa¹⁹⁶. Natomiast w myśl nowszego, przekonującego stanowiska Sądu Najwyższego¹⁹⁷, popieranego przez literaturę¹⁹⁸, w opisanym przypadku pełnomocnictwo procesowe utrzymuje się nadal.
7. Od zdolności do czynności prawnych należy odróżnić zdolność wekslową oraz zdolność do działań wekslowych¹⁹⁹, zdolność deliktową (zob. art. 425 i 426 k.c. wraz z komentarzem), zdolność sądową (art. 64 k.p.c.) oraz zdolność procesową (art. 65 § 1 k.p.c.).

Art. 12. [Brak zdolności do czynności prawnych]

Nie mają zdolności do czynności prawnych osoby, które nie ukończyły lat trzynastu, oraz osoby ubezwłasnowolnione całkowicie.

1. W art. 12 ustawodawca wskazał dwie kategorie osób, które nie mają zdolności do czynności prawnych. Są nimi:
 - 1) osoby, które nie ukończyły lat 13 (co do sposobu obliczania wieku osoby fizycznej zob. art. 112; por. też komentarz do art. 10, pkt II, teza 1) oraz

¹⁹³ Zwraca na to uwagę np. P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 11, nt 2.

¹⁹⁴ Zob. wyrok WSA w Łodzi z 29.05.2008 r., I SA/Łd 1202/07, LEX nr 482388; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 11, nt 4.

¹⁹⁵ Zob. np. S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 11, nt 5; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 11, nt 15.

¹⁹⁶ Uchwała SN z 3.05.1968 r., III PZP 9/68, OSPiKA 1969/2, poz. 31, z glosami J. Fabiana i Z. Krzemińskiego, NP 1969/10, s. 1574–1580.

¹⁹⁷ Zob. wyrok SN z 15.07.1974 r., I CR 366/74, z glosą M. Jędrzejewskiej, OSPiKA 1976/10, poz. 178, oraz Z. Krzemińskiego, „Palestra” 1977/5, s. 127–133; wyrok SN z 9.03.1983 r., I CR 34/83, OSNC 1983/11, poz. 180; uchwała SN z 11.10.1995 r., III CZP 139/95, OSNC 1996/1, poz. 17, z glosą Z. Krzemińskiego, M. Praw. 1996/4, s. 134; wyrok SN z 20.01.2015 r., I UK 180/14, LEX nr 1652378.

¹⁹⁸ Zob. np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 78; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 11, nt 16.

¹⁹⁹ Zob. na ten temat w szczególności M.H. Koziński, aktualizacja J. Dybiński [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 18, *Prawo papierów wartościowych*, red. A. Szumański, Warszawa 2016, rozdz. II, nb 54–60.

- 2) osoby ubezwłasnowolnione całkowicie, a więc osoby, w stosunku do których zapadło postanowienie sądu o ubezwłasnowolnieniu wydane na podstawie art. 13, które jest prawomocne i nie zostało uchylone.
2. Wskazany wyżej dwuelementowy katalog osób niemających zdolności do czynności prawnych ma charakter zamknięty. W szczególności nie jest przyczyną braku tej zdolności faktyczna niemożność dokonywania czynności prawnych²⁰⁰ ani (choć mogą prowadzić do ubezwłasnowolnienia) choroba psychiczna, niedorozwój umysłowy lub innego rodzaju zaburzenia czynności psychicznych²⁰¹. Z drugiej strony takie okoliczności jak np. ponadprzeciętna dojrzałość intelektualna małoletniego przed ukończeniem przez niego 13. roku życia²⁰² bądź ustanie choroby psychicznej osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie stanowiącej przyczynę jej ubezwłasnowolnienia nie powodują, że osoby te nabywają, chociażby ograniczoną, zdolność do czynności prawnych.
3. Czynności prawne dokonywane przez osobę niemającą zdolności do czynności prawnych są, co do zasady, **bezwzględnie nieważne** (zob. art. 14 k.c.). Ponadto osoba ta nie może być pełnomocnikiem (por. art. 100 k.c.), może jednak występować w roli pośłańca²⁰³. Kompetencja do dokonywania czynności prawnych w imieniu osoby niemającej zdolności do czynności prawnych przysługuje jej przedstawicielowi ustawowemu, a więc w przypadku osoby, która nie ukończyła lat trzynastu, każdemu z jej rodziców mającemu władzę rodzicielską (art. 98 § 1 k.r.o.) bądź opiekunowi (art. 94 § 3 i art. 155 § 2 k.r.o.); podobnie jest w przypadku osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie (art. 13 § 2 k.c. i art. 175 k.r.o.). W przypadkach wskazanych w ustawie w charakterze przedstawiciela ustawowego zamiast rodziców lub opiekuna działa kurator (zob. np. art. 98 § 2, art. 99, art. 155 § 2, art. 159 i 175 k.r.o.). Do dokonania przez przedstawiciela ustawowego w imieniu osoby pozostającej pod władzą rodzicielską (opieką) wskazanych w ustawie czynności prawnych potrzebne jest zezwolenie sądu opiekuńczego (art. 101 § 3, art. 156 i 175 k.r.o.). Należy jednak podkreślić, że niektóre czynności prawne w ogóle nie mogą być dokonane przez przedstawiciela; ponieważ osoba nie mająca zdolności do czynności prawnych nie może ich dokonać samodzielnie, są one dla niej niedostępne (np. sporządzenie testamentu – zob. art. 944 k.c.).

Art. 13. [Ubezwłasnowolniony całkowicie]

§ 1. Osoba, która ukończyła lat trzynaście, może być ubezwłasnowolniona całkowicie, jeżeli wskutek choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa lub narkomanii, nie jest w stanie kierować swym postępowaniem.

§ 2. Dla ubezwłasnowolnionego całkowicie ustanawia się opiekę, chyba że pozostaje on jeszcze pod władzą rodzicielską.

I. Ubezwłasnowolnienie – zagadnienia wprowadzające, kierunek ewentualnych zmian

1. Instytucja ubezwłasnowolnienia stała się ostatnio przedmiotem licznych krytycznych ocen. Wskazuje się zwłaszcza, że ingeruje ona nadmiernie w sferę prawną człowieka, wykluczając go z obrotu cywilnoprawnego, i nie czyni zadość standardom równościowym wynikającym z Konstytucji RP oraz Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 13.12.2006 r.²⁰⁴ Zarzuca się jej naruszanie praw człowieka, postuluje likwidację bądź radykalną reformę w kierunku wprowadzenia nowo-

²⁰⁰ Zob. wyrok WSA w Łodzi z 29.05.2008 r., I SA/Łd 1202/07, LEX nr 482388; P. Książak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 12, nt 7.

²⁰¹ Co do choroby psychicznej zob. w szczególności wyrok SN z 16.09.1999 r., II CKN 485/98, LEX nr 1216180; wyrok SN z 23.09.1999 r., II UKN 131/99, OSNP 2001/3, poz. 77; wyrok NSA z 19.04.2018 r. II FSK 1171/16, LEX nr 2499068.

²⁰² Zob. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 12, nt 4.

²⁰³ Poślaniec nie musi mieć zdolności do czynności prawnych – zob. np. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 325.

²⁰⁴ Dz.U. z 2012 r. poz. 1169. Zob. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, *Instytucja ubezwłasnowolnienia w perspektywie unormowań Konstytucji RP oraz konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych*, GSP 2018/40, s. 151–167. Autorki szeroko omawiają instytucje ubezwłasnowolnienia w świetle zasad prawa międzynarodowego, uwarunkowań konstytucyjnych, a także w ujęciu prawnoporównawczym. O krytyce ubezwłasnowolnienia szeroko M. Domański, *Ubezwłasnowolnienie w prawie polskim a wybrane standardy międzynarodowej ochrony praw człowieka*, PwD 2014/17, s. 7–48.

czesnego modelu tzw. wspomagane podejmowania decyzji (*supported decision-making*)²⁰⁵ wzorowanego na trendach zauważalnych w państwach obcych²⁰⁶; postulaty te należy uznać za trafne. W razie likwidacji ubezwłasnowolnienia wymagana byłaby zwłaszcza modyfikacja przepisów o opiece, zmierzająca do uelastycznienia jej ustanawiania (np. na określony czas czy do określonych czynności); warte rozważenia są propozycje rozwiązań wyprzedzających o charakterze pełnomocniczym (np. w postaci pełnomocnictwa opiekuńczego)²⁰⁷, umożliwiające prewencyjne kształtowanie ochrony i wsparcia przez same osoby zainteresowane w okresie wcześniejszym, kiedy nie są jeszcze dotknięte dysfunkcjami (np. przed zajściem procesu starczego).

II. Przesłanki i skutki ubezwłasnowolnienia całkowitego

2. W świetle art. 13 można wyróżnić dwie **przesłanki** ubezwłasnowolnienia całkowitego, wymagające kumulatywnego wystąpienia: przesłankę wieku (ukończone lat 13) oraz przesłankę niemożności kierowania swym postępowaniem, spowodowaną chorobą psychiczną, niedorozwojem umysłowym albo innego rodzaju zaburzeniami psychicznymi, w szczególności pijaństwem i narkomanią.
3. Sformułowaniom opisującym przesłanki ubezwłasnowolnienia zarzuca się archaiczność, ponieważ nie przystają do aktualnej nomenklatury stosowanej w medycynie i psychiatrii: chorobę psychiczną trzeba rozumieć jako zaburzenie psychiczne, pijaństwo – jako chorobę alkoholową, a narkomanię – jako uzależnienie od środków psychoaktywnych²⁰⁸. Wskazane w art. 13 przyczyny zaburzeń psychicznych mają charakter jedynie przykładowy, zatem mogą być wywołane także z innych przyczyn, np. demencji starczej. Natomiast wadliwości postępowania osoby niewynikające z zaburzeń psychicznych nie mogą być podstawą ubezwłasnowolnienia²⁰⁹. Podkreśla się zwłaszcza, że podstawą do ubezwłasnowolnienia może stać się jedynie choroba psychiczna, a nie jakakolwiek choroba²¹⁰. Z kolei pijaństwo wypełni przesłankę z art. 13 dopiero, gdy nabierze charakteru zaburzeń psychicznych²¹¹. Wymaga także odnotowania, że samo wystąpienie choroby psychicznej lub innej wskazanej w art. 13 § 1 przyczyny nie jest przesłanką wystarczającą do orzeczenia ubezwłasnowolnienia całkowitego. Musi jej nadto towarzyszyć powiązana z tymi przyczynami niemożność kierowania swoim postępowaniem²¹².
4. **Celem** instytucji ubezwłasnowolnienia jest ochrona nie tylko praw majątkowych danej osoby, lecz także jej praw niemajątkowych²¹³, w tym dóbr osobistych, przykładowo zdrowia, albowiem m.in. umożliwia poddanie danej osoby leczeniu. Odrzuca się obecnie pogląd, że celem ubezwłasnowolnienia miałyby być także ochrona interesu publicznego²¹⁴; przy orzekaniu o ubezwłasnowolnieniu powinny mieć znaczenie uwarunkowania dotyczące danej osoby fizycznej, a nie interesy innych osób, nawet osób jej bliskich²¹⁵. Wypada podkreślić, że nawet jeżeli zostały spełnione ustawowe przesłanki ubezwłasnowolnienia, sąd nie ma obowiązku go orzec,

²⁰⁵ Zob. U. Ernst, *Ubezwłasnowolnienie*, TPP 2010/4, s. 31; J. Kamiński, *Instytucja ubezwłasnowolnienia [w:] Polska droga do Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych ONZ*, red. A. Waszkiewicz, Kraków 2008, s. 104; M. Wilejczyk, *Zagadnienia etyczne części ogólnej prawa cywilnego*, Warszawa 2014, s. 157–158.

²⁰⁶ Zob. szerzej M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, *Instytucja ubezwłasnowolnienia...*, s. 166.

²⁰⁷ M. Pasieka-Kuzara, *Bliski koniec instytucji ubezwłasnowolnienia?*, TPP 2021/2, s. 95–102.

²⁰⁸ Por. M. Zima-Parjaszewska, *Artykuł 12 Konwencji ONZ o prawach osób z niepełnosprawnościami a ubezwłasnowolnienie w Polsce [w:] Prawa osób z niepełnosprawnościami intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka*, red. D. Pudziałowska, Warszawa 2014, s. 130. Zob. szerzej na ten temat M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, *Instytucja ubezwłasnowolnienia...*, s. 160.

²⁰⁹ Zob. m.in. postanowienie SN z 14.03.1977 r., II CR 58/78, LEX nr 7919; wyrok SN z 5.01.1965 r., I CR 356/64, LEX nr 291.

²¹⁰ Por. postanowienie SN z 25.11.1976 r., II CR 471/76, LEX nr 7881.

²¹¹ Postanowienie SN z 18.05.1972 r., II CR 138/72, LEX nr 1436.

²¹² Por. m.in. postanowienie SN z 19.08.1971 r., I CR 297/71, OSNC 1972/3, poz. 53.

²¹³ Tak m.in. S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014.

²¹⁴ Tak A. Bładowski, A. Gola, *Ubezwłasnowolnienie. Opieka i kuratela*, Warszawa 1989, s. 14. Nieco odmiennie, że interes społeczny nie powinien mieć decydującego znaczenia przy orzekaniu o ubezwłasnowolnieniu – L. Ludwiczak, *Ubezwłasnowolnienie w polskim systemie prawnym*, Warszawa 2012, s. 29.

²¹⁵ M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, *Instytucja ubezwłasnowolnienia...*, s. 162. Por. także postanowienie z 8.01.1966 r., II CR 412/65, LEX nr 399; postanowienie SN z 29.12.1983 r., I CR 377/83, LEX nr 8582.

co wynika z użytego przez ustawodawcę słowa „może”²¹⁶. Sąd powinien zatem brać pod uwagę celowość ubezwłasnowolnienia ocenianą pod kątem interesów osoby, która miałaby zostać ubezwłasnowolniona²¹⁷.

5. **Skutki** orzeczenia o ubezwłasnowolnieniu całkowitym są daleko idące. Osoba ubezwłasnowolniona nie ma zdolności do czynności prawnych, a co za tym idzie – nie może skutecznie uczestniczyć w obrocie cywilnoprawnym. Poważną konsekwencją jest brak możliwości zawarcia przez tę osobę małżeństwa (art. 11 § 1 k.r.o.) czy też powstanie *ex lege* pomiędzy nią a jej małżonkiem przymusowej rozdzielności majątkowej (art. 53 § 1 k.r.o.). Dla ubezwłasnowolnionego całkowicie ustanawia się opiekę, chyba że pozostaje on jeszcze pod władzą rodzicielską (art. 13 § 2 k.c.). Wobec powyższego nasuwa się wniosek, że wykorzystanie tej instytucji powinno mieć charakter ostateczny, czyli ograniczać się do przypadków, gdy nie ma innych możliwości ochrony uzasadnionych interesów danej osoby, a wykluczenie jej z obrotu jest konieczne²¹⁸.
6. Postępowanie w sprawach o ubezwłasnowolnienie jest uregulowane w art. 544 i n. k.p.c.

Art. 14. [Skutki prawne braku zdolności do czynności prawnych]

§ 1. Czynność prawna dokonana przez osobę, która nie ma zdolności do czynności prawnych, jest nieważna.

§ 2. Jednakże gdy osoba niezdolna do czynności prawnych zawarła umowę należącą do umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego, umowa taka staje się ważna z chwilą jej wykonania, chyba że pociąga za sobą rażące pokrzywdzenie osoby niezdolnej do czynności prawnych.

1. Zgodnie z art. 14 § 1 czynności prawne dokonane przez osobę niezdolną do czynności prawnych, a więc osobę, która nie ukończyła lat 13, oraz osobę ubezwłasnowolnioną całkowicie, są nieważne. Jest to **nieważność bezwzględna**, co oznacza, że:
- 1) czynność prawna już od chwili jej dokonania (*ab initio*) nie wywołuje zamierzonych skutków prawnych;
 - 2) nieważność czynności prawnej istnieje z mocy prawa (*ipso iure*);
 - 3) fakt jej nieważności jest przez sąd brany pod uwagę z urzędu;
 - 4) jest to nieważność skuteczna *erga omnes*, tj. może się na nią powołać każdy zainteresowany podmiot;
 - 5) czynność prawna nieważna bezwzględnie nie może stać się czynnością ważną, a więc nie podlega tzw. konwalidacji, przy czym zgodnie z dominującym poglądem od zasady tej istnieją wyjątki²¹⁹.

Czynności prawne w imieniu osób niezdolnych do czynności prawnych dokonywane są przez ich przedstawicieli ustawowych (zob. komentarz do art. 12, teza 3).

2. Uwzględniając potrzeby życia codziennego oraz stopień możliwości podejmowania racjonalnych decyzji przez osoby niemające zdolności do czynności prawnych, ustawodawca w art. 14 § 2 przewidział konstrukcję prawną pozwalającą tym osobom w niewielkim zakresie samodzielnie uczestniczyć w obrocie cywilnoprawnym. Mianowicie czynność prawna dokonana przez osobę niezdolną do czynności prawnych „**staje się ważna**”, jeżeli spełnione zostaną następujące przesłanki:
- 1) dokonana czynność prawna jest umową należącą do umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego;
 - 2) doszło do jej wykonania;
 - 3) umowa ta nie pociąga za sobą rażącego pokrzywdzenia osoby niezdolnej do czynności prawnych.

²¹⁶ Zob. M. Tomaszewska, *Charakter prawny decyzji o ubezwłasnowolnieniu w sądowym stosowaniu prawa*, Toruń 2008, s. 60 i n.

²¹⁷ Zob. szerzej M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, *Instytucja ubezwłasnowolnienia...*, s. 163.

²¹⁸ M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, *Instytucja ubezwłasnowolnienia...*, s. 163.

²¹⁹ Na temat cech czynności prawnej nieważnej bezwzględnie zob. np. B. Lewaszkiewicz-Petrykowska [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 706–709; Z. Radwański, M. Gutowski [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. A. Olejniczak, Z. Radwański, Warszawa 2019, s. 543–546; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 424–425. Na temat konwalidacji czynności prawnej nieważnej bezwzględnie zob. np. R. Trzaskowski, *Skutki sprzeczności umów obligacyjnych z prawem*, Warszawa 2013, s. 435–472 i powoływana tam literatura. Należy zaznaczyć, że od konwalidacji nieważnej czynności prawnej odróżnia się jej tzw. konwersję – na ten temat zob. np. Z. Radwański, M. Gutowski [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, 2019, s. 552–557.

Odnosząc się do przesłanki pierwszej, należy podkreślić, że przepisem art. 14 § 2 objęte są jedynie **umowy**; ustawodawca wykluczył z zakresu jego zastosowania jednostronne czynności prawne. Ponadto umowa ma mieścić się w kategorii wskazanej przez ustawodawcę, tj. należeć do **umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego**. Jako przykłady tego rodzaju umów wskazuje się drobne zakupy, m.in. przyborów szkolnych, żywności, kupno biletu do kina lub na przejazd tramwajem²²⁰. Zasadnie też przyjmuje się, że istotne znaczenie przy ocenie, czy umowa należy do umów wskazanych w art. 14 § 2, ma w szczególności typowość danej umowy w istniejących stosunkach społecznych, przedmiot umowy, jego wartość oraz nieskomplikowana procedura jej zawierania lub wykonywania²²¹. Wątpliwości w nauce budzi jednak to, czy i jeżeli tak, to w jakim stopniu przy kwalifikacji danej umowy do omawianej kategorii umów należy uwzględniać nie tylko kryteria obiektywne, ale i subiektywne. Dominujący pogląd nakazuje uwzględniać kryteria subiektywne, wśród których najczęściej wymieniany jest wiek dziecka²²². Wskazywane są też takie kryteria, jak waga umowy dla każdej ze stron²²³, sytuacja majątkowa osoby niezdolnej do czynności prawnych²²⁴, sytuacja życiowa dziecka albo osoby ubezwłasnowolnionej, charakter środowiska społecznego dziecka (wieś, małe lub wielkie miasto) oraz sytuacja materialna rodziców dziecka znana jego kontrahentowi²²⁵. Zgodnie z poglądem mniejszościowym z uwagi na treść art. 14 § 2, mówiącego o umowach zawieranych powszechnie, pojęcie drobnych bieżących spraw życia codziennego należy rozumieć obiektywnie. Oznacza to, że przepis ten dotyczy umów zawieranych w sprawach, które w typowych stosunkach społecznych można zaliczyć do drobnych i bieżących spraw życia codziennego²²⁶. Mając na uwadze wykładnię językową art. 14 § 2 oraz wartość, jaką stanowią pewność i bezpieczeństwo obrotu, pogląd ten należy uznać za trafny.

Drugą przesłanką wymaganą dla ważności umowy osoby niezdolnej do czynności prawnych jest **wykonanie umowy**. Przez wykonanie umowy należy rozumieć, po pierwsze, wykonanie umowy przez obie jej strony²²⁷, po drugie, wykonanie całkowite; częściowe wykonanie umowy nie stanowi jej wykonania²²⁸.

Trzecią przesłankę ważności umowy objętej przepisem art. 14 § 2 stanowi wymóg, aby zawarta umowa nie pociągała za sobą **rażącego pokrzywdzenia** osoby niezdolnej do czynności prawnych. Tylko zatem rażące pokrzywdzenie tej osoby wyklucza „stanie się ważną” zawartej przez nią umowy. Pokrzywdzenie niemające takiego kwalifikowanego charakteru może jednak skutkować sankcją bezwzględnej nieważności umowy wynikającą z innych przepisów (np. z art. 58 § 1) bądź rodzić jeszcze inne konsekwencje prawne (np. przewidziane w art. 86 lub 388)²²⁹.

Ciężar dowodu, że umowa pociąga za sobą rażące pokrzywdzenie osoby niezdolnej do czynności prawnych, spoczywa na osobie, która się na takie pokrzywdzenie powołuje. Wniosek ten wynika z treści art. 14 § 2, tj. z użycia w nim sformułowania „chyba że”²³⁰.

²²⁰ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 341; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 263; M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 513–514.

²²¹ Tak zwłaszcza M. Serwach [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 14, nt 3.

²²² Na kryterium to powołują się m.in. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 14, nt 8, oraz M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 14, nt III.2.

²²³ J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 14, nt 2.

²²⁴ Tak np. P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 14, nt 3.

²²⁵ T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 14, nt 8.

²²⁶ M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 514.

²²⁷ M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 515; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 67. Jednak zdaniem R. Strugały w razie zawarcia umowy dwustronnie zobowiązującej przesłankę wykonania umowy można uznać za zrealizowaną, gdy świadczenie zostanie spełnione przez osobę pozbawioną zdolności do czynności prawnych – R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 14, nt 4. Natomiast według poglądu P. Księżaka wykonanie umowy na gruncie art. 14 § 2 należy rozumieć jako spełnienie świadczenia przez kontrahenta osoby niemającej zdolności do czynności prawnych – P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 14, nt 4.

²²⁸ Tak np. M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 514–515; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 67; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 14, nt 4.

²²⁹ P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 14, nt 6.

²³⁰ Tak np. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 14, nt 4.

3. Konstrukcja prawna przyjęta przez ustawodawcę w art. 14 § 2 stanowi w nauce przedmiot dyskusji. Zgodnie z tradycyjną koncepcją przepis ten przewiduje **konwalidację** bezwzględnie nieważnej czynności prawnej²³¹. Uzasadniając tę koncepcję, wskazuje się w szczególności, że osoba niezdolna do czynności prawnych ma z woli ustawodawcy zdolność do konwalidacji swym własnym działaniem, w granicach określonych w art. 14 § 2, nieważnej czynności prawnej²³². W myśl nowszej interpretacji art. 14 § 2 ustawodawca w przepisie tym zmodyfikował regułę wyrażoną w art. 12. Modyfikacji tej dokonał w ten sposób, że przyznał osobom niemającym zdolności do czynności prawnych **ograniczoną i warunkową kompetencję** do dokonywania czynności prawnych rodzaju określonego w art. 14 § 2²³³. Zaprezentowane koncepcje są w nauce najbardziej rozpowszechnione; przedstawiono jednak także inne punkty widzenia²³⁴, a toczącej się w tym zakresie dyskusji nie można uznać za zakończoną.

Art. 15. [Ograniczona zdolność do czynności prawnych]

Ograniczoną zdolność do czynności prawnych mają małoletni, którzy ukończyli lat trzynaście, oraz osoby ubezwłasnowolnione częściowo.

1. Zgodnie z art. 15 ograniczoną zdolność do czynności prawnych mają:
 - 1) **małoletni, którzy ukończyli lat 13, oraz**
 - 2) **osoby ubezwłasnowolnione częściowo.**

O zaliczeniu do pierwszej grupy osób mających ograniczoną zdolność do czynności prawnych przesądzają łącznie dwa kryteria: wiek powyżej lat 13 oraz małoletność. Wiek osoby fizycznej obliczany jest stosownie do art. 112, natomiast uzyskanie pełnoletności zostało uregulowane w art. 10. Do drugiej grupy należą osoby, w stosunku do których istnieje prawomocne postanowienie sądu wydane na podstawie art. 13.

Należy zaznaczyć, że wyliczenie zawarte w art. 15 k.c. nie jest kompletne, ponieważ osobami o ograniczonej zdolności do czynności prawnych są także **osoby, którym w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie został ustanowiony tzw. doradca tymczasowy** (art. 549 § 1 k.p.c.).

2. Jak zwraca się uwagę w nauce²³⁵, **ograniczona zdolność do czynności prawnych charakteryzuje się trzema cechami**, a mianowicie osoba, której taka zdolność przysługuje:
 - 1) nie ma kompetencji do dokonywania niektórych czynności prawnych (np. sporządzenie testamentu – art. 944 § 1 k.c.);
 - 2) do dokonywania niektórych czynności prawnych potrzebuje zgody swego przedstawiciela ustawowego (art. 17–19 k.c.), przy czym w przypadkach wskazanych w ustawie do skutecznego udzielenia tej zgody wymagane jest zezwolenie sądu (art. 101 § 3, art. 156, 178 § 2 k.r.o., art. 549 § 2 k.p.c.). Przedstawicielem ustawowym osoby małoletniej są rodzice, którym przysługuje władza rodzicielska (art. 98 § 1 k.r.o.), lub opiekun (art. 94 § 3 i art. 155 § 2 k.r.o.), a w niektórych przypadkach kurator (zob. np. art. 98 § 2, art. 99, 155 § 2 i art. 159 k.r.o.). Przedstawicielem ustawowym osoby ubezwłasnowolnionej częściowo

²³¹ Za koncepcją tą opowiadają się m.in. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 67; R. Trzaskowski, *Skutki...*, s. 446 i 461–462; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 206 i 425, oraz T. Sokołowski, przy czym zdaniem ostatnio powołanego autora czynność prawna nieważna, która może być konwalidowana, a więc której nieważność nie jest definitywna, nie powinna być określana jako nieważna bezwzględnie; jest to czynność prawna nieważna – zob. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 14, nt 4 i 6.

²³² Tak S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 341. Zob. też wyjaśnienie konwalidacji umowy z art. 14 § 1 prezentowane przez T. Sokołowskiego [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 14, nt 5, oraz R. Trzaskowskiego, *Skutki...*, s. 446 i 449–462.

²³³ Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2002, s. 430; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 263. Za poglądem tym opowiedział się w szczególności A. Doliwa, *Prawo...*, 2004, s. 238; podobnie R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 14, nt 5.

²³⁴ Koncepcję pośrednią w stosunku do omówionych wyżej przedstawił M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 14, nt II.3; zob. też M. Gutowski, *Nieważność...*, s. 407–422. Natomiast J. Strzebińczyk sformułował koncepcję „nietypowego, złożonego zdarzenia cywilnoprawnego” – J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 14, nt 3.

²³⁵ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 264–267; zob. też np. A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 207–210.

jest kurator; w nauce sporne jest jednak, czy status ten przysługuje kuratorowi także wtedy, gdy sąd nie powołał go do reprezentowania kuranda ani do zarządu jego majątkiem (art. 181 § 1 k.r.o.)²³⁶. Na takich samych zasadach jak kurator przedstawicielem ustawowym jest doradca tymczasowy (art. 549 § 2 k.p.c.); 3) ma pełną kompetencję do dokonywania pozostałych czynności prawnych (zob. zwłaszcza art. 20–22 k.c.).

Możliwość dokonania przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych danej czynności prawnej **nie wyłącza możliwości dokonania tej czynności przez działającego w jej imieniu przedstawiciela ustawowego**. Dotyczy to zarówno tych czynności prawnych, które osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych może dokonywać tylko za jego zgodą, jak i tych, do których dokonania zgoda ta nie jest potrzebna²³⁷. Należy jednak podkreślić, że:

- 1) do dokonania przez przedstawiciela ustawowego określonych czynności prawnych w imieniu osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych jest potrzebne zezwolenie sądu (art. 101 § 3, art. 156 i 178 § 2 k.r.o., art. 549 § 2 k.p.c.);
- 2) dokonanie niektórych czynności prawnych przez przedstawiciela ustawowego nie jest dopuszczalne (zob. np. art. 944 § 2 k.c.);
- 3) kurator osoby ubezwłasnowolnionej częściowo jest powołany do jej reprezentowania tylko wtedy, gdy sąd opiekuńczy tak postanowi; to samo dotyczy doradcy tymczasowego (art. 181 § 1 k.r.o. i art. 549 § 2 k.p.c.)²³⁸.

3. Zgodnie z wolą ustawodawcy podmiotem niektórych praw lub obowiązków mogą być jedynie osoby mające pełną zdolność do czynności prawnych. W związku z tym osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych m.in. nie może być świadkiem przy sporządzaniu testamentu (art. 956 pkt 1 k.c.), nie przysługuje jej władza rodzicielska, przy czym w braku odmiennego postanowienia sądu może uczestniczyć w bieżącej pieczy nad osobą dziecka i w jego wychowaniu (zob. art. 94 § 1 i art. 96 § 2 k.r.o.), nie może przysposobić dziecka (art. 114¹ § 1 k.r.o.), nie może być opiekunem ani kuratorem (zob. art. 148 § 1, art. 175 i 178 § 2 k.r.o.).

Ograniczona zdolność do czynności prawnych nie stoi jednak na przeszkodzie występowaniu w charakterze pełnomocnika (art. 100 k.c.) oraz posłańca²³⁹.

Art. 16. [Ubezwłasnowolniony częściowo]

§ 1. Osoba pełnoletnia może być ubezwłasnowolniona częściowo z powodu choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa lub narkomanii, jeżeli stan tej osoby nie uzasadnia ubezwłasnowolnienia całkowitego, lecz potrzebna jest pomoc do prowadzenia jej spraw.

§ 2. Dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo ustanawia się kuratelę.

1. **Przesłanki** ubezwłasnowolnienia częściowego są podobne, lecz nie tożsame z przesłankami ubezwłasnowolnienia całkowitego. Różnica dotyczy, po pierwsze, przesłanki wieku, albowiem ubezwłasnowolniona może zostać jedynie osoba pełnoletnia²⁴⁰. Po drugie, orzeczenie musi uzasadniać potrzeba pomocy w prowadzeniu spraw osobie, której postępowanie dotyczy, wywołana chorobą psychiczną, niedorozwojem umysłowym

²³⁶ Zob. na ten temat A. Sylwestrzak, *Charakter prawny i kompetencje kuratora osoby ubezwłasnowolnionej częściowo*, PS 2011/5, s. 50–51 i powoływana przez autorkę literatura; co do stanowiska judykatury zob. tamże, s. 49–50.

²³⁷ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 349; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 209–210.

²³⁸ Zob. też np. A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 209–210.

²³⁹ Zob. np. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 325.

²⁴⁰ Zgodnie z art. 10 k.c. pełnoletnim jest ten, kto ukończył lat 18. Przez zawarcie małżeństwa małoletni uzyskuje także pełnoletność i nie traci jej w razie unieważnienia małżeństwa. W świetle art. 10 § 1 k.r.o. z ważnych powodów sąd opiekuńczy może zezwolić na zawarcie małżeństwa kobiecie, która ukończyła lat 16, a z okoliczności wynika, że zawarcie małżeństwa będzie zgodne z dobrem założonej rodziny.

albo innego rodzaju zaburzeniami, jeżeli jej stan nie uzasadnia ubezwłasnowolnienia całkowitego²⁴¹. Trafnie wskazuje Sąd Najwyższy w postanowieniu z 9.05.1972 r.²⁴², że oceniając potrzebę zapewnienia osobie chorej pomocy w prowadzeniu jej spraw, biegły, a także sąd, powinien mieć na uwadze rzeczywiście istniejący zakres spraw wymagających decyzji tej osoby. Wykorzystanie tej instytucji powinno mieć charakter ostateczny, tzn. następować w tych przypadkach, gdy nie ma innych możliwości ochrony uzasadnionych interesów danej osoby, a ograniczenie jej udziału w obrocie jest konieczne²⁴³.

Co do pojęcia przesłanki choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa lub narkomanii, a także celów ubezwłasnowolnienia, zob. komentarz do art. 13, pkt II, tezy 2 i 3.

2. **Skutki** ubezwłasnowolnienia częściowego nie są tak daleko idące jak ubezwłasnowolnienia całkowitego. W świetle art. 15 osoba ubezwłasnowolniona częściowo ma ograniczoną zdolność do czynności prawnych (zob. szerzej komentarz do art. 15, 17–21). Dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo ustanawia się kuratelę (art. 16 § 2).
3. Postępowanie w sprawach o ubezwłasnowolnienie jest uregulowane w art. 544 i n. k.p.c.

Art. 17. [Zgoda na dokonanie czynności prawnej przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych]

Z zastrzeżeniem wyjątków w ustawie przewidzianych, do ważności czynności prawnej, przez którą osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych zaciąga zobowiązanie lub rozporządza swoim prawem, potrzebna jest zgoda jej przedstawiciela ustawowego.

1. W art. 17 ustanowiona została reguła, w myśl której do ważności wskazanych w tym przepisie czynności prawnych, dokonywanych przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych, **potrzebna jest zgoda jej przedstawiciela ustawowego**. Zgodnie z treścią komentowanego przepisu reguła ta odnosi się do:
 - 1) czynności prawnej, przez którą osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych zaciąga zobowiązanie, lub
 - 2) czynności prawnej, przez którą osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych rozporządza swoim prawem.

Jak wynika z powyższego wyliczenia, przewidziana w art. 17 reguła dotyczy, po pierwsze, **czynności prawnych zobowiązujących**, a więc polegających na zobowiązaniu się jednej strony, tj. dłużnika, do określonego działania lub zaniechania (świadczenia) na rzecz drugiej strony, tj. wierzyciela²⁴⁴. Po drugie, omawiana reguła obejmuje **czynności prawne rozporządzające**, a więc takie, które polegają na przeniesieniu, obciążeniu, ograniczeniu lub zniesieniu prawa podmiotowego²⁴⁵. Po trzecie, nie budzi wątpliwości²⁴⁶, że zgoda przedstawiciela ustawowego osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych jest potrzebna także do dokonywania przez tę osobę **czynności prawnych zobowiązująco-rozporządzających**, a więc tzw. czynności prawnych o podwójnym skutku. Ich istota polega na tym, że czynność prawna zobowiązująca do rozporządzenia z mocy normy prawnej względnie wiążącej pociąga za sobą także skutek rozporządzający (zob. np. art. 155 § 1)²⁴⁷.

²⁴¹ Szerzej A. Sylwestrzak, *Glosa do postanowienia SN z 16.04.2010 r., IV CSK 470/09, GSP-Prz.Orz.* 2010/3–4, s. 63–70 i cytowane tam orzecznictwo.

²⁴² Postanowienie SN z 9.05.1972 r., II CR 48/72, OSNC 1972/12, poz. 220.

²⁴³ Tak zwłaszcza M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, *Instytucja ubezwłasnowolnienia...*, s. 163. Autorki szeroko omawiają instytucje ubezwłasnowolnienia w świetle zasad prawa międzynarodowego, uwarunkowań konstytucyjnych, a także w ujęciu prawnoporównawczym.

²⁴⁴ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 225.

²⁴⁵ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 226.

²⁴⁶ Tak np. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 17, nt I.2.

²⁴⁷ Zob. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 227.

Należy dodać, że do ważności dokonywanych przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych niektórych, szczególnie dla niej doniosłych czynności prawnych zgoda jej przedstawiciela ustawowego nie jest wystarczająca. Jak bowiem wynika z przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, przedstawiciel ustawowy może udzielić zgody na ich dokonanie dopiero **po uzyskaniu zezwolenia sądu na udzielenie tej zgody**. W przypadku osób ograniczonych w zdolności do czynności prawnych pozostających pod władzą rodzicielską wymaganie uzyskania uprzedniego zezwolenia sądu dotyczy czynności przekraczających zakres zwykłego zarządu (art. 101 § 3 k.r.o.). W przypadku pozostałych osób ograniczonych w zdolności do czynności prawnych (a więc małoletnich powyżej lat 13 pozostających pod opieką, osób ubezwłasnowolnionych częściowo oraz osób, dla których ustanowiono doradcę tymczasowego) chodzi o wszelkie ważniejsze sprawy, które dotyczą osoby lub majątku tych osób (art. 156, 178 § 2 k.r.o., art. 549 § 2 k.p.c.). Zgoda przedstawiciela ustawowego udzielona bez wymaganego zezwolenia sądu jest nieważna²⁴⁸.

Uzależnienie ważności czynności prawnych objętych zakresem zastosowania art. 17 dokonywanych przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych od zgody jej przedstawiciela ustawowego wraz z przewidzianym w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym wymogiem uzyskania w niektórych przypadkach zezwolenia sądu na udzielenie tej zgody tworzy **twz. system kontroli** nad dokonywaniem określonych postaci czynności prawnych przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych²⁴⁹. Kontrolę tę sprawuje przedstawiciel ustawowy tej osoby (kontrola jednostopniowa), natomiast w przypadkach, gdy oprócz jego zgody wymagane jest zezwolenie sądu na jej udzielenie, także sąd (kontrola dwustopniowa).

2. Stroną czynności prawnej dokonanej przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych jest ta osoba, natomiast zgoda jej przedstawiciela ustawowego na dokonanie tej czynności jest **zgoda osoby trzeciej w rozumieniu art. 63**²⁵⁰. O terminie udzielenia zgody przez przedstawiciela ustawowego rozstrzyga art. 63 § 1 w powiązaniu z art. 18 i 19. Z przepisów tych wynika, że w przypadku umów może być ona udzielona także przed zawarciem umowy albo po jej zawarciu, natomiast w przypadku jednostronnych czynności prawnych ustawodawca nie przewiduje możliwości udzielenia zgody po dokonaniu tej czynności (zob. komentarze do art. 18 i 19). O formie, w jakiej oświadczenie obejmujące zgodę ma być złożone, mówi art. 63 § 2.

W art. 17 wskazano, że zgoda przedstawiciela ustawowego osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych jest potrzebna – z zastrzeżeniem wyjątków w ustawie przewidzianych – **do ważności** dokonywanych przez nią czynności prawnych czynności prawnych zobowiązujących lub rozporządzających. Wniosek, że brak wymaganej tym przepisem zgody przedstawiciela ustawowego skutkuje w każdym przypadku nieważnością czynności prawnej dokonanej przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych, byłby jednak nietrafny. O sankcjach dotyczących takiej czynności prawnej przesądzą bowiem dalsze przepisy Kodeksu cywilnego, z których wynika, że w omawianym przypadku **nieważna jest dokonana przez tę osobę jednostronna czynność prawna** (art. 19), natomiast **zawarta przez nią umowa jest dotknięta sankcją twz. bezskuteczności zawieszanej** (art. 18). Na ten temat zob. szerzej komentarze do art. 18 i 19.

3. Zgodnie z art. 17 k.c. osobą właściwą do udzielenia zgody na dokonanie czynności prawnej przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych jest jej **przedstawiciel ustawowy**. Przedstawicielami ustawowymi małoletniego są **rodzice, którym przysługuje władza rodzicielska**, przy czym każdy z nich może działać samodzielnie (art. 98 § 1 k.r.o.). W niektórych wskazanych niżej przykładowo przypadkach rodzice nie mogą jednak reprezentować dziecka pozostającego pod ich władzą rodzicielską. Dotyczy to w szcze-

²⁴⁸ Tak np. M. Pazdan, *Glosa do postanowienia SN z 15.12.1999 r., I CKN 299/98*, OSP 2000/12, poz. 186, s. 627; M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 519.

²⁴⁹ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 264–265; zob. też np. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 17, nt 1.

²⁵⁰ Tak np. M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 517; zob. też m.in. M. Gutowski, *Bezskuteczność czynności prawnej*, Warszawa 2017, s. 194. Na temat zgody osoby trzeciej w rozumieniu art. 63 k.c. zob. w szczególności B. Jelonek-Jarco, *Artykuł 63 k.c. – uwagi de lege lata i de lege ferenda* [w:] *Rozprawy z prawa cywilnego, własności intelektualnej i prawa prywatnego międzynarodowego. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Bogusławowi Gawlikowi*, red. J. Pisuliński, P. Tereszkiewicz, F. Zoll, Warszawa 2012, s. 117–139; M. Gutowski, *Bezskuteczność...*, s. 194–207.

gólności czynności prawnych wymienionych w art. 98 § 2 k.r.o., w dokonywaniu których reprezentuje dziecko **kurator** ustanowiony przez sąd opiekuńczy (art. 99 § 1 k.r.o.). W powierzonym mu zakresie jest on przedstawicielem ustawowym dziecka. Wyłączenie przedstawicielstwa ustawowego rodziców w odniesieniu do niektórych czynności występuje też np. w sytuacji, w której sąd powierzył zarząd majątkiem małoletniego ustanowionemu w tym celu **kuratorowi** (art. 109 § 3 k.r.o.). W takim przypadku, w zakresie przyznanych mu kompetencji, jest on przedstawicielem ustawowym małoletniego²⁵¹.

Jeżeli żadnemu z rodziców nie przysługuje władza rodzicielska albo jeżeli rodzice są nieznani, ustanawia się dla dziecka opiekę (art. 94 § 3 k.r.o.). Jego przedstawicielem ustawowym jest wówczas ustanowiony przez sąd **opiekun** (art. 155 § 2 w zw. z art. 98 § 1 k.r.o.). Podobnie jak w przypadku rodziców, możliwość działania opiekuna jako przedstawiciela ustawowego dziecka jest w niektórych przypadkach wyłączona, w szczególności na rzecz **kuratora** ustanowionego do reprezentowania małoletniego przy dokonaniu określonej czynności prawnej. W zakresie przyznanych mu uprawnień pełni on funkcję przedstawiciela ustawowego osoby małoletniej (art. 159 § 1 w zw. z art. 155 § 2 i art. 99 § 1 k.r.o.)²⁵².

Zgodnie z art. 181 § 1 k.r.o. **kurator osoby ubezwłasnowolnionej częściowo** jest powołany do jej reprezentowania i zarządu jej majątkiem tylko wtedy, gdy sąd opiekuńczy tak postanowi. Z uwagi na ten przepis, jak również treść art. 95 i 96, nie budzi wątpliwości, że w razie przyznania kuratorowi prawa do reprezentowania kuranda jest on jego przedstawicielem ustawowym. Brak przyznania mu tego uprawnienia wydaje się natomiast prowadzić do przeciwnego wniosku, niemniej w orzecznictwie ugruntował się pogląd, sformułowany w szczególności w postanowieniu SN z 30.09.1977 r.²⁵³, zgodnie z którym kurator osoby częściowo ubezwłasnowolnionej **jest uprawniony do wyrażenia zgody z art. 17** również wtedy, gdy sąd opiekuńczy nie przyznał mu uprawnienia do reprezentowania osoby częściowo ubezwłasnowolnionej i do zarządzania jej majątkiem. Jak wskazał Sąd Najwyższy, nieprzyznanie przez sąd opiekuńczy kuratorowi osoby częściowo ubezwłasnowolnionej uprawnień przewidzianych w art. 181 § 1 k.r.o. nie pozbawia kuratora uprawnień wynikających z wyraźnych przepisów prawa cywilnego, do których, zdaniem Sądu Najwyższego, należy wyrażenie przez kuratora zgody przewidzianej w art. 17 k.c. W omawianym postanowieniu zwrócono też uwagę, że zajęcie odmiennego stanowiska oznaczałoby, iż z jednej strony częściowo ubezwłasnowolniony nie mógłby samodzielnie zaciągać zobowiązań lub rozporządzać swoim prawem, a z drugiej strony nie byłoby osoby, która mogłaby na te czynności udzielić zgody. Natomiast każdorazowe ubieganie się w sądzie opiekuńczym o umocowanie kuratora do jej udzielenia, niezależnie od związanych z tym trudności praktycznych, nie miałoby wyraźnego oparcia w przepisach. Jak wynika z dalszych rozważań Sądu Najwyższego zawartych w omawianym orzeczeniu, kurator, któremu sąd nie przyznał uprawnień wskazanych w art. 181 § 1 k.r.o., jest zdaniem tego sądu przedstawicielem ustawowym osoby częściowo ubezwłasnowolnionej w zakresie, jaki wynika z przepisów prawa materialnego i formalnego.

Pogląd, zgodnie z którym kurator osoby częściowo ubezwłasnowolnionej jest uprawniony do udzielenia zgody, o której mowa w art. 17, także wtedy, gdy sąd opiekuńczy nie przyznał mu uprawnienia do reprezentowania osoby częściowo ubezwłasnowolnionej (ani do zarządzania jej majątkiem), jest w nauce dominujący. Większość zwolenników tego stanowiska podobnie jak Sąd Najwyższy przyjmuje, że kurator w omawianym przypadku jest przedstawicielem ustawowym osoby ubezwłasnowolnionej częściowo mającym ograniczone kompetencje²⁵⁴. W nieco innym kierunku zmierzają rozważania A. Sylwestrzak, której zdaniem kurator

²⁵¹ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 342 i 355; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. A. Olejniczak, Z. Radwański, Warszawa 2019, rozdz. X, nb 21–23.

²⁵² Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 342 i 355.

²⁵³ III CRN 132/77, OSNC 1978/11, poz. 204. Takie stanowisko wyraził też Sąd Najwyższy w postanowieniu z 8.09.1970 r., II CZ 115/70, OSNC 1971/6, poz. 104, LEX nr 1192, z głosem H. Mądrzaka, NP 1973/5, s. 787–794, oraz SA w Poznaniu w wyroku z 1.04.2015 r., III AUa 951/14, LEX nr 1711528; zob. też postanowienie SN z 12.05.2011 r., III CSK 54/10, LEX nr 1314553.

²⁵⁴ Przysługiwanie w takiej sytuacji kuratorowi osoby częściowo ubezwłasnowolnionej statusu jej przedstawiciela ustawowego jest w literaturze najczęściej uzasadnianie bądź stosowaniem do kuratora przepisów o władzy rodzicielskiej (w drodze podwójnego odesłania zawartego w art. 155 § 2 i art. 178 § 2 k.r.o.), bądź przez przyjęcie, że ustawodawca, mówiąc w art. 17 k.c. o przedstawicielu ustawowym, posługuje się tym pojęciem w znaczeniu innym od użytego w art. 95 § 2 k.c. Pierwszą z tych koncepcji przyjmuje np. T. Smoczyński [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 12, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smoczyński, Warszawa 2011, s. 905, natomiast druga

nieuprawniony do reprezentacji osoby częściowo ubezwłasnowolnionej nie jest jej przedstawicielem ustawowym, a mimo to (także wtedy, gdy nie ma uprawnienia do zarządu majątkiem tej osoby) jest uprawniony do wyrażania zgody na dokonywanie przez nią czynności prawnych, o których mowa w art. 17. Jako jeden z branych pod uwagę wariantów uzasadnienia zajmowanego stanowiska autorka wskazuje na analogię do powołanego wyżej przepisu. Punkt widzenia prezentowany przez A. Sylwestrzak uważam za przekonujący, ponieważ zapewniając ochronę interesów osób ubezwłasnowolnionych częściowo, których ustawodawca z pewnością nie chciał pozbawiać możliwości dokonywania czynności prawnych objętych art. 17, uwzględnia przyjęte przez niego rozumienie pojęcia przedstawicielstwa ustawowego.

Przedstawione wyżej uwagi dotyczące kuratora osoby częściowo ubezwłasnowolnionej znajdują zastosowanie do **doradcy tymczasowego** ustanowionego dla osoby, wobec której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie (art. 549 § 2 k.p.c.).

Okoliczność, że osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych może za zgodą przedstawiciela ustawowego dokonać czynności prawnej, **nie wyłącza kompetencji przedstawiciela ustawowego** do dokonania tej czynności prawnej w imieniu osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych²⁵⁵. W przypadkach wskazanych w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym przedstawiciel ustawowy potrzebuje jednak zezwolenia sądu na jej dokonanie (art. 101 § 3, art. 156, 178 § 2 k.r.o., art. 549 § 2 k.p.c.). Czynność prawna dokonana przez przedstawiciela ustawowego bez uprzedniego zezwolenia sądu jest nieważna²⁵⁶.

4. Jak wskazano w art. 17 k.c. *in principio*, od ustanowionej w tym przepisie reguły istnieją **wyjątki przewidziane w ustawie**. Wyjątki te znajdują się zarówno w Kodeksie cywilnym, jak i poza nim (zob. art. 21–22 k.c., art. 22 § 3 i art. 190 i n. k.p., art. 58 pr. bank.). Ponadto, jak wynika z treści komentowanego przepisu, osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych **może bez zgody przedstawiciela ustawowego dokonywać czynności prawnych, które nie polegają na zaciągnięciu przez nią zobowiązań lub rozporządzeniu jej prawem** (*argumentum a contrario* z art. 17 k.c.)²⁵⁷. Osoba ta może więc bez zgody przedstawiciela ustawowego np. nabyć na podstawie umowy darowizny nieruchomość w stanie wolnym od zobowiązań wobec darczyńcy lub osób trzecich (wymogu tego nie spełnia w szczególności darowizna obciążona poleceniem)²⁵⁸. Należy jednak zaznaczyć, że wniosek, iż osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych ma pełną kompetencję do dokonywania czynności prawnych, które nie są po jej stronie ani zobowiązaniem, ani rozporządzeniem, nie byłby prawidłowy. Ustawodawca nie przyjął bowiem takiego rozwiązania, czego przykładem jest art. 944 § 1 k.c., z którego wynika, że osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych nie może sporządzić ani odwołać testamentu (ani samodzielnie, ani za zgodą przedstawiciela ustawowego). Wnioskowanie *a contrario* z art. 17 k.c. może się zatem w konkretnym przypadku okazać zawodne, w związku z czym dopuszczalność dokonania przez osobę, której zdolność do czynności prawnych jest ograniczona, czynności prawnej niepolegającej na zaciągnięciu przez nią zobowiązań lub rozporządzeniu jej prawem wymaga każdorazowo weryfikacji w świetle obowiązujących przepisów.

np. P. Ochalek, *Glosa do postanowienia SN z 30.09.1977 r.*, III CRN 132/77, NP 1981/3, s. 166–167. Na temat literatury w tym zakresie zob. szerzej w szczególności A. Sylwestrzak, *Charakter prawny...*, s. 50–51, oraz D. Olczak-Dąbrowska, *Wybrane rodzaje kurateli w praktyce sądowej*, PwD 2014/17, s. 120–123.

²⁵⁵ S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 349; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 265; zob. też np. R. Zegadło, *Zarząd majątkiem dziecka*, M. Praw. 2005/18, s. 880; J. Strzebińczyk [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 12, red. T. Smoczyński, 2011, rozdz. VII, nb 113. Zob. też orzeczenie SN z 17.06.1963 r., III CR 97/63, LEX nr 4483.

²⁵⁶ Zob. w szczególności uchwała całego składu Izby Cywilnej SN z 24.06.1961 r., I CO 16/61, OSNC 1963/9, poz. 187; uzasadnienie uchwały SN z 30.04.1977 r., III CZP 73/76, OSNC 1978/2, poz. 19, LEX nr 2153; wyrok SN z 16.11.1982 r., I CR 234/82, LEX nr 8486. Zob. też np. J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne...*, 2012, s. 351–352; T. Smoczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2018, s. 266.

²⁵⁷ Tak np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 345–346; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 208.

²⁵⁸ Tak Sąd Najwyższy w uzasadnieniu uchwały z 30.04.1977 r., III CZP 73/76, OSNC 1978/2, poz. 19. Tak też m.in. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 346; A. Doliwa, *Prawo...*, 2004, s. 234.

Art. 18. [Brak zgody na dokonanie czynności prawnej przez osobę ograniczoną w zdolności

do czynności prawnych]

§ 1. Ważność umowy, która została zawarta przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych bez wymaganej zgody przedstawiciela ustawowego, zależy od potwierdzenia umowy przez tego przedstawiciela.

§ 2. Osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych może sama potwierdzić umowę po uzyskaniu pełnej zdolności do czynności prawnych.

§ 3. Strona, która zawarła umowę z osobą ograniczoną w zdolności do czynności prawnych, nie może powoływać się na brak zgody jej przedstawiciela ustawowego. Może jednak wyznaczyć temu przedstawicielowi odpowiedni termin do potwierdzenia umowy; staje się wolna po bezskutecznym upływie wyznaczonego terminu.

1. Artykuł 18 reguluje skutki prawne zawarcia umowy przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych bez wymaganej przez ustawodawcę w art. 17 zgody przedstawiciela ustawowego. Stosownie do art. 18 § 1 ważność zawartej umowy zależy od jej potwierdzenia przez przedstawiciela ustawowego, co oznacza, że umowa ta jest dotknięta sankcją **bezskuteczności zawieszanej**, a więc jest tzw. czynnością prawną niezupełną, zwaną też kulejącą (*negotium claudicans*)²⁵⁹. Jak wskazuje się w nauce, sankcja ta polega na tym, że czynność prawna nie wywołuje przewidzianych w niej skutków prawnych (a więc np. nie dochodzi do przeniesienia własności rzeczy), jednak w razie jej potwierdzenia przez kompetentną osobę czynność prawna staje się skuteczna od chwili jej dokonania (*ab initio*), natomiast w razie odmowy potwierdzenia staje się – również od chwili jej dokonania – nieważna²⁶⁰. W okresie trwania bezskuteczności zawieszanej strony są związane złożonymi przez siebie oświadczeniami woli, tj. żadna z nich nie może swojego oświadczenia woli wycofać²⁶¹.
2. Zgodnie z art. 18 § 1 osobą kompetentną do potwierdzenia umowy zawartej przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych jest jej **przedstawiciel ustawowy**. Jak zauważa się w literaturze, w istocie chodzi tu nie o potwierdzenie umowy, ale o potwierdzenie oświadczenia woli osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych²⁶². Przedstawiciel ustawowy dokonujący potwierdzenia **jest osobą trzecią w rozumieniu art. 63**²⁶³. Dokonując potwierdzenia, składa oświadczenie woli²⁶⁴. Potwierdzenie ma moc wsteczną od chwili zawarcia umowy, a więc rodzi skutki prawne *ex tunc* (art. 63 § 1 zdanie drugie)²⁶⁵, natomiast jeżeli do ważności czynności prawnej potrzebna jest forma szczególna, potwierdzenie powinno być złożone w tej samej formie pod rygorem nieważności (art. 63 § 2)²⁶⁶.

Zgodnie z art. 18 § 2 kompetencja do potwierdzenia umowy przysługuje osobie ograniczonej w zdolności do czynności prawnych **po uzyskaniu przez nią pełnej zdolności do czynności prawnych**. Stosowany w drodze analogii art. 63 § 1 zdanie drugie przesądza o tym, że omawiane potwierdzenie ma moc wstecz-

²⁵⁹ Tak np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 344; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 265.

²⁶⁰ Zob. np. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 265 i 348–349; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 430. Zgodnie z nieco innym ujęciem czynność prawna w stanie bezskuteczności zawieszanej znajduje się w fazie jej dokonywania (nie jest kompletna), a potwierdzenie przez kompetentną osobę powoduje, że zostaje dokonana, wywołując skutki *ex tunc* – zob. M. Gutowski, *Bezskuteczność...*, s. 203–205; Z. Radwański, M. Gutowski [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, 2019, rozdz. IX, nb 69.

²⁶¹ Z. Radwański, M. Gutowski [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, 2019, rozdz. IX, nb 69.

²⁶² Tak np. K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 18, nt 3; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 72.

²⁶³ Tak np. H. Dąbrowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. Z. Resich, s. 85; K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 18, nt 6.

²⁶⁴ Zob. np. Z. Radwański, K. Mularski [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, 2019, rozdz. VI, nb 31 i 37; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 430.

²⁶⁵ Zob. np. K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 18, nt 7; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 207 i 430.

²⁶⁶ Zob. np. S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 18, nt 9; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 18, nt 10.

ną od chwili zawarcia umowy²⁶⁷. Natomiast o formie oświadczenia zawierającego potwierdzenie rozstrzyga stosowany w drodze analogii art. 63 § 2²⁶⁸.

Jak wynika z art. 18 § 3 zdanie drugie, strona, która zawarła umowę z osobą ograniczoną w zdolności do czynności prawnych, nie musi przez nieskończony czas oczekiwać na potwierdzenie umowy przez przedstawiciela ustawowego swego kontrahenta lub samego kontrahenta po uzyskaniu przez niego pełnej zdolności do czynności prawnych. Zgodnie bowiem z powyższym przepisem strona, która zawarła umowę z osobą ograniczoną w zdolności do czynności prawnych, **może wyznaczyć jej przedstawicielowi odpowiedni termin do potwierdzenia umowy**; staje się wolna po bezskutecznym upływie wyznaczonego terminu. Forma oświadczenia o wyznaczeniu terminu jest dowolna²⁶⁹. Natomiast wyznaczony termin powinien być „odpowiedni”, co oznacza, że powinien uwzględniać okoliczności danego przypadku (np. wartość przedmiotu umowy, stopień jej skomplikowania), pozwalając na dokładne zapoznanie się z postanowieniami zawartej umowy, przemyślenie zasadności jej potwierdzenia, podjęcie decyzji oraz złożenie oświadczenia o potwierdzeniu lub odmowie potwierdzenia²⁷⁰. W wyznaczonym mu terminie przedstawiciel ustawowy może:

- 1) umowę potwierdzić, co skutkuje skutecznością (ważnością) umowy *ab initio*;
- 2) odmówić potwierdzenia umowy, co powoduje jej nieważność *ab initio*. Odmowa potwierdzenia jest oświadczeniem woli²⁷¹, a jego forma jest dowolna (art. 60)²⁷²;
- 3) nie składać oświadczenia o potwierdzeniu umowy ani o odmowie jej potwierdzenia, co – jak wynika z treści art. 18 § 3 zdanie drugie – rodzi skutki prawne takie jak odmowa potwierdzenia („staje się wolna”). Zatem tak samo jak w przypadku odmowy potwierdzenia umowa staje się nieważna bezwzględnie *ab initio*, a więc z mocą wsteczną (*ex tunc*)²⁷³.

Po uzyskaniu przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych pełnej zdolności do czynności prawnych jej kontrahent może wyznaczyć termin na potwierdzenie umowy tylko tej osobie (analogia z art. 18 § 3 zdanie drugie)²⁷⁴. Jej byłby przedstawiciel ustawowy, co oczywiste, nie ma już kompetencji do potwierdzenia umowy.

Należy zgodzić się z poglądem, zgodnie z którym przedstawiciel ustawowy, chcąc złożyć oświadczenie, że umowy nie potwierdza, może je złożyć **bez oczekiwania na wyznaczenie mu terminu na potwierdzenie umowy**. Tak samo może zachować się osoba mająca ograniczoną zdolność do czynności prawnych po uzyskaniu pełnej zdolności do czynności prawnych²⁷⁵.

W przypadku gdy przedstawiciel ustawowy ani osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych po uzyskaniu pełnej zdolności do czynności prawnych nie złożą oświadczenia o potwierdzeniu umowy (od-

²⁶⁷ Tak M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 520; zob. też np. P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 18, nt 7.

²⁶⁸ Zob. np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 76; A. Bieranowski, *Glosa do wyroku SN z 3.04.2007 r., II UK 178/06, „Rejent”* 2011/2, s. 127; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 18, nt 7. Powołując się na zasadę swobody formy czynności prawnych (art. 60), dopuszczalność analogii z art. 63 § 2 w omawianym przypadku odrzuca M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 520.

²⁶⁹ Zob. M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 520; S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 18, nt 8.

²⁷⁰ Zob. np. S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 18, nt 8; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 18, nt 5.

²⁷¹ Tak M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 76; R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 18, nt 5. Zob. też szerzej Z. Radwański, K. Mularski [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, 2019, rozdz. VI, nb 42 wraz z przywołanym tam poglądem odmiennym.

²⁷² Tak R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 18, nt 5; zob. też np. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 18, nt 10.

²⁷³ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 345; M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 521. Omawiając sankcję bezskuteczności zawieszonej, B. Lewaszkiewicz-Petrykowska podkreśla, że ustawodawca nie przewiduje możliwości milczącego potwierdzenia – B. Lewaszkiewicz-Petrykowska [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 721. Odmienny pogląd wydaje się prezentować K. Piasecki, którego zdaniem jeżeli przedstawiciel ustawowy wiedział o umowie i jej się nie sprzeciwił, oznacza to, że ją potwierdził – K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 18, nt 5.

²⁷⁴ Tak M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 76; podobnie np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 345.

²⁷⁵ Tak np. H. Dąbrowski [w:] *Kodeks...*, s. 87.

mojowi potwierdzenia), a kontrahent nie wyznaczył terminu na potwierdzenie umowy, stan związania stron umową trwa, a **sankcja bezskuteczności zawieszona**, którą dotknięta jest ta czynność prawna, **utrzymuje się przez czas nieoznaczony**²⁷⁶.

3. W przypadkach w ustawie wskazanych przedstawiciel ustawowy osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych **nie może bez zezwolenia sądu opiekuńczego wyrazić zgody na dokonanie czynności prawnej przez tę osobę**²⁷⁷. Zgodnie z poglądem wyrażonym w orzecznictwie²⁷⁸ i prezentowanym przez część doktryny²⁷⁹ w takich przypadkach art. 18 nie znajduje zastosowania, a w razie zawarcia umowy przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych bez zgody przedstawiciela ustawowego udzielonej za uprzednim zezwoleniem sądu umowa jest bezwzględnie nieważna. W myśl odmiennego, bardziej przekonującego stanowiska, w omawianym przypadku przedstawiciel ustawowy – jeżeli uzyska zezwolenie sądu – może skutecznie potwierdzić umowę aż do upływu terminu wyznaczonego mu na jej potwierdzenie (art. 18 § 1 i 3). Jest to dopuszczalne także wtedy, gdy już wcześniej dokonał potwierdzenia bez zezwolenia sądu, ponieważ brak tego zezwolenia pociąga za sobą nieważność oświadczenia o potwierdzeniu, a nie nieważność potwierdzanej umowy²⁸⁰. Zawarta umowa stanie się natomiast nieważna *ex tunc*, gdy sąd odmówi zezwolenia²⁸¹. Umowę zawartą bez zgody przedstawiciela ustawowego udzielonej za wymaganym zezwoleniem sądu może potwierdzić osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych po uzyskaniu pełnej zdolności do czynności prawnych (art. 18 § 2)²⁸².
4. Oczywiście jest, że **potwierdzeniu w trybie przewidzianym w art. 18 nie podlega umowa dotknięta sankcją bezwzględnej nieważności**, np. z powodu jej sprzeczności z prawem (art. 58 § 1). W tym kontekście warto dla przykładu wskazać, że:
 - 1) umowa, którą przedstawiciel ustawowy osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych zawarł w jej imieniu bez wymaganego zezwolenia sądu opiekuńczego, jako bezwzględnie nieważna, nie może być potwierdzona przez tę osobę po uzyskaniu przez nią pełnej zdolności do czynności prawnych²⁸³;
 - 2) „umowa sprzedaży nieruchomości przez ojca na rzecz małoletniego syna, działającego przez matkę wyłączoną z uprawnienia reprezentowania na mocy art. 98 § 2 pkt 2 k.r.o., jest nieważna (art. 58 § 1 k.c.) i nie może być potwierdzona przez syna po uzyskaniu przez niego pełnej zdolności do czynności prawnych (art. 18 § 2 k.c.)”²⁸⁴;
 - 3) umowa, do której ma zastosowanie art. 304⁵ k.p., zawarta przez ograniczonego w zdolności do czynności prawnych niemającego ukończonych lat 16, bez wymaganych w § 1 tego artykułu „uprzedniej zgody przedstawiciela ustawowego lub opiekuna tego dziecka” oraz zezwolenia właściwego inspektora pracy, jest – jak należy wnosić – sprzeczna z ustawą, a w konsekwencji bezwzględnie nieważna. Nie może więc być potwierdzona przez przedstawiciela ustawowego osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych ani przez tę osobę po uzyskaniu przez nią pełnej zdolności do czynności prawnych. Artykuł 304⁵ § 1 k.p., wymagając uprzedniej zgody kompetentnego podmiotu, wyklucza dopuszczalność

²⁷⁶ Zob. np. M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 520; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 18, nt 7.

²⁷⁷ Zob. art. 101 § 3, art. 156, 178 § 2 k.r.o. i art. 549 § 2 k.p.c.

²⁷⁸ Zob. wyrok SN z 3.04.2007 r., II UK 178/06, OSNP 2008/9–10, poz. 141, z krytyczną glosą A. Bieranowskiego, „Rejent” 2011/2, s. 118–127, w którym Sąd Najwyższy stwierdził, że „Umowa dzierżawy zawarta bez zgody sądu opiekuńczego przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych jest nieważna jako przekraczająca zakres zwykłego zarządu i nie podlega konwalidacji na podstawie art. 18 k.c.”. Por. jednak uchwała całej Izby Cywilnej SN 24.06.1961 r., I CO 16/61, OSNC 1963/9, poz. 187.

²⁷⁹ Zob. np. H. Dąbrowski [w:] *Kodeks...*, s. 85; S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 18, nt 4.

²⁸⁰ Zob. np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 73–76; M. Gutowski, *Bezskuteczność...*, s. 213.

²⁸¹ Zob. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 18, nt 12; M. Gutowski, *Bezskuteczność...*, 213.

²⁸² Tak np. M. Pazdan, *Glosa do postanowienia SN z 15.12.1999 r.*, I CKN 299/98, OSP 2000/12, poz. 186, s. 627–628; A. Bieranowski, *Glosa...*, s. 123; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 18, nt 9.

²⁸³ Tak np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 76. Por. też uchwała całej Izby Cywilnej SN 24.06.1961 r., I CO 16/61, OSNC 1963/9, poz. 187; uzasadnienie postanowienia SN z 19.09.1967 r., III CR 177/67, OSNC 1968/6, poz. 104, oraz uzasadnienie uchwały SN z 30.04.1977 r., III CZP 73/76, OSNC 1978/2, poz. 19.

²⁸⁴ Taki pogląd sformułował Sąd Najwyższy w uzasadnieniu postanowienia z 15.12.1999 r., I CKN 299/98, OSP 2000/12, poz. 186, z aprobowującą glosą M. Pazdana, OSP 2000/12, poz. 186. Stanowisko to nie budzi zastrzeżeń w nauce – zob. np. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 18, nt 14.

potwierdzenia umowy w trybie art. 18 k.c. i stanowi wyjątek od zawartej w nim reguły przewidującej taką możliwość.

Art. 19. [Jednostronna czynność prawna bez wymaganej zgody]

Jeżeli osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych dokonała sama jednostronnej czynności prawnej, do której ustawa wymaga zgody przedstawiciela ustawowego, czynność jest nieważna.

1. Artykuł 19 określa sankcję, jaka dotyka jednostronną czynność prawną dokonaną przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych bez wymaganej przez ustawę zgody jej przedstawiciela ustawowego. Jest to **sankcja nieważności bezwzględnej**, a komentowany przepis nie przewiduje możliwości konwalidowania dokonanej czynności prawnej przez późniejsze jej potwierdzenie przez przedstawiciela ustawowego²⁸⁵. Oznacza to, że jego zgoda (inaczej niż wskazuje na to ogólna reguła zawarta w art. 63 § 1) może być skutecznie wyrażona **przed dokonaniem** jednostronnej czynności prawnej przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych lub **najpóźniej równocześnie z jej dokonaniem**²⁸⁶.
2. W art. 19 ustawodawca nawiązuje do art. 17, co w konsekwencji oznacza, że komentowany przepis dotyczy jednostronnych czynności prawnych mających charakter zobowiązania lub rozporządzenia dla osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych, do których dokonania potrzebuje ona zgody przedstawiciela ustawowego. Zakres zastosowania art. 19 obejmuje więc np. przyrzeczenie publiczne (art. 919) oraz zrzeczenie się ograniczonego prawa rzeczowego (art. 246)²⁸⁷. Natomiast poza zakresem omawianego przepisu pozostają jednostronne czynności prawne nienależące do wskazanej wyżej kategorii oraz czynności niebędące czynnościami prawnymi, np. akt przebaczenia (art. 899 § 1, art. 930, 1010).

Art. 20. [Umowy w drobnych bieżących sprawach]

Osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych może bez zgody przedstawiciela ustawowego zawierać umowy należące do umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego.

1. W art. 20 ustawodawca przyznaje osobie mającej ograniczoną zdolność do czynności prawnych kompetencję do samodzielnego zawierania umów, które należą do „umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego”. O takim samym rodzaju umów mówi art. 14 § 2, dotyczący osób niemających zdolności do czynności prawnych, jednak w przeciwieństwie do przyjętej w nim konstrukcji art. 20 nie uzależnia ważności umowy od jej wykonania ani od tego, aby nie pociągała za sobą rażącego pokrzywdzenia osoby o ograniczonej zdolności do czynności prawnych. Okoliczności te nie zostały ustanowione przesłankami ważności umowy zawartej przez osobę o ograniczonej zdolności do czynności prawnych, ponieważ osoba ta nie wymaga takiej ochrony, jak osoba niemająca zdolności do czynności prawnych. W konsekwencji umowa wskazana w art. 20 zawarta przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych **jest ważna już od chwili jej zawarcia, nawet gdyby skutkowałą rażącym pokrzywdzeniem tej osoby**. Umowa ta może być dotknięta sankcją nieważności na zasadach ogólnych (np. z powodu jej sprzeczności z zasadami współżycia społecznego – art. 58 § 2) bądź wywołać inne określone przepisami konsekwencje (np. przewidziane w art. 388)²⁸⁸.
2. Ponieważ art. 20 odwołuje się do tego samego rodzaju umów co art. 14 § 2, uwagi na temat umów objętych zastosowaniem tego ostatniego przepisu pozostają aktualne na gruncie art. 20 (zob. komentarz do art. 14, teza 2). Nie przekonuje przy tym dominujący w nauce kierunek wykładni przyjmujący **szersze ujęcie za-**

²⁸⁵ Tak np. K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 19, nt 2; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 76.

²⁸⁶ Tak np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 72 i 76.

²⁸⁷ Tak np. P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 19, nt II.1.

²⁸⁸ Zob. np. K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, nt 5.

kresu umów omawianego rodzaju w art. 20 w porównaniu z zakresem umów objętych art. 14 § 2²⁸⁹. Jak trafnie zauważył J. Strzebińczyk, przeciwko powyższemu stanowisku przemawiają tak samo określony w obu przepisach rodzaj umów oraz wskazane w tych przepisach odmienne konsekwencje ich zawarcia²⁹⁰. Rozwijając myśl wskazanego autora, można zauważyć, że taka sama umowa, której towarzyszą takie same okoliczności (np. kupno gazety, która nie została wydana kupującemu) z woli ustawodawcy wyrażonej w powyższych przepisach okaże się umową nieważną albo ważną, w zależności od tego, czy zawarła ją osoba niemająca zdolności do czynności prawnych, czy osoba, której zdolność do czynności prawnych jest ograniczona. Ustawodawca uznał więc za celowe zróżnicowanie sytuacji tych osób w sferze omawianej kategorii umów i przyjęty przez siebie cel zrealizował. Gdyby uważał, że samo pojęcie umowy powszechnie zawieranej w drobnych bieżących sprawach życia codziennego należało rozumieć wężiej bądź szerzej w zależności od tego, czy zawarła ją osoba niemająca zdolności do czynności prawnych, czy osoba, której zdolność do czynności prawnych jest ograniczona, zapewne dałby temu wyraz, odpowiednio formułując art. 14 § 2 oraz art. 20. *De lege lata* nie ma więc powodu, aby między zbiorami umów objętych tymi przepisami dostrzegać różnice, tym bardziej, że szersze możliwości samodzielnego dokonywania czynności prawnych przez osoby mające ograniczoną zdolność do czynności prawnych w porównaniu z osobami niemającymi tej zdolności (co, rzecz jasna, jest uzasadnione) zapewnia nie tylko brak w art. 20 wymaganych przez art. 14 § 2 przesłanek „stania się ważną” zawartej umowy, lecz także przepisy art. 21 i 22.

3. Sąd Najwyższy w wyroku z 8.10.2009 r.²⁹¹ zaliczył do umów, o których mowa w art. 20, umowę o leczenie uzębienia. Z uwagi na określony w analizowanej przez Sąd Najwyższy umowie dość szeroki zakres leczenia oraz jego wysoki koszt (3300 zł²⁹²) kwalifikacja ta nie jest przekonująca. W mojej ocenie wystąpienie chociażby jednego z powyższych czynników wystarczyło, aby sprawy, w której zawarto umowę, nie można było uznać za „drobną”.

Art. 21. [Rozporządzanie zarobkiem]

Osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych może bez zgody przedstawiciela ustawowego rozporządzać swoim zarobkiem, chyba że sąd opiekuńczy z ważnych powodów inaczej postanowi.

1. Artykuł 21, przyznając osobie ograniczonej w zdolności do czynności prawnych **kompetencję do rozporządzania jej własnym zarobkiem bez zgody przedstawiciela ustawowego**, stanowi wyjątek od zasady przewidzianej w art. 17. Jak zauważyła E. Skowrońska-Bocian, u podstaw art. 21 leży myśl, że jeżeli dana osoba jest wystarczająco dojrzała, aby samodzielnie uzyskać zarobek, to może także samodzielnie nim rozporządzać²⁹³. Mając na uwadze to spostrzeżenie, można przyjąć, że zgodnie z wolą ustawodawcy omawiany

²⁸⁹ Za takim kierunkiem wykładni opowiadają się m.in.: S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 346; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 77; T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 20, nt 2 i 4–8; M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 20, nt 1 i 2; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 20, nt 1. Należy jednak zaznaczyć, że wymienieni autorzy nie prezentują jednolitego stanowiska w zakresie tego, jakie okoliczności przesądzą o zakwalifikowaniu danej umowy do klasy umów objętych zastosowaniem art. 20. W szczególności zdaniem M. Pazdana zakres umów wskazanych w art. 20 wyznacza to, jakie umowy, mając na uwadze sytuację przeciętną, mogą być uznawane za powszechnie zawierane w drobnych bieżących sprawach życia codziennego przez małoletnich powyżej lat 13 lub osoby ubezwłasnowolnione częściowo (M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 77). Według innego zapatrywania, prezentowanego zwłaszcza przez T. Sokołowskiego, to, czy umowa mieści się w kategorii umów wskazanych w art. 20, należy oceniać *in concreto*, biorąc pod uwagę wiek dziecka oraz jego sytuację życiową oraz sytuację osoby ubezwłasnowolnionej częściowo (T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 20, nt 5).

²⁹⁰ J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 20, nt 2. Do poglądu autora przyłączyła się M. Serwach [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 20, nt 2. Przeciwko możliwości szerszego kwalifikowania umów na gruncie art. 20 w porównaniu z art. 14 § 2 opowiedział się też M. Watrakiewicz, który podkreślił, że termin „umowy powszechnie zawierane w drobnych bieżących sprawach życia codziennego” odnosi się do zjawiska obiektywnego – M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 521–522.

²⁹¹ II CSK 105/09, LEX nr 1402605.

²⁹² Warto zwrócić uwagę, że w 1997 r., tj. w roku, w którym strony zawarły umowę, koszt usługi opiewał na około trzykrotność przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia (wynosiło ono wówczas 1061,93 zł – zob. obwieszczenie Prezesa GUS z 10.02.1998 r. w sprawie przeciętnego wynagrodzenia miesięcznego w 1997 r. i w drugim półroczu 1997 r., M.P. Nr 5, poz. 94). Moim zdaniem również gdyby do zawarcia takiej umowy doszło w latach późniejszych lub obecnie, wskazany koszt usługi powoduje, że nie można by jej zaliczyć do umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego.

²⁹³ E. Skowrońska-Bocian, *Prawo cywilne. Część ogólna. Zarys wykładu*, Warszawa 2005, s. 92.

przepis ma realizować trzy cele. Po pierwsze, ma zapewnić osobie ograniczonej w zdolności do czynności prawnych możliwość samodzielnego rozporządzania tymi składnikami jej majątku, które własnym wysiłkiem wypracowała, a więc tymi, co do których można zakładać, że będzie rozporządzała nimi rozważnie. Po drugie, możliwość rozporządzania własnym zarobkiem ma stanowić czynnik motywujący osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych do aktywności prowadzącej do samodzielnego zarobkowania. Po trzecie, w przypadku osób małoletnich przyznana im kompetencja ma znaczenie w procesie przygotowywania ich do mającej nastąpić z chwilą uzyskania pełnoletności pełnej samodzielności²⁹⁴.

Artykuł 21 k.c. pozostaje w związku z art. 101 § 2 k.r.o., w którym ustawodawca wyłączył z zarządu sprawowanego przez rodziców zarobek dziecka. Artykuł 101 § 2 k.r.o. stosuje się nie tylko do rodziców będących przedstawicielami ustawowymi dziecka mającego ograniczoną zdolność do czynności prawnych, lecz także do innych przedstawicieli ustawowych osób mających ograniczoną zdolność do czynności prawnych (art. 155 § 2, art. 178 § 2 k.r.o. oraz art. 549 § 2 k.p.c.).

2. Zgodnie z przekonującym, dominującym w nauce poglądem **pojęcie zarobku** użyte w art. 21 **należy rozumieć szeroko**²⁹⁵. Najogólniej mówiąc, oznacza ono, jak wskazał S. Grzybowski, „wszystko to, «co kto sobie zarobił» w społeczno-ekonomicznym znaczeniu tego słowa”²⁹⁶. Zarobek w rozumieniu komentowanego przepisu obejmuje więc wynagrodzenia z tytułu umowy o pracę lub umów o świadczenie usług, honoraria za działalność twórczą, artystyczną lub sportową, korzyści ze zbierania np. grzybów lub makulatury²⁹⁷, zysk z drobnego dorywczego handlu np. środkami spożywczymi lub pustymi opakowaniami szklanymi²⁹⁸, wynagrodzenia z umowy o dzieło lub zlecenia oraz zysk z działalności gospodarczej²⁹⁹. Takie rozumienie pojęcia zarobku wynika z wykładni językowej art. 21, w którym mowa jest o zarobku³⁰⁰ bez wskazania tytułu prawnego jego uzyskania. Znajduje ono potwierdzenie w wykładni celowościowej tego przepisu, tj. we wskazanych wyżej celach, które dzięki niemu ustawodawca zamierzał osiągnąć.

W nauce jest sporne, czy pojęcie zarobku w rozumieniu art. 21 obejmuje także **stypendia** oraz **nagrody otrzymane w konkursach, zawodach** i podobnych imprezach³⁰¹. Uważam, że na to pytanie należy udzielić odpowiedzi pozytywnej, z zastrzeżeniem, że zarobkiem są tylko stypendia i nagrody stanowiące gratyfikację wysiłków osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych (nie jest więc nim np. wygrana na loterii ani stypendium socjalne). Natomiast nagrody i stypendia będące efektem szeroko rozumianej pracy można uznać w mojej ocenie za mieszczące się w znaczeniu wyrazu „zarobek”. Za objęciem tych świadczeń zakresem zastosowania komentowanego przepisu przemawia jednak przede wszystkim jego wykładnia celowościowa. Z celami, które na gruncie art. 21 można przypisać ustawodawcy (zob. teza 1), nie harmonizowałaby interpretacja tego przepisu, zgodnie z którą np. siedemnastolatek zatrudniony na podstawie umowy o pracę lub sprzedający zbierane przez siebie jagody mógłby rozporządzać uzyskanym z tego tytułu zarobkiem, natomiast jego rówieśnik wkładający wysiłek w pogłębianie wiedzy lub uprawianie sportu nie mógłby rozporządzać stypendium uzyskanym za wyniki w nauce ani nagrodą za osiągnięcia sportowe.

²⁹⁴ Na ten ostatni cel art. 21 zwraca uwagę T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 21, nt 1.

²⁹⁵ Odmienne stanowisko zajmuje J. Strzebińczyk, którego zdaniem pojęcie zarobku na gruncie art. 21 jest tożsame z wynagrodzeniem za pracę w rozumieniu przepisów Kodeksu pracy – J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 21, nt 2.

²⁹⁶ S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 347; podobnie np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 77.

²⁹⁷ M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 77; tak też np. M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 21, nt 4 i 7.

²⁹⁸ S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 347; tak też np. M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 21, nt 4 i 7.

²⁹⁹ Tak np. P. Książek [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 21, nt 1.

³⁰⁰ Zgodnie ze słownikowym znaczeniem tego wyrazu zarobek to: 1) „wynagrodzenie otrzymane za wykonaną pracę; zarobiona suma pieniędzy”; 2) „praca, zatrudnienie, zajęcie, jako możliwość, sposób zarobkowania; zarabianie”; 3) „zysk osiągnięty z transakcji handlowej” – *Słownik języka polskiego*, t. 3, red. M. Szymczak, Warszawa 1981, s. 952.

³⁰¹ Świadczeń tych do zarobku w rozumieniu art. 21 nie zalicza np. K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 21, nt 4; odmiennie np. M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 21, nt 4 i 7.

W art. 21 ustawodawca nie wskazuje na **postać zarobku**; należy w związku z tym przyjąć, że może być on zarówno świadczony w pieniądzu, jak i w innej postaci, np. w rzeczach ruchomych lub wierzytelności do osób trzecich³⁰². Jest natomiast w nauce kwestią dyskusyjną, czy możliwość rozporządzania zarobkiem, o którym mowa w komentowanym przepisie, dotyczy tylko zarobku już otrzymanego³⁰³, czy także wierzytelności o zarobek³⁰⁴. Za przekonujący uważam pogląd, że chodzi w nim tylko o **zarobek już otrzymany**, jako mający silniejsze oparcie w wykładni językowej art. 21 (tj. w potocznym znaczeniu wyrazu „zarobek”).

3. W art. 21 ustawodawca nie odnosi się do tego, czy osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych może zawrzeć umowę, na podstawie której mogłaby uzyskać zarobek. Kwestię tę rozstrzygają odpowiednie przepisy prawa pracy oraz art. 17³⁰⁵. Należy jednak zaznaczyć, że nieważność czynności prawnej, na podstawie której osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych uzyskała zarobek, nie rzutuje na możliwość rozporządzania tym zarobkiem³⁰⁶.

W nauce brak zgody w kwestii, czy na podstawie art. 21 osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych może **rozporządzać przedmiotami nabytymi za zarobek**³⁰⁷. Zgadzam się z poglądem, że kompetencję tę da się wywieść z treści omawianego przepisu jako konsekwencję ustanowionej w nim kompetencji do rozporządzania zarobkiem³⁰⁸. Przekonuje też punkt widzenia, zgodnie z którym intencję ustawodawcy przyznającego osobie ograniczonej w zdolności do czynności prawnych możliwość rozporządzania zarobkiem, a odmawiającego jej możliwości rozporządzania przedmiotami nabytymi za zarobek, należałoby ocenić jako niezrozumiałą³⁰⁹.

4. Jak wynika z art. 21, możliwość rozporządzania swoim zarobkiem bez zgody przedstawiciela ustawowego przysługuje osobie ograniczonej w zdolności do czynności prawnych z mocy ustawy. Nie została jej ona jednak przyznana „raz na zawsze”, ponieważ sąd opiekuńczy może z ważnych powodów postanowić inaczej. **Ważne powody** ingerencji sądu stanowić mogą np. marnotrawstwo lub rozrzutność osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych³¹⁰, realne niebezpieczeństwo wydawania przez nią zarobku na alkohol lub narkotyki³¹¹, konieczność zabezpieczenia majątku osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych w przypadku otrzymania przez nią znacznego zarobku lub konieczność zabezpieczenia spłaty ciężących na niej zobowiązań, w tym o charakterze alimentacyjnym³¹². Ważne powody na gruncie art. 21

³⁰² Tak S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 347; M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 21, nt 8; podobnie np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 77.

³⁰³ Takie stanowisko zajmuje m.in. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 347; K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 21, nt 5; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 77.

³⁰⁴ Taki pogląd w odniesieniu do wymagalnych, jak i niewymagalnych wierzytelności o zarobek prezentuje T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 21, nt 13. Stanowisko autora poparła S. Kalus [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Habdas, M. Fras, 2018, art. 21, nt 2.

³⁰⁵ Zob. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 77. Co do nawiązania stosunku pracy przez osoby ograniczone w zdolności do czynności prawnych zob. art. 22 § 2 i 3 k.p. oraz przepisy działu dziewiątego k.p. Natomiast dopuszczalność zawierania przez te osoby umów cywilnoprawnych pozwalających na osiąganie zarobku reguluje art. 17 k.c., przy czym w odniesieniu do niektórych zajęć zarobkowych wykonywanych przez osoby, które nie ukończyły lat 16, zastosowanie ma art. 304⁵ k.p. Pogląd, zgodnie z którym art. 304⁵ k.p. odnosi się do zatrudniania dzieci wyłącznie na podstawie umów cywilnoprawnych (a nie także na podstawie umowy o pracę), wydaje się w nauce przeważać. Opowiadają się za nim w szczególności E. Maniewska [w:] K. Jaśkowski, E. Maniewska, *Komentarz aktualizowany do Kodeksu pracy*, LEX 2021, art. 304⁵, nt 2; A. Rycak [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, red. K. Walczak, Warszawa 2020, art. 304⁵, nt 3–7.

³⁰⁶ S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 347.

³⁰⁷ Odpowiedzi negatywnej na to pytanie udziela m.in. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 347; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 77; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 209, natomiast pozytywnej m.in. K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 21, nt 6; S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 21, nt 3.

³⁰⁸ Zob. K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 21, nt 6.

³⁰⁹ Zob. w szczególności S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 21, nt 3.

³¹⁰ Tak np. J. Strzebińczyk [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 12, red. T. Smyczyński, 2011, art. 21, nt 4.

³¹¹ Tak np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, rozdz. XIV, nb 77.

³¹² M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 21, nt 3.

mogą także wiązać się z obowiązkiem zaspokajania ważnych potrzeb rodziny przez dziecko, które uzyskuje własne zarobki (art. 91 § 1 k.r.o.)³¹³.

W razie zaistnienia ważnych powodów **sąd może pozbawić** osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych uprawnienia do rozporządzania jej zarobkiem bez zgody przedstawiciela ustawowego. Wskutek wydania takiego orzeczenia do zarządu zarobkiem tej osoby znajdą zastosowanie ogólne zasady zarządu majątkiem osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych. Jak się jednak trafnie przyjmuje, ingerencja sądu na podstawie art. 21 może przybrać łagodniejszą postać polegającą jedynie na **ograniczeniu uprawnienia** osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych do rozporządzania jej zarobkiem bez zgody przedstawiciela ustawowego, np. do pewnej kwoty uzyskiwanych zarobków³¹⁴. W takich przypadkach osoba ta zachowa możliwość rozporządzania swoim zarobkiem bez zgody przedstawiciela ustawowego w granicach określonych przez sąd.

Art. 22. [Przedmioty oddane do swobodnego użytku]

Jeżeli przedstawiciel ustawowy osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych oddał jej określone przedmioty majątkowe do swobodnego użytku, osoba ta uzyskuje pełną zdolność w zakresie czynności prawnych, które tych przedmiotów dotyczą. Wyjątek stanowią czynności prawne, do których dokonania nie wystarcza według ustawy zgoda przedstawiciela ustawowego.

1. W komentowanym artykule ustawodawca wskazał, że osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych **nabywa pełną zdolność** w zakresie czynności prawnych, które dotyczą przedmiotów majątkowych oddanych tej osobie do swobodnego użytku przez jej przedstawiciela ustawowego (art. 22 zdanie pierwsze), **z wyjątkiem** tych czynności prawnych, do których dokonania nie wystarczy według ustawy zgoda przedstawiciela ustawowego (art. 22 zdanie drugie). Czynności prawne, do których dokonania nie wystarczy według ustawy zgoda przedstawiciela ustawowego, określają odpowiednie przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego; dla ich dokonania wymagane jest zezwolenie sądu opiekuńczego³¹⁵. W odniesieniu do tej kategorii czynności prawnych dotyczących przedmiotów majątkowych oddanych osobie ograniczonej w zdolności do czynności prawnych do swobodnego użytku przez jej przedstawiciela ustawowego osoba ta nie nabywa pełnej zdolności do czynności prawnych. Powyższe rozstrzygnięcie zapobiega pozostawieniu poza kontrolą sądu ważniejszych czynności prawnych dotyczących jej majątku³¹⁶.
2. Typowy przykład zastosowania art. 22 stanowi oddanie do swobodnego użytku osobie ograniczonej w zdolności do czynności prawnych przez jej przedstawiciela ustawowego takich przedmiotów majątkowych, jak kwota pieniężna w postaci tzw. kieszonkowego³¹⁷ czy drobny sprzęt sportowy³¹⁸. Ponieważ jednak ustawodawca **nie ogranicza rodzaju ani wartości przedmiotów majątkowych**, których omawiane unormowanie dotyczy, chodzi w nim o wszelkie przedmioty majątkowe, także o dużej wartości³¹⁹. Gdyby więc np. rodzic

³¹³ Tak np. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 21, nt 5.

³¹⁴ Zob. np. M. Serwach [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 21, nt 8; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 21, nt 5.

³¹⁵ Zob. przede wszystkim art. 101 § 3 i art. 156 k.r.o.; ten ostatni przepis znajduje także zastosowanie do kuratora osoby ubezwłasnowolnionej częściowo oraz doradcy tymczasowego osoby, w stosunku do której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie (zob. art. 178 § 2 k.r.o. oraz art. 549 § 2 k.p.c.).

³¹⁶ A. Sylwestrzak, *Charakter prawny...*, s. 47.

³¹⁷ Do tego przykładu odwołują się m.in. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 266, oraz A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 209.

³¹⁸ Przykładem tym posłużył się K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 22, nt 2.

³¹⁹ Zob. np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, nb 77; M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 524; P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 22, nt 2. Zgodnie z poglądem odmiennym art. 22 nie znajduje zastosowania do przedmiotów majątkowych o większej wartości – zob. np. S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 22, nt 4; K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, nt 2 i 3. Podobne stanowisko zajmuje M. Gutowski, według którego art. 22 dotyczy tylko przedmiotów małej wartości, przy czym zdaniem autora określenie ich katalogu zależy w szczególności od wieku i możliwości intelektualnych danej osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych – M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 22, nt 8. Jak jednak trafnie zauważył R. Strugała, tezie, zgodnie z którą art. 22 dotyczy wyłącznie przedmiotów o niewielkiej wartości, przeczy treść zdania drugiego tego artykułu – R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 22, nt 2.

siedemnastolatka, mający nad nim władzę rodzicielską, oddał mu do swobodnego użytku nieruchomości lokalową odziedziczoną przez syna po drugim rodzicu, syn nabyłby pełną zdolność w zakresie czynności prawnych, które tej nieruchomości dotyczą, z wyłączeniem tych czynności prawnych, do których dokonania nie wystarczyłaby zgoda żyjącego rodzica (a więc dotyczących tej nieruchomości czynności prawnych stanowiących czynności przekraczające zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka – art. 101 § 3 k.r.o.)³²⁰.

3. Skutki prawne przewidziane w art. 20 występują tylko wtedy, gdy przedstawiciel ustawowy osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych „oddaje jej określone przedmioty majątkowe do swobodnego użytku”. Po pierwsze, nie budzi wątpliwości, że chodzi tu o przedmioty **należące do majątku osoby, której zdolność do czynności prawnych jest ograniczona**³²¹ (wniosek ten wynika zwłaszcza z art. 20 zdanie drugie, który nawiązuje do przepisów o zarządzie majątkiem tej osoby). Po drugie, dobra oddane do swobodnego użytku osobie ograniczonej w zdolności do czynności prawnych to „**przedmioty majątkowe**”, co oznacza, że mogą być nimi zarówno rzeczy (art. 45), jak i inne dobra o charakterze majątkowym. Artykuł 20 dotyczy więc w szczególności zarówno rzeczy oznaczonych co do tożsamości, jak i tylko co do gatunku³²², pieniędzy³²³, obligacji³²⁴ oraz zwierząt³²⁵. Po trzecie, przedmioty majątkowe powinny być „**określone**”, co ma zapobiegać wątpliwościom co do tego, w odniesieniu do których przedmiotów osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych nabyła pełną zdolność³²⁶. Należy zgodzić się z poglądem, że wystarczające jest, aby w przypadku sumy pieniężnej przedstawiciel ustawowy określił jej wysokość, natomiast w przypadku rzeczy oznaczonych tylko co do gatunku – ich ilość³²⁷. Po czwarte, art. 20 mówi o oddaniu przedmiotów majątkowych do „**swobodnego**” użytku osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych. Skutków przewidzianych w omawianej regulacji nie powoduje więc oddanie jej tych przedmiotów do użytku „zwykłego”³²⁸ lub „określonego”³²⁹ (w nauce wskazuje się przykład kieszonkowego wypłaconego przez rodziców ich szesnastoletniemu synowi jako oddanego mu do swobodnego użytku oraz ubrania jako oddanego mu przez rodziców jedynie dla określonego użytku³³⁰). Wola przedstawiciela ustawowego oddającego przedmioty majątkowe do swobodnego użytku osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych może być wyrażona w sposób wyraźny lub dorozumiany³³¹.
4. W nauce brak zgody co do charakteru prawnego czynności oddania przedmiotów majątkowych osobie ograniczonej w zdolności do czynności prawnych przez jej przedstawiciela ustawowego. Sporne jest przede wszystkim to, czy stanowi ona umowę tych osób, czy też jest jednostronną upoważniającą czynnością prawną dokonaną przez przedstawiciela ustawowego³³², jak również to, czy należy ją kwalifikować jako

³²⁰ Zob. M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 525; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 266–267.

³²¹ Zob. szerzej zwłaszcza T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 22, nt 2 i 5.

³²² Tak np. P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 22, nt 1. Zob. też w szczególności S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 348, przyp. 151.

³²³ Zob. w szczególności Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 266; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 209.

³²⁴ P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 22, nt 1.

³²⁵ Zob. szerzej M. Goettel, *Sytuacja zwierzęcia w prawie cywilnym*, Warszawa 2013, s. 207–208.

³²⁶ M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 523.

³²⁷ Tak S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 348, przyp. 151; zob. też np. M. Watrakiewicz, *Wiek...*, s. 523–524.

³²⁸ Pojęciem tym posługuje się w szczególności T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 22, nt 4 i 5.

³²⁹ Pojęciem tym posługuje się w szczególności Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 266.

³³⁰ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 266; podobnie np. A. Brzozowski, W.J. Kocot, E. Skowrońska-Bocian, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 2018, s. 142.

³³¹ Tak np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 348; M. Serwach [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 22, nt 4; podobnie np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, nb 77.

³³² Za koncepcją umowy w omawianym przypadku opowiadają się w szczególności T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 22, nt 3, oraz A. Sylwestrzak, *Charakter...*, s. 48. Koncepcję jednostronnej upoważniającej czynności prawnej na gruncie art. 20 przyjmują natomiast P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 22, nt 4 oraz S. Kalus [w:] S. Kalus [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Haldas, M. Frasz, 2018, art. 22, nt 2. Jeszcze inny pogląd przedstawił R. Strugała, którego zdaniem w omawianym przypadku w ogóle nie mamy do czynienia z czynnością prawną. Jednak zdaniem autora do powstania skutku przewidzianego w omawianym unormowaniu jest potrzebne, aby przedstawiciel ustawowy wydał rzecz osobie ograniczonej w zdolności do czynności prawnych z intencją oddania jej tej rzeczy do swobodnego użytku – R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 22, nt 3.

czynność prawną konsensualną, czy realną³³³. Przekonuje stanowisko, że omawiana czynność jest **jednostronną czynnością prawną upoważniającą o charakterze konsensualnym**³³⁴.

Nie budzi natomiast wątpliwości, że oddanie do swobodnego użytku przedmiotów majątkowych osobie ograniczonej w zdolności do czynności prawnych przez jej przedstawiciela ustawowego **należy do czynności zarządu majątkiem tej osoby**³³⁵. Podjęcie decyzji co do oddania jej do swobodnego użytku przedmiotów majątkowych powinno być przez przedstawiciela ustawowego wszechstronnie przemyślane³³⁶.

5. Artykuł 22 k.c. koresponduje z art. 101 § 2 k.r.o., w którym ustawodawca wskazał, że **zarząd** sprawowany **przez rodziców nie obejmuje przedmiotów oddanych dziecku do swobodnego użytku**. Przepis ten znajduje zastosowanie nie tylko do rodziców będących przedstawicielami ustawowymi dziecka mającego ograniczoną zdolność do czynności prawnych, lecz także do innych przedstawicieli ustawowych osób, których zdolność do czynności prawnych jest ograniczona (art. 155 § 2, art. 178 § 2 k.r.o. oraz art. 549 § 2 k.p.c.). Pomimo kategoriycznego brzmienia art. 101 § 2 k.r.o. treść art. 22 zdanie drugie k.c. przesądza o tym, że wyłączenie przedstawiciela ustawowego z zarządu przedmiotami oddanymi przez niego do swobodnego użytku osobie ograniczonej w zdolności do czynności prawnych nie obejmuje tych czynności prawnych, do których dokonania nie wystarczy według ustawy zgoda przedstawiciela ustawowego. W zakresie powyższych czynności prawnych zarząd tymi przedmiotami podlega zasadom ogólnym³³⁷. Czynności te mogą więc być dokonywane w imieniu osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych przez jej przedstawiciela ustawowego za zezwoleniem sądu opiekuńczego³³⁸. Natomiast do ich dokonywania przez osobę ograniczoną w zdolności do czynności prawnych potrzebna jest zgoda jej przedstawiciela ustawowego, wyrażona za zezwoleniem sądu (zob. np. art. 101 § 3 k.r.o.)³³⁹.

Art. 22¹. [Konsument]

Za konsumenta uważa się osobę fizyczną dokonującą z przedsiębiorcą czynności prawnej niezwiązanej bezpośrednio z jej działalnością gospodarczą lub zawodową.

1. Przepis art. 22¹ jest wyrazem implementacji do polskiego porządku prawnego dyrektyw Unii Europejskiej, w szczególności dyrektywy Rady z 20.12.1985 r.³⁴⁰ w sprawie ochrony konsumentów w odniesieniu do umów

³³³ Za kwalifikacją omawianej czynności prawnej jako realnej opowiedzieli się: M. Serwach [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 22, nt 6; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, do art. 22, nt 1; M. Gutowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 22, nt 6. Natomiast czynność prawną dokonaną przez przedstawiciela ustawowego jako konsensualną kwalifikują T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 22, nt 2, oraz P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 22, nt 3.

³³⁴ W szczególności nie wydaje się, aby użyty w art. 22 zdanie pierwsze wyraz „oddaje” przesądzał o realnym charakterze omawianej czynności prawnej. Za przekonujące uważam stanowisko P. Księżaka, który wskazuje, że oddanie przedmiotów, o którym mowa w powyższym przepisie, należy rozumieć jako rezygnację przedstawiciela ustawowego z jego prawa do dokonywania czynności dotyczących tych przedmiotów, podkreślając przy tym, że nie ma znaczenia, czy były one już wcześniej w posiadaniu osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych – P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 22, nt 3.

³³⁵ Tak np. P. Księżak [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 22, nt 5. Kurator osoby ubezwłasnowolnionej częściowo jest jednak powołany do zarządu jej majątkiem tylko wtedy, gdy sąd opiekuńczy tak postanowi (zob. art. 181 § 1 k.r.o.). To samo dotyczy doradcy tymczasowego ustanowionego dla osoby, w stosunku do której toczy się postępowanie o ubezwłasnowolnienie (art. 549 § 2 k.p.c.).

³³⁶ Zob. szerzej J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 22 k.c., nt 4.

³³⁷ Taki pogląd w odniesieniu do dziecka mającego ograniczoną zdolność do czynności prawnych, które pozostaje pod władzą rodzicielską, prezentuje np. J. Gajda [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2020, art. 101, nt V.1.

³³⁸ Por. R. Zegadło, *Zarząd...*, s. 880.

³³⁹ W tym kierunku U. Ernst, A. Rachwał, F. Zoll, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 2013, s. 228–229, oraz J. Strzebińczyk [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 12, red. T. Smoczyński, 2011, rozdz. VII, nb 103. Odmienne stanowisko, zgodnie z którym w opisanym przypadku zgoda przedstawiciela ustawowego nie jest potrzebna (natomiast konieczne jest uzyskanie zezwolenia sądu na dokonanie czynności), zajmuje jednak J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 22, nt 5; tak też np. R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 22, nt 4. Jak można wnioskować, w myśl powyższego stanowiska przedstawiciel ustawy osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych, który oddał jej określone przedmioty majątkowe do swobodnego użytku, jest wyłączony od zarządu tymi przedmiotami także w zakresie czynności prawnych wskazanych w art. 22 zdanie drugie.

³⁴⁰ Dz.Urz. UE L 372, s. 31. Akt zastąpiony przez dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/83/UE z 25.10.2011 r. w sprawie praw konsumentów, zmieniającą dyrektywę Rady 93/13/EWG i dyrektywę 1999/44/WE Parlamentu Europejskiego i Rady oraz uchylającą dyrektywę Rady 85/577/EWG i dyrektywę 97/7/WE Parlamentu Europejskiego i Rady (Dz.Urz. UE L 304, s. 64, ze zm.).

zawartych poza lokalem przedsiębiorstwa (85/577/EWG), dyrektywy Rady 93/13/EWG z 5.04.1993 r. w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich³⁴¹ oraz dyrektywy 97/7/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 20.05.1997 r. w sprawie ochrony konsumentów w przypadku umów zawieranych na odległość³⁴². Wszystkie wymienione akty prawne zawierają definicję konsumenta rozumianego jako osoba fizyczna, która w odnośnych umowach działa w celach niezwiązanych z jej działalnością handlową, gospodarczą lub zawodową.

2. **Ochrona konsumentów znajduje ogólną podstawę rangi konstytucyjnej.** Przepis art. 76 Konstytucji RP przewiduje, że władze publiczne chronią konsumentów, użytkowników i najemców przed działaniami zagrożającymi ich zdrowiu, prywatności i bezpieczeństwu oraz przed nieuczciwymi praktykami rynkowymi. Unormowanie to interpretuje się nie tylko jako regulację zmierzającą do zapewnienia określonego standardu ochrony wyłącznie podmiotom wyrażnie w nim wymienionym. Konstytucyjne pojęcie konsumenta nie może zatem być rozumiane wyłącznie w jego cywilnoprawnym znaczeniu, lecz – co wynika z wielokrotnie podkreślanego w orzecznictwie autonomicznego charakteru pojęć konstytucyjnych, których znaczenie nie może być determinowane treścią ustaw zwykłych – ma znaczenie szersze od nadanego mu w art. 22³⁴³.
3. Motywem wyodrębnienia przez ustawodawcę szczególnej grupy podmiotów prawa cywilnego, jaką stanowią konsumenci, jest „konieczność zapewnienia minimalnych gwarancji ustawowych wszelkim podmiotom, które (...) zajmują słabszą pozycję w relacji do profesjonalnych uczestników gry rynkowej”³⁴⁴. Wynika to z jednej strony z **typowej dysproporcji potencjałów konsumenta i przedsiębiorcy** w sferze ekonomicznej, prawnej, infrastrukturalnej itd., a z drugiej strony ze specyficznych uwarunkowań niektórych stosunków prawnych między takimi podmiotami, w szczególności umów zawieranych poza lokalem przedsiębiorstwa lub na odległość. W takich sytuacjach zasadniczo przedsiębiorca rozpoczyna negocjacje, na które konsument jest nieprzygotowany i które są dla niego zaskoczeniem; często konsument nie ma możliwości porównania jakości oraz ceny oferty z innymi ofertami³⁴⁵. Wzmocnienie pozycji konsumenta względem przedsiębiorcy „wyrównuje szanse”, stwarza konsumentowi warunki do realizacji zasady autonomii woli stron przy kształtowaniu stosunku prawnego. W tym sensie **nie ma** jakiegokolwiek **sprzeczności między ochroną konsumentką a zasadą formalnoprawnej równości podmiotów**, stanowiącą jeden z kluczowych elementów cywilnoprawnej, czy szerzej – prywatnoprawnej metody regulacji stosunków prawnych. „Ochrona konsumenta nie oznacza (...) protekcyjnego faworyzowania konsumenta przez władzę, lecz działania na rzecz zrekompensowania braku jego wiedzy i orientacji, wywołanych masowością produkcji i obrotu w ogólności. Nie chodzi o przywilej, lecz o zrównoważenie utraconych szans, powrót do idei spoczywającej u źródeł swobody umów, o przywrócenie mu warunków oceny sytuacji rynkowej (...). Przedsięwzięcia i instrumenty służące ochronie konsumenta nie mają (...) na celu «dania» mu czegoś dodatkowego, ale (...) przywrócenie równości szans, traconych wraz z rozwojem nowoczesnej produkcji, handlu czy marketingu. Dlatego (...) «ochrona konsumenta» to (...) instrument walki o rynek prawdziwie wolny – dla wszystkich jego uczestników, czynnych i biernych”³⁴⁶. Z punktu widzenia kwalifikacji osoby fizycznej jako konsumenta nie ma znaczenia to, czy dany podmiot rzeczywiście pozostaje względem przedsiębiorcy w sytuacji dysproporcji w zakresie wiedzy, kompetencji, doświadczenia czy majątku, decydujące są jedynie okoliczności obiektywne, tj. uczestnictwo w transakcji niestanowiącej przejawu wykonywania działalności gospodarczej czy zawodowej³⁴⁷. **Omawiana regulacja ma zastosowanie nawet wówczas, gdy osoba fizyczna prowadzi działalność gospodarczą lub zawodową, o ile odnośna czynność nie jest nią objęta.** Takie podejście przesądza o swego rodzaju funkcjonalnym ujęciu definicji konsumenta.

³⁴¹ Dz.Urz. UE L 95, s. 29, ze zm.

³⁴² Dz.Urz. UE L 144, s. 19, ze zm. Akt zastąpiony przez dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/83/UE.

³⁴³ Por. wyrok TK z 2.12.2008 r., K 37/07, OTK-A 2008/10, poz. 172; wyrok TK z 13.09.2005 r., K 38/04, OTK-A 2005/8, poz. 92. Por. też S. Kalus [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Habdas, M. Fras, 2018, s. 99.

³⁴⁴ Wyrok TK z 2.12.2008 r., K 37/07, OTK-A 2008/10, poz. 172.

³⁴⁵ Por. preambuła dyrektywy 85/577/EWG.

³⁴⁶ Por. E. Łętowska, *Prawo umów konsumenckich*, Warszawa 1999, s. 19; wyrok TK z 2.12.2008 r., K 37/07, OTK-A 2008/10, poz. 172.

³⁴⁷ Por. S. Kalus [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Habdas, M. Fras, 2018, s. 100–101.

4. Określenie konsumenta zawarte w art. 22¹ stanowi, pomimo zastosowania przez ustawodawcę nietypowej techniki legislacyjnej, definicję legalną.
5. **Konsumentem może być wyłącznie osoba fizyczna.** Pozostałe podmioty prawa cywilnego – osoby prawne oraz jednostki organizacyjne niebędące osobami prawnymi, którym ustawa przyznaje zdolność prawną (tzw. osoby ustawowe) – zostały *implicite* wyłączone z zakresu definicji konsumenta. Jednocześnie komentowany przepis określa w sposób konieczny **drugą stronę stosunku prawnego, którą jest przedsiębiorca**, tj. osoba fizyczna, osoba prawna i jednostka organizacyjna, o której mowa w art. 33¹ § 1, prowadząca we własnym imieniu działalność gospodarczą lub zawodową (por. art. 43¹). Tak określona **konfiguracja (opozycja) podmiotowa stanowi immanentną cechę definicji konsumenta**³⁴⁸.
6. Oprócz kryterium podmiotowego pojęcie konsumenta dopełnia **ujęcie funkcjonalne**. Zakłada ono występowanie określonej sytuacji polegającej na dokonywaniu przez osobę fizyczną z przedsiębiorcą czynności prawnej niezwiązanej bezpośrednio z jej działalnością gospodarczą lub zawodową. Czynność prawna powinna być adresowana do przedsiębiorcy. Warunku tego nie spełniają czynności jednostronne nieskierowane do adresata (np. sporządzenie testamentu).
7. **Czynność konsumenta nie może być związana bezpośrednio z jego działalnością gospodarczą lub zawodową.** Jeśli dany podmiot nie prowadzi takiej działalności, taka obawa nie zachodzi. Jeżeli natomiast osoba pretendująca w kontekście określonej czynności do miana konsumenta prowadzi działalność gospodarczą lub zawodową, należy ustalić charakter konkretnej czynności. Pomocne w tej kwestii może być rozpoznanie, czy dana czynność jest typowa dla prowadzonej przez daną osobę działalności gospodarczej, co często wynika z danych zamieszczonych w ewidencji działalności gospodarczej³⁴⁹.

Art. 23. [Dobra osobiste człowieka]

Dobra osobiste człowieka, jak w szczególności zdrowie, wolność, cześć, swoboda sumienia, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnica korespondencji, nietykalność mieszkania, twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza i racjonalizatorska, pozostają pod ochroną prawa cywilnego niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach.

I. Pojęcie i ogólne cechy dóbr osobistych

1. Komentowany przepis ustanawia na gruncie ustawowym ochronę dóbr osobistych, ucieleśniając tym samym jedną z podstawowych zasad prawa cywilnego (zasada ochrony dóbr osobistych)³⁵⁰, a zarazem konkretyzując normy Konstytucji RP (zwłaszcza art. 30, 31, 32, 38, 47, 49, 50, 51 Konstytucji RP). Artykuł 23 k.c. formułuje katalog dóbr osobistych mający charakter jedynie przykładowy (zwrot „w szczególności”), na którego podstawie w doktrynie i orzecznictwie konstruuje się ich ogólną definicję. Pierwotna subiektywna koncepcja dóbr osobistych, rozumianych jako „indywidualne wartości świata uczuć, stanu życia psychicznego człowieka”³⁵¹, ustąpiła z czasem dominującej obecnie **koncepcji obiektywnej**, która zakłada wyznaczanie sfery dóbr osobistych w oparciu o przyjęte w społeczeństwie oceny³⁵². Nie oznacza to jednak pominięcia czynnika subiektywnego – uwzględnienie odczuć osoby pokrzywdzonej jest bowiem niezbędne przy ocenie, czy doszło do naruszenia dobra osobistego, oraz przy ocenie intensywności tego naruszenia³⁵³, jednakże kryteria dokonywanych ocen powinny mieścić się w ramach społecznie akceptowanej normy. Zatem w aktualnym ujęciu za dobra osobiste uważa się wartości niemajątkowe związane z osobowością człowieka³⁵⁴,

³⁴⁸ Por. S. Kalus [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Habdas, M. Fras, 2018, s. 100.

³⁴⁹ Por. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 22¹, pkt 2; S. Kalus [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Habdas, M. Fras, 2018, s. 100.

³⁵⁰ Zob. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2011, s. 17.

³⁵¹ S. Grzybowski, *Ochrona dóbr osobistych według przepisów ogólnych prawa cywilnego*, Warszawa 1957, s. 78.

³⁵² Spośród licznych orzecznictwa zob. m.in. wyrok SN z 5.04.2002 r., II CKN 953/00, LEX nr 55098; wyrok SN z 11.03.1997 r., III CKN 33/97, OSNC 1997/6–7, poz. 93.

³⁵³ Wyrok SN z 19.05.2004 r., I CK 636/03, LEX nr 188474.

³⁵⁴ A. Szpunar, *Ochrona dóbr osobistych*, Warszawa 1979, s. 106.

czyli jego fizyczną i psychiczną integralność oraz przejawy działalności twórczej³⁵⁵, powszechnie uznawane w danym społeczeństwie, wobec czego z zakresu ochrony prawnej zostają wyłączone przypadki błahe, które, pomimo osobiście odczuwanej przykrości przez dotkniętego naruszeniem, nie zasługują w przekonaniu społecznym na ochronę. Podkreśla się ponadto, że dobra osobiste stanowią o indywidualności człowieka i jego pozycji w społeczeństwie, umożliwiając jego samorealizację³⁵⁶; ponadto reprezentują wartości etyczne – zwłaszcza godność i wolność³⁵⁷.

2. Dobra osobiste są wartościami przynależnymi wszystkim kategoriom podmiotów prawa cywilnego, z tym że do osób prawnych oraz do niepełnych osób prawnych przepisy o dobrach osobistych osób fizycznych stosuje się odpowiednio (art. 43 i 33¹ w zw. z art. 43). Stosownie do dokonywanego w doktrynie podziału na dobra osobiste naturalne, czyli przyrodzone, których źródła należy upatrywać w prawie naturalnym, a nie pozytywnym (to bowiem tylko deklaratywnie je stwierdza) oraz na dobra osobiste niejako wtórne, przyznane przez prawo, które mogą być przez podmiot nabywane w toku swego życia/istnienia, należy odnotować, że wraz z podmiotem powstaje tylko część najbardziej fundamentalnych dóbr osobistych (np. życie, zdrowie, godność); z kolei inne dobra osobiste, np. związane z twórczością, mogą być nabywane później. Niezależnie od tego, do której z powyższych kategorii należą, są one tak ściśle związane z podmiotem, któremu przysługują, że wraz z nim gasną³⁵⁸. Zakresy poszczególnych dóbr osobistych nie mają charakteru rozłącznego, lecz mogą się częściowo nakładać i dlatego ich wyróżnienie następuje w rezultacie dokonywania **podziałów typologicznych**, a nie ścisłej klasyfikacji (stąd pochodzi pojęcie typów dóbr osobistych)³⁵⁹.
3. Niektóre dobra osobiste mogą przysługiwać jednocześnie kilku podmiotom, stając się ich wspólnym, wielopodmiotowym dobrem. W takim przypadku każda z osób uprawnionych może niezależnie od pozostałych dochodzić ochrony. Przykładami dóbr uznanych przez Sąd Najwyższy za wspólne są kult pamięci osoby zmarłej jako wspólne dobro osobiste jej krewnych³⁶⁰ oraz nazwa zespołu artystycznego jako wspólne dobro członków zespołu³⁶¹.

II. Katalog dóbr osobistych

1. Uwagi ogólne

4. Nie jest możliwe przedstawienie precyzyjnej listy dóbr osobistych z uwagi na otwarty ich katalog i typologiczny charakter ich wyróżnienia; są one zwykle dookreślane przez judykaturę i doktrynę w drodze twórczej wykładni przy uwzględnieniu przepisów konstytucyjnych o prawach i wolnościach obywatelskich oraz wiążących Polskę konwencji międzynarodowych³⁶². Niekiedy sporne bywa rozstrzygnięcie, czy mamy do czynienia ze szczególną postacią ogólnie określonego dobra, czy też z odrębnym, nowym dobrem osobistym³⁶³. Naruszenie dóbr osobistych może godzić jednocześnie w kilka dóbr. Prezentacja poszczególnych dóbr osobistych nastąpi według zastosowanego wyłącznie w celu porządkującym kryterium skodyfikowania dóbr osobistych w Kodeksie cywilnym; omówienie to z uwagi na specyfikę tej materii i zakres komentarza nie jest wyczerpujące. Wypada jedynie wspomnieć, że poza Kodeksem cywilnym zostały unormowane tak fundamentalne dobra osobiste jak życie³⁶⁴ czy stan cywilny (art. 2 ust. 1 p.a.s.c.), natomiast w drodze wy-

³⁵⁵ J. Panowicz-Lipska, *Majątkowa ochrona dóbr osobistych*, Warszawa 1975, s. 29; A. Cisek, *Dobra osobiste i ich niemajątkowa ochrona w kodeksie cywilnym*, Wrocław 1989, s. 39.

³⁵⁶ Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2005, s. 160–161.

³⁵⁷ M. Wilejczyk, *Zagadnienia...*, s. 163–168.

³⁵⁸ Zob. wyrok SN z 26.10.2001 r., V CKN 195/01, LEX nr 53107.

³⁵⁹ Z. Radwański, *Prawo cywilne...*, 2005, s. 161–162; wyrok SN z 15.04.2004 r., IV CK 284/03, LEX nr 176084.

³⁶⁰ Wyrok SN z 12.07.1968 r., I CR 252/68, OSNC 1970/1, poz. 18.

³⁶¹ Wyrok SN z 30.05.1988 r., I CR 124/88, OSNC 1989/5, poz. 87.

³⁶² Wyrok SN z 26.10.2001 r., V CKN 195/01, LEX nr 53107.

³⁶³ Zob. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2007, s. 1118–1119.

³⁶⁴ Wyrok SA w Katowicach z 12.02.2004 r., II AKa 15/04, OSA 2005/1, poz. 1.

kładni zostały wyróżnione w orzecznictwie m.in. więź rodzicielska³⁶⁵, tradycja rodzinna³⁶⁶, duma narodowa³⁶⁷, tytuł zawodowy³⁶⁸, herb³⁶⁹ i spokój jako wolność od hałasu³⁷⁰.

2. Dobra osobiste wyróżnione w Kodeksie cywilnym

5. **Zdrowie** zarówno od strony fizycznej, jak i psychicznej jest dobrem osobistym człowieka, którego naruszenie może przybierać postać uszkodzenia ciała bądź rozstroju zdrowia, przy czym z naruszeniem tego dobra łączą się zwykle negatywne przeżycia wynikające z naruszenia godności³⁷¹. Dobrami osobistymi, których zakresy krzyżują się z zakresem zdrowia, są nietykalność cielesna i integralność seksualna.
6. **Wolność** jest dobrem osobistym rozumianym szeroko – w dwóch aspektach:
- 1) przestrzennym – jako swoboda przemieszczania się, oraz
 - 2) mentalnym – jako wolność od obawy, od działania pod wpływem przymusu wywołanego przemocą, także w formie groźby³⁷².

Korzystanie z wolności polega m.in. na swobodnym kształtowaniu swojego życia osobistego, w tym planowaniu rodziny³⁷³. Z zakresem wolności łączą się zakresy innych dóbr osobistych, zwłaszcza swobody sumienia i swobody komunikowania się.

7. **Cześć człowieka** obejmuje dwa aspekty:
- 1) godność osobistą (cześć wewnętrzną), czyli dobrostan wynikający z poczucia własnej wartości, oraz
 - 2) dobre imię (cześć zewnętrzną), czyli pozytywne wyobrażenie otoczenia o danej osobie³⁷⁴.

Odnosi się do wszystkich dziedzin życia – sfery osobistej, zawodowej i społecznej³⁷⁵, a jej naruszenie może polegać zarówno na zarzucie ujemnie ocenianego postępowania w życiu osobistym i rodzinnym, jak i na zarzucie podważającym wartość osoby jako pracownika³⁷⁶, działacza społecznego, organizatora itp. Naruszenie tego dobra może nastąpić w mowie, na piśmie, jak i w inny sposób, np. za pomocą zachowania, obraźliwych gestów itp.; ze względu na zakres uczestnictwa osób trzecich można wyróżnić naruszenie czci w kontakcie pomiędzy naruszcicielem a pokrzywdzonym (np. zniewaga „w cztery oczy” – tu dochodzi przeważnie do naruszenia godności osobistej), jak i przy udziale bądź potencjalnym udziale osób trzecich (w obecności innych osób, na zgromadzeniach, a także za pośrednictwem mediów). Naruszenie czci zwykle wynika z treści wypowiedzi, może jednak wiązać się także z jej formą³⁷⁷. Wypowiedzi godzące w cześć dzieli się w doktrynie na:

- 1) opisowe, które przedstawiają fakty i mogą podlegać weryfikacji jako prawdziwe bądź fałszywe, oraz
- 2) wypowiedzi oceniające, które nie podlegają tego typu obiektywnej ocenie, lecz są dopuszczalne w granicach rzeczowej i konstruktywnej krytyki, która to przesłanka wyłącza bezprawność naruszenia³⁷⁸; w granicach etycznych i zwyczajowych usprawiedliwia je także charakter satyryczny³⁷⁹.

³⁶⁵ Wyrok SA w Gdańsku z 23.09.2005 r., I ACa 554/05, „Palestra”, 2006/9–10, poz. 308.

³⁶⁶ Wyrok SN z 28.02.2003 r., V CK 308/02, OSNC 2004/5, poz. 82.

³⁶⁷ Wyrok SA w Warszawie z 24.02.2005 r., I ACa 49/04, „Wokanda” 2006/10, poz. 41.

³⁶⁸ Wyrok SN z 7.02.2007 r., I PK 211/06, OSNP 2008/11–12, poz. 158.

³⁶⁹ Wyrok SA w Katowicach z 10.04.2002 r., I ACa 1399/01, OSA 2003/2, poz. 6.

³⁷⁰ Wyrok SN z 2.04.1981 r., I CR 80/81, OSNC 1981/12, poz. 241; wyrok SN z 23.02.2001 r., II CKN 394/00, LEX nr 52630.

³⁷¹ Wyrok SN z 12.12.2006 r., II CSK 280/06, LEX nr 232817.

³⁷² M.in. wyrok SN z 15.06.2005 r., IV CK 805/04, LEX nr 177221.

³⁷³ Wyrok SA w Białymstoku z 5.11.2004 r., I ACa 550/04, OSA 2005/8, poz. 34.

³⁷⁴ Zob. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2007, s. 1121.

³⁷⁵ Wyrok SN z 21.03.2007 r., I CSK 292/06, LEX nr 308851.

³⁷⁶ Wyrok SN z 9.10.2002 r., IV CKN 1402/00, LEX nr 78364, i wyrok SN z 29.10.1971 r., II CR 455/71, OSNC 1972/4, poz. 77.

³⁷⁷ Wyrok SN z 23.03.2005 r., I CK 639/04, LEX nr 380977.

³⁷⁸ Zob. J. Wierciński, *Niemajątkowa ochrona czci*, Warszawa 2002, s. 108–110 i 130.

³⁷⁹ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 161. Z orzecznictwa zob. np. wyrok SN z 27.01.2006 r., III CSK 89/05, LEX nr 209293, i wyrok SN z 28.09.2005 r., I CK 256/05, LEX nr 156019.

Ocena, czy doszło do naruszenia czci, wymaga uwzględnienia nie tylko znaczenia użytych słów, lecz także całego kontekstu sytuacyjnego³⁸⁰. Ogólne kryterium oceny, odwołujące się do osądów formułowanych przez ludzi rozsądnych i uczciwych, może ulec złagodzeniu poprzez dopuszczenie bardziej ostrych sformułowań i ocen dotyczących postępowania osób pełniących funkcje publiczne³⁸¹.

Przykładem naruszenia czci może być jednoznaczna sugestia co do naganego moralnie postępowania³⁸², przypisanie zachowaniu osoby bardziej negatywnego zabarwienia, niż to miało miejsce w rzeczywistości³⁸³, celowe i świadome złożenie fałszywego zawiadomienia o niepopelnionym przestępstwie³⁸⁴. Przedmiotem licznych wypowiedzi jest rzetelność dziennikarska³⁸⁵; zagadnienie to wymaga analizy przy uwzględnieniu regulacji ustawy z 26.01.1984 r. – Prawo prasowe³⁸⁶.

8. **Swoboda sumienia** oznacza wolność wyrażania określonego światopoglądu, a jej przejawem jest swoboda wyznawania i praktykowania określonej religii (swoboda wyznania)³⁸⁷. Swym zakresem częściowo pokrywa się z ogólniej sformułowanym dobrem osobistym – wolnością. Naruszenie swobody sumienia następuje w np. przypadku wyśmiewania czyjegoś światopoglądu, uniemożliwiania bądź utrudniania wyrażania przekonań religijnych³⁸⁸. Uczucia religijne wraz z uczuciem przyjaźni osoby duchownej względem Papieża mogą zostać naruszone np. w przypadku znieważenia Papieża³⁸⁹.
9. **Nazwisko i pseudonim** jako dobra osobiste zapewniają człowiekowi ochronę jego oznaczenia identyfikacyjnego przede wszystkim w znaczeniu pozytywnym – jako wyłączne prawo do posługiwania się nimi w celu oznaczenia własnej osoby, a także w aspekcie negatywnym – jako prawo do nieujawniania tych danych. Na tej podstawie można żądać, by nikt bezprawnie nie używał cudzego nazwiska bądź pseudonimu; ochronie podlega także nazwa użytkownika, którą posługuje się osoba korzystająca z serwisu internetowego³⁹⁰. Ujawnienie nazwiska osoby wyłącznie w celu jej identyfikacji nie jest, co do zasady, naruszeniem jej dobra osobistego; nie stanowi takiego naruszenia używanie nazwisk dla przedstawienia faktów historycznych³⁹¹. W pewnych sytuacjach dopuszcza się jednak zastrzeganie anonimowości, np. odnośnie do autora materiału prasowego (art. 15 ust. 2 pkt 1 ustawy z 26.01.1984 r. – Prawo prasowe). O firmie jako dobru osobistym przedsiębiorcy zob. komentarz do art. 43¹–43¹⁰.
10. **Wizerunek** jako rozpoznawalna podobizna człowieka, na którą składają się cechy fizyczne (naturalne oraz sztuczne, np. strój)³⁹², utrwalona na fotografii lub portrecie jest dobrem osobistym, którego dopuszczalność rozpowszechniania reguluje m.in. art. 81 pr. aut., zastrzegając co do zasady konieczność uzyskiwania zgody osoby, o której wizerunek chodzi, i ustanawiając jednocześnie wiele wyjątków³⁹³. Dobro to podlega ochronie niezależnie od tego, czy bezprawne posłużenie się wizerunkiem człowieka naruszyło jednocześnie inne jego

³⁸⁰ Wyrok SN z 23.05.2002 r., IV CKN 1076/00, OSNC 2003/9, poz. 121.

³⁸¹ Zob. np. B. Kordasiewicz, *Jednostka wobec środków masowego przekazu*, Wrocław 1991, s. 15 i n.

³⁸² Wyrok SN z 8.08.2007 r., I CSK 165/07, OSNC-ZD 2008/3, poz. 66.

³⁸³ Wyrok SN z 23.10.2002 r., II CKN 861/00, LEX nr 57236.

³⁸⁴ Wyrok SA w Gdańsku z 11.10.2000 r., I ACa 505/00, OSA 2002/2, poz. 12.

³⁸⁵ Przykładowo uchwała SN (7) z 18.02.2005 r., III CZP 53/04, OSP 2005/9, poz. 110.

³⁸⁶ Dz.U. z 2018 r. poz. 1914 ze zm.

³⁸⁷ Wyrok SN z 12.06.2002 r., III CKN 618/00, OSNC 2003/6, poz. 84.

³⁸⁸ Wyrok SA w Warszawie z 3.06.2003 r., I ACa 1162/02, „Wokanda” 2004/6, poz. 35.

³⁸⁹ Wyrok SN z 6.04.2004 r., I CK 484/03, OSNC 2005/4, poz. 69.

³⁹⁰ Wyrok SN z 11.03.2008 r., II CSK 539/07, OSNC-ZD 2008/4, poz. 125.

³⁹¹ Wyrok SN z 19.11.2003 r., I PK 590/02, OSNP 2004/20, poz. 351; wyrok SN z 28.02.2003 r., V CK 308/02, OSNC 2004/5, poz. 2.

³⁹² Zob. np. N. Skiba [w:] *Dobra osobiste*, red. I. Lewandowska-Malec, Warszawa 2017, s. 74–82.

³⁹³ Spośród wielu wypowiedzi na gruncie tego przepisu zob. np. A. Matlak, *Cywilnoprawna ochrona wizerunku*, KPP 2004/2, s. 317–358; J. Sieńczyło-Chlabicz, *Przedmiot, podmiot i charakter prawa do wizerunku*, PUG 2003/8, s. 17 i n.; K. Stefaniuk, *Naruszenie prawa do wizerunku przez rozpowszechnianie podobizny*, PiP 1970/1, s. 64 i n.; E. Wojnicka, *Prawo do wizerunku w ustawodawstwie polskim*, ZNUJ 1990/5, s. 107. Zob. też wyrok SN z 27.02.2003 r., IV CKN 1819/00, OSP 2004/6, poz. 75; wyrok SN z 2.02.1967 r., I CR 496/66, OSNC 1967/9, poz. 161.

dobra osobiste³⁹⁴. Sporne jest, czy elementem wizerunku człowieka jest jego głos („dźwięczny wizerunek”) czy też jest to osobne dobro osobiste³⁹⁵.

11. **Tajemnica korespondencji** oznacza swobodę wypowiedzi, wyboru rozmówcy i tajemnicę rozmowy³⁹⁶; obejmuje zarówno tradycyjną korespondencję listową, jak i komunikowanie się za pośrednictwem sieci telekomunikacyjnych („tajemnica telekomunikacyjna”), a także inne formy przekazywania wiadomości, np. nagranie wiadomości w pliku dźwiękowym utrwalonym na nośniku przekazanym następnie adresatowi. Ochrona tajemnicy przysługuje nadawcy oraz adresatowi wiadomości, zatem rozpowszechnienie korespondencji wymaga zgody obu tych osób³⁹⁷. Przedmiotem ochrony nie są objęte listy otwarte, będące komunikatami przeznaczonymi do publicznej wiadomości, a także listy niewysłane i ulotki³⁹⁸. Zakres tajemnicy korespondencji nakłada się na zakresy innych dóbr osobistych: wolności³⁹⁹ i prywatności. Szczegółowe unormowanie ochrony tajemnicy korespondencji zawiera art. 82 pr. aut. oraz art. 159 pr. tel.
12. **Nietykalność mieszkania** oznacza wolność od wtargnięcia innych osób w miejsce, w którym koncentrują się istotne sprawy życiowe człowieka i realizuje się jego prywatność; ochronie podlega stan psychiczny bezpiecznego i niezakłóconego korzystania z tego miejsca⁴⁰⁰. Strefa pobytu, z którą wiąże się powyższa ochrona, wyznaczana jest dosyć szeroko, poza pomieszczeniami mieszkalnymi obejmuje także pomieszczenia użytkowe, teren okalający dom oraz pojazdy⁴⁰¹. Naruszeń mogą dokonywać nie tylko osoby z zewnątrz, lecz także współlokatorzy⁴⁰²; mogą one przybierać formę fizycznego wtargnięcia bądź zainstalowania urządzeń transmitujących dźwięk bądź obraz, a także podglądania⁴⁰³.
13. **Twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza, racjonalizatorska** obejmuje wartości niemajątkowe, które autor bądź wynalazca czerpie z owoców swojej twórczości⁴⁰⁴. Ich ochronę normują szczegółowo ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych oraz ustawa – Prawo własności przemysłowej.

3. Dobra osobiste wyróżnione poza Kodeksem cywilnym

14. **Prawo do prywatności**, będące wytworem doktryny amerykańskiej, zostało, poczynawszy od lat 70. XX w., spopularyzowane w doktrynie polskiej⁴⁰⁵, zyskało następnie uznanie w orzecznictwie, a w końcu skodyfikowano je w art. 47 Konstytucji RP. Elementy tego dobra osobistego można wprawdzie odnaleźć w tradycyjnie wyróżnianych dobrach osobistych: wolności, czci, swobodzie wyznania, tajemnicy korespondencji i wizerunku, jednakże „punktowa” ochrona, którą zapewniają, nie jest wystarczająca, podczas gdy prawo do prywatności jest pojęciem niezwykle operatywnym ze względu na swój szeroki zasięg i spójność znaczeniową⁴⁰⁶. Sfera prywatności obejmuje fakty z życia rodzinnego, seksualnego, dane dotyczące stanu zdrowia i sytuacji majątkowej, a także przeszłości. Spory w doktrynie dotyczą zwłaszcza rozgraniczenia w ramach sfery prywatności sfery niedostępnej dla innych osób, sfery dostępnej tylko dla najbliższych i oddzielenia ich od sfery powszechnej dostępności⁴⁰⁷; zgłaszane są niekiedy propozycje wyróżnienia sfery

³⁹⁴ Wyrok SA w Warszawie z 13.01.1999 r., I ACa 1089/98, „Wokanda” 2000/3, poz. 42.

³⁹⁵ Zob. A. Szpunar, *Ochrona dóbr...*, s. 155; J. Sieńczyło-Chlabicz, *Rozpowszechnianie wizerunku osób powszechnie znanych*, PPH 2003/9, s. 40 i cytowana tam literatura.

³⁹⁶ Wyrok SA w Warszawie z 6.07.1999 r., I ACa 380/99, OSA 2001/4, poz. 21.

³⁹⁷ I. Dobosz, *Tajemnica korespondencji jako dobro osobiste oraz jej ochrona w prawie cywilnym*, Kraków 1989, s. 109.

³⁹⁸ Zob. T. Grzeszak [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 13, *Prawo autorskie*, red. J. Barta, Warszawa 2003, s. 495.

³⁹⁹ J. Barta, R. Markiewicz, *Internet a prawo*, Kraków 1998, s. 27.

⁴⁰⁰ Zob. wyrok SA w Gdańsku z 29.12.2000 r., I ACa 910/00, OSA 2002/2, poz. 11.

⁴⁰¹ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 164.

⁴⁰² Zob. postanowienie SN z 18.10.1967 r., II CZ 92/67, OSP 1970/2, poz. 36.

⁴⁰³ M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2007, s. 1138.

⁴⁰⁴ Zob. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 165.

⁴⁰⁵ M.in. A. Kopff, *Koncepcja praw do intymności i do prywatności życia osobistego. Zagadnienia konstrukcyjne*, SC 1972, t. XX, s. 3–40.

⁴⁰⁶ Zob. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 166.

⁴⁰⁷ A. Kopff, *Koncepcja...*, s. 32 i n.; K. Kubiński, *Ochrona życia prywatnego człowieka*, RPEiS 1993/1, s. 61; B. Kordasiewicz, *Cywilnoprawna ochrona prawa do prywatności*, KPP 2000/1, s. 39; M. Wild, *Ochrona prywatności w prawie cywilnym (koncepcja sfer a prawo podmiotowe)*, PiP 2001/4, s. 54 i n.

życia rodzinnego⁴⁰⁸ oraz sfery życia intymnego⁴⁰⁹ jako odrębnych dóbr osobistych. Przykładami naruszenia prawa do prywatności są: ujawnienie faktów z cudzego życia osobistego i rodzinnego⁴¹⁰, ujawnienie przez pracodawcę bez zgody pracownika wysokości jego wynagrodzenia za pracę⁴¹¹, podanie do publicznej wiadomości stanu zadłużenia określonej osoby⁴¹², osadzenie skazanego w przeludnionej celi⁴¹³; do naruszeń prywatności dochodzi obecnie często przy wykorzystaniu Internetu, co rodzi wiele nowych wyzwań w zakresie jej ochrony⁴¹⁴. Sfera prywatności podlega ochronie również u osób pełniących funkcje publiczne⁴¹⁵.

15. **Kult pamięci osoby zmarłej** jest dobrem osobistym przysługującym osobom bliskim, które wiązała ze zmarłym więź rodzinna, przyjacielska bądź wynikająca z autorytetu⁴¹⁶. Obejmuje sferę uczuciową związaną z kultem pamięci osoby bliskiej, której naruszenie może polegać np. na czynieniu użytku z niekorzystnych dla zmarłego danych zawartych w jego aktach osobowych⁴¹⁷. Realizowanie tego dobra osobistego przejawia się także w urządzeniu grobu, nagrobka, jego pielęgnacji i odwiedzaniu oraz odbywaniu ceremonii religijnych⁴¹⁸. Naruszeniem byłoby np. zatrzymanie do własnej dyspozycji części prochów zmarłego w osobnej urnie⁴¹⁹. Z kultem pamięci osoby zmarłej związane jest prawo do grobu oznaczające prawo, by zwłoki człowieka znalazły się w wybranym przez niego miejscu, zwłaszcza pośród bliskich; prawo to zawiera także elementy majątkowe⁴²⁰.

III. Istota kumulatywnej ochrony dóbr osobistych

16. Artykuł 23 *in fine* ustanawia kumulatywną ochronę dóbr osobistych, stanowiąc, że dobra osobiste pozostają pod ochroną prawa cywilnego niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach. Oznacza to, że przepisy pozakodeksowe statuujące ochronę dóbr osobistych nie wyłączają ochrony przewidzianej w Kodeksie cywilnym, stanowiącej minimalny standard ochrony dóbr osobistych; zatem nie znajduje w tym przypadku zastosowania reguła *lex specialis derogat legi generali*⁴²¹. Wybór podstawy prawnej roszczenia należy zatem do pokrzywdzonego. Pośród pozakodeksowych unormowań ochrony dóbr osobistych wymienić trzeba zwłaszcza przepisy ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych⁴²², ustawy – Prawo o aktach stanu cywilnego, ustawy – Prawo prasowe⁴²³ oraz akty karnoprawne – przepisy Kodeksu karnego oraz Kodeksu wykroczeń.

Art. 24. [Ochrona dóbr osobistych]

§ 1. Ten, czyje dobro osobiste zostaje zagrożone cudzym działaniem, może żądać zaniechania tego działania, chyba że nie jest ono bezprawne. W razie dokonanego naruszenia może on także żądać, aże-

⁴⁰⁸ A. Zielonacki, *Wartości życia rodzinnego w świetle ochrony dóbr osobistych* [w:] *Dobra osobiste i ich ochrona w polskim prawie cywilnym*, red. J.S. Piątkowski, Ossolineum 1986, s. 231.

⁴⁰⁹ P. Sut, *Czy sfera intymności jest dobrem osobistym chronionym w prawie polskim?*, „Palestra” 1995/7–8, s. 54; P. Sut, *Relacje prawo – intymność jako przedmiot prawnej refleksji*, Gdańsk 2019, s. 166–171.

⁴¹⁰ Wyrok SN z 18.01.1984 r., I CR 400/83, OSNC 1984/11, poz. 195.

⁴¹¹ Uchwała SN (7) z 16.07.1993 r., I PZP 28/93, OSNC 1994/1, poz. 2.

⁴¹² Wyrok SA w Białymstoku z 25.01.2001 r., I ACa 4/01, OSA 2001/9, poz. 51.

⁴¹³ Wyrok SN z 28.02.2007 r., V CSK 431/06, OSNC 2008/1, poz. 13.

⁴¹⁴ Zob. np. W. Lis, *Zjawisko profilowania jako przejaw naruszenia prawa do prywatności w środowisku cyfrowym* [w:] *Prawo prywatności jako reguła społeczeństwa informacyjnego*, red. K. Chałubińska-Jentkiewicz, K. Kakareko, J. Sobczak, Warszawa 2017, s. 171–180.

⁴¹⁵ Wyrok SN z 30.10.2003 r., IV CK 149/02, LEX nr 209289.

⁴¹⁶ Wyrok SN z 6.04.2004 r., I CK 484/03, OSNC 2005/4, poz. 69. W doktrynie np. M. Wilejczyk, *Zagadnienia...*, s. 174–180. Inaczej, przyjmując koncepcję praw podmiotowych istniejących bez podmiotu, J. Mazurkiewicz, *Non omnis moriar. Ochrona dóbr osobistych zmarłego w prawie polskim*, Wrocław 2010, s. 698 i n.

⁴¹⁷ Wyrok SN z 28.11.1980 r., IV CR 475/80, OSNC 1981/9, poz. 170.

⁴¹⁸ Wyrok SN z 7.07.2005 r., IV CK 42/05, LEX nr 180913.

⁴¹⁹ Wyrok SN z 20.09.2007 r., II CSK 237/07, OSNC-ZD 2008/3, poz. 71.

⁴²⁰ O prawie do grobu szerzej S. Rudnicki, *Prawo do grobu. Zagadnienia cywilistyczne*, Kraków 1999, *passim*; postanowienie SN z 25.01.2006 r., I CZ 141/05, LEX nr 191140; wyrok SN z 13.02.1979 r., I CR 25/79, OSNC 1979/10, poz. 195.

⁴²¹ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 178.

⁴²² Wyrok SN z 5.01.2001 r., V CKN 499/00, LEX nr 53112.

⁴²³ Wyrok SN z 27.03.2003 r., V CKN 4/01, LEX nr 146426, i wyrok SN z 8.02.1990 r., II CR 1303/89, OSNC 1991/8–9, poz. 108.

by osoba, która dopuściła się naruszenia, dopełniła czynności potrzebnych do usunięcia jego skutków, w szczególności ażeby złożyła oświadczenie odpowiedniej treści i w odpowiedniej formie. Na zasadach przewidzianych w kodeksie może on również żądać zadośćuczynienia pieniężnego lub zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny.

§ 2. Jeżeli wskutek naruszenia dobra osobistego została wyrządzona szkoda majątkowa, poszkodowany może żądać jej naprawienia na zasadach ogólnych.

§ 3. Przepisy powyższe nie uchybiają uprawnieniom przewidzianym w innych przepisach, w szczególności w prawie autorskim oraz w prawie wynalazczym.

I. Konstrukcja prawna ochrony dóbr osobistych

1. Ochrona prawna dóbr osobistych opiera się w powszechnym ujęciu na konstrukcji prawa podmiotowego, którego zagrożenie bądź naruszenie spotyka się z reakcją systemu prawa. Dominuje tzw. pluralistyczna koncepcja praw podmiotowych osobistych zakładająca, że poszczególnym dobrom osobistym odpowiadają prawa podmiotowe służące ich ochronie⁴²⁴, np. dobru osobistemu, jakim jest zdrowie, odpowiada prawo podmiotowe do ochrony zdrowia; istnieje więc tyle praw osobistych, ile jest dóbr osobistych. Alternatywny pogląd uznaje istnienie jednego prawa podmiotowego osobistego, tzw. prawa osobistości, służącego ochronie poszczególnych dóbr osobistych⁴²⁵. Mniejszościowy pogląd odrzuca natomiast konstrukcję prawa podmiotowego jako środka ochrony dóbr osobistych i proponuje przyjęcie instytucjonalnej ochrony dóbr osobistych polegającej na przyznaniu wartościom indywidualnym charakteru normatywnego i ustanowieniu wzorców postępowania na wypadek konfliktu między nimi⁴²⁶.
2. Prawa podmiotowe osobiste mają charakter bezwzględny, niemajątkowy, są niezbywalne i niedziedziczne. Śmierć podmiotu uprawnionego powoduje ich wygaśnięcie, a w ich miejsce mogą powstać prawa podmiotowe żyjących osób bliskich zmarłego, np. kult pamięci osoby zmarłej – są to jednak prawa podmiotowe osób bliskich, a nie zmarłego, któremu nie mogą przysługiwać już żadne prawa⁴²⁷.

II. Przesłanki ochrony dóbr osobistych

1. Naruszenie lub zagrożenie dobra osobistego

3. Podstawową przesłanką aktualizacji ochrony dóbr osobistych jest co najmniej zagrożenie dobra osobistego, czyli stan, w którym zachodzi obawa dokonania naruszenia, niezależnie od tego, czy w przeszłości już do naruszenia dochodziło i obecnie zachodzi obawa wznowienia naruszeń, czy też naruszenie miałoby nastąpić po raz pierwszy⁴²⁸. Jednakże sama hipotetyczna tylko możliwość naruszenia bez skonkretyzowania okoliczności wskazujących na istnienie realnego zagrożenia nie wystarczy, by skorzystać ze środków ochrony⁴²⁹. Z kolei naruszenie dobra osobistego może przybrać postać zarówno działania, jak i zaniechania – jeżeli osoba odpowiedzialna obowiązana była podjąć czynności zmierzające do usunięcia naruszenia cudzego dobra osobistego⁴³⁰. Ciężar wykazania, że doszło do zagrożenia bądź naruszenia dobra osobistego, spoczywa na osobie poszukującej ochrony prawnej⁴³¹.

⁴²⁴ Zob. np. A. Szpunar, *Ochrona dóbr...*, s. 105; B. Kordasiewicz, *Jednostka...*, s. 152; J. Panowicz-Lipska, *Majątkowa ochrona...*, s. 6.

⁴²⁵ A. Kopf, *Koncepcja...*, s. 5; M. Safjan, *Refleksje wokół konstytucyjnych uwarunkowań rozwoju ochrony dóbr osobistych*, KPP 2002/1, s. 245–246.

⁴²⁶ B. Gawlik, *Ochrona dóbr osobistych. Sens i nonsens tzw. podmiotowych prawa osobistych*, ZNUJ 1985/41, s. 138.

⁴²⁷ Zob. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2007, s. 1149–1152 i cytowana tam literatura.

⁴²⁸ Wyrok SA w Katowicach z 4.11.2004 r., I ACa 560/04, OSA 2006/7, poz. 25.

⁴²⁹ Zob. wyrok SN z 3.09.1998 r., I CKN 818/97, OSNC 1999/1, poz. 21.

⁴³⁰ Wyrok SN z 16.07.1984 r., I PR 64/84, OSNC 1985/2–3, poz. 41.

⁴³¹ Wyrok SN z 17.06.2004 r., V CK 609/03, LEX nr 109404.

2. Bezprawność

4. Bezprawność jest obiektywną przesłanką ochrony dóbr osobistych; należy ją pojmować jako sprzeczność naruszenia/zagrożenia dobra osobistego z normami prawnymi bądź z zasadami współżycia społecznego⁴³². Do aktualizacji ochrony dóbr osobistych nie jest konieczna wina naruszcyciela, zatem samo przeświadczenie o prawdziwości stawianych zarzutów innej osobie nie uchyła odpowiedzialności za postawienie zarzutów nieprawdziwych, naruszających jej dobre imię⁴³³. Artykuł 24 § 1 zdanie pierwsze wprowadza domniemanie bezprawności naruszenia/zagrożenia dóbr osobistych, wzmacniając tym samym pozycję osoby dochodzącej ochrony. Ciężar wykazania legalności postępowania spoczywa zatem na pozwanym.
5. Bezprawność zagrożenia/naruszenia dobra osobistego zostaje uchylona, jeśli działanie znajduje oparcie w przepisach prawa, np. złożenie wniosku o ubezwłasnowolnienie⁴³⁴, wszczęcie postępowania dyscyplinarnego, o ile nie doszło do poważnego naruszenia przepisów o tym postępowaniu⁴³⁵, skreślenie z listy członków koła łowieckiego przez organ statutowy⁴³⁶ czy ocena umiejętności nauczyciela przez szkołę⁴³⁷. Nie jest bezprawne działanie w wykonaniu praw podmiotowych, np. podczas realizacji władzy rodzicielskiej i w jej granicach; zakres ochrony praw osobistych w stosunkach rodzinnych ulega bowiem modyfikacji⁴³⁸. Bezprawność naruszenia może ponadto uchylić zgoda uprawnionego, który godzi się na wkroczenie innej osoby w jego sferę osobistą; zgoda jest czynem zgodnym z prawem (nie musi przybierać postaci oświadczenia woli), lecz wymaga udzielenia z dostatecznym rozeznanie⁴³⁹; może być udzielona wyraźnie bądź w sposób dorozumiany, nawet poprzez brak sprzeciwu, o ile uprawniony miał możliwość swobodnego sprzeciwienia się naruszeniu⁴⁴⁰; zgoda może być w każdej chwili wycofana⁴⁴¹. Niektóre dobra osobiste, zwłaszcza życie, pozostają jednak poza zakresem dyspozycji człowieka, a zgoda na ich naruszenie jest bezskuteczna. Z kolei przykładem dobra osobistego, którym dyspozycja jest ograniczona przepisami prawa, jest zdrowie, np. w zakresie możliwości pobrania organu od dawcy⁴⁴². Bezprawność może w konkretnych okolicznościach wyłączyć także działanie podjęte w obronie uzasadnionego interesu społecznego⁴⁴³, choć podnosi się, że konieczne jest również powołanie konkretnego przepisu szczególnego⁴⁴⁴. Z kolei jednym z argumentów przemawiających na korzyść naruszcyciela może okazać się tzw. zasada czystych rąk, wymagająca postępowania zgodnego z porządkiem prawnym od osoby dochodzącej ochrony⁴⁴⁵; zasada ta nie może być jednak stosowana automatycznie i wymaga wnikliwej oceny całokształtu okoliczności sprawy.

3. Wina

6. Ochrona dóbr osobistych ma co do zasady obiektywny charakter, a zatem przysługuje pokrzywdzonemu niezależnie od winy naruszcyciela. Przesłanka winy dochodzi wówczas, gdy pokrzywdzony podnosi roszczenia majątkowe – o zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę bądź o zapłatę określonej sumy na cel społeczny. Roszczenia te bowiem przysługują „na zasadach przewidzianych w Kodeksie”, a więc w reżimie odpowie-

⁴³² Szerzej M. Sośniak, *Bezprawność zachowania jako przesłanka odpowiedzialności cywilnej*, Kraków 1959, s. 103; wyrok SN z 15.06.2005 r., II PK 270/04, OSP 2007/2, poz. 22; wyrok SN z 4.06.2003 r., I CKN 480/01, LEX nr 137619.

⁴³³ Wyrok SA w Poznaniu z 18.10.2007 r., I ACa 731/07, LEX nr 370879.

⁴³⁴ Wyrok SA w Poznaniu z 27.07.1999 r., I ACa 280/99, OSA 2000/1, poz. 1.

⁴³⁵ Wyrok SN z 19.07.2005 r., II PK 393/04, OSNP 2006/11–2, poz. 176; wyrok SN z 25.01.2005 r., II PK 152/04, OSNP 2005/17, poz. 266; wyrok SN z 21.10.2003 r., I PK 414/02, OSNP 2004/20, poz. 344.

⁴³⁶ Wyrok SN z 11.02.1998 r., III CKN 355/97, OSNC 1998/9, poz. 149.

⁴³⁷ Wyrok SN z 15.06.2005 r., II PK 270/04, OSP 2007/2, poz. 22.

⁴³⁸ T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2009, s. 124.

⁴³⁹ Zob. np. A. Szpunar, *Zgoda uprawnionego w zakresie ochrony dóbr osobistych*, RPEiS 1990/1, s. 46; M. Sośniak, *Znaczenie zgody uprawnionego w zakresie cywilnej odpowiedzialności odszkodowawczej*, ZNUJ 1959/6, s. 142.

⁴⁴⁰ Wyrok SN z 12.12.2006 r., II CSK 280/06, LEX nr 232817. Zagadnienie to jednak jest sporne. O tym, że zgoda nie może być domniemywana – wyrok SN z 17.05.2007 r., V KK 105/06, LEX nr 282293.

⁴⁴¹ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 172.

⁴⁴² Zob. A. Szpunar, *Zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową*, Bydgoszcz 1998, s. 140.

⁴⁴³ Wyrok SN z 9.01.2003 r., I CKN 1391/00, LEX nr 78315; wyrok SN z 26.07.2001 r., IV CKN 411/00, Prok. i Pr.-wkł. 2002/4, s. 43.

⁴⁴⁴ Zob. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, s. 125.

⁴⁴⁵ Zob. wyrok SA w Katowicach z 4.04.2007 r., I ACa 139/07, LEX nr 307267.

działności deliktowej⁴⁴⁶ (zob. komentarz do art. 445 i 448); to samo odnieść należy do roszczenia o naprawienie szkody wyrządzonej naruszeniem dóbr osobistych (art. 24 § 2).

III. Środki ochrony dóbr osobistych

7. **Roszczenie o ustalenie** (art. 189 k.p.c.) jest zaliczane do środków ochrony dóbr osobistych, jako że może ono w konkretnym przypadku okazać się wystarczające dla uchylenia zagrożenia czy zapobieżenia dalszym naruszeniom, a zarazem dać pokrzywdzonemu satysfakcję⁴⁴⁷. Roszczenie to jest środkiem niemajątkowej ochrony dóbr osobistych, a do skorzystania z niego wystarczy wykazanie zagrożenia dobra osobistego.
8. **Roszczenie o zaniechanie** jest środkiem niemajątkowej ochrony dóbr osobistych; jego przesłankę stanowi zagrożenie bądź naruszenie dobra osobistego i aktualizuje się ono wtedy, gdy istnieje uzasadniona obawa przyszłych naruszeń (dokonanych po raz pierwszy bądź ponawianych)⁴⁴⁸. Chodzi przy tym nie o stan obawy po stronie powoda, lecz stan zagrożenia ujmowany w kategoriach obiektywnych⁴⁴⁹. Dochodząc zaniechania, należy wskazać określone działania, które miałyby być zaniechane; uwzględniając powództwo, sąd precyzyjnie określa zakres obowiązku pozwanego, niedopuszczalny jest bowiem tylko ogólnie sformułowany zakaz naruszania dobra osobistego powoda⁴⁵⁰. Celem tego roszczenia jest zapobieżenie przyszłym naruszeniom, zatem ma ono charakter prewencyjny. Jako przykład może posłużyć nakaz zaprzestania oznaczania przez pozwanego produkowanych przez niego wyrobów opakowaniem, na którym widnieje określone słowo⁴⁵¹.
9. **Roszczenie o dopełnienie czynności potrzebnych do usunięcia skutków naruszenia** dobra osobistego jest środkiem niemajątkowej ochrony dóbr osobistych; może polegać np. na żądaniu wybudowania ekranów akustycznych w przypadku, gdy dobrem zagrożonym/naruszonym przez hałas jest prawo do spokoju. W szczególności przedmiotem roszczenia może być złożenie oświadczenia odpowiedniej treści i w odpowiedniej formie. Żądanie to powinno zostać sprecyzowane przez osobę dochodzącą ochrony poprzez sformułowanie treści oświadczenia, którego złożenia się domaga, gdyż dopiero określona treść postulowanego oświadczenia zostaje poddana osądowi⁴⁵². Oświadczenie może obejmować odwołanie, sprostowanie, wyjaśnienie, stwierdzenie faktów bądź wyrażenie żalu itp.⁴⁵³ Sąd nie jest jednak treścią takiej propozycji związany; może ingerować w jej treść⁴⁵⁴, a nawet według niektórych poglądów – sformułować ją na nowo, jeśli nie zrobił tego powód⁴⁵⁵. Z reguły trzeba zachować adekwatność formy oświadczenia pozwanego do formuły, w jakiej doszło do naruszenia dobra osobistego; nieadekwatne byłoby zatem np. domaganie się przeproszenia w prasie, jeśli naruszenie zostało dokonane niepublicznie⁴⁵⁶. Zdarzają się jednak rozstrzygnięcia pomijające tę regułę, np. nakazanie dokonania ogłoszenia w prasie w przypadku naruszenia nietykalności cielesnej człowieka⁴⁵⁷. Sentencja wyroku powinna ściśle określać czynność, która ma zostać podjęta, a zatem sformułowania treści oświadczenia nie można pozostawić pozwanemu, zobowiązując go tylko ogólnie do przeproszenia⁴⁵⁸.
10. **Roszczenie o zadośćuczynienie pieniężne** znajduje podstawę prawną oprócz art. 24 także w art. 448, a w przypadku ochrony zdrowia, wolności i integralności seksualnej ponadto w art. 445 (szerzej zob. komentarz do art. 445 i 448; w tym miejscu jedynie skrótowo zostaną wskazane istotne cechy zadośćuczynienia). Zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę jest środkiem majątkowej ochrony dóbr osobistych, w ramach której nabiera wagi przesłanka winy naruszciciela. Stanowi ono wyraz przeświadczenia, że możliwe jest na-

⁴⁴⁶ Wyrok SN z 19.01.2007 r., III CSK 358/06, LEX nr 277289; wyrok SN z 12.12.2002 r., V CKN 1581/00, OSNC 2004/4, poz. 53.

⁴⁴⁷ Zob. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2011, s. 174–175.

⁴⁴⁸ Zob. wyrok SN z 26.02.1965 r., II CR 13/65, OSNC 1965/10, poz. 174.

⁴⁴⁹ Zob. np. A. Szpunar, *Ochrona dóbr...*, s. 239.

⁴⁵⁰ Zob. np. J. Sadowski, *Naruszenie dóbr osobistych przez media. Analiza praktyki sądowej*, Warszawa 2003, s. 101.

⁴⁵¹ Wyrok SN z 14.12.1990 r., I CR 529/90, OSNC 1992/7–8, poz. 136.

⁴⁵² Wyrok SN z 22.12.1997 r., II CKN 546/97, OSNC 1998/7–8, poz. 119; wyrok SN z 11.01.2007 r., II CSK 392/06, LEX nr 276219.

⁴⁵³ Wyrok SN z 8.02.1990 r., II CR 1303/89, OSNC 1991/8–9, poz. 108.

⁴⁵⁴ Wyrok SN z 11.01.2007 r., II CSK 392/06, LEX nr 276219.

⁴⁵⁵ Zob. m.in. B. Kordasiewicz, *Jednostka...*, s. 125.

⁴⁵⁶ Wyrok SN z 8.02.2008 r., I CSK 345/07, M. Praw. 2008/5, s. 229; wyrok SA w Katowicach z 31.01.2007 r., I ACa 1682/06, LEX nr 307313.

⁴⁵⁷ Wyrok SN z 30.12.1971 r., III CZP 87/71, OSNC 1972/6, poz. 104.

⁴⁵⁸ Wyrok SN z 19.01.1982 r., IV CR 500/81, OSNC 1982/8–9, poz. 123; wyrok SN z 7.07.2005 r., V CK 868/04, LEX nr 196405.

prawienie uszczerbków o charakterze niemajątkowym za pomocą przyznania kwoty pieniężnej realizującej cel kompensacyjny poprzez poprawę stanu psychicznego pokrzywdzonego dzięki poprawie jego sytuacji majątkowej⁴⁵⁹; nie może ono mieć zatem wysokości symbolicznej, lecz powinno przedstawiać satysfakcjonującą wartość odczuwalną ekonomicznie⁴⁶⁰. Istota krzywdy przesądza o jej niemierzalnym ekonomicznie charakterze, a zatem zadośćuczynienie, w odróżnieniu od odszkodowania za szkodę, nie może opierać się na ścisłym wyliczeniu wielkości uszczerbku⁴⁶¹. Jego wysokość ma charakter ocenny i jest przedmiotem swobodnego uznania sędziowskiego⁴⁶², co nie oznacza jednak dowolności; sąd obowiązany jest bowiem uwzględnić m.in. intensywność cierpień powoda, ich długotrwałość i konsekwencje w życiu osobistym i społecznym⁴⁶³, rodzaj naruszonego dobra⁴⁶⁴, indywidualne cechy pokrzywdzonego⁴⁶⁵, postawę osoby odpowiedzialnej i jej stopień winy⁴⁶⁶.

11. **Roszczenie o zapłatę sumy pieniężnej na cel społeczny** jest elementem majątkowej ochrony dóbr osobistych; w odróżnieniu od zadośćuczynienia kwota pieniężna zostaje przyznana nie dla powoda, lecz na wskazany przez niego cel społeczny. Kompensacja krzywdy następuje bez świadczenia majątkowego na rzecz powoda, które powód uznał w danym przypadku za niewłaściwe, lecz na rzecz podmiotu realizującego cel społeczny, z czego pokrzywdzony czerpie satysfakcję⁴⁶⁷. Sporne jest, czy roszczenie o zadośćuczynienie oraz roszczenie o zapłatę sumy na cel społeczny mogą być zasądzone kumulatywnie⁴⁶⁸. Za właściwe należy uznać podejście dopuszczające taką możliwość, przy czym oznaczenie rozmiaru obu świadczeń musi nastąpić w taki sposób, by nie doszło do podwójnej kompensacji tego samego uszczerbku, lecz by miała miejsce częściowa kompensacja krzywdy za pomocą zapłaty zadośćuczynienia, a w pozostałym zakresie – za pomocą zapłaty sumy pieniężnej na cel społeczny.
12. **Roszczenie o odszkodowanie** składa się na majątkową ochronę dóbr osobistych; może być dochodzone tylko wtedy, gdy skutek naruszenia dóbr osobistych powstała szkoda majątkowa. Roszczenie to jest roszczeniem odrębnym i niezależnym od roszczenia o zadośćuczynienie za krzywdę, przedmiot ochrony obu tych roszczeń jest bowiem inny⁴⁶⁹. W myśl art. 24 § 2 przysługuje ono „na zasadach ogólnych” (zob. komentarz do art. 361–363, 415 i n., 471 i n.).

ROZDZIAŁ II

Miejsce zamieszkania

Art. 25. [Domicilium]

Miejscem zamieszkania osoby fizycznej jest miejscowość, w której osoba ta przebywa z zamiarem stałego pobytu.

1. Artykuł 25 zawiera definicję ustawową miejsca zamieszkania osoby fizycznej. Nie odnosi się ona do tych osób fizycznych, których miejsce zamieszkania definiują dalsze przepisy Kodeksu cywilnego, a więc do dzieci pozostających pod władzą rodzicielską (art. 26) oraz osób pozostających pod opieką (art. 27).

⁴⁵⁹ Wyrok SN z 13.10.1987 r., IV CR 266/87, OSNC 1989/9, poz. 142.

⁴⁶⁰ Np. wyrok SA w Katowicach z 24.04.2007 r., II AKa 71/07, LEX nr 312559.

⁴⁶¹ Wyrok SN z 18.11.2004 r., I CK 219/04, LEX nr 146356.

⁴⁶² Wyrok SN z 8.08.2007 r., I CSK 165/07, OSNC-ZD 2008/3, poz. 66.

⁴⁶³ M.in. wyrok SN z 10.06.1999 r., II UKN 681/98, OSNP 2000/16, poz. 626.

⁴⁶⁴ Wyrok SN z 16.04.2002 r., V CKN 1010/00, OSNC 2003/4, poz. 56.

⁴⁶⁵ Wyrok SN z 13.12.2007 r., I CSK 384/07, LEX nr 351187.

⁴⁶⁶ Wyrok SN z 11.04.2006 r., I CSK 159/05, LEX nr 371773.

⁴⁶⁷ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 177.

⁴⁶⁸ Za kumulatywnym zasądzeniem – SN w uchwale z 19.06.2007 r., III CZP 54/07, OSNC-ZD 2008/2, poz. 36, i wyroku SN z 17.03.2006 r., I CSK 81/05, OSP 2007/3, poz. 30. Za alternatywnym zasądzeniem – SA w Poznaniu w wyroku z 4.07.2006 r., I ACa 21/06, LEX nr 278445.

⁴⁶⁹ Zob. wyrok SN z 9.08.1974 r., II CR 396/74, OSNC 1975/5, poz. 86.

Miejsce zamieszkania zdefiniowane w art. 25 określone jest w języku prawniczym jako **obrane miejsce zamieszkania** (*domicilium voluntarium*)⁴⁷⁰. Z przepisu tego wynika, że miejscem zamieszkania osoby fizycznej jest **miejsceowość**, a nie lokal (czy adres lokalu), w którym dana osoba zamieszkuje⁴⁷¹. Jest to miejsceowość powiązana z osobą fizyczną w określony sposób, tj. osoba ta przebywa w niej z zamiarem stałego pobytu. Mając na uwadze powyższe wymaganie ustawodawcy, przyjmuje się, że na pojęcie miejsca zamieszkania w rozumieniu art. 25 składają się dwa występujące łącznie elementy:

- 1) **faktyczne przebywanie w danej miejsceowości** (tzw. *corpus*, czyli element zewnętrzny zwany też obiektywnym) oraz
- 2) **zamiar stałego w niej pobytu** (tzw. *animus manendi*, czyli element wewnętrzny, zwany też subiektywnym)⁴⁷².

Faktyczne przebywanie w danej miejsceowości, aby stanowiło podstawę uznania jej za miejsce zamieszkania, powinno być trwałe, lecz nie musi mieć charakteru ciągłego⁴⁷³. Do utraty dotychczasowego miejsca zamieszkania nie dochodzi bowiem wskutek przejściowego (nawet długotrwałego) opuszczenia danej miejsceowości (np. w związku z podjęciem studiów lub pobytem w zakładzie karnym)⁴⁷⁴. Dopiero zamiar stałego pobytu w innej miejsceowości w połączeniu z przebywaniem w niej konstytuuje nowe miejsce zamieszkania. Istotne jest przy tym, że zgodnie z przyjętym, przekonującym poglądem *animus manendi* (mimo że określany jest jako element wewnętrzny lub subiektywny) należy oceniać w sposób zobiektywizowany. Oznacza to, że o tym, czy na gruncie art. 25 danej osobie można przypisać zamiar stałego pobytu w danej miejsceowości, rozstrzyga to, czy **z punktu widzenia typowego obserwatora miejsceowość ta stanowi główny ośrodek aktywności życiowej tej osoby (jej osobistych i majątkowych interesów)**⁴⁷⁵. Kryterium oceny, czy istnieje *animus manendi*, nie stanowi więc wola wewnętrzna osoby fizycznej⁴⁷⁶, ale sposób przebywania tej osoby w danej miejsceowości⁴⁷⁷. Powyższą interpretację uzasadnia argument, że określenie miejsca zamieszkania osoby fizycznej ma znaczenie także dla innych osób⁴⁷⁸.

2. Przesłanki ukonstytuowania się miejsca zamieszkania osoby fizycznej przewidziane w art. 25 są okolicznościami faktycznymi. W szczególności nie budzi wątpliwości, że wyrażenie zamiaru stałego pobytu nie wymaga złożenia oświadczenia woli; wystarczy, że taki zamiar „wynika z zachowania danej osoby polegającego na ześrodkowaniu swojej aktywności życiowej w określonej miejsceowości”⁴⁷⁹. Ponieważ wyrażenie zamiaru stałego pobytu nie jest czynnością prawną, może go wyrazić skutecznie także osoba niemająca zdolności do czynności prawnych⁴⁸⁰. Przekonuje przy tym pogląd, że miejsca zamieszkania w rozumieniu art. 25 nie mają osoby, którym z uwagi na poziom rozwoju umysłowego lub stan psychiczny nie można przypisać zamiaru stałego pobytu⁴⁸¹. Należy jednak zastrzec, że skoro zgodnie z przyjętą interpretacją o istnieniu *animus manendi* nie rozstrzyga wola wewnętrzna, to także w odniesieniu do wskazanych wyżej

⁴⁷⁰ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 333.

⁴⁷¹ Zob. np. Sąd Najwyższy w uzasadnieniu uchwały z 24.09.1980 r., III CZP 31/80, OSNC 1981/5, poz. 71, z glosą Z. Kołodziej, OSPiKA 1981/7–8, poz. 132; wyrok SN z 23.06.1998 r., III CKU 24/98, OSNC 1998/12, poz. 222; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 146.

⁴⁷² Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 333–334; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1108; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 146.

⁴⁷³ Zob. np. E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 25, nt 5.

⁴⁷⁴ Zob. np. wyrok SN z 7.06.1983 r., II UR 4/84, OSPiKA 1984/12, poz. 265; postanowienie NSA z 6.07.2012 r., II OSK 1553/12, LEX nr 1333393; S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 334; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1108.

⁴⁷⁵ Zob. np. postanowienie NSA z 13.05.2011 r., I OW 11/11, LEX nr 1081105; postanowienie NSA z 21.07.2011 r., I OW 65/11, LEX nr 1082851; postanowienie NSA z 21.02.2018 r., I OW 325/17, LEX nr 2445695; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 147; S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 25, nt 3.

⁴⁷⁶ Zob. postanowienie SN z 15.07.1978 r., IV CR 242/78, OSNC 1979/6, poz. 120, z glosą A. Mączyńskiego, OSPiKA 1981/2, poz. 24; K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 25, nt 7.

⁴⁷⁷ Zob. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 147.

⁴⁷⁸ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 147.

⁴⁷⁹ M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1109; tak też np. NSA w postanowieniu 10.02.2009 r., I OW 164/08, LEX nr 518246, oraz NSA w postanowieniu z 19.04.2012 r., I OW 19/12, LEX nr 1336430; zob. też np. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 147.

⁴⁸⁰ M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1109.

⁴⁸¹ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 335 i 337; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1109. Poglądy doktryny na omawiany temat przedstawia E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks*

osób o istnieniu zamiaru stałego pobytu decyduje ocena typowego zewnętrznego obserwatora. Jeżeli więc dokonana ocena prowadzi do wniosku, że dana osoba w ogóle takiego zamiaru nie przejawia lub przejawiony przez nią zamiar został podjęty bez dostatecznego rozeznania⁴⁸² (co w obu przypadkach może wynikać np. z bardzo młodego wieku lub poważnej choroby psychicznej⁴⁸³), to osoba ta nie ma miejsca zamieszkania w rozumieniu art. 25.

3. Od miejsca zamieszkania należy odróżnić **zameldowanie**⁴⁸⁴. Różni się ono od miejsca zamieszkania przede wszystkim tym, że jest pojęciem z zakresu prawa administracyjnego, dotyczy konkretnego lokalu mieszkalnego oraz powstaje w wyniku dopełnienia określonych formalności⁴⁸⁵. Zameldowanie pod danym adresem nie przesądza o miejscu zamieszkania w rozumieniu prawa cywilnego⁴⁸⁶, ma jednak znaczenie przy ustalaniu istnienia przesłanek wskazanych w art. 25⁴⁸⁷.
4. W nauce istnieje różnica zdań co do tego, czy pojęcie miejsca zamieszkania występujące w poszczególnych przepisach powinno być zawsze rozumiane zgodnie ze znaczeniem zdefiniowanym w Kodeksie cywilnym. Przekonuje pogląd, że wykładnia, zwłaszcza funkcjonalna, w niektórych przypadkach uzasadnia inne rozumienie tego pojęcia⁴⁸⁸. Dotyczy to np. art. 454 § 1, w którym mówiąc o miejscu zamieszkania dłużnika oraz wierzyciela, ustawodawca miał zapewne na myśli adres zamieszkania tych osób, a nie tylko oznaczoną miejscowość⁴⁸⁹.

Art. 26. [Domicilium dziecka]

§ 1. Miejscem zamieszkania dziecka pozostającego pod władzą rodzicielską jest miejsce zamieszkania rodziców albo tego z rodziców, któremu wyłącznie przysługuje władza rodzicielska lub któremu zostało powierzone wykonywanie władzy rodzicielskiej.

§ 2. Jeżeli władza rodzicielska przysługuje na równi obojgu rodzicom mającym osobne miejsce zamieszkania, miejsce zamieszkania dziecka jest u tego z rodziców, u którego dziecko stale przebywa. Jeżeli dziecko nie przebywa stale u żadnego z rodziców, jego miejsce zamieszkania określa sąd opiekuńczy.

1. Artykuły 26 i 27 regulują tzw. **konieczne miejsce zamieszkania** (*domicilium necessarium*), nazywane też **ustawowym** lub **po pochodnym**. Jest ono ustalane według miejsca zamieszkania innych osób⁴⁹⁰.

cywilny..., red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 25, nt 12–13, oraz K. Bagan-Kurluta [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Warszawa 2020, art. 25, nt VI.1.

⁴⁸² Nawiązuję tu do stanowiska J. Strzebińczyka, odwołującego się w omawianym kontekście do pojęcia dostatecznego rozeznania, używanego przez ustawodawcę m.in. w art. 899 § 1 zdanie drugie. Zob. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 25, nt 7.

⁴⁸³ Oczywiście nie chodzi tu o osoby pozostające pod władzą rodzicielską lub opieką, ponieważ o miejscu ich zamieszkania rozstrzygają art. 26 i 27.

⁴⁸⁴ Zasady wykonywania obowiązku meldunkowego reguluje ustawa z 24.09.2010 r. o ewidencji ludności (Dz.U. z 2021 r. poz. 510 ze zm.).

⁴⁸⁵ Zob. np. K. Bagan-Kurluta [w:] *Kodeks cywilny...*, red. M. Załucki, 2020, art. 25, nt VII.2; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 232.

⁴⁸⁶ Zob. np. postanowienie SN z 26.03.1973 r., I CZ 38/73, LEX nr 7234; postanowienie NSA z 14.01.2010 r., I OW 154/09, LEX nr 599930; postanowienie NSA z 13.05.2011 r., I OW 11/11, LEX nr 1081105; postanowienie SN z 12.02.2014 r., IV CZ 114/13, LEX nr 1436181; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1109; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 232.

⁴⁸⁷ Zob. np. postanowienie SN z 12.02.2014 r., IV CZ 114/13, LEX nr 1436181; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1109; T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 25, nt 8; S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 25, nt 4.

⁴⁸⁸ Takie stanowisko zajmuje M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1109; zob. też np. S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 25, nt 1 i 6. Natomiast za jednolitym rozumieniem pojęcia miejsca zamieszkania opowiada się np. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 25, nt 13.

⁴⁸⁹ Tak M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2020, art. 25, nt 6; zob. też np. S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 25, nt 6; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 2020, s. 340.

⁴⁹⁰ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 333; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 26, nt 1.

Artykuł 26 dotyczy miejsca zamieszkania dziecka pozostającego pod władzą rodzicielską. Zgodnie z art. 26 § 1 *in principio* miejscem tym jest **miejsce zamieszkania rodziców**. Oznacza to, że ich miejsce zamieszkania, a więc **miejsce** ustalona na podstawie art. 25, jest ustawowo „przypisywane” dziecku jako jego miejsce zamieszkania. Nie ma przy tym znaczenia, czy dziecko w tej miejscowości rzeczywiście przebywa⁴⁹¹ ani pod jakim adresem jest zameldowane⁴⁹². Jeżeli więc np. dziecko zamieszkuje (także gdy jest zameldowane) w mieszkaniu u dziadków w miejscowości X, a miejscem zamieszkania jego rodziców mających nad nim władzę rodzicielską jest miejscowość Y, miejscem zamieszkania tego dziecka jest miejscowość Y. Dotyczy to też przypadku, gdy rodzice mieszkają w Y pod różnymi adresami. Miejscem zamieszkania w świetle zarówno art. 25, jak i art. 26 jest bowiem miejscowość, a nie określone mieszkanie⁴⁹³.

2. Powiązanie miejsca zamieszkania dziecka pozostającego pod władzą rodzicielską z miejscem zamieszkania obojga rodziców nie znajduje zastosowania we wszystkich przypadkach. W dalszej części § 1 oraz w § 2 komentowanego artykułu ustawodawca przyjął bowiem, że:

- 1) jeżeli władza rodzicielska przysługuje wyłącznie jednemu z rodziców (np. dlatego, że drugi rodzic został jej pozbawiony – art. 111 § 1 i 1a k.r.o.), miejscem zamieszkania dziecka jest **miejsce zamieszkania rodzica, któremu wyłącznie przysługuje władza rodzicielska**. Omawianą regułę stosuje się, gdy władza rodzicielska przysługuje temu rodzicowi w pełnym zakresie, jak i wówczas, gdy została mu ograniczona⁴⁹⁴;
- 2) jeżeli jednemu z rodziców zostało powierzone wykonywanie władzy rodzicielskiej (np. w wyroku rozwodowym – art. 58 § 1a k.r.o.), miejscem zamieszkania dziecka jest **miejsce zamieszkania tego rodzica**;
- 3) jeżeli władza rodzicielska przysługuje na równi obojgu rodzicom mającym osobne miejsca zamieszkania, miejsce zamieszkania dziecka jest **u tego z rodziców, u którego dziecko stale przebywa** (w tym przypadku ma zatem znaczenie miejsce przebywania dziecka). Zgodnie z wyrażonym w nauce poglądem sformułowanie „władza rodzicielska przysługuje na równi obojgu rodzicom” należy rozumieć w ten sposób, że władza rodzicielska przysługuje obojgu rodzicom w pełnym zakresie albo w podobny sposób została im ograniczona⁴⁹⁵. Natomiast „osobne miejsca zamieszkania” rodziców – w świetle art. 25 k.c. – oznacza miejsce zamieszkania w różnych miejscowościach, a nie pod różnymi adresami w tej samej miejscowości;
- 4) jeżeli władza rodzicielska przysługuje na równi obojgu rodzicom mającym osobne miejsca zamieszkania, a dziecko nie przebywa stale u żadnego z rodziców, jego **miejsce zamieszkania określa sąd opiekuńczy**. Dziecko nie przebywa stale u żadnego z rodziców, gdy przebywa naprzemiennie u każdego rodziców, jak również wtedy, gdy np. mieszka na stałe z babcią lub zostało umieszczone w placówce opiekuńczo-wychowawczej na podstawie art. 109 § 2 pkt 5 k.r.o.⁴⁹⁶

⁴⁹¹ Zob. np. wyrok NSA w Warszawie 8.11.1988 r., III SA 428/88, ONSA 1988/2, poz. 88; wyrok SN z 27.04.2017 r., IV CSK 385/16, LEX nr 2319671; S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 336; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 148.

⁴⁹² Zob. np. wyrok NSA w Warszawie 8.11.1988 r., III SA 428/88, ONSA 1988/2, poz. 88; T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 26, nt 1.

⁴⁹³ Zob. np. uzasadnienie uchwały SN z 24.09.1980 r., III CZP 31/80, OSNC 1981/5, poz. 71, z glosą Z. Kołodziej, OSPiKA 1981/7–8, poz. 132; wyrok SN z 23.06.1998 r., III CKU 24/98, OSNC 1998/12, poz. 222; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 146; S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 26, nt 1.

⁴⁹⁴ Zob. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 26, nt 2; R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 26, nt 2. Należy jednak zaznaczyć, że zdaniem J. Strzebińczyka (tamże, nt 3), jeżeli rodzicowi, któremu wyłącznie przysługuje władza rodzicielska, władza ta zostanie ograniczona na podstawie art. 109 § 2 pkt 5 k.r.o. poprzez umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej, gdzie dziecko stale przebywa, miejsce zamieszkania dziecka powinien określić sąd opiekuńczy przy zastosowaniu w drodze analogii art. 26 § 2 *in fine*. Stanowisko to podzielił R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 26, nt 3, natomiast krytycznie odniósł się do niego P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 26, nt 6.

⁴⁹⁵ Tak J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 26, nt 4; R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 26, nt 6.

⁴⁹⁶ Zob. np. E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Książek, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 26, nt 3; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 26, nt 4; R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 26, nt 6.

3. Na podstawie art. 26 miejsce zamieszkania dziecka może być określone także wtedy, gdy bezpośrednio po urodzeniu zostanie ono pozostawione przez matkę w szpitalu. Nie wyczerpując wszystkich możliwych przypadków, należy wskazać, że jeżeli w takiej sytuacji władza rodzicielska przysługuje obojgu rodzicom i nie mają oni osobnego miejsca zamieszkania, miejscem zamieszkania tego dziecka jest miejsce zamieszkania rodziców (art. 26 § 1 *in principio*). Natomiast jeżeli np. matce przysługuje władza rodzicielska, a ojciec dziecka jest nieustalony, miejscem zamieszkania dziecka jest miejsce zamieszkania matki (art. 26 § 1 *in medio*)⁴⁹⁷. Dopiero wówczas, gdy dla dziecka zostanie ustanowiony opiekun, jego miejscem zamieszkania będzie miejsce zamieszkania opiekuna (art. 27).

Art. 27. [Domicilium osoby pozostającej pod opieką]

Miejscem zamieszkania osoby pozostającej pod opieką jest miejsce zamieszkania opiekuna.

1. Artykuł 27 określa tzw. konieczne miejsce zamieszkania **osoby pozostającej pod opieką** (zob. komentarz do art. 26, teza 1). Komentowany przepis znajduje zastosowanie do:
- 1) ubezwłasnowolnionego całkowicie, chyba że pozostaje on jeszcze pod władzą rodzicielską (art. 13 § 2 k.c.)⁴⁹⁸,
 - 2) małoletniego, jeżeli żadnemu z rodziców nie przysługuje władza rodzicielska albo jeżeli rodzice są nieznani (art. 94 § 3 k.r.o.).

Artykuł 27 k.c. nie dotyczy osoby niemającej ustanowionego opiekuna, pozostającej jedynie pod faktyczną pieczęą innej osoby⁴⁹⁹.

2. Zgodnie z art. 27 miejscem zamieszkania osoby pozostającej pod opieką jest **miejsce zamieszkania opiekuna**. Miejscem zamieszkania podopiecznego (pupila) jest więc **miejsce**, w której jego opiekun przebywa z zamiarem stałego pobytu (art. 25), a nie konkretny lokal mieszkalny w danej miejscowości. Nie ma przy tym znaczenia, czy w miejscowości tej podopieczny rzeczywiście przebywa, czy mieszka z opiekunem, ani to, pod jakim adresem jest zameldowany⁵⁰⁰.

Zgodnie z wolą ustawodawcy opieka może być sprawowana przez jedną osobę albo wspólnie przez małżonków (art. 146 k.r.o. oraz art. 175 w zw. z art. 146 k.r.o.). W przypadku gdy opiekę sprawuje jedna osoba albo małżonkowie mający wspólne miejsce zamieszkania, miejscem zamieszkania podopiecznego w świetle art. 27 k.c. jest miejsce zamieszkania opiekuna (opiekunów). Ustawodawca nie rozstrzyga natomiast, jak określić miejsce zamieszkania podopiecznego w przypadku, gdy opiekę sprawują wspólnie małżonkowie mający osobne miejsce zamieszkania (a więc mający miejsce zamieszkania w różnych miejscowościach). Zgodnie z przyjętym w nauce przekonującym poglądem należy wówczas stosować w drodze analogii rozwiązania przewidziane w art. 26 k.c.⁵⁰¹

⁴⁹⁷ W uzasadnieniu wyroku SN z 27.04.2017 r., IV CSK 385/16, LEX nr 2319671, stwierdzono jednak, że art. 26 reguluje miejsce zamieszkania dziecka, „ustanawiając (m.in.) domniemanie, że dopóki dziecko pozostaje pod władzą rodzicielską, dopóty miejscem jego zamieszkania jest miejsce zamieszkania rodziców. Pozostawienie dziecka w szpitalu bezpośrednio po urodzeniu jest zdarzeniem uzasadniającym uznanie tego domniemania za obalone. Wyraża bowiem jednoznaczną i definitywną wolę matki co do tego, że miejsce jej stałego pobytu (w rozumieniu art. 25 k.c.) nie będzie takim samym miejscem dla dziecka”. Mając na uwadze treść art. 26 k.c., z przytoczonym stanowiskiem nie sposób się zgodzić. Dodatkowe zastrzeżenia budzi wyrażona w nim myśl, że reguła ustalenia miejsca zamieszkania dziecka na podstawie miejsca zamieszkania rodziców opiera się na konstrukcji domniemania.

⁴⁹⁸ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 337; S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny*..., t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 27, nt 1. Miejsce zamieszkania osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie pozostającej pod władzą rodzicielską jest określane na podstawie art. 26.

⁴⁹⁹ Zob. np. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny*..., red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 27, nt 1; R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny*..., red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 26, nt 1.

⁵⁰⁰ Zob. np. wyrok NSA z 27.09.1990 r., III SA 688/90, ONSA 1990/2–3, poz. 55; wyrok NSA z 12.06.2003 r., V SA 529/02, www.nsa.gov.pl; postanowienie NSA z 24.03.2011 r., I OW 187/10, LEX nr 990316; S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 336; T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny*..., t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 27, nt 1 i 3.

⁵⁰¹ Tak np. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny*..., red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 27, nt 3 i 5; R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny*..., red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 27, nt 2; M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny*..., t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2020, art. 27, nt 2. Należy dodać, że zdaniem J. Strzebińczyka analogiczne stosowanie art. 26 jest uzasadnione również w przypadku, gdy opiekun nie sprawuje osobistej pieczy nad podopiecznym przebywającym w zastępczym środowisku opiekuńczo-wychowawczym.

Art. 28. [Zasada jednego miejsca zamieszkania]**Można mieć tylko jedno miejsce zamieszkania.**

1. W art. 28 została ustanowiona **zasada jednego miejsca zamieszkania (zasada jednego domicylu)**⁵⁰². Należy ją rozumieć w ten sposób, że za miejsce zamieszkania osoby fizycznej może być uznana w danym czasie tylko jedna miejscowość. Komentowany przepis, co oczywiste, nie zakazuje zmiany miejsca zamieszkania. Nie zakazuje też podjęcia i realizacji zamiaru stałego pobytu jednocześnie w kilku miejscowościach, a więc **jednoczesnego wielokrotnego zrealizowania stanu faktycznego wskazanego w art. 25**⁵⁰³. Jednak w takim przypadku (a więc np. gdy właściciel domu w mieście oraz domu na wsi przez część roku mieszka w każdym z nich) miejscem zamieszkania osoby fizycznej jest **miejscowość, w której w przeważającym stopniu koncentruje się jej aktywność życiowa**⁵⁰⁴, czyli miejscowość, z którą łączą ją najintensywniejsze więzi⁵⁰⁵. Osoba ta ma wówczas więcej niż jedno miejsce stałego pobytu, lecz tylko jedno miejsce zamieszkania w rozumieniu prawa cywilnego⁵⁰⁶.
2. *Lege non distinguente*, zasada wyrażona w art. 28 dotyczy wszystkich osób fizycznych, a więc zarówno tych, których miejsce zamieszkania określa art. 25, jak i tych, do których odnoszą się przepisy art. 26 i 27⁵⁰⁷. Zasada jednego miejsca zamieszkania dotyczy więc w szczególności także dziecka przebywającego naprzemiennie u każdego z rodziców mających osobne miejsce zamieszkania (zob. komentarz do art. 26, teza 2).

ROZDZIAŁ III

Uznanie za zmarłego

Art. 29. [Uznanie za zmarłego]

§ 1. Zaginiony może być uznany za zmarłego, jeżeli upłynęło lat dziesięć od końca roku kalendarzowego, w którym według istniejących wiadomości jeszcze żył; jednakże gdyby w chwili uznania za zmarłego zaginiony ukończył lat siedemdziesiąt, wystarcza upływ lat pięciu.

§ 2. Uznanie za zmarłego nie może nastąpić przed końcem roku kalendarzowego, w którym zaginiony ukończyłby lat dwadzieścia trzy.

1. Instytucja uznania za zmarłego dotyczy osób zaginionych. **Zaginionym** „jest ten, o którym nie wiadomo, czy żyje, czy zmarł”⁵⁰⁸. Przeciągająca się w czasie niepewność co do tego, czy dana osoba pozostaje przy życiu, rodzi negatywne skutki dla innych podmiotów, w szczególności dla członków rodziny osoby zaginionej⁵⁰⁹. Uznanie zaginionego za zmarłego, wywołujące takie same skutki prawne jak śmierć człowieka, prowadzi do uregulowania stosunków prawnych zaginionego⁵¹⁰, pełni więc funkcję porządkującą⁵¹¹.

Zob. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 27, nt 4 i 5. Pogląd ten zaaprobował M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2020, art. 27, nt 2.

⁵⁰² Zob. np. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 28, nt 1; R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 28, nt 1.

⁵⁰³ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 336; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1110.

⁵⁰⁴ Zob. np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1110; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 147; E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 28, nt 4; M. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 28, nt I.1.

⁵⁰⁵ Zob. np. wyrok WSA w Opolu z 13.04.2016 r., I SA/Op 44/16, LEX nr 2056414; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 28, nt 1; R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 28, nt 1.

⁵⁰⁶ Zob. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 28, nt 1.

⁵⁰⁷ Zob. np. E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 28, nt 1.

⁵⁰⁸ A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 233; podobnie wypowiedzają się m.in. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 314; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1071; A. Brzozowski, W.J. Kocot, E. Skowrońska-Bocian, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 2018, s. 133.

⁵⁰⁹ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 314.

⁵¹⁰ Zob. np. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 154.

⁵¹¹ Zob. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 29, nt 11.

Do uznania za zmarłego konieczne jest, aby **kumulatorywnie wystąpiły dwie przesłanki**:

- 1) zaginięcie osoby fizycznej,
- 2) upływ czasu określony przez ustawodawcę⁵¹².

Na wymagany przez ustawodawcę okres, po którego upływie zaginiony może być uznany za zmarłego, ma wpływ to, w jakich okolicznościach doszło do zaginięcia. Jeżeli zaginięciu nie towarzyszyły okoliczności zwiększające prawdopodobieństwo śmierci osoby zaginionej (a więc w przypadkach typu: „X wyszedł z domu 1.03.2000 r. i nie wrócił”), czas ten jest dłuższy, natomiast gdy miały one miejsce, określony przepisami czas „oczekiwania” na zaginionego jest krótszy⁵¹³. Zaginięcie człowieka w okolicznościach niezmniejszających prawdopodobieństwa jego śmierci określa się w nauce jako **zaginięcie proste**, w pozostałych przypadkach występuje tzw. **zaginięcie kwalifikowane**⁵¹⁴.

W art. 29 zostały uregulowane proste przypadki zaginięcia; co do przypadków kwalifikowanych zob. art. 30 wraz z komentarzem. Na gruncie art. 29 ustawodawca przewidział jako regułę termin **10-letni**, po którego upływie zaginiony może być uznany za zmarłego. Termin ten biegnie od końca roku kalendarzowego, w którym według istniejących wiadomości zaginiony jeszcze żył (a więc od 31 grudnia danego roku). Od wskazanej reguły zachodzą **dwa wyjątki**, związane z wiekiem zaginionego. Zgodnie z pierwszym, gdyby w chwili uznania za zmarłego zaginiony ukończył lat 70, wystarcza upływ lat 5. W myśl drugiego uznanie za zmarłego nie może nastąpić przed końcem roku kalendarzowego, w którym zaginiony ukończyłby lat 23.

Jeżeli więc np. 1.03.2000 r. wyszedł z domu i przepadł bez wieści 40-letni X, mógł on zostać uznany za zmarłego po 10 latach liczonych od 31.12.2000 r., a więc najwcześniej 1.01.2011 r. Jednak gdyby X w chwili zaginięcia miał lat 62 (a więc w razie stosowania reguły ogólnej w chwili uznania za zmarłego ukończyłby lat 70), mógł być uznany za zmarłego najwcześniej już 1.01.2006 r. W takim bowiem przypadku ogólny termin 10-letni skraca się do 5 lat⁵¹⁵. Natomiast gdyby w chwili zaginięcia X miał lat 12, 10-letni termin „oczekiwania” uległ przedłużeniu stosownie do art. 29 § 2. Jeżeli więc datą urodzenia X był np. 1.09.1988 r., mógł on zostać uznany za zmarłego najwcześniej 1.01.2012 r.

2. Postępowanie o uznanie za zmarłego toczy się w trybie nieprocesowym, zgodnie z przepisami art. 526–534 k.p.c. Wydane przez sąd postanowienie o uznaniu za zmarłego ma **charakter konstytucyjny**⁵¹⁶. Na temat skutków wydania postanowienia o uznaniu za zmarłego zob. komentarz do art. 31.
3. Od postępowania o uznanie za zmarłego należy odróżnić **postępowanie o stwierdzenie zgonu**. Jest ono uregulowane w art. 535–538 k.p.c. i dotyczy przypadków, gdy śmierć danej osoby jest niewątpliwa, lecz zgon

⁵¹² Zob. np. A. Brzozowski, W.J. Kocot, E. Skowrońska-Bocian, *Prawo...*, 2018, s. 134; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 234.

⁵¹³ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 314–315; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 234.

⁵¹⁴ Tak np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 314–315; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 29, nt II.3.

⁵¹⁵ Tak też sposób obliczania terminu przewidzianego w art. 29 § 2 k.c. *in fine* interpretuje R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 29, nt 3. Należy jednak zaznaczyć, że w literaturze dominuje pogląd, zgodnie z którym w omawianym przypadku ustawodawca skrócił ogólny termin 10-letni maksymalnie do lat 5. Zgodnie z tym punktem widzenia człowiek, który zginął, mając lat 62, może być uznany za zmarłego po 8 latach liczonych od końca roku kalendarzowego, w którym według istniejących wiadomości jeszcze żył. Takie stanowisko, ujmujące omawiany termin jako „ruchomy”, prezentują Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 155; taki też pogląd przyjmują w szczególności A. Doliwa, *Prawo...*, 2004, s. 119–120; T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 29, nt 9; E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Książak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 29, nt 21; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 29, nt II.5. Jeszcze inaczej termin wskazany w art. 29 § 2 k.c. *in fine* oblicza K. Mularski, którego zdaniem powołany przepis skraca termin 10-letni do lat 5 dla osób, które zginęły po ukończeniu 65. roku życia – K. Mularski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 29, nt III.3; tak też M. Załucki [w:] *Kodeks cywilny...*, red. M. Załucki, 2020, art. 29, nt II.4.

⁵¹⁶ Tak np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 314; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 154; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 234.

jej nie może zostać stwierdzony w trybie zwykłym⁵¹⁷, w szczególności z powodu braku zwłok⁵¹⁸. Postanowienie o stwierdzeniu zgonu ma **charakter deklaratoryjny**⁵¹⁹.

4. Przepisy Kodeksu cywilnego o uznaniu za zmarłego stosuje się także, chociaż z pewną istotną modyfikacją, do osób, które zaginęły przed dniem wejścia w życie tego Kodeksu (zob. art. XXXIII p.w.k.c.).

Art. 30. [Uznanie za zmarłego w związku z katastrofą]

§ 1. Kto zaginął w czasie podróży powietrznej lub morskiej w związku z katastrofą statku lub okrętu albo w związku z innym szczególnym zdarzeniem, ten może być uznany za zmarłego po upływie sześciu miesięcy od dnia, w którym nastąpiła katastrofa albo inne szczególne zdarzenie.

§ 2. Jeżeli nie można stwierdzić katastrofy statku lub okrętu, bieg terminu sześciomiesięcznego rozpoczyna się z upływem roku od dnia, w którym statek lub okręt miał przybyć do portu przeznaczenia, a jeżeli nie miał portu przeznaczenia – z upływem lat dwóch od dnia, w którym była ostatnia o nim wiadomość.

§ 3. Kto zaginął w związku z bezpośrednim niebezpieczeństwem dla życia nieprzewidzianym w paragrafach poprzedzających, ten może być uznany za zmarłego po upływie roku od dnia, w którym niebezpieczeństwo ustało albo według okoliczności powinno było ustać.

1. Artykuł 30 dotyczy uznania za zmarłego w przypadkach, gdy do zaginięcia człowieka doszło w okolicznościach zwiększających prawdopodobieństwo jego śmierci (tzw. **zaginięcie kwalifikowane**). Z uwagi na te okoliczności terminy, po upływie których można uznać zaginionego za zmarłego, są znacznie krótsze niż w art. 29⁵²⁰.
2. Poszczególne przypadki kwalifikowanego zaginięcia człowieka zostały przez ustawodawcę w ramach art. 30 uporządkowane według rodzaju okoliczności towarzyszących zaginięciu. Chodzi mianowicie o zaginięcie:
 - 1) w czasie podróży powietrznej lub morskiej w związku z katastrofą statku lub okrętu albo w związku z innym szczególnym zdarzeniem (art. 30 § 1);
 - 2) jeżeli nie można stwierdzić katastrofy statku lub okrętu (art. 30 § 2);
 - 3) w związku z bezpośrednim niebezpieczeństwem dla życia nieprzewidzianym w art. 30 § 1 lub 2 (art. 30 § 3).

Artykuł 30 § 1 obejmuje **dwie przypadki zaginięcia w czasie podróży powietrznej lub morskiej: w związku z katastrofą statku lub okrętu albo w związku z innym szczególnym zdarzeniem**. Za poglądem, że ustawodawca, mówiąc w art. 30 § 1 o „innym szczególnym zdarzeniu” niż katastrofa statku lub okrętu, miał na myśli tylko takie szczególne zdarzenie, które wystąpiło w czasie podróży powietrznej lub morskiej, przemawia argument, że w razie przyjęcia odmiennego stanowiska przepis zawarty w art. 30 § 3 należałoby uznać za *superfluum* ustawowe⁵²¹.

⁵¹⁷ Tak np. A. Brzozowski, W.J. Kocot, E. Skowrońska-Bocian, *Prawo...*, 2018, s. 133; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 233.

⁵¹⁸ Tak np. A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 233.

⁵¹⁹ Tak np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 312; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 154; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 233.

⁵²⁰ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 314–315; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 30, nt 1.

⁵²¹ Wskazuje na to P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 30, nt 5. Przywołana wyżej interpretacja art. 30 § 1 dominuje w nauce – zob. np. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 30, nt 4; E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 30, nt 3; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 30, nt 3. Odmienny, odosobniony punkt widzenia prezentuje K. Mularski, którego zdaniem „inne szczególne zdarzenie” objęte zastosowaniem omawianego przepisu może wystąpić bez związku z podróżą powietrzną lub morską. Według poglądu tego autora przepis art. 30 § 1 stosuje się więc np. do zaginięcia związanego z wybuchem wulkanu. Zob. szerzej K. Mularski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 30, nt 5–6.

Pojęcie podróży morskiej nie obejmuje podróży na wodach śródlądowych⁵²²; natomiast przez podróż powietrzną należy rozumieć również lot kosmiczny⁵²³. **Katastrofa statku lub okrętu** w czasie podróży powietrznej lub morskiej może polegać zwłaszcza na zatonięciu statku lub okrętu lub rozbiciu się statku powietrznego⁵²⁴. O zajściu katastrofy świadczy jednak także np. znalezienie dryfującego pustego wraku statku⁵²⁵. Z kolei „innym szczególnym zdarzeniem”, o którym mowa w art. 30 § 1, jest np. wypadnięcie za burtę⁵²⁶, sztorm⁵²⁷, trzęsienie ziemi w czasie podróży morskiej⁵²⁸ oraz zamach terrorystyczny w samolocie⁵²⁹.

Należy zgodzić się z poglądem, że jeżeli dane szczególne zdarzenie trwało więcej niż jeden dzień, przewidziany w omawianym przepisie termin 6-miesięczny powinien być liczony od dnia ustania tego zdarzenia⁵³⁰ (analogia do art. 30 § 1 *in fine*).

Również art. 30 § 2 dotyczy zaginięcia człowieka w czasie podróży powietrznej lub morskiej, jednak tylko w takich okolicznościach, gdy „nie można stwierdzić katastrofy statku lub okrętu”. Chodzi tu przede wszystkim o **zaginięcie statku lub okrętu**⁵³¹ (a wraz z nim człowieka). W omawianym przepisie ustawodawca nie wskazuje, od kiedy należy liczyć bieg przewidzianego w nim 6-miesięcznego terminu, jeżeli statek lub okręt miały port przeznaczenia, jednak termin ich przybycia do portu nie był wyznaczony. Przekonuje pogląd, że w takich przypadkach bieg terminu 6-miesięcznego rozpoczyna się z upływem lat 2 od dnia, w którym o statku lub okręcie była ostatnia wiadomość⁵³² (analogia do art. 30 § 2 *in fine*).

Artykuł 30 § 3 znajduje zastosowanie do zaginięcia „w związku z bezpośrednim niebezpieczeństwem dla życia nieprzewidzianym w paragrafach poprzedzających”, a więc takim, które nie wystąpiło w czasie podróży powietrznej lub morskiej. Chodzi tu m.in. o zaginięcie w związku z powodzią, pożarem, obsunięciem się lawiny, zasypaniem w kopalni, wyprawą wysokogórską⁵³³, penetracją jaskiń⁵³⁴, trzęsieniem ziemi⁵³⁵, katastrofą budowlaną, katastrofą komunikacyjną lądową, zamieszkami społecznymi⁵³⁶, wypadkiem na wodach śródlądowych, atakiem terrorystycznym⁵³⁷. Zdarzeniem objętym zastosowaniem art. 30 § 3 może też być

⁵²² Podkreśla to E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 30, nt 2.

⁵²³ Tak np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 315, przyp. 28; K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 30, nt 2.

⁵²⁴ Zob. np. P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 30, nt 1; E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 30, nt 3.

⁵²⁵ Zob. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 30, nt 3.

⁵²⁶ Zdarzenie to stanowi typowy przykład „innego szczególnego zdarzenia” objętego zastosowaniem art. 30 § 1 – zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 315, przyp. 29; A. Bartoszewicz, *Postępowanie o uznanie za zmarłego i stwierdzenie zgonu*, Warszawa 2007, s. 42; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 234.

⁵²⁷ Zob. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 30, nt 3.

⁵²⁸ Tak np. K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 30, nt 3.

⁵²⁹ Tak E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 30, nt 3.

⁵³⁰ Zob. K. Mularski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 30, nt 6.

⁵³¹ Zob. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 315, przyp. 30. Należy uznać, że art. 30 § 2 znajduje zastosowanie także np. w razie znalezienia pustego dryfującego nieuszkodzonego statku lub okrętu (por. znaną historię odnalezienia statku „Mary Celeste” w 1872 r.). Gdyby taki statek lub okręt nie miał portu przeznaczenia, a więc gdyby bieg terminu 6-miesięcznego należało obliczać stosownie do art. 30 § 2 *in fine*, za dzień „w którym była ostatnia o nim wiadomość”, należałoby, jak się zdaje, uznać dzień, w którym była ostatnia o nim wiadomość jako o statku lub okręcie jeszcze przez ludzi nieopuszczonym. Wypada jednak zaznaczyć, że w nauce zazwyczaj wskazuje się na zaginięcie statku lub okrętu jako na jedyne zdarzenie wyczerpujące hipotezę omawianego przepisu – zob. np. S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 30, nt 3; E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 30, nt 3; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 30, nt 3; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 234. Warto dodać, że niektórzy zwolennicy tego stanowiska, wskazując, że art. 30 § 2 odnosi się do zaginięcia statku (okrętu) oraz podróżującego na nim człowieka, zauważają, iż przepis ten opiera się na konstrukcji „podwójnego zaginięcia” – zob. H. Dąbrowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. Z. Resich, s. 103; A. Bartoszewicz, *Postępowanie...*, s. 43.

⁵³² Tak P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 30, nt 4.

⁵³³ Tak S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 315; podobnie np. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1072; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 30, nt 2.

⁵³⁴ Tak J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 30, nt 2.

⁵³⁵ Tak np. K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 30, nt 5; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1072.

⁵³⁶ Tak T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 30, nt 10.

⁵³⁷ Tak E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 30, nt 5.

porwanie dla okupu. Mianowicie, jak wskazał Sąd Najwyższy w postanowieniu z 26.07.2006 r.: „Zaginienie człowieka po jego porwaniu dla okupu nie wyklucza uznania porwania za zdarzenie powodujące bezpośrednie niebezpieczeństwo dla życia (art. 30 § 3), jeżeli pomiędzy porwaniem a zaginięciem brak innego zdarzenia, z którym można wiązać zaginięcie”⁵³⁸.

3. Poza Kodeksem cywilnym ustawodawca uregulował kwalifikowane przypadki zaginięcia mające związek z wojną lub działaniami wojennymi (zob. art. XXVIII–XXXII p.w.k.c.).

Art. 31. [Domniemanie chwili śmierci]

§ 1. Domniemywa się, że zaginiony zmarł w chwili oznaczonej w orzeczeniu o uznaniu za zmarłego.

§ 2. Jako chwilę domniemanej śmierci zaginionego oznacza się chwilę, która według okoliczności jest najbardziej prawdopodobna, a w braku wszelkich danych – pierwszy dzień terminu, z którego upływem uznanie za zmarłego stało się możliwe.

§ 3. Jeżeli w orzeczeniu o uznaniu za zmarłego czas śmierci został oznaczony tylko datą dnia, za chwilę domniemanej śmierci zaginionego uważa się koniec tego dnia.

1. Jak wynika z treści art. 31 § 1, w razie uznania za zmarłego domniemywa się, że:
 - 1) zaginiony zmarł oraz
 - 2) chwilą jego śmierci jest chwila oznaczona w orzeczeniu o uznaniu za zmarłego.

Skutki prawne uznania za zmarłego są takie same jak skutki śmierci człowieka⁵³⁹. Oznacza to, że z chwilą oznaczoną w orzeczeniu o uznaniu za zmarłego jako chwila śmierci zaginionego traci on zdolność prawną, a tym samym przestaje być podmiotem praw i obowiązków cywilnoprawnych⁵⁴⁰. Dochodzi więc w szczególności do otwarcia spadku po osobie uznanej za zmarłą (art. 924 k.c.), wygasają jej prawa i obowiązki niemajątkowe, a jeżeli orzeczenie o uznaniu za zmarłego zostało wydane w stosunku jednego z małżonków, „domniemywa się, że małżeństwo ustało z chwilą, która w orzeczeniu o uznaniu tego małżonka za zmarłego została oznaczona jako chwila jego śmierci” (art. 55 § 1 k.r.o.). Na podstawie orzeczenia o uznaniu za zmarłego sporządza się akt zgonu (art. 95 ust. 5 p.a.s.c.)⁵⁴¹.

Postanowienie o uznaniu za zmarłego ma **charakter konstytutywny**, ponieważ zrównanie statusu osoby zaginionej z osobą zmarłą nie następuje *ex lege* z chwilą spełnienia przesłanek przewidzianych przez ustawodawcę, lecz jest skutkiem wydania tego postanowienia. Orzeczenie o uznaniu za zmarłego tworzy zatem nowy stan prawny⁵⁴². Działa jednak ono **wstecz (*ex tunc*)**, tj. **od chwili oznaczonej w nim jako chwila śmierci osoby uznanej za zmarłą** (a nie *ex nunc*, czyli od chwili wydania tego orzeczenia)⁵⁴³.

2. Z uwagi na to, że skutki uznania za zmarłego następują od chwili oznaczonej w orzeczeniu o uznaniu za zmarłego jako chwila śmierci osoby zaginionej, istotne jest, według jakich kryteriów sąd powinien tę chwilę oznaczyć. Rozstrzyga o tym ustawodawca w art. 31 § 2, wskazując, że ma to być:
 - 1) chwila, która według okoliczności jest **najbardziej prawdopodobna**, a w braku wszelkich danych
 - 2) **pierwszy dzień terminu, z którego upływem uznanie za zmarłego stało się możliwe**. Oznacza to, że jeżeli np. 1.03.2000 r. wyszedł z domu i nie wrócił 40-letni X, mógł on – zgodnie z art. 29 – zostać uzna-

⁵³⁸ IV CSK 67/06, OSNC 2007/4, poz. 62.

⁵³⁹ Tak np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 317; K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 31, nt 3; E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 31, nt 7; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 235. Zob. jednak pewne zastrzeżenia w tym względzie podnoszone w szczególności przez K. Mularskiego [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 31, nt III.1 i III.5.

⁵⁴⁰ Zob. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 317; E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 31, nt 7; K. Mularski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 31, nt III.1.

⁵⁴¹ Zob. np. A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 235.

⁵⁴² Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 317–318; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 154; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 234.

⁵⁴³ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 318; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1072; K. Mularski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 31, nt III.1.

ny za zmarłego po 10 latach liczonych od 31.12.2000 r., tj. najwcześniej 1.01.2011 r. Natomiast dniem oznaczonym w orzeczeniu o uznaniu za zmarłego jako dzień jego domniemanej śmierci powinien być pierwszy dzień wskazanego wyżej 10-letniego terminu, czyli 31.12.2010 r.⁵⁴⁴ Ustawodawca nie wskazał jednak, jak w ramach tego dnia oznaczyć chwilę (godzinę) domniemanej śmierci zaginionego. Należy przyjąć, że chwila ta powinna przypadać na koniec dnia oznaczonego jako dzień domniemanej śmierci (czyli w podanym wyżej przykładzie chwila ta przypadałaby na godz. 24.00 dnia 31.12.2010 r.)⁵⁴⁵. Za takim rozwiązaniem przemawia analogia do art. 31 § 3.

3. Może się okazać, że uznany za zmarłego:

- 1) żyje albo
- 2) zmarł, ale w innej chwili niż oznaczona w orzeczeniu o uznaniu za zmarłego.

Jak wskazano w art. 539 k.p.c., dowód, że osoba uznana za zmarłą pozostaje przy życiu lub że śmierć jej nastąpiła w innej chwili niż chwila oznaczona w orzeczeniu, może być przeprowadzony tylko w unormowanym w tym Kodeksie postępowaniu o uchylenie postanowienia orzekającego uznanie za zmarłego (tj. w art. 539–543 k.p.c.). W myśl art. 542 k.p.c.: „W razie przeprowadzenia dowodu, że osoba uznana za zmarłą albo której zgon został stwierdzony pozostaje przy życiu, sąd postanowienie uchyli. W wypadku udowodnienia innej chwili śmierci niż oznaczona w postanowieniu o uznaniu za zmarłego, sąd uchyli postanowienie o uznaniu za zmarłego tylko wówczas, gdy równocześnie stwierdza zgon”. Natomiast w trybie postępowania prowadzonego na podstawie art. 539–543 k.p.c. sąd nie może zmienić orzeczenia o uznaniu za zmarłego, oznaczając w nim inną chwilę śmierci zaginionego. Jest to jednak dopuszczalne w drodze skargi o wznowienie postępowania (art. 524 k.p.c.)⁵⁴⁶.

Mając na uwadze ograniczenia dopuszczalności przeprowadzenia dowodu, że osoba uznana za zmarłą pozostaje przy życiu lub że śmierć jej nastąpiła w innej chwili, niż chwila oznaczona w orzeczeniu o uznaniu za zmarłego, część przedstawicieli nauki stoi na stanowisku, że z orzeczenia tego wynika **domniemane prawne śmierci**, będące **domniemaniem prawnym niewzruszalnym** (*praesumptio iuris ac de iure*). Jako argument przemawiający za niewzruszalnym charakterem domniemania śmierci wskazuje się, że ustawodawca nie dopuszcza możliwości jego podważenia (np. w sprawie o stwierdzenie nabycia spadku po osobie uznanej za zmarłą); uchyleniu może ulec jedynie orzeczenie z którego ono wynika⁵⁴⁷. Według innego zapatrywania wynikające z postanowienia o uznaniu za zmarłego domniemanie prawne śmierci jest **domniemaniem prawnym wzruszalnym** (*praesumptio iuris tantum*), chociaż jego wzruszalność jest ograniczona⁵⁴⁸. W opozycji do przedstawionych wyżej poglądów pozostaje stanowisko, zgodnie z którym **skutki uznania za zmarłego nie opierają się na konstrukcji domniemania prawnego**, a zwroty zawarte w art. 31 „odwołujące się do rzekomego domniemania nie zawierają odpowiadającej im treści prawnej”⁵⁴⁹.

⁵⁴⁴ Zob. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 155; E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 31, nt 15–16. Inne punkty widzenia w tej kwestii prezentują J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 31, nt 3; K. Mularski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 31, nt II.2.

⁵⁴⁵ Zob. S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 31, nt 5; T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 31, nt 8.

⁵⁴⁶ Zob. np. uchwała SN z 22.10.1968 r., III CZP 78/68, OSNC 1969/6, poz. 105; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1073. Skarga o wznowienie postępowania jest również właściwa w przypadku, gdy osoba uznana prawomocnym postanowieniem za zmarłą żyła w chwili orzekania przez sąd, a następnie zmarła i sporządzono akt zgonu; tylko tą drogą można wówczas domagać się uchylenia postanowienia o uznaniu za zmarłego – zob. postanowienie SN z 26.06.2002 r., III CKN 898/00, OSNC 2003/6, poz. 89.

⁵⁴⁷ Zob. np. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 31, nt 2.

⁵⁴⁸ Tak np. P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 31, nt 1.

⁵⁴⁹ Tak (będący jednym z reprezentantów przedstawionego stanowiska) S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 317. Na temat spornego charakteru konstrukcji prawnej przewidzianej w art. 31 § 1 k.c. zob. szerzej w szczególności A. Bartoszewicz, *Postępowanie...*, s. 174–181, oraz E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 31, nt 1–3, i powołana w tych pracach literatura.

4. W razie uchylenia postanowienia o uznaniu za zmarłego z tego powodu, że uznany za zmarłego żyje, **skutki prawne wynikające z tego postanowienia ustają *ex tunc***⁵⁵⁰, a akt zgonu nie podlega ujawnieniu i nie wydaje się odpisów tego aktu (art. 95 ust. 6 p.a.s.c.). Jeżeli zostało stwierdzone nabycie spadku po takiej osobie albo został zarejestrowany akt poświadczenia dziedziczenia, sąd spadku z urzędu uchyli postanowienie o stwierdzeniu nabycia spadku albo akt poświadczenia dziedziczenia (zob. art. 678 k.p.c.). Osoba, co do której zostało uchylone orzeczenie o uznaniu za zmarłego, może żądać wydania jej majątku od rzekomego spadkobiercy (zob. art. 1029). Jednak małżeństwo zawarte przez współmałżonka osoby uznanej za zmarłą będzie mogło zostać unieważnione jako małżeństwo bigamiczne tylko wtedy, gdy w chwili zawarcia nowego związku małżeńskiego strony wiedziały, że małżonek uznany za zmarłego pozostaje przy życiu (zob. art. 13 i art. 55 § 2 k.r.o.). Zdaniem niektórych przedstawicieli nauki oznacza to, że w przypadku, gdy nowe małżeństwo nie może zostać unieważnione, uchylenie orzeczenia o uznaniu za zmarłego nie przywraca istnienia małżeństwa zawartego przez osobę uznaną za zmarłą. W tym zakresie uchylenie orzeczenia o uznaniu za zmarłego, w drodze wyjątku od reguły, nie reaktywuje więc poprzedniego stanu prawnego, a małżeństwo uznanego za zmarłego definitywnie ustaje z chwilą oznaczoną w tym orzeczeniu jako chwila jego śmierci⁵⁵¹. Zgodnie z konkurencyjnym poglądem małżeństwo osoby uznanej za zmarłą ustaje w takim przypadku dopiero w chwili zawarcia kolejnego małżeństwa przez jego współmałżonka⁵⁵².

Art. 32. [Domniemanie śmierci jednoczesnej]

Jeżeli kilka osób utraciło życie podczas grożącego im wspólnie niebezpieczeństwa, domniemywa się, że zmarły jednocześnie.

1. Artykuł 32 dotyczy tzw. **kommorientów**, tj. osób, które utraciły życie podczas grożącego im wspólnie niebezpieczeństwa (np. katastrofy morskiej lub ataku terrorystycznego). W przepisie tym ustawodawca uwzględnił mogące pojawić się **problemy z ustaleniem, czy śmierć tych osób nastąpiła jednocześnie, czy też utraciły one życie w pewnych odstępach czasu**⁵⁵³. Odpowiedź na to pytanie jest istotna przede wszystkim **dla oznaczenia kręgu spadkobierców** w przypadku, gdy kommorientami są osoby, które mogłyby po sobie dziedziczyć (z testamentu lub ustawy). Jeżeli bowiem ich śmierć nastąpiła jednocześnie, tj. w tej samej chwili, to z uwagi na rozwiązanie przyjęte w prawie spadkowym (art. 927 § 1) żadna z tych osób nie może dziedziczyć po którejkolwiek z pozostałych. Jeżeli natomiast osoby te nie utraciły życia jednocześnie, to niezależnie od tego, jak długo pozostawała przy życiu osoba, która zmarła później, mogła ona stać się spadkobiercą osoby zmarłej wcześniej (jeżeli więc np. syn przeżył ojca, a po chwili zmarł, jest on – w braku odmiennego testamentu – spadkobiercą ojca lub przynajmniej jego współspadkobiercą – art. 931 § 1)⁵⁵⁴.

Wskazany wyżej problem ustawodawca rozstrzygnął, przyjmując w art. 32 **domniemanie prawne jednoczesności śmierci kommorientów**. Należy przy tym zaznaczyć, że zgodnie z rozpowszechnionym poglądem przepis ten ma zastosowanie nie tylko wtedy, gdy – jak stwierdza w nim ustawodawca – „kilka osób utraciło życie podczas grożącego im wspólnie niebezpieczeństwa”, a więc gdy śmierć tych osób jest niewątpliwa (tj. istnieją w szczególności podstawy do wystawienia karty zgonu przez lekarza lub wydania przez sąd postanowienia o stwierdzeniu zgonu). Przyjmuje się, że omawiany przepis stosuje się także wtedy, gdy kilka osób zaginęło podczas grożącego im wspólnie niebezpieczeństwa i po upływie wymaganego ustawą czasu dochodzi do uznania ich za zmarłe⁵⁵⁵. Za stosowaniem art. 32 do drugiej z wymienionych kategorii

⁵⁵⁰ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 320; A. Bartoszewicz, *Postępowanie...*, s. 232; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1073.

⁵⁵¹ Zob. np. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 320; A. Bartoszewicz, *Postępowanie...*, s. 183–184.

⁵⁵² Tak np. Sąd Najwyższy w wyroku z 30.06.1971 r., II CR 204/71, OSNC 1972/1, poz. 18; T. Smyczyński, *Prawo rodzinne...*, 2018, s. 165.

⁵⁵³ Zob. np. postanowienie SN z 28.07.2017 r., II CSK 585/16, LEX nr 2709172; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1056.

⁵⁵⁴ Zob. np. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 32, nt 8; M. Załucki [w:] *Kodeks cywilny...*, red. M. Załucki, 2020, art. 32, nt 1.

⁵⁵⁵ Tak np. R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 32, nt 1 i 2; M. Załucki [w:] *Kodeks cywilny...*, red. M. Załucki, 2020, art. 32, nt 3; zob. też M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1057–1060. Odmiennie stanowisko zajmuje K. Mularski, którego zdaniem art. 32 nie dotyczy osób, w stosunku do których znajduje zastosowanie instytucja uznania za zmarłego – zob. szerzej K. Mularski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2018, art. 32, nt 2.

osób przemawia umiejscowienie tego przepisu wśród przepisów o uznaniu za zmarłego⁵⁵⁶ (*argumentum a rubrica*), a także argument, że brak powodów, dla których w omawianej kwestii ustawodawca miałby mieć na celu zróżnicowanie sytuacji osób, których śmierć jest niewątpliwa, oraz osób, których śmierć pozwala domniemywać. Zgodnie więc z powyższym przekonującym poglądem niezależnie od tego, czy chodzi o osoby, które podczas grożącego im wspólnie niebezpieczeństwa utraciły życie, czy zginęły, **gdy chwili śmierci tych osób nie da się inaczej określić, jako chwilę ich śmierci należy przyjąć tę samą chwilę**⁵⁵⁷. W konsekwencji w akcie zgonu wskazanych wyżej osób (sporządzonym bez uprzedniego postępowania o stwierdzenie zgonu lub o uznanie za zmarłego albo po przeprowadzeniu takiego postępowania) znajdzie się **ta sama data i godzina zgonu**.

2. Jak wynika z tego, o czym była mowa wyżej, jeżeli np. w postępowaniach o uznanie za zmarłego ojca oraz syna sąd ustali – jako najbardziej prawdopodobne – chwile ich śmierci, które nie pokrywają się ze sobą, domniemanie przewidziane w art. 32 nie znajdzie zastosowania⁵⁵⁸. W takich przypadkach dochodzi więc do jego wzruszenia.

Osobno należy odnieść się do możliwości wzruszenia domniemania jednoczesności śmierci kommorientów w przypadku, gdy chwila ich śmierci została ustalona na podstawie tego domniemania i znalazła odzwierciedlenie w aktach zgonu, a wcześniej (o ile takie postępowania były prowadzone) w postanowieniach o stwierdzeniu zgonu lub o uznaniu za zmarłego. Zagadnienie, czy omawiane domniemanie ma charakter wzruszalny, analizowane jest w nauce przede wszystkim w tym właśnie kontekście. Zwraca się tu uwagę na ograniczenia, jakie dla dopuszczalności przeprowadzenia dowodu, że kommorienti nie zmarli jednocześnie, stanowi zwłaszcza zasada wyłączności dowodowej aktów stanu cywilnego (art. 3 p.a.s.c.) oraz szczególnie tryb postępowania przewidziany dla dowodzenia, że osoba uznana za zmarłą albo osoba, której zgon został stwierdzony, zmarła w innej chwili niż chwila oznaczona w orzeczeniu (art. 539 k.p.c.). Konsekwencją powyższych rozwiązań jest niedopuszczalność dowodzenia w dowolnym postępowaniu (np. w sprawie o stwierdzenie nabycia spadku) okoliczności, że jeden z kommorientów zmarł wcześniej. Kwestionowanie chwili jego śmierci (jednoczesnej z chwilą śmierci innego z kommorientów) powinno odbywać się na innej drodze. Mianowicie jeżeli akt zgonu został sporządzony bez uprzedniego postępowania o stwierdzenie zgonu lub o uznanie za zmarłego, podważenie wskazanego w akcie zgonu czasu śmierci powinno być dokonywane w drodze postępowania o sprostowanie aktu zgonu (art. 35 i 36 p.a.s.c.). Natomiast jeżeli akt zgonu został wystawiony na podstawie postanowienia o stwierdzeniu zgonu lub o uznaniu za zmarłego, kwestionowanie ustalonej w danym postanowieniu chwili śmierci kommorienta jest dopuszczalne w trybie postępowania prowadzonego stosownie do przepisów art. 539–543 k.p.c. lub w ramach skargi o wznowienie postępowania⁵⁵⁹ (zob. komentarz do art. 31, teza 3).

Od reguły, zgodnie z którą w dowolnym postępowaniu nie jest dopuszczalne przeprowadzenie dowodu wcześniejszej śmierci jednego z kommorientów, istnieje jednak zdaniem części przedstawicieli nauki jeden wyjątek. Jego istnienie opierają oni na spostrzeżeniu, że czas zgonu, jaki zgodnie z wymaganiami ustawodawcy wskazywany jest w akcie zgonu, tj. data i godzina zgonu (art. 95 ust. 1 pkt 4 p.a.s.c.), nie określa precyzyjnie chwili zgonu⁵⁶⁰. Tak samo jest, rzecz jasna, wtedy gdy w postanowieniu o stwierdzeniu zgonu lub o uznaniu za zmarłego chwila śmierci zostaje określona przez podanie daty i godziny. W takich przypadkach, zgodnie z omawianym poglądem, dowodzenie w dowolnym postępowaniu wcześniejszej chwili śmierci jednego z kommorientów, o ile nie polega na kwestionowaniu ustalonej daty i godziny zgonu, nie

⁵⁵⁶ Zob. J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 32, nt 2; R. Strugała [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 32, nt 1.

⁵⁵⁷ Por. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 318; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo...*, 2013, s. 155.

⁵⁵⁸ Por. np. postanowienie SN z 28.09.2016 r., III CSK 325/15, LEX nr 2709543; S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 318.

⁵⁵⁹ Zob. szerzej M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2020, art. 32, nt 4–6; podobnie np. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 32, nt 7; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 32, nt 6.

⁵⁶⁰ Chyba, że jest to godz. 24.00 (koniec dnia) – zob. M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1059.

narusza art. 3 p.a.s.c. ani art. 539 k.p.c. Obalenie w dowolnym postępowaniu domniemania z art. 32 k.c. przez wykazanie niejednoczesnej chwili śmierci kommorientów jest więc dopuszczalne, o ile nie polega na podważaniu ustalonej daty i godziny zgonu⁵⁶¹.

Niezależnie od przedstawionych wyżej ograniczeń dotyczących możliwości wzruszenia domniemania przewidzianego w art. 32 oraz różnic w poglądach co do tego, czy jego obalenie jest dopuszczalne w dowolnym postępowaniu, omawiane domniemanie w nauce kwalifikuje się niemal jednomyślnie jako **domniemanie prawne wzruszalne**⁵⁶². Stanowisko to należy uznać za przekonujące.

DZIAŁ II

Osoby prawne

Art. 33. [Osoby prawne]

Osobami prawnymi są Skarb Państwa i jednostki organizacyjne, którym przepisy szczególne przyznają osobowość prawną.

1. Osoby prawne, obok osób fizycznych, są kategorią osób będących adresatami norm prawnych, które czynią z nich podmiot stosunku prawnego. Takie założenie powoduje konieczność udzielenia odpowiedzi na pytania, jak powstaje i działa osoba prawna – w szczególności jakie są zasady jej reprezentacji, tj. czy działa samodzielnie, czy też działają za nią osoby fizyczne posiadające własną wolę⁵⁶³. Początków konstrukcji osobowości prawnej należy poszukiwać w prawie rzymskim⁵⁶⁴. Aktualnie rola osób prawnych wzrasta wraz z postępem technologicznym, determinującym nie tylko łatwość zakładania i prowadzenia jednostek organizacyjnych mających charakter osoby prawnej, lecz także kształtującym ich nowe podtypy – dostosowane do aktualnej rzeczywistości (np. prosta spółka akcyjna)⁵⁶⁵. Co więcej, konstrukcje osobowości prawnej próbuje się wykorzystać w poszukiwaniu odpowiedzi na pytania dotyczące sztucznej inteligencji, w szczególności w kontekście odpowiedzialności za wyrządzone szkody (np. kto odpowiada za wypadek automatycznie sterowanego pojazdu)⁵⁶⁶.
2. Komentowany przepis wprowadza do polskiego porządku prawnego normatywną (formalną) metodę regulacji osobowości prawnej osób prawnych. Oznacza ona, że przepis prawa wskazuje *explicite* jednostki organizacyjne, które uznaje za osoby prawne⁵⁶⁷. Należy w tym miejscu podkreślić, że ustawodawca nie zdefiniował pojęcia jednostki organizacyjnej, można jednak przyjąć, że jest to stanowiący substrat osoby

⁵⁶¹ Zob. zwłaszcza M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2020, art. 32, nt 6; podobnie np. Sąd Najwyższy w postanowieniu z 8.04.2009 r., V CSK 401/08, LEX nr 511000; T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 32, nt 7; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 32, nt 6. Odmiennie E. Michniewicz-Broda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka, LEX 2014, art. 32, nt 6, przy czym autorka opowiada się za poglądem, że wyraz „jednocześnie” użyty w art. 32 oznacza „w określonej dacie i godzinie” – tamże, nt 5.

⁵⁶² Na wzruszalny charakter tego domniemania wskazują wyraźnie m.in. J. Nowacki, *Domniemania prawne*, Katowice 1976, s. 35–36; H. Dąbrowski [w:] *Kodeks...*, s. 105; K. Piasecki, *Kodeks cywilny...*, 2003, art. 32, nt 1; M. Pazdan, *Domniemania dotyczące kommorientów w prawie cywilnym* [w:] *Rozważania o państwie i prawie. Księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Józefowi Nowackiemu*, Katowice 1993, s. 173; M. Pazdan [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1057; S. Dmowski, R. Trzaskowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, art. 32; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2020, s. 236. W przypadku niektórych innych autorów przyjmowanie przez nich takiej kwalifikacji domniemania zawartego w art. 32 wynika z całokształtu ich rozważań – zob. np. T. Sokołowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 32, nt 1, 5–7; J. Strzebińczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, art. 32, nt 5–6. Natomiast zdecydowanie odmienny pogląd na konstrukcję przepisu zawartego w art. 32 przedstawił S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 318.

⁵⁶³ Zob. więcej J. Frąckowiak [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1118.

⁵⁶⁴ W. Rozwadowski, *Prawo rzymskie. Zarys wykładu wraz z wyborem źródeł*, Poznań 2002, s. 94.

⁵⁶⁵ Na temat ewolucji osób prawnych zob. M. Skory, *Osobowość prawna w sferze stosunków gospodarczych – wybrane zagadnienia konstrukcyjne*, s. 162–169, <https://repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/publication/108807/edition/104510/content> (dostęp: 18.12.2021 r.).

⁵⁶⁶ Zob. więcej A. Krasuski, *Status prawny sztucznego agenta. Podstawy prawne zastosowania sztucznej inteligencji*, Warszawa 2021, *passim*.

⁵⁶⁷ J. Frąckowiak [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1127; M. Skory, *Osobowość prawna...*, s. 170. Por. wyrok SN z 14.02.2008 r., II CSK 502/07, LEX nr 496376.

prawnej byt prawny (konstrukcja prawna) będący adresatem niektórych norm prawnych⁵⁶⁸. Co do zasady status podmiotu prawa cywilnego posiadają tylko takie jednostki organizacyjne, którym ustawa przyznaje zdolność prawną, choć w obrocie prawnym funkcjonują konstrukcje prawne będące adresatami norm prawnych niemające na gruncie prawa cywilnego zdolności prawnej (np. spółka cywilna)⁵⁶⁹. Jednostkę organizacyjną charakteryzuje m.in. możliwość jej oznaczenia w sposób wyodrębniający od innych osób, w tym osób fizycznych, wewnętrzne uporządkowanie (struktura), w tym normatywne określenie relacji osób ją tworzących z jednostką organizacyjną, a także możliwość przypisania jej praw i obowiązków⁵⁷⁰.

3. Dyspozycja art. 33 przyznaje osobowość prawną Skarbowi Państwa (por. komentarz do art. 34) i jednostkom organizacyjnym utworzonym na podstawie przepisów szczególnych. Tym samym **osoby prawne funkcjonują w różnych formach i reżimach prawnych** w zależności od celu ich powstania. Dla przykładu jako typy osób prawnych wymienić można chociażby spółki prawa handlowego – z ograniczoną odpowiedzialnością i akcyjną⁵⁷¹, spółdzielnie⁵⁷², stowarzyszenia⁵⁷³, fundacje⁵⁷⁴, ale też partie polityczne⁵⁷⁵ czy uczelnie wyższe⁵⁷⁶. Osobami prawnymi są też jednostki samorządu terytorialnego – gminy, powiaty, województwa⁵⁷⁷. **Osoby prawne można dzielić na różne kategorie w zależności od ich specyfiki i stosowanego kryterium.** W zależności od tego, czy substratem osoby prawnej są inne osoby, czy majątek, możemy dokonać ich podziału na korporacyjne i zakładowe osoby prawne. Korporacyjnymi osobami prawnymi są przykładowo spółki i fundacje, a zakładowymi osobami prawnymi stowarzyszenia czy partie polityczne. Innym powszechnie stosowanym podziałem jest podział na publiczne i prywatne osoby prawne w oparciu o kryterium pochodzenia majątku i sposobu powstania. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że w doktrynie istnieją różne teorie powstania i założeń osobowości prawnej, spośród których należy wymienić chociażby teorię fikcji czy teorie realistyczne. Teorie te skupiają się w dwóch głównych nurtach, które albo uznają osoby prawne za pewnego rodzaju fikcję, odmawiając im przymiotu bytu (np. teoria fikcji), albo przyznają osobie prawnej status odrębnego bytu, który ma własne interesy (np. teorie realistyczne)⁵⁷⁸. Istnieje również wiele teorii, które można, w zależności od przyjętej metodologii, sklasyfikować zarówno jako teorie zbliżone do teorii fikcji, jak i teorii realistycznych (np. teoria majątku celowego mówiąca, że osoba prawna jest bezpodmiotowym majątkiem realizującym dany cel, czy teoria kolektywnej własności, która bazuje na powiązaniu osoby prawnej z jej właścicielami będącymi osobami fizycznymi, przy czym w przypadku Skarbu Państwa właścicielem jest całe społeczeństwo)⁵⁷⁹.
4. Wszystkie osoby prawne uzyskują (i tracą) ten status na skutek **zdarzenia prawnego** określonego w dyspozycji normy prawnej⁵⁸⁰. Zdarzeniem tym co do zasady jest wpis do właściwego rejestru, chyba że przepisy szczególne stanowią inaczej (art. 37 § 1 k.c.). Przykładowo dla spółek prawa handlowego nabycie (art. 12 k.s.h.) i utrata (art. 272, 478 k.s.h.) osobowości prawnej następują odpowiednio na skutek wpisu i wykreślenia we właściwym rejestrze, w tym przypadku prowadzonym przez sądy gospodarcze (Krajowy Rejestr Sądowy)⁵⁸¹. Status osoby prawnej implikuje posiadanie zarówno **zdolności prawnej**, jak i **zdolności do czynności prawnej** (z pewnymi wyjątkami zastrzeżonymi ze swej natury wyłącznie na rzecz osób

⁵⁶⁸ M. Skory, *Osobowość prawna...*, s. 174. Odnośnie do pojmowania jednostki organizacyjnej w prawie zob. więcej A. Całus, *Konstrukcja i rodzaje osób prawnych, ich rejestracja i zakres regulacji w kodeksie cywilnym*, Prz. Leg. 1997/2, s. 40–87; J. Frąckowiak [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1128–1139.

⁵⁶⁹ J. Frąckowiak [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1133.

⁵⁷⁰ J. Frąckowiak [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1134–1136.

⁵⁷¹ Art. 12 k.s.h.

⁵⁷² Art. 11 § 1 pr. spółdz.

⁵⁷³ Art. 17 ust. 1 pr. stow.

⁵⁷⁴ Art. 7 ust. 2 ustawy z 6.04.1984 r. o fundacjach (Dz.U. z 2020 r. poz. 2167).

⁵⁷⁵ Art. 16 u.p.p.

⁵⁷⁶ Art. 9 ust. 1 ustawy z 20.07.2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z 2021 r. poz. 478 ze zm.).

⁵⁷⁷ Art. 2 ust. 2 u.s.g., art. 2 ust. 2 u.s.p., art. 6 ust. 2 u.s.w. Zob. też art. 165 ust. 1 Konstytucji RP.

⁵⁷⁸ M. Skory, *Osobowość prawna...*, s. 169; T. Targosz, *Nadużycie osobowości prawnej*, Kraków 2004, rozdział 2 *W poszukiwaniu istoty bytu osoby prawnej*.

⁵⁷⁹ Zob. szerzej J. Frąckowiak [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1118–1129.

⁵⁸⁰ P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 33, nt 14–15.

⁵⁸¹ Art. 3 ustawy o KRS.

fizycznych, np. dotyczącymi spraw rodzinno-opiekuńczych, służebności osobistej określonej w art. 296 k.c. itd.), a także tzw. **zdolności deliktowej** (art. 416 k.c.)⁵⁸².

5. Popularyzacja prowadzenia działalności w różnych formach osób prawnych doprowadziła do powstania **zjawiska nadużycia osobowości prawnej** (zwanego również pomijaniem osobowości prawnej, pomijaniem prawnej odrębności osób prawnych czy też przebijaniem „welonu” korporacyjnego). Polega ono na wykorzystaniu swobody tworzenia osób prawnych (w szczególności spółek zależnych) prowadzącej do szczególnie niekorzystnych konsekwencji dla pozostałych uczestników obrotu⁵⁸³. Nadużywa się formy osobowości prawnej, umożliwiając wyłączenie odpowiedzialności innych podmiotów w celach sprzecznych z prawem, przykładowo w celu pokrzywdzenia wierzycieli czy obchodzenia przepisów prawa lub postanowień umowy⁵⁸⁴. W sytuacji nadużycia osobowości prawnej zasadne byłoby zatem zastosowanie konstrukcji pominięcia osoby prawnej, prowadzące do bezpośredniego poniesienia odpowiedzialności przez osoby, które nadużyły osobowości prawnej. Należy jednak podkreślić, że pomimo zidentyfikowania nadużycia osobowości prawnej **obowiązujący stan prawny nie pozwala przeciwdziałać temu zjawisku w drodze kwestionowania prawnej odrębności osób prawnych** (pominięcia osoby prawnej)⁵⁸⁵. Podstawą dla uzyskania zamierzonego efektu, tj. odpowiedzialności osób nadużywających formy osobowości prawnej, może być jednak instytucja nieważności czynności prawnej ze względu na obejście prawa (art. 58 § 1) lub stwierdzenie pozorności samej czynności (art. 83). Skorzystanie z tych instrumentów prawnych możliwe jest jednak w odniesieniu do konkretnych czynności prawnych dokonanych na skutek nadużycia osobowości prawnej, a nie w odniesieniu do uznania utworzenia podmiotu za takie nadużycie⁵⁸⁶.

Art. 33¹. [Jednostki organizacyjne niebędące osobami prawnymi]

§ 1. Do jednostek organizacyjnych niebędących osobami prawnymi, którym ustawa przyznaje zdolność prawną, stosuje się odpowiednio przepisy o osobach prawnych.

§ 2. Jeżeli przepis odrębny nie stanowi inaczej, za zobowiązania jednostki, o której mowa w § 1, odpowiedzialność subsydiarną ponoszą jej członkowie; odpowiedzialność ta powstaje z chwilą, gdy jednostka organizacyjna stała się niewypłacalna.

1. Komentowany przepis wprowadza do polskiego prawa **trzecią**, obok osób fizycznych i prawnych, **kategorię podmiotów będących adresatami norm prawnych, tj. ułomne osoby prawne** (niezupełne osoby prawne)⁵⁸⁷. Są to jednostki organizacyjne, które nie są osobą prawną, ale którym norma prawna przyznaje zdolność prawną. Posiadają one również zdolność sądową oraz w przypadkach, gdy mają status przedsiębiorcy – zdolność upadłościową i restrukturyzacyjną. Niezupełne osoby prawne stanowią zatem odrębny byt prawny od ich założycieli z odrębną masą majątkową i działają na własny rachunek⁵⁸⁸. Do tej kategorii podmiotów przykładowo zaliczyć można spółki kapitałowe w organizacji (art. 11 § 1 k.s.h.), handlowe spółki osobowe (art. 8 § 1 k.s.h.), wspólnoty mieszkaniowe⁵⁸⁹ (z pewnymi zastrzeżeniami co do zakresu ich zdolności prawnej) i stowarzyszenia zwykłe (art. 40 ust. 1a pr. stow.)⁵⁹⁰. W tym miejscu zaznaczyć należy, że ułomną osobą prawną nie jest spółka cywilna (por. komentarz do art. 860)⁵⁹¹.

⁵⁸² A. Kidyba [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, art. 33, nt 6.

⁵⁸³ Tak wyrok SN z 5.11.2013 r., II PK 50/13, OSNP 2014/9, poz. 129. Zob. więcej T. Targosz, *Nadużycie osobowości prawnej...*, *passim*; M. Litwińska-Werner [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 16, *Prawo spółek osobowych*, red. A. Szajkowski, Warszawa 2016, s. 642 i n.; A. Opalski, *Prawo zgrupowań spółek*, Warszawa 2012, s. 473–519.

⁵⁸⁴ Por. wyrok SN z 15.03.2016 r., II PK 24/15, OSNP 2017/10, poz. 126.

⁵⁸⁵ A. Kubiak-Cyrul [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Legalis 2020, art. 33, nb 33.

⁵⁸⁶ P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 33, nt 20–21. Wyrok SN z 5.11.2013 r., II PK 50/13, OSNP 2014/9, poz. 129; por. jednak uchwała SN (7) z 23.05.2006 r., III PZP 2/06, OSNP 2007/3–4, poz. 38.

⁵⁸⁷ J. Frąckowiak [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1132.

⁵⁸⁸ P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 33¹, nt 4.

⁵⁸⁹ Uchwała SN (7) z 21.12.2007 r., III CZP 65/07, OSNC 2008/7–8, poz. 69.

⁵⁹⁰ Por. uchwała SN (7) z 21.12.2007 r., III CZP 65/07.

⁵⁹¹ Zob. szerzej A. Herbet [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 16, red. A. Szajkowski, 2016, s. 758–768; M. Podlęś [w:] M. Podlęś, L. Siwik, *Spółka cywilna w obrocie gospodarczym*, Warszawa 2015, s. 21–23; T. Sokołowski, *Zakres pojęć ułomnych oraz niezupełnych osób prawnych* [w:] *Czterdzieści lat kodeksu cywilnego. Materiały ogólnopolskiego zjazdu cywilistów w Rzeszowie (8–10 października 2004 r.)*, red. M. Sawczuk, Kraków 2006, s. 141–169.

2. Odpowiednie stosowanie do ułomnych osób prawnych przepisów o osobach prawnych co do zasady oznacza założenie, że ułomna osoba prawna: powstaje z chwilą wpisu do rejestru (art. 37 k.c.; por. jednak art. 11 § 1 k.s.h.), ma siedzibę w miejscowości, w której siedzibę ma jej organ zarządzający (art. 41 k.c.), reprezentowana jest przez swoje organy (art. 38 k.c.), a w odpowiednich przypadkach przez kuratora (art. 42 k.c.)⁵⁹². Możliwe jest też ustanowienie dla niej pełnomocnika (art. 98 k.c. i n.). Ułomna osoba prawna ponosi również odpowiedzialność za szkodę wynikłą z działania jej organu (art. 416 k.c.).
3. Odpowiedzialność ułomnych osób prawnych nie ma, w odróżnieniu od osób prawnych, charakteru wyłącznego (por. jednak art. 299 i 483 k.s.h.). Oznacza to, że ponoszą ją również członkowie niezupełnej osoby prawnej, którzy posiadali ten status **w chwili, gdy ułomna osoba prawna stała się niewypłacalna**, przy czym komentowany przepis ze względu na wyczerpującą regulację tego zagadnienia w odniesieniu do spółek kapitałowych w organizacji i spółek osobowych w Kodeksie spółek handlowych, a także po części w odniesieniu do wspólnot mieszkaniowych w ustawie o własności lokali, ma w odniesieniu do tych podmiotów ograniczone zastosowanie (por. przykładowo art. 22 i 31 k.s.h.) i stanowi pewnego rodzaju **normę kierunkową**⁵⁹³.
4. Odpowiedzialność członków ułomnej osoby prawnej **nie ma charakteru solidarnego** (art. 369 k.c.)⁵⁹⁴. Wystarczającym kryterium umożliwiającym dochodzenie roszczeń jest **niewypłacalność ułomnej osoby prawnej**. Komentowany przepis nie precyzuje jednak, co należy uznać za stan niewypłacalności. Pomocniczo należy skorzystać z dorobku orzeczniczego w odniesieniu do przesłanki niewypłacalności określonej w dyspozycji art. 458 k.c. Uważa się, że jest to stan, w którym majątek ułomnej osoby prawnej nie wystarcza na zaspokojenie wierzyciela. Wierzyciel w celu poparcia swojego twierdzenia może przytoczyć jakikolwiek dowód wskazujący na to, że ułomna osoba prawna ze względu na brak majątku nie ma możliwości wykonania zobowiązania. Przykładowo dowodem tym może być ogłoszenie upadłości, bezskuteczne przeprowadzenie egzekucji przez któregośkolwiek wierzyciela, złożenie przez ułomną osobę prawną wykazu majątku czy zaprzestanie płacenia długów⁵⁹⁵. Mając na względzie powyższe, należy uznać, że adekwatnym dowodem będzie też składane przez te podmioty sprawozdanie finansowe, którego analiza może uprawdopodobniać tezę o niewypłacalności.

Art. 34. [Podmiotowość Skarbu Państwa]

Skarb Państwa jest w stosunkach cywilnoprawnych podmiotem praw i obowiązków, które dotyczą mienia państwowego nienależącego do innych państwowych osób prawnych.

I. Skarb Państwa

1. Skarb Państwa jest **szczególną osobą prawną** (art. 33), stanowiącą **cywilnoprawną personifikację państwa**, która w stosunkach cywilnoprawnych przyjmuje równorzędną względem innych uczestników obrotu prawnego pozycję (w odróżnieniu od pozycji państwa określonej przez prawo publiczne, w której występuje w charakterze władczym)⁵⁹⁶. Szczególny charakter Skarbu Państwa polega na tym, że nie powstaje na skutek wpisu w jakimkolwiek rejestrze i czerpie osobowość prawną bezpośrednio z art. 218 Konstytucji RP w powiązaniu z art. 33 oraz nie posiada siedziby, statutu i odrębnych organów. W obrocie cywilnoprawnym działa przez jednostki organizacyjne niemające osobowości prawnej określone w ustawie (*statio fisci*)⁵⁹⁷.

⁵⁹² Por. wyrok SN z 8.02.2013 r., IV CSK 332/12, OSNC 2013/10, poz. 117.

⁵⁹³ E. Gniewek [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 33¹, nb 5. Zob. więcej A.J. Witosz, *Subsydiarna odpowiedzialność wspólników spółek handlowych zasady naczelne*, Warszawa 2014, *passim*.

⁵⁹⁴ E. Gniewek, *Subsydiarna odpowiedzialność ułomnych osób prawnych w kodeksie cywilnym i kodeksie spółek cywilnych* [w:] *Kodeks spółek handlowych po pięciu latach*, red. L. Banel, U. Gaczkowska, Wrocław 2006, s. 25; P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 33¹, nb 24.

⁵⁹⁵ Wyrok SA w Poznaniu z 8.02.2018 r., I ACa 890/17, LEX nr 2680330.

⁵⁹⁶ Tak E. Gniewek [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2019, art. 34, nb 1.

⁵⁹⁷ Uchwała SN z 23.09.2010 r., III CZP 62/10, OSNC 2011/2, poz. 15; postanowienie SN z 28.03.1995 r., I CRN 24/95, OSNC 1995/7–8, poz. 117.

2. Zasady reprezentacji Skarbu Państwa określa ustawa z 16.12.2016 r. o zasadach zarządzania mieniem państwowym⁵⁹⁸, zgodnie z którą **Skarb Państwa reprezentowany jest przez kierowników urzędów państwowych** w odniesieniu do nabytego i powierzonego tym jednostkom mienia Skarbu Państwa i w zakresie zadań ich urzędów (art. 6 ust. 2 u.z.z.m.p.). W przypadku gdy z przepisów odrębnych nie wynika, której państwowej osobie prawnej przysługują prawa majątkowe do składnika mienia państwowego, prawa te przysługują Skarbowi Państwa (art. 36 ust. 1 u.z.z.m.p.). **Wykonywanie uprawnień** w imieniu Skarbu Państwa należy do Prezesa Rady Ministrów i właściwych ministrów, stosownie do uprawnień przyznanych im w dyspozycji art. 36 u.z.z.m.p. Co do zasady Prezes Rady Ministrów wykonuje w imieniu Skarbu Państwa uprawnienia określone w przepisach odrębnych oraz uprawnienia przysługujące Skarbowi Państwa względem państwowych osób prawnych, o których mowa w art. 44¹ k.c. (art. 36 ust. 2 u.z.z.m.p.). Z kolei uprawnienia przysługujące Skarbowi Państwa do składnika mienia państwowego co do zasady wykonuje minister właściwy do spraw finansów publicznych (art. 36 ust. 3 u.z.z.m.p.), przy czym w zakresie uprawnień wynikających z prawa własności nieruchomości co do zasady umocowany jest minister właściwy do spraw budownictwa, planowania i zagospodarowania przestrzennego oraz mieszkalnictwa (art. 36 ust. 4 u.z.z.m.p.), a w zakresie uprawnień wynikających z praw autorskich i pokrewnych – minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa (art. 36a u.z.z.m.p.). Ustawa o zarządzaniu mieniem państwowym ustanawia **odmienne od wskazanych w dyspozycji art. 39 k.c. skutki działania osoby prawnej w braku umocowania, nakazując do czynności prawnych dokonanych z naruszeniem przepisów o właściwości i zakresie reprezentacji Skarbu Państwa stosować odpowiednio przepis art. 103 § 1 i 2** (art. 6 ust. 7 u.z.z.m.p.). Czynności takie dotknięte są zatem sankcją bezskuteczności zawieszanej i mogą tym samym być konwalidowane w drodze potwierdzenia. W zakresie postępowania cywilnego za Skarb Państwa czynności procesowe podejmuje organ państwowej jednostki organizacyjnej, z której działalnością wiąże się dochodzone roszczenie, lub organ jednostki nadrzędnej, a także w zakresie określonym odrębną ustawą **Prokuratoria Generalna Rzeczypospolitej Polskiej** (art. 67 § 2 k.p.c.).
3. Z zasad określających sposób reprezentacji Skarbu Państwa wynikają też szczególne zasady dokonywania potrąceń wierzytelności, określone w art. 37 u.z.z.m.p. Zgodnie z dyspozycją art. 37 u.z.z.m.p., ustanawiającego tzw. **regułę płatności w jednej kasie**, dłużnikowi nie przysługuje prawo do potrącenia wierzytelności względem Skarbu Państwa reprezentowanemu przez wybraną przez dłużnika jednostkę organizacyjną, którą ma do innych państwowych jednostek organizacyjnych⁵⁹⁹. Również w zakresie egzekucji prowadzonej z majątku Skarbu Państwa wierzyciel wzywa do spełnienia świadczenia bezpośrednio państwową jednostkę organizacyjną, z której działalnością wiąże się to świadczenie, a jednostka ta jest obowiązana spełnić niezwłocznie świadczenie stwierdzone tytułem egzekucyjnym (art. 1060 § 1 k.p.c.). Co więcej, **niedopuszczalna jest również skarga Skarbu Państwa na niezgodność z prawem prawomocnego orzeczenia**, gdyż Skarb Państwa nie może dochodzić odszkodowania z tego tytułu sam od siebie⁶⁰⁰.

II. Państwowe osoby prawne

4. Komentowany przepis posługuje się pojęciem państwowych osób prawnych, których definicja określona jest w art. 3 u.z.z.m.p. Państwową osobą prawną jest co do zasady **jednostka organizacyjna posiadająca osobowość prawną, utworzona** (w drodze ustawy lub na podstawie ustawy lub w wykonaniu ustawy) **przez organ administracji rządowej w celu realizacji zadań publicznych**, spełniająca określone w przywołanym artykule kryteria przyznające Skarbowi Państwa wyłączne uprawnienia co do kontroli (w tym zmiany statutu), udziału w nadwyżce bilansowej i prawa do majątku. Status państwowej osoby prawnej przyznany został również podmiotom enumeratywnie wymienionym w art. 3 ust. 1 u.z.z.m.p. (przykładowo agencje wykonawcze, Urząd Komisji Nadzoru Finansowego czy lasy państwowe). Status państwowej osoby prawnej zgodnie z art. 3 ust. 3 pkt 2 u.z.z.m.p. posiada również spółka, której akcjonariuszami są wyłącznie Skarb

⁵⁹⁸ Dz.U. z 2020 r. poz. 735 ze zm.

⁵⁹⁹ Wyrok SN z 23.10.2003 r., V CK 387/02, OSNC 2004/12, poz. 196.

⁶⁰⁰ Postanowienie SN z 10.07.2013 r., I CNP 55/12, OSNC 2014/4, poz. 42; wyrok SN z 19.03.2014 r., I CNP 32/13, LEX nr 1521213.

Państwa lub inne państwowe osoby prawne. Do spółek posiadających status państwowej osoby prawnej przepisy dotyczące państwowych osób prawnych stosowane są w ograniczonym zakresie (art. 3 ust. 4 u.z.z.m.p.).

5. Status państwowej osoby prawnej determinuje reżim prawny funkcjonowania tych podmiotów, określony głównie w ustawie o zarządzaniu mieniem państwowym. Reżim ten charakteryzuje się ograniczeniami związanymi z możliwością rozporządzania składnikami aktywów trwałych o wartości powyżej 200 000 zł bez zgody organu nadzorującego, a w zakresie aktywów o wartości powyżej 5 000 000 zł lub gdy brak jest organu nadzorującego albo organem nadzorującym jest Prezes Rady Ministrów – bez zgody Prezesa Prokuratury Generalnej RP (art. 38 ust. 1 u.z.z.m.p.). Co więcej, podmioty te zobowiązane są do zasięgnięcia opinii prawnej Prokuratury Generalnej RP w zakresie czynności, których wartość przekracza 50 000 000 zł (art. 18 ust. 1 ustawy o PG), poza wyjątkami przewidzianymi w art. 20 ust. 1 ustawy o PG (opinia prawna w przedmiocie umowy na doradztwo prawne).

Art. 35. [Przepisy ustrojowe]

Powstanie, ustrój i ustanie osób prawnych określają właściwe przepisy; w wypadkach i w zakresie w przepisach tych przewidzianych organizację i sposób działania osoby prawnej reguluje także jej statut.

1. Komentowany przepis w braku pełnego uregulowania powstania ustroju i ustania osób prawnych odsyła do właściwych przepisów innych ustaw, spośród których można m.in. wymienić Kodeks spółek handlowych, Prawo spółdzielcze, Prawo o stowarzyszeniach czy ustawę o fundacjach (por. komentarz do art. 33). Przepisy regulujące powstanie, ustrój i ustanie osób prawnych nie stanowią jednak wyłącznych norm regulujących ich organizację i sposób działania. W ramach dozwolonych przez prawo założycielom osób prawnych występujących pod różnym mianem (np. wspólników, członków, fundatorów czy udziałowców) możliwe jest kreowanie szczególnych relacji właściwych dla konkretnej osoby prawnej, ze względu chociażby na wybraną formę organizacyjną, przedmiot działalności czy też cel powołania. Postanowienia statutów i umów tworzących osoby prawne muszą być jednak zgodne z normami wyższego rzędu⁶⁰¹. Powstanie i ustanie osób prawnych są zdarzeniami prawnymi stanowiącymi skutek podjęcia określonych czynności prawnych, warunkowanych częstokroć kontrolą ich poprawności w aspekcie zgodności z prawem, wpisem do właściwego rejestru po przeprowadzeniu postępowania odpowiedniego postępowania (art. 37 § 1 k.c.)⁶⁰².
2. Podstawowym, choć niewyłącznym rejestrem w rozumieniu art. 37 § 2 k.c. funkcjonującym w obrocie prawnym jest Krajowy Rejestr Sądowy, prowadzony przez wydziały gospodarcze sądów rejonowych (art. 2 ust. 1 ustawy o KRS). W rejestrze tym wpis uzyskują w szczególności spółki prawa handlowego, spółdzielnie, fundacje, stowarzyszenia i publiczne zakłady opieki zdrowotnej. Wpis danych do tego rejestru ma w zależności od rodzaju sprawy charakter konstytutywny lub deklaratoryjny.

Art. 36. (uchylony).

Art. 37. [Chwila uzyskania osobowości prawnej]

§ 1. Jednostka organizacyjna uzyskuje osobowość prawną z chwilą jej wpisu do właściwego rejestru, chyba że przepisy szczególne stanowią inaczej.

§ 2. Rodzaje rejestrów oraz ich organizację i sposób prowadzenia regulują odrębne przepisy.

1. Powstanie osoby prawnej stanowi zdarzenie prawne będące konsekwencją podjętej czynności prawnej. Komentowany przepis, uzależniając uzyskanie osobowości prawnej od wpisu do rejestru, wyraża zasadę jego **konstytutywności** (chyba że przepisy szczególne stanowią inaczej, niektóre osoby prawne powstają bowiem z mocy ustawy, bez konieczności uzyskania wpisu do rejestru – np. uczelnie publiczne zgodnie z dyspozycją

⁶⁰¹ Zob. więcej Ł. Gasiński, *Granice swobody kształtowania treści statutu spółki akcyjnej*, Warszawa 2014, s. 136–216; M. Romanowski, *Czy uchwała zgromadzenia udziałowców spółki kapitałowej sprzeczna z normą dyspozytywną jest sprzeczna z prawem?*, PPH 2011/4, s. 27–32; M. Saczywko, *Sprzeczność uchwały rady nadzorczej z umową albo statutem spółki kapitałowej*, PPH 2014/12, s. 49–53.

⁶⁰² Por. B. Ziemanin, *Glosa do uchwały SN z 20.04.1999 r., III CZP 4/99*, OSP 1999/11, s. 196.

art. 35 ust. 1 Prawa o szkolnictwie wyższym)⁶⁰³. Konstytutywność wpisu należy odróżnić od jego deklaratoryjności (potwierdzenia istniejącego stanu prawnego), która dotyczy np. składu organów osób prawnych. W przypadku wpisów objętych skutkiem deklaratoryjnym ich brak zgodności z aktualnym stanem prawnym powoduje skutki określone w art. 15 i 17 ustawy o KRS. Domniemywa się bowiem, że wpisy zawarte w rejestrze są prawdziwe (art. 17 ust. 1 ustawy o KRS), a nikt nie może zasłonić się nieznajomością ogłoszonego wpisu (art. 15 ust. 1 ustawy o KRS)⁶⁰⁴.

2. Podstawowym, choć nie wyłącznym rejestrem w rozumieniu art. 37 § 2 funkcjonującym w obrocie prawnym jest Krajowy Rejestr Sądowy prowadzony przez sądy rejonowe. W skład KRS wchodzi rejestr przedsiębiorców, którego zakres podmiotowy określa art. 36 ustawy o KRS. Wpis w nim zobligowane są uzyskać m.in. spółki prawa handlowego, spółdzielnie, towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych czy instytucje gospodarki budżetowej. Kolejnym rejestrem wchodzący w skład KRS jest rejestr stowarzyszeń, innych organizacji społecznych i zawodowych, fundacji oraz samodzielnych publicznych zakładów opieki zdrowotnej (art. 49 ust. 1 ustawy o KRS). Krajowy Rejestr Sądowy jest jawny i obejmuje podmioty, na które przepisy ustaw nakładają obowiązek uzyskania wpisu do tego rejestru. Każda zainteresowana osoba ma prawo zarówno do dostępu do danych zawartych w rejestrze, jak i do otrzymania poświadczonych odpisów, wyciągów, zaświadczeń i informacji (w tym elektronicznie). Zadanie to realizowane jest przez Centralną Informację Krajowego Rejestru Sądowego, która prowadzi zbiór informacji. Centralna Informacja wydaje odpisy, wyciągi i zaświadczenia oraz udziela informacji z rejestru, które mają moc dokumentów urzędowych, jeżeli zostały wydane w postaci papierowej lub elektronicznej. Jak już wspomniano, wpis danych do KRS ma w zależności od rodzaju sprawy charakter konstytutywny lub deklaratoryjny. Oznacza to, że w zależności od charakteru wpisu tworzy on lub potwierdza stan prawny dotyczący danego podmiotu podlegającego wpisowi. Podstawowymi cechami Rejestru są zupełność, aktualność, jawność oraz prawdziwość⁶⁰⁵.
3. Oprócz Krajowego Rejestru Sądowego w obrocie prawnym funkcjonują m.in. utworzony na podstawie art. 30 ustawy z 17.05.1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania⁶⁰⁶ **rejestr kościołów i związków wyznaniowych** prowadzony przez ministra właściwego do spraw wyznań religijnych, mniejszości narodowych i etnicznych, **rejestr uczelni niepublicznych i związków tych uczelni** (art. 37 ust. 1 Prawa o szkolnictwie wyższym) **rejestr funduszy inwestycyjnych** (art. 16 ust. 1 u.f.i.) czy **ewidencja partii politycznych** (art. 11 ust. 1 u.p.p.).

Art. 38. [Reprezentacja]

Osoba prawna działa przez swoje organy w sposób przewidziany w ustawie i w opartym na niej statucie.

1. Komentowany przepis dokonuje normatywnego połączenia działania osoby fizycznej z działaniem osoby prawnej, pod warunkiem powołania osoby fizycznej w skład organu osoby prawnej. Połączenie to może być rozumiane w dwóch aspektach. Pierwszy, szerszy aspekt charakterystyczny dla relacji dotyczących Skarbu Państwa polega na braku wyróżniania w strukturze Skarbu Państwa organu oraz na wskazaniu osób, których zachowanie będzie uważane za działanie tej osoby prawnej (np. kierowników jednostek). Drugi, węższy aspekt dotyczy sytuacji, w której organ jest elementem konstrukcyjnym osoby prawnej, a konkretne osoby fizyczne zostają do niego powołane w sposób określony przez prawo i wewnętrzne uregulowania (statut, umowę)⁶⁰⁷.
2. Konstrukcja organu osoby prawnej jest określana zarówno przez przepisy powszechnie obowiązującego prawa, jak i akty o charakterze wewnętrznym (statut, umowę, regulamin). Należy w tym miejscu zaznaczyć, że przepisy prawa regulujące funkcjonowanie i kształt osób prawnych jasno precyzują, jakie organy muszą

⁶⁰³ Por. P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 37, nb 2. Zob. też J. P. Naworski, *Wpis do rejestru sądowego jako przesłanka nabycia osobowości prawnej*, „Glosa” 2000/5, s. 8–17.

⁶⁰⁴ Por. wyrok SN z 12.02.2014 r., IV CSK 361/13, LEX nr 1436180.

⁶⁰⁵ Zob. więcej D. Wajda, *Wpisy w Krajowym Rejestrze Sądowym wywołujące skutek deklaratoryjny*, PPH 2019/1, s. 21–26.

⁶⁰⁶ Dz.U. z 2017 r. poz. 1153.

⁶⁰⁷ J. Frąckowiak [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1144–1145.

funkcjonować w ramach danej osoby prawnej, dając czasami wybór w zakresie pewnych elementów konstrukcyjnych osoby prawnej, np. odnośnie do organu nadzoru w spółce z ograniczoną odpowiedzialnością (art. 213 k.s.h.)⁶⁰⁸.

Wpływ na ukształtowanie stosunków wewnątrz organów osoby prawnej ma liczba zasiadających w nich osób, która w szczególności w kontekście organów reprezentujących osoby prawne może determinować zasady ich reprezentacji – jednoosobowo, łącznie czy w sposób mieszany – w zależności od wartości przedmiotu czynności prawnej. Niejednokrotnie dla skuteczności dokonania czynności prawnej przez organ reprezentujący osobę prawną potrzebna będzie zgoda innego organu, np. zgoda zgromadzenia wspólników w spółce z ograniczoną odpowiedzialnością na zbycie przedsiębiorstwa (art. 228 pkt 3 k.s.h.). Tym samym działanie w braku takiej zgody może, w zależności od okoliczności sprawy, powodować odpowiedzialność odszkodowawczą (por. art. 17 § 3 k.s.h.), a nawet nieważność czynności prawnej dokonanej z pominięciem zgody uprawnionego organu (por. art. 17 § 1 k.s.h.)⁶⁰⁹. W orzecznictwie rysuje się również pewien spór w przedmiocie dopuszczalności stosowania do organów osób prawnych w drodze analogii art. 108 k.c., który uniemożliwia pełnomocnikowi poza pewnymi przypadkami bycie drugą stroną czynności prawnej⁶¹⁰.

3. Ustawodawca kompleksowo precyzuje katalog organów funkcjonujących w osobach prawnych, ograniczając tym samym swobodę w ich kreowaniu (**zasada numerus clausus organów osób prawnych**). Pewnym wyjątkiem od tej zasady jest przewidziana w prawie spółdzielczym możliwość istnienia w spółdzielni innych oprócz określonych w ustawie – Prawo spółdzielcze organów określonych w statucie, jednak pod warunkiem że w ich skład wchodzi wyłącznie członkowie spółdzielni (art. 35 § 3 pr. spółdz.). Organami osób prawnych przewidzianymi w ustawach regulujących ich funkcjonowanie (por. komentarz do art. 33) są m.in. zarząd, rada nadzorcza, komisja rewizyjna, walne zgromadzenie, zgromadzenie wspólników czy też rada dyrektorów (w odniesieniu do prostej spółki akcyjnej).
4. Reprezentowanie osoby prawnej przez jej organy w myśl dominującej w polskiej doktrynie **teorii organów** polega na przypisaniu oświadczeniom członka organu osoby prawnej przymiotu oświadczeń samej osoby prawnej⁶¹¹. Tym samym osoba prawna jest obowiązana do naprawienia szkody wyrządzonej z winy jej organu (art. 416 k.c.). Członkiem organu jest tzw. **piastun osoby prawnej**, którym co do zasady jest osoba fizyczna (por. jednak art. 4 ust. 2 u.f.i.). Reprezentacja osoby prawnej dla swej skuteczności wymaga spełnienia czterech przesłanek – istnienia osoby prawnej na dzień złożenia oświadczenia, ujawnienia działania w charakterze organu osoby prawnej, skutecznego powołania i podjęcia czynności w zakresie przyznanych kompetencji⁶¹². Reprezentowanie należy jednak odróżnić od prowadzenia spraw osoby prawnej, które dotyczy stosunków wewnętrznych⁶¹³.

Art. 39. [Rzekomy organ osoby prawnej]

§ 1. Jeżeli zawierający umowę jako organ osoby prawnej nie ma umocowania albo przekroczy jego zakres, ważność umowy zależy od jej potwierdzenia przez osobę prawną, w której imieniu umowa została zawarta.

§ 2. Druga strona może wyznaczyć osobie prawnej, w której imieniu umowa została zawarta, odpowiedni termin do potwierdzenia umowy; staje się wolna po bezskutecznym upływie wyznaczonego terminu.

⁶⁰⁸ Zob. więcej A. Opalski, *Pojęcie organu osoby prawnej*, PiP 2009/1, s. 18–31.

⁶⁰⁹ W zakresie wymogu dodatkowej zgody na dokonanie czynności prawnej zob. więcej J. Frąckowiak [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1154–1156. Por. K. Olszak, *Niedopuszczalność zastąpienia orzeczeniem sądowym uchwały wspólników spółki z ograniczoną odpowiedzialnością wyrażającej zgodę na zbycie nieruchomości*, „Palestra” 2017/7–8, s. 114–126.

⁶¹⁰ Za dopuszczalnością stosowania zob. postanowienie SN z 29.01.2016 r., II CSK 231/14, LEX 2009501; wyrok SN z 2.07.2015 r., IV CSK 573/14, LEX 1778865; przeciwko zob. wyrok SN z 24.07.2009 r., II CSK 41/09, LEX 519933.

⁶¹¹ S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 373; P. Widerski, *Status prawny członków organów osób prawnych po nowelizacji kodeksu cywilnego z 09.11.2018 r.*, PiP 2020/7, s. 108–125. Zob. także A. Zbiegień-Turzańska, *Skutki działania fałszywego piastuna spółki kapitałowej i spółdzielni*, PS 2019/9, s. 67–76.

⁶¹² Tak P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 37, nb 4.

⁶¹³ Por. K. Kopaczyńska-Pieczniak, *(Nie)zależność reprezentacji od prowadzenia spraw w handlowych spółkach osobowych*, PPH 2019/9, s. 9–17. Zob. także R. Rykowski, *Dopuszczalność prowadzenia spraw spółki przez osobę trzecią*, PPH 2012/3, s. 34–39.

§ 3. W braku potwierdzenia ten, kto zawarł umowę jako organ osoby prawnej, obowiązany jest do zwrotu tego, co otrzymał od drugiej strony w wykonaniu umowy, oraz do naprawienia szkody, którą druga strona poniosła przez to, że zawarła umowę nie wiedząc o braku umocowania lub o przekroczeniu jego zakresu.

§ 4. Jednostronna czynność prawna dokonana przez działającego jako organ osoby prawnej bez umocowania albo z przekroczeniem jego zakresu jest nieważna. Jednakże gdy ten, komu zostało złożone oświadczenie woli w imieniu osoby prawnej, zgodził się na działanie bez umocowania, stosuje się odpowiednio przepisy o zawarciu umowy bez umocowania.

§ 5. Przepis § 3 stosuje się odpowiednio w przypadku, gdy czynność prawna została dokonana w imieniu osoby prawnej, która nie istnieje.

1. Komentowany przepis uzależnia ważność umów zawartych przez organ osoby prawnej działający bez umocowania lub z przekroczeniem zakresu umocowania od ich potwierdzenia⁶¹⁴. W okresie do momentu potwierdzenia umowy lub upływu terminu, który druga strona wyznaczyła na podjęcie tego działania, skuteczność tak zawartej umowy jest zawieszona (*negotium claudicans*)⁶¹⁵. Skutkiem braku potwierdzenia lub przekroczenia terminu do jego dokonania jest określony w § 3 komentowanego przepisu obowiązek zwrotu tego, co podmiot działający bez odpowiedniego umocowania lub z jego przekroczeniem otrzymał od drugiej strony w wykonaniu umowy, oraz do naprawienia szkody na zasadach tzw. **ujemnego interesu umownego**. Podstawą do dochodzenia zwrotu korzyści są przepisy o bezpodstawnym wzbogaceniu (art. 405 k.c.)⁶¹⁶.
2. Przepisy Kodeksu spółek handlowych przewidują szczególne względem komentowanych zasady konwalicacji czynności prawnych (por. art. 6 ust. 7 u.z.z.m.p.)⁶¹⁷. Ich istotą jest wprowadzenie sankcji nieważności czynności prawnej dokonanej bez wymaganej uchwały wspólników, walnego zgromadzenia bądź rady nadzorczej, o ile zgody takiej wymaga ustawa (art. 17 § 1 k.s.h.). Zgoda może być wyrażona nie tylko przed złożeniem oświadczenia przez spółkę, lecz także następnie, nie później jednak niż w terminie 2 miesięcy od dnia złożenia oświadczenia przez spółkę ze skutkiem *ex tunc*. Przepis różnicuje przy tym skutek działania organu reprezentującego spółkę w zależności od tego, czy wymóg uzyskania zgody na dokonanie określonej czynności prawnej wynika z ustawy, czy tylko z umowy (statutu), stanowiąc w drugim omawianym przypadku jedynie o odpowiedzialności odszkodowawczej zarządu, bez przesądzania o wadliwości dokonanej czynności prawnej.
3. Dyspozycja art. 39 § 4 k.c. przewiduje z kolei odmienny od bezskuteczności zawieszony skutek prawny w zakresie jednostronnych oświadczeń woli złożonych przez organ osoby prawnej bez umocowania albo z jego przekroczeniem. Takie oświadczenia są dotknięte sankcją **nieważności**, przy tym zastrzeżeniu, że gdy ten, komu zostało złożone oświadczenie woli w imieniu osoby prawnej, zgodził się na działanie bez umocowania, stosuje się odpowiednio przepisy o zawarciu umowy bez umocowania.

Art. 40. [Odpowiedzialność za zobowiązania]

§ 1. Skarb Państwa nie ponosi odpowiedzialności za zobowiązania państwowych osób prawnych, chyba że przepis odrębny stanowi inaczej. Państwowe osoby prawne nie ponoszą odpowiedzialności za zobowiązania Skarbu Państwa.

§ 2. W razie nieodpłatnego przejęcia, na podstawie obowiązujących ustaw, określonego składnika mienia od państwowej osoby prawnej na rzecz Skarbu Państwa, ten ostatni odpowiada solidarnie z osobą prawną za zobowiązania powstałe w okresie, gdy składnik stanowił własność danej osoby prawnej, do wysokości wartości tego składnika ustalonej według stanu z chwili przejęcia, a według cen z chwili zapłaty.

⁶¹⁴ Por. W. Wyrzykowski, *Wpływ nowelizacji art. 39 k.c. na zasady reprezentowania spółki kapitałowej w umowach pomiędzy spółką a jej członkiem zarządu*, PUG 2020/1, s. 23–28.

⁶¹⁵ P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 39, nb 27.

⁶¹⁶ P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 39, nb 15.

⁶¹⁷ M. Baszczyk, *Reprezentacja spółki z o.o. w umowie z członkiem zarządu – kilka uwag na tle art. 210 § 1 k.s.h.*, PPH 2020/3, s. 45–50; M. Borkowski, *Skutki działania fałszywego piastuna organu osoby prawnej na tle regulacji rejestrowych*, PPH 2019/1, s. 33–38; J. Mucha-Kujawa, *Teoretycznoprawne aspekty przedstawicielstwa organizacyjnego jako paradygmatycznego sposobu reprezentowania osoby prawnej*, St. Prawn. 2017/3, s. 149–170; A. Zbiegień-Turzańska, *Skutki działania fałszywego piastuna...*, s. 67–76.

§ 3. Przepisy § 1 i 2 stosuje się odpowiednio do odpowiedzialności jednostek samorządu terytorialnego i samorządowych osób prawnych.

1. Komentowany przepis wyłącza solidarną odpowiedzialność Skarbu Państwa i państwowych osób prawnych, a także w drodze odpowiedniego stosowania jednostek samorządu terytorialnego i samorządowych osób prawnych. Termin „państwowa osoba prawna” zdefiniowany został w ustawie o zasadach zarządzania mieniem państwowym (art. 3 ust. 1 pkt 1 u.z.z.m.p.). Co do zasady jest to jednostka organizacyjna posiadająca osobowość prawną, utworzona przez organ administracji rządowej (w drodze ustawy lub na podstawie ustawy lub w wykonaniu ustawy), w celu realizacji zadań publicznych. Jednostka ta posiada specyficzną konstrukcję przyznającą Skarbowi Państwa wyłączne uprawnienia w zakresie jej kontroli (w tym zmiany statutu) i praw majątkowych (udziału w nadwyżce bilansowej i prawa do majątku). Państwową osobą prawną jest także jednostka organizacyjna niespełniająca przesłanek, o których mowa powyżej, jeżeli ustawa tak stanowi, oraz spółka, której akcjonariuszami są wyłącznie Skarb Państwa lub inne państwowe osoby prawne (art. 3 ust. 3 u.z.z.m.p.). Ustawodawca określa również katalog jednostek organizacyjnych, którym przyznaje status państwowej osoby prawnej (art. 3 ust. 1 pkt 2–33 u.z.z.m.p.). Spośród określonych w przywołanym wyżej artykule jednostek wymienić można chociażby Polską Agencję Rozwoju Przedsiębiorczości, Polski Instytut Sztuki Filmowej czy Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa.
2. Wyłączenie solidarnej odpowiedzialności Skarbu Państwa i państwowych osób prawnych koresponduje z funkcjonującą w polskim prawie zasadą płatności w jednej kasie, która oznacza, że dłużnik nie może potrącić wierzytelności względem Skarbu Państwa reprezentowanego przez wybraną przez dłużnika jednostkę organizacyjną, która przysługuje mu w stosunku do innych państwowych jednostek organizacyjnych (por. komentarz do art. 34). Wyjątek od tej reguły stanowi jednak możliwość solidarnego ponoszenia odpowiedzialności przez te podmioty w wypadku, w którym Skarb Państwa nieodpłatnie przejmie składnik mienia od państwowej osoby prawnej. Odpowiedzialność solidarna w omawianym przypadku jest jednak **ograniczona czasowo** – do zobowiązań powstałych, gdy składnik stanowił własność danej osoby prawnej, **oraz kwotowo** – do wysokości wartości składnika według stanu z chwili przejścia i cen z chwili zapłaty (*pro viribus patrimonii*).

Art. 41. [Siedziba]

Jeżeli ustawa lub oparty na niej statut nie stanowi inaczej, siedzibą osoby prawnej jest miejscowość, w której ma siedzibę jej organ zarządzający.

1. Siedzibą osoby prawnej jest co do zasady miejscowość określana w jej **statucie** (przykładowo por. art. 157 § 1 pkt 1 k.s.h. w odniesieniu do spółki z ograniczoną odpowiedzialnością oraz art. 304 § 1 pkt 1 k.s.h. w odniesieniu do spółki akcyjnej) lub **ustawie** (przykładowo art. 3 ust. 2 ustawy z 21.07.2006 r. o nadzorze nad rynkiem finansowym⁶¹⁸ ustanawia siedzibę Urzędu Komisji Nadzoru Finansowego w Warszawie), na podstawie którego powstaje osoba prawna. W braku odmiennych postanowień, zgodnie z dyspozycją art. 41 k.c., siedzibą osoby prawnej jest **miejscowość, w której siedzibę ma jej organ zarządzający**. W orzecnictwie przyjmuje się również, że siedzibą wspólnoty mieszkaniowej jest miejscowość, w której położona jest nieruchomość wspólna⁶¹⁹.
2. Określenie siedziby jest istotne ze względu na ustalenie m.in. miejsca spełnienia świadczenia (zgodnie z art. 454 § 1 k.c. gdy miejsce to nie jest oznaczone ani nie wynika z właściwości zobowiązania, świadczenie powinno być spełnione w miejscu, gdzie w chwili powstania zobowiązania dłużnik miał siedzibę, z wyjątkiem świadczenia pieniężnego, które powinno być spełnione w miejscu zamieszkania lub w siedzibie wierzyciela), właściwości miejscowej sądu (zgodnie z art. 30 k.p.c. powództwo przeciwko osobie prawnej lub innemu podmiotowi niebędącemu osobą fizyczną wytacza się według miejsca ich siedziby) czy też miejsca odbywania zgromadzeń spółników spółek kapitałowych, które powinny co do zasady odbyć się w siedzibie spółki, jeżeli umowa lub statut spółki nie wskazuje innego miejsca na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (art. 234 i 403 k.s.h.). Każda osoba prawna ma zatem jedną siedzibę, a jej zmiana wymaga

⁶¹⁸ Dz.U. z 2020 r. poz. 2059 ze zm.

⁶¹⁹ Por. postanowienie SA w Katowicach z 28.02.2012 r., I ACz 1128/11, LEX nr 1162604.

odpowiednio zmiany statutu, ustawy lub siedziby organu zarządzającego. Przepisy dotyczące siedziby stosuje się odpowiednio do niepełnych osób prawnych (por. komentarz do art. 33¹ § 1). Należy w tym miejscu odróżnić siedzibę od jej adresu, który mieścić się powinien w miejscowości, w której osoba prawna ma siedzibę. Osoba prawna dla skutecznego posługiwania się **adresem siedziby** powinna mieć do niego tytuł prawny (własność, najem, dzierżawa, użytkowanie, użyczenie).

Art. 42. [Kurator osoby prawnej]

§ 1. Jeżeli osoba prawna nie może być reprezentowana lub prowadzić swoich spraw ze względu na brak organu albo brak w składzie organu uprawnionego do jej reprezentowania, sąd ustanawia dla niej kuratora. Kurator podlega nadzorowi sądu, który go ustanowił.

§ 2. Do czasu powołania albo uzupełnienia składu organu, o którym mowa w § 1, albo ustanowienia likwidatora kurator reprezentuje osobę prawną oraz prowadzi jej sprawy w granicach określonych w zaświadczeniu sądu.

§ 3. Kurator niezwłocznie podejmuje czynności zmierzające do powołania albo uzupełnienia składu organu osoby prawnej uprawnionego do jej reprezentowania, a w razie potrzeby do jej likwidacji.

§ 4. Pod rygorem nieważności kurator jest obowiązany uzyskać zezwolenie sądu rejestrowego na:

- 1) nabycie i zbycie przedsiębiorstwa lub jego zorganizowanej części oraz na dokonanie czynności prawnej, na podstawie której następuje oddanie przedsiębiorstwa lub jego zorganizowanej części do czasowego korzystania;
- 2) nabycie i zbycie oraz obciążanie nieruchomości, użytkowania wieczystego lub udziału w nieruchomości.

1. Komentowany przepis odnosi się do sytuacji, w której reprezentacja osoby prawnej lub prowadzenie jej spraw nie są możliwe (por. komentarz do art. 38). Taki stan powstaje w przypadku braku uprawnionego organu osoby prawnej (np. zgodnie z art. 201 § 1 k.s.h. zarządu spółki z ograniczoną odpowiedzialnością) albo braku w składzie takiego organu, **o ile brak ten zgodnie z przepisami ustawy lub statutu osoby prawnej uniemożliwia reprezentację lub prowadzenia jej spraw**. Taki stan rzeczy może godzić w interesy zarówno samej osoby prawnej, jak i jej wierzycieli. Z tego względu ustawodawca przewidział możliwość sądowego ustanowienia kuratora. W tym miejscu należy zaznaczyć, że ustanowienie kuratora jest **możliwe również na innej podstawie prawnej niż wskazana w komentowanym przepisie** (por. art. 69 k.p.c., art. 253 § 2 k.s.h.).

2. **Nadrzędnym zadaniem kuratora jest doprowadzenie do powołania lub uzupełnienia odpowiedniego organu osoby prawnej** (art. 42 § 3 k.c.) w celu przywrócenia zdolności do prawidłowego działania⁶²⁰. Do tego czasu kurator reprezentuje osobę prawną (przedstawicielstwo) oraz prowadzi jej sprawy w zakresie określonym zaświadczeniem sądu (art. 42 § 2 k.c. w powiązaniu z art. 604 k.p.c.) z ograniczeniami polegającymi na konieczności uzyskania uprzedniego zezwolenia sądu rejestrowego na dokonanie czynności określonych w art. 42 § 4 pkt 1 i 2 k.c. pod rygorem nieważności⁶²¹. Jeżeli kurator stwierdzi, że nie da się ustanowić organów dla osoby prawnej i zachodzą przesłanki wszczęcia postępowania likwidacyjnego (w którego efekcie nastąpi ustanie bytu prawnego osoby prawnej), zadaniem kuratora będzie podjęcie czynności w celu ustanowienia likwidatora dla osoby prawnej (por. komentarz do art. 42¹)⁶²². Z momentem powołania kuratora wygasa prokura, a samemu kuratorowi nie przysługuje uprawnienie do jego powołania (art. 109⁷ § 3¹ k.c.)⁶²³.

⁶²⁰ Por. Ł. Węgrzynowski, *Orzecznictwo Sądu Najwyższego w sprawach cywilnych dotyczących Kodeksu spółek handlowych w 2012 r. – przegląd i analiza*, cz. 1, PS 2014/1, s. 86–113.

⁶²¹ Por. wyrok SA w Warszawie z 2.06.2015 r., I ACa 1549/14, LEX nr 1929551. Zob. też postanowienie SN z 23.11.2012 r., IV CSK 150/12, LEX nr 1284763.

⁶²² Postanowienie SN z 23.11.2012 r., IV CSK 150/12, LEX nr 1284763.

⁶²³ Zob. więcej A. Jagielska-Burduk, K. Mularski, *Kurator osoby prawnej. Próba wykładni art. 42 k.c.*, „Rejent” 2010/6, s. 66–93.

3. Braki w reprezentacji osoby prawnej mają również doniosłe skutki w odniesieniu do toczących się postępowań sądowych⁶²⁴. Wszelkie postępowania inne niż doprowadzające do powołania lub uzupełnienia organu w celu przywrócenia jego zdolności do reprezentacji i prowadzenia spraw osoby prawnej powinny być zawieszone do czasu ustanowienia kuratora (por. jednak art. 69 k.p.c.)⁶²⁵. Wzmianka o powołaniu i odwołaniu kuratora podlega wpisowi do Krajowego Rejestru Sądowego w stosunku do podmiotów podlegających wpisowi do tego rejestru (art. 43 ustawy o KRS).

Art. 42¹. [Okres, na jaki ustanawia się kuratora osoby prawnej; wniosek kuratora o rozwiązanie osoby prawnej]

§ 1. Kuratora ustanawia się na okres nieprzekraczający roku. W szczególnie uzasadnionych przypadkach można przedłużać ustanowienie kuratora na czas oznaczony, jeżeli czynności kuratora, o których mowa w art. 42 § 3, nie mogły zostać zakończone przed upływem okresu, na który został ustanowiony.

§ 2. Jeżeli czynności podjęte przez kuratora nie doprowadziły do powołania lub uzupełnienia składu organu osoby prawnej uprawnionego do jej reprezentowania albo jej likwidacji, występuje on niezwłocznie z wnioskiem do sądu rejestrowego o rozwiązanie osoby prawnej. Nie narusza to uprawnień kuratora do wystąpienia z żądaniem rozwiązania osoby prawnej na podstawie odrębnych przepisów.

Kurator ustanowiony może być na czas oznaczony, co do zasady na okres nie dłuższy niż rok. Jedynie w przypadku, w którym czynności kuratora zmierzające do powołania organu osoby prawnej, uzupełnienia jej składu bądź likwidacji nie mogły zostać zakończone przed upływem okresu, na który kurator został ustanowiony, możliwe jest przedłużenie okresu jego ustanowienia⁶²⁶. Takie założenie ustawodawcy koresponduje z nadrzędnym celem, dla którego sąd ustanawia kuratora, tj. przywróceniem możliwości działania osoby prawnej zarówno w sferze zewnętrznej (reprezentacja), jak i wewnętrznej (prowadzenie spraw) lub ustanowieniem jej likwidatorów. Gdy ten cel nie może zostać zrealizowany, kurator bez zbędnej zwłoki występuje do sądu o rozwiązanie osoby prawnej, które, o ile przepisy tak stanowią, zostanie poprzedzone postępowaniem likwidacyjnym. Umocowanie kuratora do wystąpienia o rozwiązanie osoby prawnej znacząco ułatwia uporządkowanie problemów tzw. porzuconych spółek, których właściciele stracili nimi zainteresowanie⁶²⁷. Występowanie w obrocie prawnym podmiotów bez odpowiednich organów, a także bez szans na ich powołanie w przyszłości, godzi bowiem w pewność obrotu prawnego.

Art. 43. [Ochrona dóbr osobistych osób prawnych]

Przepisy o ochronie dóbr osobistych osób fizycznych stosuje się odpowiednio do osób prawnych.

Osobom prawnym, a także z uwagi na dyspozycję art. 33¹ niepełnym osobom prawnym przysługują dobra osobiste, których ochrona odbywa się na zasadach analogicznych do ochrony dóbr osobistych osób fizycznych, przy zastrzeżeniu, że katalog chronionych dóbr osób fizycznych nie jest taki sam jak katalog dóbr osobistych osób prawnych (por. komentarz do art. 23 i n.)⁶²⁸. Katalog przysługujących osobom prawnym dóbr osobistych należy uznać za otwarty, zatem powinien być on określany dla każdego typu osoby prawnej *ad casu*, w szczególności przy uwzględnieniu celu jej powołania⁶²⁹. Uznanie, czy mamy do czynienia z dobrem osobistym, zależy od wielu czynników; pojęcie to należy odnosić do określonego poziomu rozwoju technologicznego i cywilizacyjnego⁶³⁰. Co więcej, w literaturze podnosi się, że możliwe jest również domaganie się przez osobę prawną ochrony dobra osobistego nieprzysługującego osobie fizycznej, niestypi-

⁶²⁴ Por. uchwała SN z 5.12.2014 r., III CZP 101/14, OSNC 2015/10, poz. 116.

⁶²⁵ Z. Miczek, *Zakres procesowego umocowania kuratora ustanowionego w trybie art. 42 k.c.*, PPH 2017/1, s. 26–30.

⁶²⁶ Zob. więcej A. Ludwicyńska [w:] *Prawo restrukturyzacyjne i upadłościowe*, red. A. Machowska, Warszawa 2021, rozdział 8.2 *Kurator dla osoby prawnej pozbawionej organów*.

⁶²⁷ Por. wyrok SA w Warszawie z 2.06.2015 r., I ACa 1549/14, LEX nr 1929551.

⁶²⁸ P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 43, nb 1. Zob. więcej *Dobra osobiste i ich ochrona*, red. M. Romańska, Warszawa 2020, *passim*.

⁶²⁹ M. Pazdan [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2020 art. 43, nb 1. Por. wyrok SN z 5.04.2013 r., III CSK 198/12, OSNC 2013/12, poz. 141.

⁶³⁰ Uchwała SN (7) z 16.07.1993 r., I PZP 28/93, OSNC 1994/1, poz. 2.

zowanego dotychczas w ustawie i orzecznictwie⁶³¹. Przykładowo dobrami osobistymi są wizerunek czy dobre imię osoby prawnej, lecz już nie wolność prowadzenia działalności gospodarczej⁶³². Wolność prowadzenia działalności gospodarczej należy jednak odróżnić od **wolności działania w zakresie działania fundacji i stowarzyszeń, która posiada przymiot dobra osobistego**⁶³³. Możliwość stypizowania wolności działania stowarzyszenia jako wyodrębnionego dobra osobistego znajduje uzasadnienie w przepisach Konstytucji RP (art. 12, 58 ust. 1) i ratyfikowanych konwencjach międzynarodowych (art. 11 ust. 1 EKPC czy art. 22 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych⁶³⁴).

DZIAŁ III

Przedsiębiorcy i ich oznaczenia

Art. 43¹. [Przedsiębiorca]

Przedsiębiorcą jest osoba fizyczna, osoba prawna i jednostka organizacyjna, o której mowa w art. 33¹ § 1, prowadząca we własnym imieniu działalność gospodarczą lub zawodową.

1. Przepis art. 43¹ definiuje przedsiębiorcę jako dowolny podmiot prawa cywilnego (**kryterium podmiotowe**), o ile jednocześnie wykazuje on cechy powszechnie uznawane za charakterystyczne dla przedsiębiorcy (**kryterium funkcjonalne**)⁶³⁵. Przedsiębiorcą może być alternatywnie osoba fizyczna, osoba prawna albo jednostka organizacyjna niebędąca osobą prawną, której ustawa przyznaje zdolność prawną (art. 33¹ § 1). Jest to zatem ujęcie bardzo szerokie, otwierające możliwość kwalifikowania jako przedsiębiorców osób z różnych grup podmiotowych, pod warunkiem że prowadzą one we własnym imieniu działalność gospodarczą lub zawodową. Komentowany przepis jest zgodny z konstytucyjną zasadą wolności gospodarczej (zob. art. 20, 22 i 64 Konstytucji RP) oraz konstytucyjną zasadą wolności wyboru i wykonywania zawodu (zob. art. 65 ust. 1 Konstytucji RP).
2. Osoby fizyczne chcące zarejestrować działalność gospodarczą podlegają obowiązkowi wpisu do ewidencji działalności gospodarczej – elektroniczny rejestr przedsiębiorców jest prowadzony w postaci Centralnej Ewidencji Działalności Gospodarczej (CEIDG)⁶³⁶. Osoby takie mogą mieć pełną zdolność do czynności prawnych⁶³⁷, mogą także cechować się ograniczoną zdolnością do czynności prawnych lub nawet jej brakiem.
3. Osobami prawnymi, które mogą prowadzić działalność gospodarczą, są typowo kapitałowe spółki prawa handlowego (spółki z ograniczoną odpowiedzialnością, spółki akcyjne), banki, towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych i towarzystwa reasekuracji wzajemnej, spółdzielnie, przedsiębiorstwa państwowe. Podmioty takie podlegają obowiązkowi wpisu do rejestru przedsiębiorców Krajowego Rejestru Sądowego⁶³⁸. Oprócz takich podmiotów działalność gospodarczą mogą prowadzić (i w tym zakresie być uznawane za przedsiębiorców) stowarzyszenia, inne organizacje społeczne i zawodowe oraz fundacje⁶³⁹, przy czym w odniesieniu do nich działalność gospodarcza nie jest głównym celem istnienia, a jej prowadzenie i rozmiar są określane

⁶³¹ Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2008, s. 175.

⁶³² Por. wyrok SN z 5.04.2013 r., III CSK 198/12, OSNC 2013/12, poz. 141.

⁶³³ Por. wyrok SN z 24.03.2011 r., I CSK 372/10, LEX nr 927833.

⁶³⁴ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19.12.1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167 ze zm.)

⁶³⁵ Por. J. Szwaja, A. Kubiak-Cyruł, *Przedsiębiorcy i ich oznaczenia* [w:] S. Sołtysiński, A. Szajkowski, A. Szumański, J. Szwaja, *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, t. 5, *Pozakodeksowe prawo handlowe*, Warszawa 2015, s. 11, 13; P. Pinior [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Habdas, M. Fras, 2018, s. 304–310, 332.

⁶³⁶ Por. art. 2 ust. 2 pkt 1 ustawy o CEIDG.

⁶³⁷ Tak, bez wyjątków, wyrok SA w Warszawie z 22.04.2009 r., VI ACA 1083/08, „Apelacja. Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Warszawie” 2009/4, poz. 38, który podkreślił, że przedsiębiorcą może być tylko osoba fizyczna posiadająca pełną zdolność do czynności prawnych jako cechę niezbędną do prowadzenia działalności gospodarczej we własnym imieniu, organizowania lub świadczenia usług o charakterze użyteczności publicznej czy wykonywania zawodu we własnym imieniu i na własny rachunek.

⁶³⁸ Por. art. 1 ust. 2 pkt 1 ustawy o KRS.

⁶³⁹ Por. art. 1 ust. 2 pkt 2 ustawy o KRS.

nieautonomicznie, ponieważ taka działalność ma służyć realizacji głównych celów, dla których powołano dany podmiot (np. w przypadku stowarzyszenia dochód z działalności gospodarczej ma służyć realizacji celów statutowych i nie może być przeznaczony do podziału między jego członków⁶⁴⁰, a fundacja może prowadzić działalność gospodarczą tylko w rozmiarach służących realizacji jej celów⁶⁴¹).

4. Jednostki organizacyjne niebędące osobami prawnymi, którym ustawa przyznaje zdolność prawną (art. 33¹ § 1)⁶⁴², mogące prowadzić działalność gospodarczą stanowią spółki osobowe (spółka jawna, spółka partnerska, spółka komandytowa, spółka komandytowo-akcyjna)⁶⁴³. Takie podmioty podlegają również obowiązkowi wpisu do rejestru przedsiębiorców Krajowego Rejestru Sądowego.
5. **Za przedsiębiorcę nie jest uważana wspólnota mieszkaniowa.** Mimo że jest ona zaliczana do tzw. ustawowych osób prawnych, a zatem jest wyposażona w zdolność prawną, uważa się, że zakres jej zdolności prawnej jest w ustawie o własności lokali ograniczony. Wspólnota mieszkaniowa jest bowiem rozumiana jako określenie techniczno-prawne ogółu właścicieli lokali, oznaczające wszystkich właścicieli lokali w budynku lub budynkach znajdujących się na określonej nieruchomości. W związku z tym zdolność prawna wspólnoty mieszkaniowej sprowadza się do nabywania praw i obowiązków związanych wyłącznie z zarządem nieruchomości wspólną (art. 1 ust. 1 i art. 22 u.w.l.). Znajduje to potwierdzenie w art. 17 u.w.l., który reguluje odpowiedzialność wspólnoty oraz właścicieli lokali wyłącznie za zobowiązania dotyczące nieruchomości wspólnej. Inne zobowiązania nie mogą powstać, ponieważ wykraczałyby poza ustawowo określony zakres zdolności prawnej wspólnoty. Przede wszystkim z tego względu nie ma podstaw do traktowania wspólnoty mieszkaniowej jako przedsiębiorcy w rozumieniu art. 43¹ k.c.⁶⁴⁴
6. Przedsiębiorcą nie jest także spółka cywilna. Nie ma ona zdolności prawnej, nie stanowi zatem odrębnego podmiotu stosunków prawnych. **Spółka cywilna jest jedynie wielostronnym stosunkiem zobowiązaniowym łączącym wspólników**⁶⁴⁵. To właśnie oni mają podmiotowość prawną, co potwierdza art. 4 ust. 2 pr. przed., stanowiąc, iż przedsiębiorcami są wspólnicy spółki cywilnej w zakresie wykonywanej przez nich działalności gospodarczej. Skoro przedsiębiorcą nie jest spółka cywilna, lecz jej wspólnicy, nie jest dopuszczalne objęcie jednym wpisem wszystkich wspólników spółki cywilnej – każdy z nich musi samodzielnie wykonać obowiązek wpisu do ewidencji działalności gospodarczej (CEiDG)⁶⁴⁶.
7. Kwestię podejmowania działalności gospodarczej oraz zasad wpisów do właściwych rejestrów regulują przepisy odrębne, w szczególności ustawa z 6.03.2018 r. – Prawo przedsiębiorców oraz ustawa z 20.08.1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym, a także właściwe przepisy regulujące zasady tworzenia dla danego typu podmiotu prawa cywilnego (np. Kodeks spółek handlowych). Zasadniczo działalność gospodarczą można

⁶⁴⁰ Por. art. 34 pr. stow.

⁶⁴¹ Por. art. 5 ust. 5 ustawy z 6.04.1984 r. o fundacjach (Dz.U. z 2020 r. poz. 2167).

⁶⁴² W orzecznictwie nadaje się im miano „osób ustawowych” – por. uzasadnienie wyroku SN z 26.06.2015 r., I CSK 312/14, LEX nr 1747547. Sąd Najwyższy podkreśla przy tym, że „osoba fizyczna także jest konstrukcją prawną, a przymiotniki «fizyczna i prawna» nie mają określonej treści informacyjnej, ale służą konwencjonalnemu odróżnieniu osoby, której substratem jest człowiek, od osoby, która jest jednostką organizacyjną. Skoro zaś do osoby ustawowej należy odpowiednio stosować przepisy o osobach prawnych, czyli są to osoby, których reżim prawny jest podobny, użycie na ich określenie dwóch terminów różniących się zakresowo, ale bliskoznacznych (osoba prawna, osoba ustawowa), dobrze podkreśla tę bliskość, a jednocześnie pozwala na wyraźne odróżnienie tych osób”.

⁶⁴³ Por. jednak uchwała SN (7) z 21.12.2007 r., III CZP 65/07, OSNC 2008/7–8, poz. 69, w której Sąd Najwyższy stwierdził, że w przeciwieństwie do spółek handlowych (zarówno kapitałowych, jak i osobowych) wspólnoty mieszkaniowe nie prowadzą działalności gospodarczej (nie prowadzą przedsiębiorstwa), a przepisy ustawy o własności lokali pozwalają przyjąć, iż „zdolność prawna wspólnoty mieszkaniowej została ograniczona do praw i obowiązków związanych z zarządzaniem (administrowaniem) nieruchomością wspólną”. W wyroku SN z 26.06.2015 r., I CSK 312/14, LEX nr 1747547, Sąd Najwyższy wyraził wątpliwość co do uznania specjalnej, ograniczonej zdolności prawnej wspólnoty mieszkaniowej wobec usunięcia art. 36 k.c. i podkreślił, że „przepisy ustawy o odrębnej własności lokali, z których wywodzi się ograniczenie zdolności prawnej wspólnoty mieszkaniowej, można (...) rozumieć jako określenie przedmiotu jej działalności, który wyznacza przede wszystkim dozwolony zakres działania zarządu wspólnoty, a nie ogranicza jej zdolność prawną”. Bliżej na ten temat zob. m.in. A. Sikorska-Lewandowska, *Zakres zdolności prawnej wspólnoty mieszkaniowej*, PS 2019/6, s. 47–62.

⁶⁴⁴ Por. uchwała SN z 24.11.2006 r., III CZP 97/06, LEX nr 198919.

⁶⁴⁵ Por. J. Lic, *Spółka cywilna. Problematyka podmiotowości prawnej*, Warszawa 2013, s. 583 i n. Por. też wyrok SN z 28.10.2003 r., I CK 201/02, LEX nr 151608.

⁶⁴⁶ Por. wyrok WSA we Wrocławiu z 8.07.2009 r., III SA/Wr 53/09, LEX nr 556643.

podjąć w dniu złożenia wniosku o wpis do Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej albo po dokonaniu wpisu do rejestru przedsiębiorców Krajowego Rejestru Sądowego, chyba że przepisy szczególne stanowią inaczej. Należy podkreślić, że w świetle art. 43¹ k.c. obowiązek wpisu do rejestru co do zasady nie ma istotnego znaczenia dla uznania danego podmiotu za przedsiębiorcę na gruncie prawa cywilnego. **Nabycie statusu przedsiębiorcy zależy bowiem generalnie od podjęcia i wykonywania działalności gospodarczej lub zawodowej we własnym imieniu, a wpis do rejestru jest jedynie formalnym wymogiem,** wynikającym przede wszystkim z prawa publicznego, związanym z legalizacją działalności gospodarczej⁶⁴⁷. Wyjątki w tym zakresie dotyczą podmiotów, które uzyskują podmiotowość prawną z chwilą wpisu do właściwego rejestru, np. spółek osobowych uregulowanych w prawie handlowym.

8. Oprócz definicji przedsiębiorcy zawartej w art. 43¹ w wielu przepisach kodeksowych znajdują się opisowe określenia podmiotów prowadzących działalność gospodarczą. Określenia takie odwołują się najczęściej do prowadzenia działalności gospodarczej lub działania w zakresie przedsiębiorstwa (np. art. 355 § 2, art. 429, 449¹, 583 § 1, art. 709¹, 758 § 1, art. 765, 774, 794 § 1, art. 805 § 1, art. 846 § 1). Takie podmioty należy uznawać za przedsiębiorców w rozumieniu art. 43¹ i w związku z tym stosować do nich normy prawne właściwe dla tej kategorii uczestników obrotu prawnego.
9. **Odrębne definicje przedsiębiorcy mogą przewidywać także szczególne przepisy pozakodeksowe** – por. np. art. 3 ust. 1 pkt 3 p.w.p. (przedsiębiorcą jest osoba prowadząca w celach zarobkowych działalność wytwórczą, budowlaną, handlową lub usługową, tj. działalność gospodarczą); art. 2 u.z.n.k. (przedsiębiorcami są osoby fizyczne, osoby prawne oraz jednostki organizacyjne niemające osobowości prawnej, które prowadząc, chociażby ubocznie, działalność zarobkową lub zawodową, uczestniczą w działalności gospodarczej); art. 2 pkt 1 u.p.n.p.r. (przedsiębiorcy definiowani są jako osoby fizyczne, osoby prawne oraz jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej, które prowadzą działalność gospodarczą lub zawodową, nawet jeżeli działalność ta nie ma charakteru zorganizowanego i ciągłego, a także osoby działające w ich imieniu lub na ich rzecz). Definicje takie pozostają w różnej relacji treściowej do definicji przyjętej w art. 43¹ k.c.
10. **Pojęcie przedsiębiorcy jest odrębnie zdefiniowane także w prawie gospodarczym publicznym.** Podstawowym aktem prawnym w tej dziedzinie jest wchodząca w skład pakietu ustaw tworzących tzw. konstytucję biznesu ustawa z 6.03.2018 r. – Prawo przedsiębiorców. Zgodnie z art. 4 ust. 1 pr. przed. przedsiębiorcą jest osoba fizyczna, osoba prawna lub jednostka organizacyjna niebędąca osobą prawną, której odrębna ustawa przyznaje zdolność prawną, wykonująca działalność gospodarczą. Działalnością gospodarczą jest zorganizowana działalność zarobkowa, wykonywana we własnym imieniu i w sposób ciągły (art. 3 pr. przed.). Za przedsiębiorców uznano także wspólników spółki cywilnej w zakresie wykonywanej przez nich działalności gospodarczej (art. 4 ust. 2 pr. przed.).
11. Kryterium funkcjonalne definicji przedsiębiorcy sprowadza się do wymogu prowadzenia działalności gospodarczej lub zawodowej we własnym imieniu. Wobec braku odrębnej definicji działalności gospodarczej w Kodeksie cywilnym należy sięgnąć do przepisów prawa publicznego regulujących prowadzenie działalności gospodarczej. Zgodnie z art. 3 pr. przed. **działalnością gospodarczą jest zorganizowana działalność zarobkowa, wykonywana we własnym imieniu oraz w sposób ciągły**⁶⁴⁸. Działalność gospodarcza musi mieć **charakter zarobkowy**, tj. nakierowany na osiągnięcie zysku⁶⁴⁹. Powinna także być **prowadzona w sposób zorganizowany i ciągły**, a zatem stanowić pewien ciąg uporządkowanych i ujętych w określone ramy organizacyjne działań, a nie tylko pojedyncze czynności wykonywane dorywczo. Przedsiębiorcą jest podmiot wykonujący czynności powtarzalne w taki sposób, że tworzą one pewną całość, a nie stanowią oderwanego świadczenia czy też świadczeń określonych rzeczy lub usług⁶⁵⁰. Najczęstszy przypadek, w którym jest

⁶⁴⁷ Por. J. Szwaja, A. Kubiak-Cyruł, *Przedsiębiorcy i ich oznaczenia...*, s. 14.

⁶⁴⁸ Por. P. Pinior [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Habdas, M. Fras, 2018, s. 304–310.

⁶⁴⁹ Por. uchwała SN (7) z 18.06.1991 r., III CZP 40/91, OSNC 1992/2, poz. 17.

⁶⁵⁰ Por. postanowienie SA w Szczecinie z 7.08.2006 r., I ACz 441/06, LEX nr 279953; wyrok SA w Łodzi z 20.07.2015 r., III AUa 1339/14, LEX nr 1785296.

prowadzona tak rozumiana działalność gospodarcza, stanowi prowadzenie przedsiębiorstwa w znaczeniu przedmiotowym (art. 55¹ k.c.). Z kolei **działalność zawodowa** oznacza wykonywanie tzw. wolnych zawodów oraz wykonywanie innej działalności zawodowej we własnym imieniu i na własny rachunek, tj. zatrudnienia zarobkowego we własnym imieniu i na własny rachunek⁶⁵¹. Działalność gospodarcza lub zawodowa musi być wykonywana przez podmiot pretendujący do miana przedsiębiorcy **we własnym imieniu**. Oznacza to bezpośrednią kształtowanie swojej sytuacji prawnej przez przedsiębiorcę wskutek podejmowania określonych czynności prawnych. Działanie we własnym imieniu jest rezultatem tego, że dany podmiot prawa jest wyposażony w zdolność do działania, które wywołuje skutki prawne w postaci nabywania praw i zaciągania obowiązków w wyniku jego własnych działań⁶⁵². Z działalnością we własnym imieniu jest związana osobista odpowiedzialność za własne zobowiązania powstała w ramach działalności gospodarczej⁶⁵³. Działanie przedsiębiorcy we własnym imieniu oznacza zazwyczaj działanie także na własny rachunek, choć działalność gospodarcza nie wyklucza działania podejmującego ją podmiotu na cudzy rachunek, np. w przypadku działalności agentów (art. 758 § 1 k.c.) czy komisantów (art. 765 k.c.).

Art. 43². [Firma]

§ 1. Przedsiębiorca działa pod firmą.

§ 2. Firmę ujawnia się we właściwym rejestrze, chyba że przepisy odrębne stanowią inaczej.

1. Firma to oznaczenie, którego głównym celem jest **indywidualizacja danego przedsiębiorcy w obrocie**. Przedsiębiorca może prowadzić przedsiębiorstwo, które rozumiane jest jako zorganizowany zespół składników niematerialnych i materialnych przeznaczony do prowadzenia działalności gospodarczej (art. 55¹). Firma nie stanowi jednak oznaczenia przedsiębiorstwa, lecz nazwę identyfikującą podmiot prowadzący we własnym imieniu działalność gospodarczą lub zawodową, tj. przedsiębiorcę⁶⁵⁴. Treść nazwy przedsiębiorstwa w znaczeniu przedmiotowym prowadzonego przez przedsiębiorcę może, lecz nie musi być tożsama z treścią nazwy zamieszczonej w firmie danego przedsiębiorcy⁶⁵⁵. W roli oznaczenia przedsiębiorstwa można też używać tylko charakterystycznego elementu firmy, jej skrótu czy nawet oznaczenia telegraficznego⁶⁵⁶.
2. W prawie cywilnym obowiązuje **zasada jedności firmy**, która oznacza, że przedsiębiorca może obrać tylko jedną firmę⁶⁵⁷. Zasada ta nie została wyrażona wprost w Kodeksie cywilnym ani innych regulacjach składających się na tzw. prawo firmowe (np. Kodeksie spółek handlowych). Jej obowiązywanie wynika jednak z wykładni całokształtu przepisów prawnych regulujących ochronę firmy. Omawiana zasada realizuje postulat bezpieczeństwa i pewności obrotu gospodarczego, umożliwiając jednoznaczną identyfikację przedsiębiorców. Przejawem realizacji zasady jedności firmy jest zakaz używania firmy innej niż firmą rejestrową⁶⁵⁸.
3. Firma może spełniać różne role. Podstawową funkcją firmy jest oznaczanie, identyfikacja, wyróżnianie przedsiębiorcy (**funkcja indywidualizująca**). Jest to **funkcja prawna** nadana firmie przez ustawodawcę. Funkcja indywidualizująca może być ujmowana w dwóch płaszczyznach: wertykalnej (**funkcja identyfikacyjna**) oraz horyzontalnej (**funkcja odróżniająca**). Omawiane oznaczenie pozwala po pierwsze identyfikować przedsiębiorcę w obrocie gospodarczym jako określony podmiot praw i obowiązków, a po drugie – umożliwia odróżnianie go od innych podmiotów (przedsiębiorców) na danym rynku. Obydwa aspekty funkcji indywidualizującej firmy są ze sobą ściśle powiązane⁶⁵⁹.

⁶⁵¹ Por. P. Piniór [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Habdas, M. Fras, 2018, s. 308, i powołana tam literatura.

⁶⁵² Por. A. Powalowski, *Wykonywanie działalności gospodarczej we własnym imieniu*, GSP 2016/36, s. 357–366, zwłaszcza s. 365.

⁶⁵³ Por. J. Szwaia, A. Kubiak-Cyruł, *Przedsiębiorcy i ich oznaczenia...*, s. 19.

⁶⁵⁴ Por. U. Promińska, *Firma przedsiębiorcy a oznaczenia przedsiębiorstwa* [w:] *Księga pamiątkowa z okazji 80-lecia rzecznictwa patentowego w Polsce*, Warszawa 2001, s. 151–162; J.J. Sitko, *Firma i jej ochrona*, Warszawa 2009, s. 30 oraz 36 i n.

⁶⁵⁵ Por. wyrok WSA we Wrocławiu z 30.01.2015 r., III SA/Wr 687/14, LEX nr 1654607.

⁶⁵⁶ Por. wyrok SA w Krakowie z 3.07.2015 r., I ACa 539/15, LEX nr 1842397.

⁶⁵⁷ Por. J.J. Sitko, *Firma i jej ochrona...*, s. 153 i n.

⁶⁵⁸ Por. M. Kłapczyńska, *Firma i jej ochrona*, Warszawa 2004, s. 152–155.

⁶⁵⁹ Por. J.J. Sitko, *Firma i jej ochrona...*, s. 29–30.

4. Oprócz indywidualizacji przedsiębiorcy jako prawnej funkcji firmy oznaczenie to może także pełnić różne **funkcje gospodarcze: informacyjną, reklamową (promocyjną) oraz gwarancyjną (jakościową)**⁶⁶⁰. Wynikają one z podstawowej funkcji firmy i służą realizacji potrzeb rozwijającej się gospodarki rynkowej oraz wolnej konkurencji⁶⁶¹. Firma jest nośnikiem określonych informacji o cechach i walorach przedsiębiorcy oraz prowadzonej przez niego działalności⁶⁶². Funkcja reklamowa (promocyjna) i gwarancyjna (jakościowa, zapewniająca realizację oczekiwanego poziomu świadczeń) mają na celu pozyskanie i przyciągnięcie klientów, zachęcenie odbiorców do wyboru oferty przedsiębiorcy działającego pod daną firmą⁶⁶³.
5. **Firma jest dobrem niematerialnym zaliczanym do tzw. nazw handlowych**, które podlegają ochronie na mocy art. 8 Konwencji paryskiej o ochronie własności przemysłowej z 20.03.1883 r.⁶⁶⁴ Ochrona ta jest niezależna od tego, czy nazwa będąca firmą stanowi część znaku fabrycznego lub handlowego. Relacja między ochroną firmy a ochroną znaku towarowego może być wielopłaszczyznowa i zróżnicowana, zakresy desygnatów obydwu nazw mogą się krzyżować⁶⁶⁵. Jedną z kategorii znaków towarowych są tzw. znaki firmowe, czyli zawierające w swej treści firmę. Oznaczenia takie mogą pełnić rolę identyfikującą zarówno przedsiębiorcę, jak i towar czy usługę, w związku z którymi są używane. W znakach zaliczanych do oznaczeń czysto towarowych lub usługowych mogą z kolei występować także – jako jeden z elementów – nazwy stanowiące firmy, zwłaszcza jej rdzeń. Są one wówczas dodatkową wskazówką identyfikującą pochodzenie określonego towaru lub usługi od danego przedsiębiorcy. Należy jednak mieć na względzie, że z uwagi na odmienne funkcje firma nie może być utożsamiana ze znakiem towarowym. Prawo do firmy nie skutkuje nieograniczonym prawem posługiwania się daną nazwą w charakterze znaku towarowego⁶⁶⁶. Znak towarowy służy do odróżniania określonych towarów lub usług jako pochodzących z określonego przedsiębiorstwa, a firma indywidualizuje w obrocie prawnym przedsiębiorcę⁶⁶⁷. Firma może jednak wskazywać pośrednio na towary lub usługi, a znak towarowy, odróżniając towary lub usługi na podstawie ich pochodzenia, może informować pośrednio o przedsiębiorcy⁶⁶⁸. W porównaniu z firmą znaki towarowe w większym stopniu są nazwami wyróżniającymi, w których elementy opisowe nie mogą odgrywać istotnej roli. Ponadto firma jest tylko jedna, podczas gdy znaków towarowych w portfolio danego podmiotu może być więcej. Firma zazwyczaj ma też szerszy zasięg, gdy chodzi o sposób jej używania w obrocie, który niekoniecznie musi być ograniczony do konkretnych towarów czy usług⁶⁶⁹. W przypadku kolizji między firmą a znakiem towarowym zasięg roszczeń podmiotu uprawnionego do firmy wyznacza zakres terytorialny oraz przedmiotowy faktycznej działalności podmiotu używającego nazwy indywidualizującej przedsiębiorcę. „Tylko w tych granicach może dojść do kolizji pomiędzy identycznymi lub podobnymi: nazwą i znakiem towarowym. Jeżeli więc ze względu na odrębność zakresów działania uprawnionego do nazwy i uprawnionego z rejestracji znaku towarowego nie istnieje niebezpieczeństwo wprowadzenia ich klientów w błąd co do tożsamości przedsiębiorstw albo też np. uprawniony z późniejszego znaku towarowego nie wykorzystuje renomy związanej z wcześniejszą (identyczną lub podobną) nazwą przedsiębiorstwa, to trudno mówić o kolizji tych dwóch praw i w konsekwencji o naruszeniu wcześniejszego prawa do nazwy przez późniejszy znak towarowy”⁶⁷⁰. Powyższa uwaga dotyczy w równym stopniu przypadku kolizji między firmą a nazwą przedsiębiorstwa⁶⁷¹. Należy także zwrócić uwagę na różnicę pomiędzy pojęciem firmy a terminem

⁶⁶⁰ Por. m.in.: B. Gliniecki, *Funkcje firmy przedsiębiorcy*, PPH 2008/4, s. 24 i n.; J.J. Sitko, *Firma i jej ochrona...*, s. 29 i n.; wyrok SA w Katowicach z 29.04.2014 r., V ACa 924/13, LEX nr 1487606; wyrok SA w Katowicach z 31.08.2007 r., V ACa 427/07, LEX nr 519285.

⁶⁶¹ Por. J.J. Sitko, *Firma i jej ochrona...*, s. 29.

⁶⁶² Por. wyrok WSA w Warszawie z 2.10.2014 r., VI SA/Wa 2125/14, LEX nr 1565775.

⁶⁶³ Por. wyrok SA w Gdańsku z 3.04.2014 r., V ACa 105/14, LEX nr 1495982; wyrok SA w Katowicach z 23.04.2012 r., V ACa 126/12, LEX nr 1217700.

⁶⁶⁴ Tekst w wersji ustalonej przez Akt sztokholmski z 14.07.1967 r. (Dz.U. z 1975 r. Nr 9, poz. 51, zał.). Por. U. Promińska, *Firma przedsiębiorcy...*, s. 152; B. Sołtys, *Nazwy handlowe i ich ochrona w prawie polskim*, Kraków 2003, *passim*.

⁶⁶⁵ Por. wyrok WSA w Warszawie z 21.01.2008 r., VI SA/Wa 1615/07, LEX nr 463597. Por. też J.J. Sitko, *Firma i jej ochrona...*, s. 42 i n.

⁶⁶⁶ Por. wyrok WSA w Warszawie z 20.07.2007 r., VI SA/Wa 887/07, LEX nr 371977.

⁶⁶⁷ Por. wyrok WSA w Warszawie z 20.07.2007 r., VI SA/Wa 887/07, LEX nr 371977; wyrok WSA w Warszawie z 18.09.2006 r., VI SA/Wa 1085/06, LEX nr 247545.

⁶⁶⁸ Por. R. Skubisz, *Zasady prawa firmowego*, „Rejent” 1993/1, s. 12.

⁶⁶⁹ Por. wyrok WSA w Warszawie z 18.09.2006 r., VI SA/Wa 1085/06, LEX nr 247545.

⁶⁷⁰ Zob. wyrok WSA w Warszawie z 2.10.2014 r., VI SA/Wa 2125/14, LEX nr 1565775.

⁶⁷¹ Por. wyrok WSA w Warszawie z 8.04.2009 r., VI SA/Wa 2258/08, LEX nr 531536.

„oznaczenie przedsiębiorstwa” użytym w art. 5 u.z.n.k. Oznaczenie przedsiębiorstwa jest kategorią szerszą niż firma i może zawierać w sobie używanie firmy, lecz także innych inkorporowanych bezprawnie elementów: nazwy, godła, skrótu literowego lub innego charakterystycznego symbolu. Ponadto ochrona na podstawie art. 5 u.z.n.k. trwa nie od chwili rejestracji firmy, lecz od chwili pierwszego użycia danego oznaczenia w obrocie⁶⁷².

6. Z uwagi na niezbywalną naturę oznaczenia podmiotu służącego do jego identyfikacji w obrocie gospodarczym przyjmuje się, że firma ma charakter przede wszystkim niemajątkowy⁶⁷³. Niekiedy upatruje się w firmie wyłącznie cech majątkowych ze względu na dającą się określić wartość majątkową⁶⁷⁴. Coraz częściej jednak zwraca się uwagę na mieszany **osobisto-majątkowy charakter oznaczenia indywidualizującego przedsiębiorcę**⁶⁷⁵. Ten ostatni pogląd wydaje się najbardziej adekwatny, z uwagi na zarówno ścisły związek firmy z danym podmiotem (aspekt osobisty), jak i wartość firmy, jaką może ona przedstawiać w obrocie (aspekt majątkowy)⁶⁷⁶.
7. Firma jest chroniona za pomocą konstrukcji **prawa podmiotowego**. Prawo to ma **charakter bezwzględny (skuteczność erga omnes)**⁶⁷⁷. Takie ujęcie prowadzi do konieczności precyzyjnego uregulowania prawnego instytucji firmy. Wynika to z zasięgu prawa przysługującego każdemu przedsiębiorcy, które jest skuteczne wobec wszystkich innych podmiotów. Wyłączność prawa do firmy nie jest zupełna. Granice takiego prawa są wyznaczone przez zasięg terytorialny oraz przedmiotowy faktycznej działalności podmiotu używającego nazwy indywidualizującej przedsiębiorcę⁶⁷⁸.
8. Firma podlega ujawnieniu we właściwym rejestrze, chyba że przepisy odrębne stanowią inaczej. Wynika to z założenia, zgodnie z którym firma powinna być jawna, a informacja o niej dostępna innym uczestnikom obrotu oraz organom władzy publicznej. W ten sposób jest realizowana **zasada jawności (notyfikacji) firmy**⁶⁷⁹. Rejestr, w którym musi być ujawniona firma, zależy od rodzaju przedsiębiorcy. W przypadku osób fizycznych, w tym także wspólników spółek cywilnych, firmę rejestruje się w ewidencji działalności gospodarczej (por. art. 5 ust. 1 pkt 1 i 2 ustawy o CEIDG). W odniesieniu do przedsiębiorców podlegających obowiązkowi wpisu do rejestru przedsiębiorców prowadzonego przez Krajowy Rejestr Sądowy firma podlega ujawnieniu w tym rejestrze (por. art. 38 pkt 1 lit. a ustawy o KRS). Dotyczy to w szczególności następujących podmiotów: spółek handlowych osobowych (spółek jawnych, spółek partnerskich, spółek komandytowych, spółek komandytowo-akcyjnych), spółek handlowych kapitałowych (spółek z ograniczoną odpowiedzialnością, spółek akcyjnych), spółek europejskich, spółdzielni, spółdzielni europejskich, przedsiębiorstw państwowych, przedsiębiorców określonych w przepisach o zasadach prowadzenia na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej działalności gospodarczej przez zagraniczne osoby prawne i fizyczne (tzw. przedsiębiorstw zagranicznych), товариств ubezpieczeń wzajemnych, innych osób prawnych, jeżeli wykonują działalność gospodarczą.

⁶⁷² Por. U. Promińska, *Firma przedsiębiorcy...*, s. 160. Por. też. wyrok SA w Katowicach z 29.04.2014 r., V ACa 924/13, LEX nr 1487606.

⁶⁷³ Por. wyrok SA w Warszawie z 6.06.2014 r., I ACa 1460/13, LEX nr 1496136; wyrok NSA z 24.05.2007 r., II GSK 13/07, LEX nr 351037.

⁶⁷⁴ Por. wyrok NSA z 14.11.2018 r., II FSK 3253/16, LEX nr 2629289.

⁶⁷⁵ Por. wyrok SA w Krakowie z 25.02.2015 r., I ACa 1714/14, LEX nr 1711459; wyrok SA w Katowicach z 11.06.2012 r., V ACa 255/12, LEX nr 1258321; wyrok WSA w Warszawie z 2.10.2014 r., VI SA/Wa 2125/14, LEX nr 1565775.

⁶⁷⁶ Por. M. Poźniak-Niedzielska, *Nazwa osoby prawnej jako przedmiot ochrony prawa cywilnego* [w:] *Rozprawy z prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Witolda Czachórskiego*, red. J. Błęszyński, J. Rajski, Warszawa 1985, s. 296 i n.; R. Skubisz, *Zasady prawa firmowego...*, s. 12–13; P. Ślęzak, *Wybrane zagadnienia prawa do firmy*, Katowice 2011, s. 20–21; P. Piniór [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Hądas, M. Fras, 2018, s. 313.

⁶⁷⁷ Por. wyrok SN z 5.03.2010 r., IV CSK 371/09, LEX nr 811872; wyrok SA w Katowicach z 29.04.2014 r., V ACa 924/13, LEX nr 1487606; wyrok WSA w Warszawie z 4.11.2008 r., VI SA/Wa 1324/08, LEX nr 520239; wyrok SA w Katowicach z 31.08.2007 r., V ACa 427/07, LEX nr 519285; wyrok SA w Katowicach z 14.03.2006 r., I ACa 2057/05, LEX nr 196072. Por. też R. Skubisz, *Zasady prawa firmowego...*, s. 13.

⁶⁷⁸ Por. wyrok NSA z 17.09.2008 r., II GSK 406/08, LEX nr 489172; wyrok WSA w Warszawie z 8.04.2009 r., VI SA/Wa 2258/08, LEX nr 531536.

⁶⁷⁹ Por. J.J. Sitko, *Firma i jej ochrona...*, s. 157 i n.; P. Ślęzak, *Wybrane zagadnienia prawa do firmy...*, s. 35–36.

9. Sąd rejestrowy nie ma kompetencji do rozstrzygnięcia sporu, którego przedmiotem jest prawo do firmy. Po dokonaniu wpisu do rejestru taki sąd nie może podejmować czynności zmierzających do zmuszenia spółki do zaniechania dalszego używania określonej firmy, jeżeli jest ona używana zgodnie z jej brzmieniem wpisanym do rejestru⁶⁸⁰.

Art. 43³. [Czytelność firmy]

§ 1. Firma przedsiębiorcy powinna się odróżniać dostatecznie od firm innych przedsiębiorców prowadzących działalność na tym samym rynku.

§ 2. Firma nie może wprowadzać w błąd, w szczególności co do osoby przedsiębiorcy, przedmiotu działalności przedsiębiorcy, miejsca działalności, źródeł zaopatrzenia.

1. Firma powinna być oznaczeniem o charakterze słownym. Może składać się z jednego lub większej liczby znaków typograficznych tworzących wyrazy (ciągi znaków). Treść firmy może zawierać litery, cyfry, znaki specjalne lub ich kombinacje, za pomocą których przedsiębiorca wyróżni się dostatecznie od innych podmiotów działających na tym samym rynku.
2. W strukturze firmy można wyróżnić dwa podstawowe elementy: rdzeń (korpus) oraz dodatki. Rdzeniem firmy jest określenie indywidualizujące wprost przedsiębiorcę. Dodatki mają na celu uzupełnienie głównej części nazwy o inne elementy o charakterze obligatoryjnym (np. wskazanie formy organizacyjno-prawnej spółki handlowej) lub fakultatywnym, których użycie, jak również liczba pozostawione są zasadniczo uznaniu danego przedsiębiorcy. W charakterze dodatków dowolnych mogą występować – odmiennie od przypadku rdzenia firmy – nie tylko oznaczenia osobowe, lecz również rzeczowe, fantazyjne (symboliczne, abstrakcyjne) i mieszane (kombinowane). Dodatki takie pełnią zwłaszcza funkcję informacyjną i marketingową. Jeśli przepisy prawne przewidują obowiązek utworzenia tzw. firmy osobowej (jak np. w odniesieniu do osób fizycznych), firma taka nie może być utworzona wyłącznie z elementu, który ze swej natury powinien spełniać funkcję dodatku, w szczególności z oznaczenia fantazyjnego. Taka nazwa, odrywając się od osobowego substratu firmy, uniemożliwiałaby właściwą identyfikację przedsiębiorcy.
3. Dodatki osobowe określają bliżej przedsiębiorcę. Mogą one wskazywać na kwalifikacje zawodowe, zwłaszcza stopień naukowy („doktor”), tytuł naukowy („profesor”), tytuł zawodowy („adwokat”, „doradca podatkowy”, „lekarz stomatolog”, „pielęgniarka”, „technik budownictwa”), tytuł kwalifikacyjny („mistrz w zawodzie”), tytuł honorowy („profesor oświaty”). Za tego rodzaju dodatki można także uznać pseudonimy, określenia informujące o zależności wiekowej („junior”) albo oznaczenia uściślające związki rodzinne („syn”, „małżonkowie”, „bracia”⁶⁸¹).
4. Dodatki nieobowiązkowe mogą dotyczyć samego przedsiębiorcy („istnieje od 1923 r.”), przedmiotu działalności („kancelaria prawna”, „biuro rachunkowe”, „specjalistyczne gabinety medyczne”, „pracownia hydrotechniki i inżynierii środowiska”, „studio projektowe”, „projektowanie z zakresu ciepłownictwa”), jej zakresu i szczególnego przeznaczenia („kompleksowa opieka medyczna”, „dla Rodziny”) oraz zasięgu terytorialnego („europejska”). Takie elementy nazwy pełnią rolę oznaczeń rzeczowych.
5. W charakterze dodatków fantazyjnych mogą występować w szczególności nazwy własne: imiona, przydomki, pseudonimy, nazwy istot z zakresu wierzeń religijnych, mitologicznych i fantastycznych („Goliat”, „Herkules”), nazwy gwiazd, planet, konstelacji („Mars”, „Wenus”), oznaczenia geograficzne – nazwy kontynentów, oceanów, mórz, rzek, gór itp. („Europa”, „Pacyfik”, „Olimp”); nazwy pospolite wyróżnione swoistym zapisem graficznym („Eks-Pert”); nazwy pospolite lub zestawienia, których użycie ma charakter fantazyjny („As”, „Lancet”, „Forma”, „Mecenas”, „Promyk Nadziei”); wyrazy obce („Lex”, „Medicus”, „Attorney”,

⁶⁸⁰ Por. postanowienie SN z 26.10.1994 r., I CRN 119/94, OSNC 1995/1, poz. 22.

⁶⁸¹ Por. orzeczenie SN z 12.03.1936 r., C II 2564/35, OSN 1936/9, poz. 396, w którym stwierdzono, iż „oznaczenie firmy spółki jawnej, której współnikami są osoby tego samego nazwiska, wspólnym mianem «bracia», bez podania przynajmniej pierwszej litery imienia jednego lub kilku współników, nie indywidualizuje dostatecznie danej firmy”.

„Presto”); skrótkowce: literowe („MGJ”, „LHR”), głoskowe („Z.I.B.I.”), sylabowe („Gamed”, „Art. Dekor”, „Inż-Top”).

6. Wskazane wyżej kategorie dodatków mogą występować w firmie jednocześnie. Możemy więc wyróżnić dodatki osobowo-rzeczowo-fantazyjne (np. Bracia Leszczyńscy – Biuro Projektowe „Dom & Styl”), osobowo-rzeczowe (np. Lekarze Specjaliści – Gabinety Medyczne), osobowo-fantazyjne (np. „Tax” – S. Kulczycki i Syn – doradcy podatkowi), rzeczowo-fantazyjne (np. Kancelaria Prawna „Mecenas”).
7. Z uwagi na treść wyróżnia się firmy **osobowe, rzeczowe, fantazyjne (symboliczne) i mieszane**⁶⁸². Struktura firm osobowych jest oparta na osobowych oznaczeniach indywidualizujących. Dotyczy to imion i nazwisk osób fizycznych oraz nazw (firm) jednostek organizacyjnych (osób prawnych lub tzw. osób ustawowych). Firmy rzeczowe zawierają przede wszystkim oznaczenia odnoszące się do przedmiotu działalności przedsiębiorcy lub wskazujące na inne obiektywne właściwości. Firmy fantazyjne (symboliczne) jako wyróżniki zawierają w zasadzie dowolne słowa mające znaczenie leksykalne lub neologizmy, nieodnoszące się wprost do przedsiębiorców czy ich działalności (np. oznaczenie „Image”⁶⁸³). Firmy mieszane stanowią kombinację omówionych wyżej typów firm. Ze względu na złożoność struktury firmy można podzielić na **proste i złożone**. Firma prosta zawiera tylko niezbędne minimum elementów koniecznych do jej ukonstytuowania (np. imię i nazwisko w firmie osoby fizycznej), a firma złożona zawiera także dodatki fakultatywne. Firmy można również podzielić na **pierwotne i pochodne**, w zależności od tego, czy zostały obrane przez aktualnych przedsiębiorców, czy przez ich poprzedników prawnych⁶⁸⁴.
8. Firma przedsiębiorcy powinna się odróżniać dostatecznie od firm innych przedsiębiorców prowadzących działalność na tym samym rynku (**zasada wyłączności firmy**)⁶⁸⁵. Z treści prawa do firmy wynika zakaz podejmowania przez innych przedsiębiorców działań godzących w funkcję indywidualizującą firmy⁶⁸⁶. Wymóg odróżnialności danej firmy od firm już istniejących ma charakter kwalifikowany. Nie wystarczy jakakolwiek odmienność firmy z późniejszym pierwszeństwem od firm wcześniejszych, musi ona bowiem odróżniać się w stopniu dostatecznym. Oznaczenie wykazuje taką odmienność, jeśli biorąc pod uwagę punkt widzenia przeciętnej osoby (podmiotu obdarzonego przeciętną zdolnością postrzegania), nie zachodzi niebezpieczeństwo pomylenia nazw obydwu przedsiębiorców, przy czym oceny podobieństwa oznaczeń dokonuje się z uwzględnieniem firm w brzmieniu podlegającym rejestracji, a nie w kontekście sposobu ich używania w obrocie⁶⁸⁷.
9. Do naruszenia prawa do firmy może dojść wyłącznie wówczas, gdy przedsiębiorcy, których firmy nie różnią się dostatecznie, prowadzą działalność na tym samym rynku. Działanie na tym samym rynku geograficznym oraz asortymentowym przez przedsiębiorców wywołuje między nimi stosunek konkurencji⁶⁸⁸. Komentowany przepis nie wymaga przy tym wykazania identyczności asortymentu oraz obszaru działalności przedsiębiorców⁶⁸⁹. Ocena podobieństw i różnic w oznaczeniu firm powinna uwzględniać wszystkie elementy firmy⁶⁹⁰. W orzecznictwie wyrażono pogląd, że firmy, które mają taką samą nazwę, różnią się dostatecznie, jeżeli przy nazwie podana jest w każdej firmie branża⁶⁹¹. Należyta rozpoznawalność przedsiębiorcy identyfikowanego przez firmę zależy od jej cech inherentnych, w szczególności stopnia oryginalności, związłości, komunikatywności, a także od okoliczności zewnętrznych w stosunku do danej firmy – skali

⁶⁸² Por. P. Ślęzak, *Wybrane zagadnienia prawa do firmy...*, s. 24 i n.

⁶⁸³ Por. wyrok SA w Poznaniu z 30.06.2010 r., I ACa 501/10, LEX nr 756616.

⁶⁸⁴ Por. R. Skubisz, *Zasady prawa firmowego...*, s. 12.

⁶⁸⁵ Por. R. Skubisz, *Zasady prawa firmowego...*, s. 19; J.J. Sitko, *Firma i jej ochrona...*, s. 137 i n.; P. Ślęzak, *Wybrane zagadnienia prawa do firmy...*, s. 33–35. Por. też wyrok SA w Warszawie z 6.06.2014 r., I ACa 1460/13, LEX nr 1496136.

⁶⁸⁶ Por. wyrok SA w Warszawie z 6.06.2014 r., I ACa 1460/13, LEX nr 1496136.

⁶⁸⁷ Por. R. Skubisz, *Zasady prawa firmowego...*, s. 21–22.

⁶⁸⁸ Por. wyrok SN z 25.11.2008 r., II CSK 343/08, LEX nr 811837.

⁶⁸⁹ Por. wyrok SA we Wrocławiu z 27.09.2013 r., I ACa 951/13, LEX nr 1416535.

⁶⁹⁰ Por. wyrok SA w Katowicach z 12.05.2009 r., V ACa 26/09, LEX nr 519336.

⁶⁹¹ Por. orzeczenie SN z 31.01.1949 r., Wa.C. 253/48, LEX nr 2710537.

i intensywności działań reklamowych i promocyjnych przedsiębiorcy przyczyniających się do rozpowszechnienia firmy oraz warunków rynkowych, w jakich następuje jej używanie⁶⁹².

10. Sąd rejestrowy ma kompetencję do odmowy rejestracji nowej firmy w przypadku, gdy ustali istnienie podobieństwa jej brzmienia do firmy zarejestrowanej już w danym rejestrze⁶⁹³. Konsekwencją wyłączności firmy w ramach danego rynku jest **zasada pierwszeństwa firmy**, która odnosi się do kryterium czasu (*prior tempore, potior iure*). Rejestracja danej firmy wyłącza od rejestracji takie same lub nieodróżniające się dostatecznie oznaczenia zgłoszone do rejestru. Firma zgłoszona do rejestru wcześniej, ale jeszcze niezarejestrowana, wyłącza od rejestracji zbieżne późniejsze oznaczenia, pod warunkiem wpisania jej do rejestru⁶⁹⁴.
11. Firma nie może wprowadzać w błąd, w szczególności co do osoby przedsiębiorcy, przedmiotu działalności przedsiębiorcy, miejsca działalności, źródeł zaopatrzenia⁶⁹⁵. Tak ujęta **zasada prawdziwości firmy** odnosi się zarówno do korpusu firmy, jak i do dodatków (obligatoryjnych, fakultatywnych). Jest to najważniejsza zasada prawa firmowego. Obejmuje ona w szerokim rozumieniu **zasadę jasności firmy** oraz zasadę prawdziwości *sensu stricto*. Zasada jasności polega na przekazywaniu przez firmę minimum informacji określonego przez przepisy prawne. Zasada prawdziwości w ścisłym rozumieniu sprowadza się do zakazu przekazywania przez firmę informacji, które mogłyby wprowadzać w błąd osoby trzecie⁶⁹⁶. Za elementy wprowadzające w błąd można uznać dodatki przedmiotowe (np. „kancelaria adwokacka”, gdy przedsiębiorca nie posiada uprawnień do wykonywania zawodu adwokata, „bank”, gdy działalność nie jest prowadzona przez bank w rozumieniu ustawy – Prawo bankowe⁶⁹⁷), oznaczenia zakresu („centrum medyczne”, „mini-klinika” zamiast „gabinet laryngologiczny”), wskazania zasięgu terytorialnego (np. określenia „międzynarodowa”, „europejska” na oznaczenie przedsiębiorcy działającego tylko na rynku lokalnym). Elementami wprowadzającymi w błąd mogą być także dodatki wskazujące inny niż rzeczywisty typ formy organizacyjno-prawnej, w jakiej prowadzi działalność przedsiębiorca (np. „spółka komandytowa” zamiast „komandytowo-akcyjna”). Niedopuszczalne jest także stosowanie nieprawdziwych oznaczeń przedsiębiorcy (np. użycie nieprawdziwego nazwiska, zamieszczenie nieprawdziwego lub nieprzysługującego stopnia albo tytułu naukowego, wskazanie nieprawdziwego określenia uściślającego związek rodzinny itp.).
12. Dla ustalenia wprowadzającego w błąd charakteru elementu (dodatku) firmy nie jest konieczne wykazanie rzeczywistej konfuzji; wystarczy uprawdopodobnić taką hipotezę, dowieść możliwości zaistnienia pomyłki wśród aktualnej lub potencjalnej klienteli. Miarodajna w tym względzie będzie ocena obiektywna, uwzględniająca punkt widzenia przeciętnego odbiorcy w zwykłych warunkach obrotu gospodarczego.

Art. 43⁴. [Firma osoby fizycznej]

Firmą osoby fizycznej jest jej imię i nazwisko. Nie wyklucza to włączenia do firmy pseudonimu lub określeń wskazujących na przedmiot działalności przedsiębiorcy, miejsce jej prowadzenia oraz innych określeń dowolnie obranych.

1. Firmą osoby fizycznej jest jej imię i nazwisko. Ten typ firmy należy do tzw. firm osobowych tworzonych na bazie spersonalizowanych oznaczeń indywidualizujących przedsiębiorców⁶⁹⁸. **Imię i nazwisko należą do obligatoryjnych elementów firmy osoby fizycznej – wspólnie składają się na jej rdzeń.** Muszą występować łącznie, w postaci pełnej (nie dopuszcza się stosowania skrótów i zdrobnień) i nie mogą być za-

⁶⁹² Por. B. Sołtys, *Nazwy handlowe i ich ochrona...*, s. 81.

⁶⁹³ Por. orzeczenie SN z 9.11.1934 r., C.I. 1054/34, LEX nr 2709662.

⁶⁹⁴ Por. R. Skubisz, *Zasady prawa firmowego...*, s. 21.

⁶⁹⁵ Por. orzeczenie SN z 23.11.1937 r., C.II. 1335/37, OSNC 1938/8, poz. 373.

⁶⁹⁶ Por. M. Jakubek, R. Skubisz [w:] *Zarys prawa spółek*, red. R. Skubisz, Lublin 1992, s. 26; R. Skubisz, *Zasady prawa firmowego...*, s. 13; J.J. Sitko, *Firma i jej ochrona...*, s. 132 i n.; por. P. Ślęzak, *Wybrane zagadnienia prawa do firmy...*, s. 28 i n.

⁶⁹⁷ Por. wyrok SA w Warszawie z 31.01.2017 r., I ACa 2148/15, LEX nr 2519439; wyrok SN z 25.03.1997 r., III KKN 11/97, OSNC 1997/9, poz. 126.

⁶⁹⁸ Por. J. Buchalska, *Nazwisko jako przedmiot ochrony w prawie polskim*, Warszawa 2015, s. 105 i n.

stąpione innymi oznaczeniami indywidualizującymi, np. pseudonimem⁶⁹⁹. W przypadku osób fizycznych poza imieniem i nazwiskiem przedsiębiorcy nie występuje więcej elementów obowiązkowych w konstrukcji firmy.

2. Nazwisko stanowi dobro osobiste człowieka (art. 23)⁷⁰⁰. Posługiwanie się nazwiskiem przez inną osobę nie narusza tego dobra, o ile dane nazwisko ma pełnić jedynie funkcję identyfikacyjną⁷⁰¹. „Kto ma prawo używania cudzego nazwiska we firmie swego przedsiębiorstwa nie może zabronić osobie noszącej to nazwisko umieszczenia tego nazwiska w jej firmie”⁷⁰².
3. Oprócz imienia i nazwiska przedsiębiorcy do firmy mogą być włączone oznaczenie przesłaniające (pseudonim), zdrobnienie nazwiska lub imienia, a także określenia o charakterze rzeczowym (wskazujące na przedmiot działalności przedsiębiorcy, miejsce jej prowadzenia) lub inne dowolnie obrane określenia. Dodatki dołączane do imienia i nazwiska mają służyć lepszej identyfikacji przedsiębiorcy posługującego się firmą. Wbrew literalnemu brzmieniu przepisu art. 43⁴ nie mogą być to dodatki ustalone całkowicie swobodnie, w szczególności nie jest dopuszczalne posługiwanie się dodatkami, które mogą wprowadzać w błąd (art. 43³ § 2)⁷⁰³.

Art. 43⁵. [Firma osoby prawnej]

§ 1. Firmą osoby prawnej jest jej nazwa.

§ 2. Firma zawiera określenie formy prawnej osoby prawnej, które może być podane w skrócie, a ponadto może wskazywać na przedmiot działalności, siedzibę tej osoby oraz inne określenia dowolnie obrane.

§ 3. Firma osoby prawnej może zawierać nazwisko lub pseudonim osoby fizycznej, jeżeli służy to ukazaniu związków tej osoby z powstaniem lub działalnością przedsiębiorcy. Umieszczenie w firmie nazwiska albo pseudonimu osoby fizycznej wymaga pisemnej zgody tej osoby, a w razie jej śmierci – zgody jej małżonka i dzieci.

§ 4. Przedsiębiorca może posługiwać się skrótem firmy. Przepis art. 43² § 2 stosuje się odpowiednio.

1. Firmą osoby prawnej jest jej nazwa jako określenie indywidualizujące jednostkę organizacyjną. **Obligatoryjnym dodatkiem w ramach firmy osoby prawnej jest określenie jej formy prawnej.** Może ono być wskazane w całości bądź w skrócie. Możliwe jest zamieszczanie w treści firmy także dodatków rzeczowych, fantazyjnych i mieszanych jako określeń ustalanych swobodnie przez danego przedsiębiorcę i służących jego lepszej identyfikacji. Podobnie jak ma to miejsce w przypadku firmy osoby fizycznej, dodatki dołączane do nazwy osoby prawnej nie powinny być ustalone całkowicie swobodnie, w szczególności nie jest dopuszczalne posługiwanie się dodatkami, które mogą wprowadzać w błąd (art. 43³ § 2).
2. Jeżeli z powstaniem lub działalnością osoby prawnej jest związana osoba fizyczna, firma osoby prawnej może zawierać nazwisko lub pseudonim tej osoby fizycznej w granicach uzasadnionych funkcjonalnie. Umieszczenie w firmie nazwiska albo pseudonimu osoby fizycznej wymaga pisemnej zgody tej osoby, a w razie jej śmierci – zgody jej małżonka i dzieci.
3. **Przedsiębiorca może posługiwać się skrótem firmy.** Taki skrót, podobnie jak całą firmę, co do zasady ujawnia się we właściwym rejestrze, co stanowi warunek posługiwania się skrótem w obrocie. Skrót służy zapewnieniu większej czytelności i łatwości komunikowania firmy, zwłaszcza w relacjach zewnętrznych przedsiębiorcy (z innymi przedsiębiorcami lub klientami). Skrót nie może być tworzony dowolnie, lecz powinien pozostawać zawsze w logicznym i uzasadnionym – z punktu widzenia obiektywnego obserwatora – związku z całą firmą. Przykładowo jeżeli współnikiem spółki jawnej jest inna spółka handlowa i jej firma

⁶⁹⁹ Por. P. Zaporowski, J. Mazurkiewicz, M. Zaporowska, Z. Zaporowska [w:] *Polskie prawo firmowe. Zagadnienia wybrane*, red. J. Mazurkiewicz, Wrocław 2016, s. 238 i n.

⁷⁰⁰ Por. J. Buchalska, *Nazwisko jako przedmiot ochrony...*, s. 63 i n.

⁷⁰¹ Por. wyrok SA w Krakowie z 30.06.2016 r., I ACa 1360/15, LEX nr 2108552.

⁷⁰² Zob. orzeczenie SN z 12.05.1932 r., Rw. 785/32, LEX nr 4387.

⁷⁰³ Por. wyrok NSA z 11.01.2007 r., II GSK 268/06, LEX nr 287961.

ma być zamieszczona w firmie spółki jawnej, to firma główna może być skrócona z poszanowaniem zasad ustalania i rejestracji firmy⁷⁰⁴.

Art. 43⁶. [Firma oddziału osoby prawnej]

Firma oddziału osoby prawnej zawiera pełną nazwę tej osoby oraz określenie „oddział” ze wskazaniem miejscowości, w której oddział ma siedzibę.

1. **Oddział to jednostka założona przez przedsiębiorcę w celu prowadzenia działalności w innej miejscowości niż jednostka główna.** Firma oddziału osoby prawnej w naturalny sposób jest podporządkowana nazwie głównej jednostki. Firma oddziałowa musi zawierać pełną nazwę tej osoby oraz określenie „oddział” ze wskazaniem miejscowości, w której oddział ma siedzibę. Obowiązek wprowadzenia dodatku oddziałowego stanowi przejaw zasady prawdziwości firmy, a zarazem jest w pewnym stopniu wyrazem złagodzenia rygorystyki zasady jedności firmy⁷⁰⁵. Omawiany rodzaj firmy pełni rolę odróżniającą poszczególne jednostki terytorialne osoby prawnej. Oddziały są ujawniane w rejestrze przedsiębiorców w ramach Krajowego Rejestru Sądowego, w którym zamieszcza się informację o danym oddziale ze wskazaniem jego siedziby i adresu (por. art. 38 pkt 1 lit. d ustawy z 20.08.1997 r. o KRS).
2. Oznaczenie oddziału powinno umożliwiać dostateczne odróżnienie firmy od firm innych przedsiębiorców prowadzących działalność na tym samym rynku⁷⁰⁶. Jeżeli firma zakładu głównego nie różni się dostatecznie od firmy działającej na tym samym rynku co oddział, firma oddziału musi być uzupełniona dodatkami, który zapewniłby taką odróżnialność i wyłączyłby ryzyko konfuzji. Jednocześnie należy mieć na uwadze, że wskutek wprowadzenia elementów dodatkowych nie może dojść do rozmycia związku firmy oddziałowej z firmą zakładu głównego, co stanowiłoby niedopuszczalne odstępstwo od zasady jedności firmy⁷⁰⁷.
3. Oddziały przedsiębiorców zazwyczaj są wyodrębnione w sposób organizacyjny, techniczny, osobowy i finansowy od jednostek głównych. Niemniej **oddział nie posiada samodzielnej podmiotowości (osobowości, zdolności) prawnej**. Stroną czynności prawnych lub procesowych związanych z działalnością określonego oddziału nie jest ten oddział, lecz sama osoba prawna, w ramach której oddział funkcjonuje⁷⁰⁸.
4. Prowadzenie działalności gospodarczej z wykorzystaniem oddziałów może także dotyczyć przedsiębiorców zagranicznych. W tym znaczeniu oddziały to przedstawicielstwa takich podmiotów w danym państwie innym niż państwo, w którym ma siedzibę główna jednostka organizacyjna przedsiębiorcy. Oddziały takie są tworzone na podstawie ustawy z 6.03.2018 r. o zasadach uczestnictwa przedsiębiorców zagranicznych i innych osób zagranicznych w obrocie gospodarczym na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej⁷⁰⁹. Przedsiębiorca zagraniczny może rozpocząć działalność w ramach oddziału po uzyskaniu wpisu oddziału do rejestru przedsiębiorców Krajowego Rejestru Sądowego (art. 17 ustawy z 6.03.2018 r. o zasadach uczestnictwa przedsiębiorców zagranicznych i innych osób zagranicznych w obrocie gospodarczym na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej⁷¹⁰). Pomimo pewnego wyodrębnienia wynikającego z posługiwania się szczególną firmą oraz samodzielnego wpisu do KRS (por. art. 36 pkt 14 i art. 38 pkt 14 ustawy o KRS) oddział przedsiębiorcy zagranicznego nie posiada zdolności prawnej ani zdolności sądowej⁷¹¹.
5. Przepisy dotyczące firmy oddziałowej osób prawnych można stosować na zasadzie analogii do oddziałów przedsiębiorców będących osobami fizycznymi. Dodatkowe stałe miejsca wykonywania działalności gospodarczej, w których działa przedsiębiorca (oddziały, filie), powinny być zgłoszone do CEIDG.

⁷⁰⁴ Por. uchwała SN z 2.08.1994 r., III CZP 95/94, OSNC 1995/1, poz. 10.

⁷⁰⁵ Por. R. Skubisz, *Zasady prawa firmowego...*, s. 27.

⁷⁰⁶ Por. wyrok SN z 7.10.2008 r., III CSK 192/08, LEX nr 467695.

⁷⁰⁷ Por. R. Skubisz, *Zasady prawa firmowego...*, s. 27.

⁷⁰⁸ Por. wyrok SN z 11.10.2013 r., I CSK 769/12, LEX nr 1532958.

⁷⁰⁹ Dz.U. z 2021 r. poz. 994 ze zm.

⁷¹⁰ Dz.U. z 2021 r. poz. 1994 ze zm.

⁷¹¹ Por. postanowienie SN z 8.03.2017 r., IV CSK 304/16, LEX nr 2298307; postanowienie SN z 9.07.2015 r., I CSK 669/14, LEX nr 1790974.

Art. 43⁷. [Zmiana firmy]

Zmiana firmy wymaga ujawnienia w rejestrze. W razie przekształcenia osoby prawnej można zachować jej dotychczasową firmę z wyjątkiem określenia wskazującego formę prawną osoby prawnej, jeżeli uległa ona zmianie. To samo dotyczy przekształcenia spółki osobowej.

1. Zmiana firmy może mieć różne podłoże i cel. Może wiązać się ze zmianami w zakresie struktury osobowej przedsiębiorcy, zmianami w obrębie przedmiotu, terytorium, formy organizacyjno-prawnej prowadzonej działalności itp. **Zmiana firmy może obejmować rdzeń (korpus) firmy lub jej elementy dodatkowe, zarówno te obligatoryjne, jak i fakultatywne.** Podczas dokonywania zmiany firmy przedsiębiorca musi zachowywać wszystkie reguły prawa firmowego, w szczególności zasadę wyłączności oraz prawdziwości firmy.
2. **W niektórych przypadkach zmiana firmy jest fakultatywna, w innych obligatoryjna.** Do obowiązkowej modyfikacji firmy można zaliczyć przypadki: przekształcenia formy organizacyjno-prawnej przedsiębiorcy, zmiany imienia lub nazwiska przedsiębiorcy ujawnionego w firmie, utraty członkostwa przez wspólnika, którego nazwisko było umieszczone w firmie, przy braku zgody osób uprawnionych na dalsze używanie tego nazwiska (art. 43⁸), obowiązku zmiany firmy przewidzianego przez przepisy prawa lub nałożonego przez sąd.
3. Zmiana firmy wymaga ujawnienia w rejestrze. W razie przekształcenia osoby prawnej można zachować jej dotychczasową firmę z wyjątkiem określenia wskazującego formę prawną osoby prawnej, jeżeli uległa ona zmianie. Obligatoryjny dodatek odnoszący się do formy organizacyjno-prawnej prowadzonej działalności wynika z właściwych przepisów, zgodnie z którymi działa dany przedsiębiorca.
4. Powyższe zasady dotyczą także przekształcenia spółki osobowej. W takim przypadku należy mieć na uwadze wymóg osobowego charakteru oznaczenia przedsiębiorcy wynikający z odrębnych przepisów (Kodeksu spółek handlowych). Firmy spółek osobowych powinny zawierać nazwiska lub firmy (nazwy) wszystkich wspólników albo nazwisko lub firmę (nazwę) jednego bądź kilku wspólników, w tym wspólników określonego typu (partnerów, komplementariuszy), zależnie od typu spółki (por. art. 24 § 1, art. 90 § 1, art. 104 § 1, art. 127 § 1 k.s.h.).

Art. 43⁸. [Kontynuacja firmy]

§ 1. W przypadku utraty członkostwa przez wspólnika, którego nazwisko było umieszczone w firmie, spółka może zachować w swej firmie nazwisko byłego wspólnika tylko za wyrażoną na piśmie jego zgodą, a w razie jego śmierci – za zgodą jego małżonka i dzieci.

§ 2. Przepis § 1 stosuje się odpowiednio w wypadku kontynuowania działalności gospodarczej osoby fizycznej przez inną osobę fizyczną będącą jej następcą prawnym.

§ 3. Kto nabywa przedsiębiorstwo, może je nadal prowadzić pod dotychczasową nazwą. Powinien jednak umieścić dodatek wskazujący firmę lub nazwisko nabywcy, chyba że strony postanowiły inaczej.

1. Komentowany przepis reguluje sytuację skutków utraty członkostwa przez wspólnika, którego nazwisko było umieszczone w firmie, dla brzmienia firmy spółki. Przepis ten odnosi się zwłaszcza do spółek osobowych, których firmy muszą zawierać nazwiska wszystkich lub niektórych wspólników, a przynajmniej nazwisko jednego ze wspólników (art. 24 § 1, art. 90 § 1, art. 104 § 1, art. 127 § 1 k.s.h.). Tego typu spółka jest bowiem szczególnie zainteresowana utrzymaniem firmy w dotychczasowym brzmieniu, obejmującym nazwisko wspólnika tracącego członkostwo⁷¹². Może to być doniosłe z uwagi na pozyskaną w toku działalności wspólników renomę i klientelę⁷¹³.
2. Wydaje się, że **przepis art. 43⁸ § 1 może być *lege non distinguente* stosowany także do innych typów spółek niż spółki osobowe, o ile firma danej spółki kapitałowej zawiera jako element fakultatywny nazwisko**

⁷¹² Por. wyrok SA w Katowicach z 8.04.2014 r., V ACa 825/13, LEX nr 1458909.

⁷¹³ Por. R. Skubisz, *Zasady prawa firmowego...*, s. 23–25.

wspólnika w celu podkreślenia szczególnej więzi łączącej go z tą spółką⁷¹⁴. *Ratio legis* takiej wykładni wynika ze zbliżonej sytuacji spółek osobowych i kapitałowych w tej kwestii, przy poszanowaniu odmiennego trybu zamieszczania nazwiska wspólnika (obligatoryjnego w spółkach osobowych, fakultatywnego w spółkach kapitałowych).

3. Omawiana regulacja jest przejawem wyjątku od zasady, zgodnie z którą w korpusie firmy spółki osobowej nie powinno się zamieszczać nazwisk osób niebędących kiedykolwiek lub niebędących aktualnie wspólnikami (jeden z aspektów zasady prawdziwości firmy). Wyjątek przewidziany w art. 43⁸ polega na przełamaniu tej zasady w imię **ciągłości (kontynuacji) firmy**⁷¹⁵. Spółka może zachować w swojej firmie nazwisko byłego wspólnika, o ile są spełnione warunki dotyczące zezwolenia uprawnionych podmiotów, określone w przywołanym przepisie.
4. Pozostawienie nazwiska byłego wspólnika w firmie spółki może nastąpić wyłącznie na podstawie pisemnej zgody tego wspólnika, a w razie jego śmierci – za zgodą jego małżonka oraz dzieci. Zgoda wspólnika może być udzielona zarówno w momencie ustąpienia ze spółki, jak i z góry – w umowie spółki. Sposób wyrażenia zgody przez podmioty bliskie wobec byłego zmarłego wspólnika zakłada zgodne działanie. Forma pisemna jest zastrzeżona dla celów dowodowych. Wyrażenie przez wskazane podmioty oświadczenia woli w formie dowolnej, w szczególności *per facta concludentia*, może nie być wystarczające dla jego skuteczności, w takich przypadkach nie można bowiem domniemywać udzielenia zgody⁷¹⁶. **Ustąpienie ze spółki wspólnika, którego nazwisko nie było zamieszczone w firmie, nie powoduje konieczności modyfikacji jej treści.** Wspólnicy mogą posługiwać się firmą w dotychczasowym brzmieniu bez zgody dawnego wspólnika lub jego bliskich.
5. Omówioną wyżej regulację stosuje się odpowiednio do w przypadku kontynuowania działalności gospodarczej osoby fizycznej przez inną osobę fizyczną będącą jej następcą prawnym. Nastęstwo prawne może być rezultatem nabycia przez określony podmiot przedsiębiorstwa (zwłaszcza w znaczeniu przedmiotowym) przez czynność prawną *inter vivos* (sprzedaż, darowizna itp.) albo w drodze dziedziczenia.
6. Unormowanie art. 43⁸ § 3 nie dotyczy wprost prawa firmowego. Przywołany przepis określa zasady korzystania z nazwy przedsiębiorstwa (w znaczeniu przedmiotowym) przez jego nabywcę. Nabywca może nadal prowadzić przedsiębiorstwo pod dotychczasową nazwą, przy czym powinien zamieścić dodatek wskazujący firmę lub nazwisko nabywcy, chyba że strony postanowiły inaczej.

Art. 43⁹. [Zakaz zbywania]

§ 1. Firma nie może być zbyta.

§ 2. Przedsiębiorca może upoważnić innego przedsiębiorcę do korzystania ze swej firmy, jeżeli nie wprowadza to w błąd.

1. **Prawo do firmy jest prawem podmiotowym nierozdzielnie związanym z osobą danego przedsiębiorcy.** Firma jako wartość niemajątkowa, tworzona z oznaczeń stanowiących dobra osobiste podmiotów prawa cywilnego chronionych na podstawie art. 24, stanowi specyficzne dobro o charakterze osobistym przysługujące uprawnionemu przedsiębiorcy⁷¹⁷. Z tego względu firma nie może być zbyta na mocy czynności *inter vivos*, nie przechodzi także na spadkobierców wskutek dziedziczenia (**zasada niezbywalności firmy**). Nie może być również przedmiotem obciążenia ograniczonym prawem rzeczowym, w szczególności zastawem⁷¹⁸. Zakaz rozporządzania firmą nie dopuszcza wyjątków – każda czynność prawna, na mocy której miałyby nastąpić przeniesienie czy obciążenie odnoszące się do takiego dobra, jest dotknięta sankcją bezwzględnej

⁷¹⁴ Por. wyrok SN z 29.05.2015 r., V CSK 524/14, OSNC 2016/4, poz. 51.

⁷¹⁵ Por. J.J. Sitko, *Firma i jej ochrona*..., s. 147 i n.; P. Słezak, *Wybrane zagadnienia prawa do firmy*..., s. 30–32.

⁷¹⁶ Por. wyrok SA w Katowicach z 29.09.2015 r., V ACa 590/15, LEX nr 1842322; por. P. Pinior [w:] *Kodeks cywilny*..., t. 1, red. M. Habdas, M. Fras, 2018, s. 328.

⁷¹⁷ Por. wyrok NSA z 24.05.2007 r., II GSK 13/07, LEX nr 351037; wyrok SA w Katowicach z 11.06.2012 r., V ACa 255/12, LEX nr 1258321.

⁷¹⁸ Por. P. Pinior [w:] *Kodeks cywilny*..., t. 1, red. M. Habdas, M. Fras, 2018, s. 331.

nieważności⁷¹⁹. W odróżnieniu od firmy, która jest oznaczeniem indywidualizującym przedsiębiorcę, nazwa przedsiębiorstwa jako oznaczenie wyodrębnionego zespołu składników przeznaczonych do prowadzenia działalności gospodarczej (art. 55¹) może być przedmiotem rozporządzeń i rozrządzeń majątkowych.

2. Przedsiębiorca może upoważnić innego przedsiębiorcę do korzystania ze swojej firmy. Konstrukcja omawianego upoważnienia, określanego jako „**licencja firmy**” lub „**licencja firmowa**”, jest zbliżona do licencji znanych prawu własności intelektualnej (prawu autorskiemu i prawu własności przemysłowej). Zakłada ona upoważnienie do korzystania z cudzej firmy, którego źródłem jest czynność prawna. Udzielenie upoważnienia do korzystania z firmy jest możliwe, o ile takie używanie nie wprowadza w błąd. Chodzi o zachowanie niezakłóconej indywidualizacji przedsiębiorców. W ten sposób zapewniona jest funkcja ochronna w stosunku do odbiorców (klienteli).

Art. 43¹⁰. [Ochrona prawa do firmy]

Przedsiębiorca, którego prawo do firmy zostało zagrożone cudzym działaniem, może żądać zaniechania tego działania, chyba że nie jest ono bezprawne. W razie dokonanego naruszenia może on także żądać usunięcia jego skutków, złożenia oświadczenia lub oświadczeń w odpowiedniej treści i formie, naprawienia na zasadach ogólnych szkody majątkowej lub wydania korzyści uzyskanej przez osobę, która dopuściła się naruszenia.

1. Komentowany przepis reguluje cywilnoprawne sankcje w razie zagrożenia lub naruszenia prawa do firmy. Prawo to może być rozumiane jako prawo przedsiębiorcy do funkcjonowania w obrocie gospodarczym pod określoną firmą⁷²⁰. Prawo do firmy w ujęciu art. 43¹⁰ powstaje z chwilą wpisania przedsiębiorcy do rejestru, a w każdym razie z chwilą użycia firmy po raz pierwszy w obrocie gospodarczym⁷²¹, niezależnie od tego, czy przedsiębiorca i firma są uwidocznieni w odpowiednim rejestrze⁷²². Z uwagi na podobieństwo przedmiotu ochrony oraz fakt, że firma jest pochodną dóbr osobistych podmiotów prawa cywilnego, konstrukcja analizowanego unormowania jest wzorowana na art. 24. Przedmiotem ochrony jest prawo do firmy. Prawo to podlega ochronie zarówno w razie zagrożenia jego naruszeniem, jak i w przypadku naruszenia wywołanego cudzym działaniem, a bezprawność działania sprawcy jest objęta domniemaniem⁷²³. Ochrona prawa do firmy ma jednak charakter autonomiczny w stosunku do roszczeń określonych w art. 24⁷²⁴. Oznacza to, że **prawo do firmy jest chronione jedynie na podstawie art. 43¹⁰ i w tym zakresie wyłączone jest stosowanie art. 24⁷²⁵.**
2. Przepis art. 43¹⁰ chroni uprawnionego przedsiębiorcę przed bezprawnym użyciem jego firmy w drodze jej przywłaszczenia, działania pod tą firmą, podszywania się pod firmę, a więc przed zagarnianiem klienteli danego przedsiębiorcy. Roszczenia przysługujące przedsiębiorcy aktualizują się, „gdy z okoliczności sprawy wynika, że firma przedsiębiorcy została użyta w taki sposób, który wiąże się z ryzykiem pomyłki co do tożsamości przedsiębiorców lub miało na celu zdyskredytowanie uprawnionego przedsiębiorcy, wyeliminowanie go z rynku, podważenie zaufania klienteli lub naruszenie dobrego imienia przedsiębiorcy”⁷²⁶. Naruszenie prawa do firmy ma miejsce nie tylko wówczas, gdy podmiot nieuprawniony używa czy rejestruje na swoją rzecz pełną nazwę przedsiębiorcy, lecz również wtedy, gdy jego działanie odnosi się do części nazwy, jeżeli ta część ma charakter dostatecznie wyróżniający⁷²⁷.

⁷¹⁹ P. Ślęzak, *Wybrane zagadnienia prawa do firmy...*, s. 36–37.

⁷²⁰ Por. wyrok SA we Wrocławiu z 26.07.2012 r., I ACa 486/12, LEX nr 1238497.

⁷²¹ Por. wyrok SA w Białymstoku z 23.04.2009 r., I ACa 122/09, LEX nr 516519; wyrok SA w Katowicach z 31.08.2007 r., V ACa 427/07, LEX nr 519285.

⁷²² Por. P. Pinior [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Habdas, M. Fras, 2018, s. 332.

⁷²³ Por. wyrok SA w Łodzi z 6.05.2015 r., I ACa 1601/14, LEX nr 1746837; wyrok SA we Wrocławiu z 3.04.2012 r., I ACa 257/12, LEX nr 1136091.

⁷²⁴ Por. wyrok SA w Katowicach z 14.03.2006 r., I ACa 2057/05, LEX nr 196072.

⁷²⁵ Por. wyrok SA w Katowicach z 11.06.2012 r., V ACa 255/12, LEX nr 1258321.

⁷²⁶ Zob. wyrok SA we Wrocławiu z 26.07.2012 r., I ACa 486/12, LEX nr 1238497.

⁷²⁷ Por. wyrok WSA w Warszawie z 4.11.2008 r., VI SA/Wa 1324/08, LEX nr 520239.

3. Ochrona prawa do firmy na podstawie art. 43¹⁰ powinna być rozpatrywana w kontekście wynikających z art. 43³ regulacji dotyczących funkcji firmy i jej działania na określonym rynku⁷²⁸. **Ochrona prawa do firmy aktualizuje się, gdy zachodzi możliwość wprowadzenia klienteli w błąd co do tożsamości przedsiębiorców używających takiego oznaczenia**⁷²⁹. Omawiane ryzyko może mieć charakter bezpośredni i polegać na mylnym utożsamianiu przez odbiorców obydwu przedsiębiorców ze względu na używaną przez nich firmę. Niebezpieczeństwo konfuzji może także przybrać postać pośrednią, sprowadzając się do pomyłki w kontekście związków (organizacyjnych, prawnych, gospodarczych) zachodzących między przedsiębiorcami⁷³⁰. „**Naruszenie prawa do firmy, ogólnie rzecz ujmując, ma miejsce wtedy, gdy naruszona zostanie co najmniej jedna z funkcji firmy, czy to indywidualizująca (identyfikująca i odróżniająca przedsiębiorcę od innych podmiotów występujących na rynku), czy reklamowa (zachęcająca odbiorców do wyboru oferty przedsiębiorcy działającego pod daną firmą), czy gwarancyjna (jakościowa, zapewniająca realizację oczekiwanego poziomu świadczeń)**, gdy firma oprócz indywidualizacji może pełnić także funkcje nośnika pozytywnych wyobrażeń o świadczeniach danego przedsiębiorcy”⁷³¹. Kolizja prawa do firmy z innym oznaczeniem odróżniającym (w tym ze znakiem towarowym) może wystąpić także pomimo braku niebezpieczeństwa wprowadzenia w błąd w zakresie produkowanych towarów czy świadczonych usług, ponieważ firma indywidualizuje przedsiębiorcę, który poprzez własną działalność wyrabia sobie określoną pozycję, renomę nazwy, przez solidność prowadzonej działalności⁷³².
4. W przypadku gdy prawo do firmy zostało tylko zagrożone cudzym działaniem, przedsiębiorca może żądać zaniechania tego działania. W razie gdy nastąpiło naruszenie omawianego prawa, uprawniony może żądać również usunięcia jego skutków, złożenia oświadczenia lub oświadczeń w odpowiedniej treści i formie, naprawienia na zasadach ogólnych szkody majątkowej lub wydania korzyści uzyskanej przez osobę, która dopuściła się naruszenia. Z racji szczególnego charakteru regulacji przewidzianej w art. 43¹⁰ roszczenia, jakie przysługują uprawnionemu przedsiębiorcy w sytuacji naruszenia prawa do jego firmy, nie obejmują zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę ani zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny, o których mowa w art. 24 § 1 zdanie trzecie⁷³³.
5. Ochrona prawa do firmy przysługuje w odniesieniu do każdego podmiotu, który dokonuje naruszenia, zarówno przedsiębiorcy, jak i podmiotu spoza obrotu profesjonalnego⁷³⁴. Postępowanie mające na celu ochronę może być skierowane przeciwko każdemu, kto dopuszcza się naruszenia interesu przedsiębiorcy związanego z jego firmą. Zasięg takiej ochrony nie jest ograniczony ani pod względem terytorialnym, ani w kontekście zakresu działalności uprawnionego⁷³⁵.

⁷²⁸ Por. wyrok SN z 25.11.2008 r., II CSK 343/08, LEX nr 811837; wyrok SN z 11.12.2013 r., IV CSK 191/13, OSNC 2014/9, poz. 95.

⁷²⁹ Por. wyrok SA w Łodzi z 6.05.2015 r., I ACa 1601/14, LEX nr 1746837; wyrok SA we Wrocławiu z 3.04.2012 r., I ACa 257/12, LEX nr 1136091.

⁷³⁰ Por. wyrok SA w Łodzi z 6.05.2015 r., I ACa 1601/14, LEX nr 1746837; wyrok SA we Wrocławiu z 3.04.2012 r., I ACa 257/12, LEX nr 1136091.

⁷³¹ Zob. wyrok SA w Katowicach z 23.04.2012 r., V ACa 126/12, LEX nr 1217700.

⁷³² Por. wyrok WSA w Warszawie z 4.11.2008 r., VI SA/Wa 1324/08, LEX nr 520239.

⁷³³ Por. wyrok SA w Katowicach z 14.03.2006 r., I ACa 2057/05, LEX nr 196072.

⁷³⁴ Por. wyrok WSA w Warszawie z 4.11.2008 r., VI SA/Wa 1324/08, LEX nr 520239.

⁷³⁵ Por. wyrok SA w Katowicach z 4.11.2004 r., I ACa 560/04, LEX nr 147147.

TYTUŁ III

Mienie

Art. 44. [Pojęcie mienia]

Mieniem jest własność i inne prawa majątkowe.

I. Mienie

1. Kodeks cywilny zawiera definicję legalną pojęcia mienia. Zgodnie z komentowanym artykułem mieniem jest własność, jako najszersze prawo do rzeczy o charakterze bezwzględnym, a także inne prawa majątkowe. Tak rozumiane mienie, w przeciwieństwie do majątku, obejmuje wyłącznie aktywa, a zatem nie obejmuje ono pasywów⁷³⁶. „Inne prawa majątkowe”, o których mowa w komentowanym przepisie, to zarówno prawa o charakterze prawnorzeczowym (użytkowanie wieczyste oraz ograniczone prawa rzeczowe), jak i wierzytelności. Majątkowy charakter może bowiem przysługiwać prawom zarówno o charakterze bezwzględnym, jak i względnym. Bezpośrednio należy go wiązać z ekonomicznym interesem uprawnionego. Do dóbr o charakterze majątkowym tradycyjnie zalicza się również: prawa na dobrach niematerialnych o charakterze majątkowym (np. te, których przedmiotem są utwory), prawa rodzinne o charakterze majątkowym oraz prawo do spadku⁷³⁷. Dominuje stanowisko, że w skład mienia może wchodzić ponadto posiadanie, jako stan faktyczny, oraz ekspektatywa, za czym przemawia wykładnia funkcjonalna przepisu⁷³⁸. Mienie w powyższym rozumieniu stanowi przedsiębiorstwo w znaczeniu art. 55¹, w stosunku do którego przysługuje bezwzględne prawo podmiotowe o charakterze majątkowym⁷³⁹.
2. Mienia nie stanowią prawa podmiotowe niemajątkowe (przykładowo prawa wynikające ze stosunków rodzinnych o charakterze niemajątkowym). Należy jednocześnie zauważać, że niektóre prawa podmiotowe mają charakter mieszany (majątkowo-osobisty)⁷⁴⁰. Wydaje się, iż praw o charakterze mieszanym, w sytuacji gdy element niemajątkowy jest przeważający (tak np. w przypadku prawa do grobu), nie można uznawać za składnik mienia.

II. Pojęcie majątku a pojęcie mienia

3. Pojęcie majątku, w przeciwieństwie do pojęcia mienia, nie zostało zdefiniowane w Kodeksie cywilnym. W nauce przyjmuje się, że w znaczeniu szerszym majątek oznacza ogół praw i obowiązków majątkowych podmiotu prawa. Z kolei w węższym znaczeniu majątek oznacza aktywa, czyli prawa majątkowe danego podmiotu⁷⁴¹. Drugie ujęcie zasadniczo zrównuje pojęcia majątku i mienia w rozumieniu art. 44, którym jest własność i inne prawa majątkowe. Słusznie wskazuje się, że zadaniem wykładni jest ocena, w jakim znaczeniu ustawa posługuje się w konkretnym przypadku tym pojęciem⁷⁴². Przykładowo, w znaczeniu węższym jest ono używane w art. 863, 871 k.c. oraz art. 31, 33 k.r.o. Z kolei z szerszym rozumieniem pojęcia majątku mamy do czynienia w art. 101 i 155 k.r.o.
4. Majątek może przysługiwać tylko określonemu podmiotowi prawa cywilnego. Zauważa się w związku z tym, że stanowi on jedność, a więc że podmiotem wszystkich wchodzących w jego skład praw (bądź obowią-

⁷³⁶ Zob. m.in. wyrok SN z 3.12.2009 r., II CSK 215/09, LEX nr 551060.

⁷³⁷ Zob. A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2001, s. 140.

⁷³⁸ Tak m.in. G. Bieniek, S. Rudnicki, *Nieruchomości. Problematyka prawna*, Warszawa 2013, s. 167.

⁷³⁹ Na temat istoty prawa do przedsiębiorstwa zob. M. Bednarek, *Przedsiębiorstwo jako przedmiot czynności prawnych – spory doktrynalne z perspektywy praktyki obrotu*, St. Prawn. 2009/3, s. 58.

⁷⁴⁰ Zob. m.in. uchwała SN z 7.12.1970 r., III CZP 75/70, OSNC 1971/7–8, poz. 127.

⁷⁴¹ S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 463.

⁷⁴² Zob. A. Sylwestrzak, *Mienie i majątek* [w:] *Leksykon prawa cywilnego – część ogólna. 100 podstawowych haseł*, red. E. Bagińska, Warszawa 2011, s. 121.

ków) jest określona osoba, która może mieć tylko jeden majątek⁷⁴³. Niekiedy majątek pozostaje wspólny, a więc przysługuje więcej niż jednemu podmiotowi. Majątkiem wspólnym może być współwłasność rzeczy (w tym współwłasność nieruchomości), a także wspólność praw i stanów faktycznych (np. w małżeństwie i spółce cywilnej)⁷⁴⁴.

Art. 44¹. [Mienie państwowe]

§ 1. Własność i inne prawa majątkowe, stanowiące mienie państwowe, przysługują Skarbowi Państwa albo innym państwowym osobom prawnym.

§ 2. Uprawnienia majątkowe Skarbu Państwa względem państwowych osób prawnych określają odrębne przepisy, w szczególności regulujące ich ustrój.

I. Rys historyczny

1. Wykładnia art. 44¹ wymaga naświetlenia kontekstu historycznego, z odwołaniem się do tzw. zasady jednności mienia państwowego. Zasada ta miała swoje źródło w art. 8 Konstytucji PRL i określała, że mienie ogólnonarodowe należy do całego narodu. W konsekwencji ponieważ naród jest reprezentowany przez państwo, mienie było uważane ze własność państwa, również w sensie cywilnoprawnym⁷⁴⁵. Jak wskazywano, skupienie własności w rękach państwa miało zapewnić prawidłowy rozwój gospodarki oraz sprawiedliwe zaspokajanie potrzeb ludzi⁷⁴⁶. Tak rozumiana zasada jednności własności państwowej została wprowadzona także do Kodeksu cywilnego w jego pierwotnym brzmieniu. Zgodnie z nieobowiązującym już art. 128 socjalistyczna własność ogólnonarodowa (państwowa) przysługiwała niepodzielnie państwu. W granicach swej zdolności prawnej państwowe osoby prawne wykonywały w imieniu własnym względem zarządzanych przez nie części mienia ogólnonarodowego uprawnienia płynące z własności państwowej⁷⁴⁷.
2. Dopiero z chwilą wejścia w życie ustawy z 31.01.1989 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny⁷⁴⁸ zniesiona została zasada, że jedynie Skarbowi Państwa może przysługiwać prawo własności mienia państwowego, w wyniku czego państwowe osoby prawne uzyskały zdolność co do nabywania składników majątkowych na własność. Komentowany art. 44¹, który został dodany ustawą nowelizującą Kodeks cywilny z 28.07.1990 r.⁷⁴⁹, przesądził, że własność i inne prawa majątkowe, stanowiące mienie państwowe, przysługują Skarbowi Państwa albo innym państwowym osobom prawnym. W obecnym stanie prawnym przyjęto więc zasadę podzielnności mienia państwowego, która przewiduje, że w obrocie cywilnoprawnym zarówno Skarb Państwa, jak i państwowe osoby prawne występują jako równorzędne podmioty⁷⁵⁰.

II. Mienie państwowe

3. Można wyróżnić następujący podział mienia w oparciu o kryteria podmiotowe: mienie państwowe, mienie samorządowe (komunalne) oraz mienie prywatne. Mienie państwowe oraz samorządowe ujmuje się niekiedy w szerszej kategorii mienia publicznego⁷⁵¹. Do tzw. mienia państwowego odwołuje się art. 44¹ k.c.

⁷⁴³ J. Gola, G. Klich, *Pojęcie mienia publicznego – dylematy*, Sam. Ter. 2013/3, s. 38.

⁷⁴⁴ Zob. M. Balwicka-Szczyrba, M. Glicz, A. Sylwestrzak [w:] *Zarząd majątkiem wspólnym. Komentarz*, red. M. Balwicka-Szczyrba, Warszawa 2016, s. 13.

⁷⁴⁵ Zob. m.in. uchwała SN 18.06.1991 r., III CZP 38/91, OSNC 1991/10–12/118.

⁷⁴⁶ J. Frąckowiak, *Majątek przedsiębiorstwa państwowego ze szczególnym uwzględnieniem praw nieruchomości wchodzących w jego skład*, PiP 1990/4, s. 40.

⁷⁴⁷ Zob. uchwała SN z 18.06.1991 r., III CZP 38/91, OSNC 1991/10–12, poz. 118. Zob. też szerzej J. Ignatowicz, *Zmiany wprowadzone do księgi I kodeksu cywilnego przez nowelę z 28.07.1990 r.*, PS 1991/1–2, s. 28; Z. Radwański, *W sprawie skutków prawnych nowelizacji art. 128 k.c.*, PiP 1990/4, s. 52.

⁷⁴⁸ Dz.U. Nr 3, poz. 11.

⁷⁴⁹ Dz.U. Nr 55, poz. 321.

⁷⁵⁰ Zob. m.in. T. Dybowski, *Własność Skarbu Państwa i państwowych osób prawnych w świetle nowego art. 128 k.c.*, PiP 1990/4, s. 30–39. Zob. też uchwała SN (7) – zasada prawna z 18.06.1991 r., III CZP 38/91, OSNC 1991/10–12, poz. 118.

⁷⁵¹ J. Gola, G. Klich, *Pojęcie mienia...*, s. 39.

czy art. 4 u.z.z.m.p. Ustawa o samorządzie gminnym, w tym jej art. 43, zawiera natomiast unormowania dotyczące mienia komunalnego⁷⁵².

4. **Skarb Państwa** jest osobą prawną, podmiotem praw i obowiązków, które dotyczą mienia państwowego nienależącego do innych państwowych osób prawnych (zob. komentarz do art. 34). Mienie państwowe obejmuje, zgodnie z art. 44 k.c., własność, jak i inne prawa majątkowe (zob. komentarz do art. 44). Zgodnie z art. 4 ust. 1 u.z.z.m.p. mienie państwowe służy wykonywaniu zadań publicznych. Takie określenie przeznaczenia omawianego mienia leży u podstaw kreowania przez ustawodawcę szczególnych uregulowań prawnych go dotyczących⁷⁵³. W konsekwencji poszczególne składniki mienia przysługujące Skarbowi Państwa różnią się od mienia przysługującego innym podmiotom. Przykładowo zgodnie z art. 2 pr. łow. zwierzęta łowne w stanie wolnym, jako dobro ogólnonarodowe, stanowią własność Skarbu Państwa. Podobnie do mienia Skarbu Państwa zalicza się w świetle art. 2 pr. wod. wody i grunty pod wodami⁷⁵⁴.
5. Uprawnienia majątkowe Skarbu Państwa względem państwowych osób prawnych określają odrębne przepisy, w szczególności regulujące ich ustrój. Są to zwłaszcza uprawnienia do pobierania przez Skarb Państwa części zysku z prowadzonej działalności gospodarczej, uprawnienia związane z nadzorem właścicielskim, likwidacją czy przekształceniem⁷⁵⁵. Odrębne przepisy, do których odwołuje się art. 44¹ § 2, zawiera m.in. Kodeks spółek handlowych w zakresie spółek czy ustawa z 25.09.1981 r. o przedsiębiorstwach państwowych⁷⁵⁶.
6. **Państwowa osoba prawna** to osoba, której mienie jest mieniem państwowym stosownie do art. 44 i 44¹ k.c.⁷⁵⁷ Wykaz państwowych osób prawnych zawarty jest w art. 3 u.z.z.m.p.

Art. 45. [Rzeczy]

Rzeczami w rozumieniu niniejszego kodeksu są tylko przedmioty materialne.

I. Rzecz

1. Pojęcie rzeczy ma istotne znaczenia dla rozważań w obszarze przedmiotów stosunków cywilnoprawnych. Pomimo dyskusyjności zagadnienia⁷⁵⁸ należy przyjmować, że przedmiotem stosunku cywilnoprawnego jest zachowanie się podmiotu stosunku cywilnoprawnego oraz obiekty materialne i niematerialne, których to zachowanie dotyczy⁷⁵⁹. Obiekt taki stanowią niewątpliwie rzeczy. Definiowanie rzeczy jest także istotne w przypadku analizy **praw rzeczowych**, które mając bezwzględny charakter, są z zasady prawami na rzeczy własnej lub na rzeczy cudzej.
2. Zgodnie z art. 45 rzeczami są **przedmioty materialne**. *A contrario* dobra niematerialne nie mogą otrzymać takiego statusu, pomimo że niekiedy dóbr tych (np. energii czy utworów) dotyczy stosunek cywilnoprawny. Wskazuje się przy tym, iż uzewnętrznienie dóbr niematerialnych, np. w postaci dyskiety, płyty, stanowi jedynie ich *corpus mechanicum*⁷⁶⁰. Z powyżej wskazanych względów rzeczami nie są również prawa, pomimo że także ich może dotyczyć obrót cywilnoprawny (np. cesja praw).
3. Nie wszystkie przedmioty materialne będą rzeczą, albowiem konieczne jest ich wyodrębnienie z przyrody (naturalne bądź sztuczne) w takim stopniu, że stanowią one **samoistne dobra**. Wyodrębnienie może doty-

⁷⁵² Na temat wyodrębniania się mienia komunalnego zob. szerzej T. Dybowski, *Mienie komunalne*, Sam. Ter. 1991/1–2, s. 5 i n.

⁷⁵³ Por. np. wyrok SN z 25.01.2017 r., IV CSK 133/16, LEX nr 2271464.

⁷⁵⁴ Zob. też uchwała SN (7) – zasada prawna z 8.11.1971 r., III CZP 28/71, LEX nr 1315.

⁷⁵⁵ Zob. J. Ignatowicz, *Zmiany wprowadzone...*, s. 28.

⁷⁵⁶ Dz.U. z 2021 r. poz. 1317.

⁷⁵⁷ Zob. uchwała SN (7) z 18.06.1991 r., III CZP 38/91, OSNC 1991/10–12/118.

⁷⁵⁸ Na temat koncepcji ujmowania przedmiotu stosunku cywilnoprawnego zob. szerzej P. Machnikowski [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 3, *Prawo rzeczowe*, red. E. Gniewek, Warszawa 2020, s. 26.

⁷⁵⁹ A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2001, s. 112.

⁷⁶⁰ W.J. Katner [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1298.

czyć także przedmiotów materialnych pochodzenia pozaziemskiego, np. meteorytów⁷⁶¹. Nie ma przy tym znaczenia stan skupienia, który może być także płynny, ciekły czy gazowy, jeżeli owo wyodrębnienie nastąpiło (np. gaz w butli). W konsekwencji, z uwagi na brak wyodrębnienia, nie stanowią samoistnego dobra, a więc nie są rzeczami, tzw. *res omnium communes* (np. woda płynąca, powietrze, morze)⁷⁶². Z powyższych względów rzeczami nie są także tzw. części składowe rzeczy (zob. komentarz do art. 47).

4. Niektóre przedmioty są wyłączone z obrotu prawnego i stanowią tzw. *res extra commercium*. Ich przykładem są drogi publiczne (zgodnie z art. 2a ustawy z 21.03.1985 r. o drogach publicznych⁷⁶³ ich właścicielem może być Skarb Państwa bądź właściwa jednostka samorządu województwa, powiatu lub gminy) czy materiały z ewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego⁷⁶⁴.
5. Obrót niektórymi rzeczami bywa ograniczony. Przykładowo, pomimo że **nieruchomość leśna** nie stanowi ze swej istoty przedmiotu materialnego wyjątego z obrotu cywilnoprawnego, obowiązują ograniczenia w obrocie cywilnoprawnym takimi nieruchomościami, określone zwłaszcza w ustawie z 28.09.2011 r. o lasach⁷⁶⁵. Ograniczenia dotyczą także **nieruchomości rolnych**, a wprowadza je zwłaszcza ustawa z 11.04.2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego⁷⁶⁶.
6. Rzeczami są tylko poszczególne przedmioty, a zatem statusu takiego nie mają **zbiory praw** (*universitas iuris*), np. przedsiębiorstwo⁷⁶⁷ (zob. komentarz do art. 55¹), gospodarstwo rolne (zob. komentarz art. 55³). Rzeczami nie są także **zbiory rzeczy** (*universitas rerum*), które składają się z pewnej liczby rzeczy pojedynczych tego samego rodzaju. Zatem czynność prawna, w tym ustanowienie prawa rzeczowego, może dotyczyć tylko rzeczy wchodzącej w skład tej całości⁷⁶⁸.
7. **Człowiek**, jako istota ludzka, w tym części jego ciała, nie może być kwalifikowany jako rzecz⁷⁶⁹. Rzeczami nie są także zwłoki ludzkie⁷⁷⁰. Z kolei mogą być kwalifikowane jako takie organy ludzkie, odłączone od ciała, szkielety, krew ludzka czy ludzkie próbki biologiczne⁷⁷¹, do czasu ich połączenia z ciałem innego człowieka.
8. Zgodnie z art. 1 ust. 1 ustawy z 21.08.1997 r. o ochronie zwierząt⁷⁷², stanowiącym wyraz dereifikacji zwierzęcia, **zwierzę** nie jest rzeczą⁷⁷³.
9. **Pieniądze**, jako środki płatnicze, kwalifikowane są jako rzeczy *sui generis*. Wartość pieniędzy nie wynika bowiem z ich właściwości fizycznych, lecz z określenia i zagwarantowania tejże wartości przez państwo. Rzeczami mogą być natomiast numizmaty, są bowiem przedmiotami materialnymi i same przez się mają określoną wartość⁷⁷⁴. Także tzw. **waluty cyfrowe**, mimo że zaliczamy je do mienia⁷⁷⁵, nie stanowią rzeczy, chociażby ze względu na to, że nie są to dobra materialne.

⁷⁶¹ Tak m.in. P. Księżak, *Rzeczy niczyje*, „Rejent” 2005/4, s. 65. Autor sygnalizuje jednak, że zagadnienie to jest wysoce dyskusyjne.

⁷⁶² J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo rzeczowe*, Warszawa 2004, s. 17.

⁷⁶³ Dz.U. z 2021 r. poz. 1376 ze zm.

⁷⁶⁴ Przykład taki podaje A. Obłąk, *Rzeczy wyłączone z obrotu (res extra commercium) w polskim porządku prawnym* [w:] *Wybrane zagadnienia polskiego prawa prywatnego. Księga pamiątkowa ku czci doktora Józefa Kremisa i doktora Jerzego Strzebinczyka*, red. J. Jezioro, K. Zagrobelny, Wrocław 2019, s. 188.

⁷⁶⁵ Dz.U. z 2021 r. poz. 1275. Zob. M. Balwicka-Szczyrba, *Głosa do postanowienia SN z 10.05.2019 r., I CSK 207/18*, OSP 2020/4, s. 3–17.

⁷⁶⁶ Dz.U. z 2020 r. poz. 1655 ze zm.

⁷⁶⁷ Zob. szerzej na ten temat M. Bednarek, *Przedsiębiorstwo jako przedmiot...*, s. 56.

⁷⁶⁸ J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo rzeczowe...*, 2004, s. 18.

⁷⁶⁹ S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 411.

⁷⁷⁰ Zob. szerzej P. Księżak, W. Robaczyński, *Dysponowanie zwłokami ludzkimi dla celów naukowych i medycznych*, PiP 2015/1, s. 59–69.

⁷⁷¹ Zob. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 412. Zob. szerzej D. Krekora-Zajac, *Ludzka próbka biologiczna wykorzystywana dla celów naukowych jako przedmiot prawa cywilnego*, St. Prawn. 2015/3, s. 91–136. Odmienne jednak, że narządy, tkanki, nawet jeśli znajdują się w obrocie (krew), są dobrami *sui generis* – W.J. Katner [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1298.

⁷⁷² Dz.U. z 2020 r. poz. 638.

⁷⁷³ Zob. m.in. wyrok SN z 9.03.1973 r., I CR 58/73, NP 1974/9, poz. 1211.

⁷⁷⁴ Tak m.in. Sąd Najwyższy w wyroku z 4.12.1998 r., III CKN 49/98, LEX nr 35536.

⁷⁷⁵ Zob. szerzej K. Zacharzewski, *Obrót walutami cyfrowymi w reżimie obrotu instrumentami finansowymi*, PS 2017/11–12, s. 140–152.

10. **Papiery wartościowe** są rzeczami *sui generis*, o ile przybierają postać zmaterializowaną. Inkorporują one prawa majątkowe, które dokument jedynie ucieleśnia. Zagadnienie traktowania papierów wartościowych jako rzeczy *sui generis* staje się coraz bardziej dyskusyjne wobec narastającego zjawiska dematerializacji niektórych rodzajów papierów wartościowych. Trafnie wskazuje się, że akt dematerializacji nie podważa istoty instytucji papieru wartościowego⁷⁷⁶, jednakże stanowi o odejściu od klasycznego pojmowania go jako dokumentu.
11. Mimo że ustawa z 20.07.2017 r. – Prawo wodne⁷⁷⁷ rozróżnia własność wód oraz **własność gruntów, które są pokryte wodami** powierzchniowymi, własność wody jest kategorią prawną prawa wodnego odmienną od własności w rozumieniu art. 140 k.c. Cywilistyczne określenie prawa własności w pełni odnosi się do gruntów pokrytych wodami, nie obejmuje natomiast własności wody, która nie stanowi rzeczy w rozumieniu art. 45 k.c.⁷⁷⁸
12. **Statki morskie, statki powietrzne, sztuczne satelity i pojazdy kosmiczne** są rzeczami w rozumieniu art. 45⁷⁷⁹.

II. Najważniejsze podziały rzeczy

13. Zgodnie z dychotomicznym (wyłącznym) podziałem rzeczy dzielą się na **ruchomości i nieruchomości**, przy czym w braku definicji legalnej ruchomościami są takie rzeczy, których nie można zakwalifikować jako nieruchomości. Na temat nieruchomości zob. szerzej komentarz do art. 46.
14. Podział na **rzeczy oznaczone co do tożsamości i co do gatunku** jest związany z właściwościami danej rzeczy. Jeżeli rzecz ma cechy jej tylko właściwe, tzw. cechy indywidualne, jest ona rzeczą oznaczoną co do tożsamości. Z kolei gdy wykazuje ona tzw. cechy rodzajowe, właściwe innym rzeczom, mówimy o rzeczach oznaczonych co do gatunku. Podział ten ma subiektywny charakter, albowiem o klasyfikacji do danej grupy decyduje wola stron mająca odzwierciedlenie w treści czynności prawnej⁷⁸⁰. Jednakże nieruchomości są rzeczami oznaczonymi co do tożsamości ze swej istoty.
15. Rzeczy dzielą się na **podzielne i niepodzielne**. Kryterium tego wyróżnienia stanowi możliwość ich podzielenia bez istotnego zmniejszenia bądź utraty wartości⁷⁸¹. W takim rozumieniu rzeczą podzielną będzie przykładowo materiał włókienniczy, a rzeczą niepodzielną samochód⁷⁸².

Art. 46.⁷⁸³ [Nieruchomości]

§ 1. Nieruchomościami są części powierzchni ziemskiej stanowiące odrębny przedmiot własności (grunty), jak również budynki trwale z gruntem związane lub części takich budynków, jeżeli na mocy przepisów szczególnych stanowią odrębny od gruntu przedmiot własności.

§ 2. Prowadzenie ksiąg wieczystych regulują odrębne przepisy.

⁷⁷⁶ Zob. szerzej M. Romanowski [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 18, *Prawo papierów wartościowych*, red. A. Szumański, Warszawa 2016, s. 120.

⁷⁷⁷ Dz.U. z 2021 r. poz. 624.

⁷⁷⁸ Zob. Sąd Najwyższy w wyroku z 19.11.2004 r., II CK 146/04, LEX nr 271677; uchwała SN (7) – zasada prawna z 8.11.1971 r., III CZP 28/71, LEX nr 1315. Różne koncepcje w zakresie przedmiotu prawa do wody omawia T. Dybowski, *Własność wód*, PiP 1956/8–9, s. 427.

⁷⁷⁹ S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 416.

⁷⁸⁰ Zob. J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo rzeczowe...*, 2004, s. 20; S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 425.

⁷⁸¹ S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 423.

⁷⁸² Przykłady za: A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2001, s. 235.

⁷⁸³ Komentarz do art. 46 stanowi zmodyfikowany fragment publikacji M. Balwicka-Szczyrba, *Korzystanie z nieruchomości przez przedsiębiorców przesyłowych – właścicieli urządzeń przesyłowych*, Warszawa 2015, s. 45–51.

I. Nieruchomości – wprowadzenie

1. Komentowany przepis pozwala wyróżnić **trzy rodzaje nieruchomości** – nieruchomości gruntowe, budynkowe i lokalowe, z takim jednak zastrzeżeniem, że grunty nieruchomościami są zawsze, z kolei uznanie budynku czy lokalu za nieruchomość stanowi wyjątek od zasady *superficies solo cedit* i jest możliwe wtedy, gdy na mocy przepisów szczególnych stanowi on odrębny od gruntu przedmiot własności.
2. W celu ustalenia stanu prawnego nieruchomości na podstawie ustawy z 6.07.1982 r. o księgach wieczystych i hipotece prowadzi się **księgi wieczyste**. Stanowią one urzędowy rejestr praw rzeczowych na nieruchomości, nie tylko zatem odgrywają rolę ewidencyjną, lecz także zapewniają bezpieczeństwo obrotu cywilnoprawnego, zwłaszcza z uwagi na materialnoprawne skutki wpisu. W obrocie prawnym przeważa koncepcja tzw. **wieczystoksięgowego modelu nieruchomości** (zob. szerzej komentarz w pkt II poniżej).

II. Nieruchomości gruntowe

3. Zgodnie z art. 46 § 1 gruntami są części powierzchni ziemskiej stanowiące odrębny przedmiot własności. Podział powierzchni ziemskiej na nieruchomości gruntowej jest podziałem konwencjonalnym. Wyodrębnienie gruntów opiera się bowiem na kryteriach formalnych, a nie na podstawie kryteriów przyrodniczych, w postaci fizycznych właściwości powierzchni ziemskiej⁷⁸⁴. Geodezyjny (ewidencyjny) podział gruntu na działki nie ma konstytutywnego znaczenia dla określenia nieruchomości gruntowej, która może składać się z jednej działki bądź większej ich liczby⁷⁸⁵.
4. W literaturze i orzecznictwie nie przedstawiono jednolitych poglądów dotyczących wyróżnienia nieruchomości gruntowych. Przychylnie należy odnieść się do poglądu o tzw. **wieczystoksięgowym modelu nieruchomości**, który przeciwstawia się modelowi prawnorzeczowemu⁷⁸⁶. Zgodnie z koncepcją wieczystoksięgową nieruchomością jest tylko ta część powierzchni ziemskiej, dla której urządzono księgę wieczystą⁷⁸⁷. Stąd też uznaje się, że graniczące ze sobą działki objęte oddzielnymi księgami wieczystymi są odrębnymi nieruchomościami w rozumieniu art. 46 § 1 k.c., a odrębność tę tracą w razie połączenia w jednej księdze wieczystej. W ramach wieczystoksięgowego modelu nieruchomości wyrażone zostało trafne szersze stanowisko, zgodnie z którym kilka działek objętych jedną księgą wieczystą stanowi zawsze jedną nieruchomość, nawet jeżeli działki te nie graniczą ze sobą⁷⁸⁸. Stanowisko to jest wyrazem formalnej koncepcji wieczystoksięgowej wyodrębniającej nieruchomość na podstawie kryteriów z art. 46 k.c., lecz także art. 21 i 24 u.k.w.h. Słusznie wskazuje się zatem, że założenie, iż nieruchomość może składać się z działek niegraniczących ze sobą, nie narusza kodeksowej definicji gruntu⁷⁸⁹.
5. Kolejny aspekt analizy istoty nieruchomości gruntowych stanowią **granice nieruchomości gruntowej**. Powierzchnię gruntu, w tym jego obszar i położenie, wyznacza się zgodnie z zasadami określonymi w ustawie z 17.05.1989 r. – Prawo geodezyjne i kartograficzne⁷⁹⁰. Odminnym zagadnieniem jest tzw. przestrzenna granica własności nieruchomości gruntowej, która określa nieruchomość gruntową jako konstrukcję trójwymiarową. Zgodnie z art. 143 własność gruntu rozciąga się na przestrzeń nad i pod jego powierzchnią. Przy jej określaniu należy brać pod uwagę społeczno-gospodarcze przeznaczenie gruntu, co oznacza, że upraw-

⁷⁸⁴ Zob. m.in. B. Swaczyna, *Prawne wyodrębnienie gruntu na powierzchni ziemi*, „Rejent” 2002/9, s. 97.

⁷⁸⁵ Zagadnienie to nie jest jednoznacznie ujmowane w literaturze – zob. szerzej A. Sylwestrzak, *Glosa do uchwały SN z 17.04.2009 r., III CZP 9/09*, M. Praw. 2010/2, s. 114 i literatura tam wskazana.

⁷⁸⁶ Konkurencyjna koncepcja (tzw. materialnoprawna) zakłada, że wyodrębnienie gruntów nie ma żadnego związku z istnieniem czy nieistnieniem księgi wieczystej i należy je oceniać jedynie w świetle przepisów materialnoprawnych. Tak m.in. P. Mysiak, *O pojęciu nieruchomości gruntowej*, „Rejent” 2004/8, s. 142; E. Gąsior, *Najnowsza historia podziału nieruchomości*, „Rejent” 2000/11, s. 142.

⁷⁸⁷ Tak m.in. S. Rudnicki, *Pojęcie nieruchomości gruntowej*, „Rejent” 1994/1, s. 27; A. Sylwestrzak, *Glosa do uchwały SN z 17.04.2009 r., III CZP 9/09*, s. 116; B. Swaczyna, *Prawne wyodrębnienie...*, s. 91. Z orzecznictwa zob. uchwała SN z 26.04.2007 r., III CZP 27/07, OSNC 2008/6, poz. 62, i uchwała SN z 7.04.2006 r., III CZP 24/06, OSNC 2007/2, poz. 24.

⁷⁸⁸ Tak uchwała SN z 17.04.2009 r., III CZP 9/09, OSNC 2010/1, poz. 4, z aprobowaną glosą A. Sylwestrzak, s. 116–117.

⁷⁸⁹ Tak A. Sylwestrzak, *Glosa do uchwały SN z 17.04.2009 r., III CZP 9/09*, s. 116.

⁷⁹⁰ Dz.U. z 2020 r. poz. 2052 ze zm.

niony może korzystać z nieruchomości w granicach, w jakich jest to niezbędne do realizacji funkcji przysługującego mu prawa (zob. komentarz do art. 143).

III. Nieruchomości budynkowe

6. Drugi rodzaj nieruchomości stanowią nieruchomości budynkowe. Kodeks cywilny nie zawiera definicji legalnej budynków, dlatego za właściwe uznaje się wykorzystanie pojęcia budynku z ustawy z 7.07.1994 r. – Prawo budowlane⁷⁹¹. Uznanie budynków za odrębną nieruchomość stanowi wyjątek od zasady *superficies solo cedit*, zgodnie z którą do części składowych gruntu należą w szczególności budynki i inne urządzenia trwale z gruntem związane. Nieruchomościami budynkowymi są dlatego tylko te budynki, które na mocy przepisów szczególnych stanowią odrębny od gruntu przedmiot własności (zob. zwłaszcza art. 235 § 1 i art. 272 § 1). W obrocie mogą występować także odrębne nieruchomości budynkowe powstałe na mocy uprzednio obowiązujących przepisów⁷⁹².
7. Odmienne traktuje się tzw. tymczasowe obiekty budowlane. Są nimi, zgodnie z art. 3 pkt 5 pr. bud., obiekty budowlane przeznaczone do czasowego użytkowania w okresie krótszym od jego trwałości technicznej, przewidziane do przeniesienia w inne miejsce lub rozbiórki, a także obiekty budowlane niepołączone trwale z gruntem, jak: strzelnice, kioski uliczne, pawilony sprzedaży ulicznej i wystawowe, przekrycia namiotowe i powłoki pneumatyczne, urządzenia rozrywkowe, barakowozy, obiekty kontenerowe. Tego rodzaju budowle nie stanowią części składowej gruntu i należy je traktować jako ruchomości⁷⁹³.

IV. Nieruchomości lokalowe

8. Podobnie jak w przypadku nieruchomości budynkowej, uznanie lokalu za odrębną nieruchomość stanowi wyjątek od zasady *superficies solo cedit*. Zgodnie z treścią art. 46 § 1 nieruchomością lokalową jest część budynku, jeżeli na mocy przepisów szczególnych stanowi odrębny od gruntu przedmiot własności. Dopóki więc nie zostanie ustanowiona odrębna własność lokalu, nie można mówić o istnieniu nieruchomości lokalowej, a poszczególne lokale stanowią części składowe rzeczy głównej⁷⁹⁴.
9. Odrębną własność lokalu reguluje przede wszystkim ustawa z 24.06.1994 r. o własności lokali, stanowiąca *lex specialis* w stosunku do regulacji kodeksowej⁷⁹⁵. W świetle art. 2 u.w.l. samodzielny lokal mieszkalny, a także lokal o innym przeznaczeniu mogą stanowić odrębne nieruchomości. Należy zauważyć, że powierzchnia lokalu nie ma znaczenia dla bytu nieruchomości lokalowej,⁷⁹⁶ jak również że odrębna własność lokali może być ustanowiona w każdym budynku mieszkalnym, biurowym czy mieszkalno-biurowym i może obejmować jedno lub więcej pomieszczeń, piętro, a nawet kilka kondygnacji⁷⁹⁷. Jednakże w budynku, który obejmuje tylko jeden lokal, nie można ustanowić odrębnej własności tego lokalu, albowiem w takim przypadku nie jest możliwe powstanie prawa, które zostanie związane z odrębną własnością lokali, tj. prawa współwłasności części wspólnych budynku i gruntu (art. 3 ust. 2 u.w.l.)⁷⁹⁸.
10. Definiując pojęcie nieruchomości lokalowej, jako podstawową jej cechę należy zaakcentować „samodzielność”. W literaturze wskazuje się, że atrybutem samodzielności jest swobodny dostęp do lokalu, w tym

⁷⁹¹ Dz.U. z 2020 r. poz. 1333 ze zm. Tak m.in. W. Katner [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1303. Tak też m.in. wyrok SN z 29.04.2011 r., I CSK 484/10, LEX nr 936482; wyrok SN z 22.12.2004 r., II CK 262/04, LEX nr 589956.

⁷⁹² Zob. na ten temat M. Bednarek, *Mienie...*, s. 90 i przykłady tam podane.

⁷⁹³ Zob. R. Kosior, *Zakres pojęcia nieruchomości budynkowej w świetle art. 231 k.c.*, „Rejent” 2003/9, s. 75.

⁷⁹⁴ Z orzecznictwa zob. m.in. wyrok WSA w Białymstoku z 23.11.2007 r., I SA/Bk 451/07, LEX nr 416309.

⁷⁹⁵ Odrębnej własności lokalu dotyczą także inne ustawy szczególne, w tym ustawa z 21.06.2001 r. o ochronie praw lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie Kodeksu cywilnego (Dz.U. z 2022 r. poz. 172) oraz ustawa z 15.12.2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych (Dz.U. z 2021 r. poz. 1208). Jak się podkreśla, każda z ustaw szczególnych wprowadza własne określenia wynikające z różnicy praw i obowiązków, jakie tworzą stosunki prawne, których przedmiotem jest lokal – zob. W.J. Katner [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1305–1306.

⁷⁹⁶ R. Strzelczyk, *Prawo nieruchomości*, Warszawa 2011, s. 1.

⁷⁹⁷ R. Dzięciek, *Własność lokali. Komentarz. Wzory pozwów i wniosków sądowych*, Warszawa 2003, s. 41.

⁷⁹⁸ Zob. uchwała SN z 19.11.2010 r., III CZP 85/10, LEX nr 612265.

możliwość korzystania z niego zgodnie z jego funkcją, bez konieczności korzystania z innego lokalu oraz spełnianie przez lokal wymogów techniczno-budowlanych⁷⁹⁹. Samodzielnym lokalem mieszkalnym, zgodnie z art. 2 ust. 2 u.w.l., jest wydzielona trwałymi ścianami w obrębie budynku izba lub zespół izb przeznaczonych na stały pobyt ludzi, które wraz z pomieszczeniami pomocniczymi służą zaspokajaniu ich potrzeb mieszkaniowych. Przepis ten stosuje się odpowiednio również do samodzielnych lokali wykorzystywanych zgodnie z przeznaczeniem na cele inne niż mieszkalne. Zgodnie z art. 2 ust. 3 u.w.l. spełnienie wymagań co do wyodrębnienia lokalu stwierdza starosta w formie zaświadczenia. Do lokalu mogą przynależeć jako jego części składowe pomieszczenia przynależne, choćby nawet do niego bezpośrednio nie przylegały lub były położone w granicach nieruchomości gruntowej poza budynkiem, w którym wyodrębniono dany lokal, a w szczególności: piwnica, strych, komórka, garaż (art. 2 ust. 4 u.w.l.)⁸⁰⁰.

Art. 46¹. [Nieruchomości rolne]

Nieruchomościami rolnymi (gruntami rolnymi) są nieruchomości, które są lub mogą być wykorzystywane do prowadzenia działalności wytwórczej w rolnictwie w zakresie produkcji roślinnej i zwierzęcej, nie wyłączając produkcji ogrodniczej, sadowniczej i rybnej.

1. **Nieruchomości można podzielić na rolne i nierolne**, przy czym z art. 46¹ wynika, że nieruchomość rolną może stanowić wyłącznie grunt⁸⁰¹. Problematyka nieruchomości rolnych jest przedmiotem regulacji Kodeksu cywilnego, lecz także ustaw pozakodeksowych, w tym ustawy z 11.04.2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego⁸⁰², ustawy z 21.08.1997 r. o gospodarce nieruchomościami⁸⁰³, ustawy z 3.02.1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych⁸⁰⁴, ustawy z 14.04.2016 r. o wstrzymaniu sprzedaży nieruchomości Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa oraz o zmianie niektórych ustaw⁸⁰⁵. Nieruchomości rolne są to nieruchomości, których w sposób szczególny dotyczą interesy Skarbu Państwa⁸⁰⁶.
2. Nieruchomości rolne zostały zdefiniowane w art. 46¹ jako nieruchomości, które są lub mogą być wykorzystywane do prowadzenia działalności wytwórczej w rolnictwie w zakresie produkcji roślinnej i zwierzęcej, nie wyłączając produkcji ogrodniczej, sadowniczej i rybnej. Należy zauważyć, że **wyliczenie to ma charakter jedynie przykładowy**⁸⁰⁷, do działalności wytwórczej w rolnictwie można ponadto zaliczyć m.in. działalność pszczelarską czy hodowlę jedwabników. Z zakresu działalności wytwórczej w rolnictwie wyłącza się jednak produkcję leśną, pomimo że grunty leśne mogą wchodzić w skład gospodarstwa rolnego⁸⁰⁸.
3. O rolniczym charakterze gruntu przesądza **kryterium funkcjonalne**, opierające się na rolniczym przeznaczeniu nieruchomości, a nie sposób jej wykorzystywania w danym momencie⁸⁰⁹. Wykorzystywanie gruntu w celach rolniczych powinno być badane zatem za pomocą kryterium potencjalnej możliwości takiego użycia. Z powyższych powodów do nieruchomości rolnej zalicza się również odłogi i ugory, które nie są, lecz mogą być wykorzystywane rolniczo⁸¹⁰. Z tego także powodu w rozumieniu kodeksowym nieruchomość rolna nie obejmuje jednak nieużytków⁸¹¹, skoro nawet potencjalnie nie mogą być one wykorzystywane w ce-

⁷⁹⁹ Zob. m.in. G. Bieniek, Z. Marmaj, *Własność lokali. Komentarz*, Warszawa 2008, s. 60.

⁸⁰⁰ Z orzecznictwa zob. wyrok WSA w Gdańsku z 9.07.2009 r., I SA/Gd 351/09, LEX nr 524665; wyrok SN z 7.03.2003 r., III RN 29/02; M. Podat. 2003/5, s. 29.

⁸⁰¹ Z. Truskiewicz, *Nieruchomość rolna i gospodarstwo rolne w rozumieniu U.K.U.R.*, „Krakowski Przegląd Notarialny” 2016/2, s. 142.

⁸⁰² Dz.U. z 2020 r. poz. 1655 ze zm.

⁸⁰³ Dz.U. z 2020 r. poz. 1990 ze zm.

⁸⁰⁴ Dz.U. z 2021 r. poz. 1326.

⁸⁰⁵ Dz.U. z 2018 r. poz. 869 ze zm.

⁸⁰⁶ Zob. m.in. uzasadnienie rządowego projektu ustawy o wstrzymaniu sprzedaży nieruchomości Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa oraz zmianie niektórych ustaw, VIII kadencja, druk sejm. nr 293.

⁸⁰⁷ Tak m.in. M. Stańko [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Fras, M. Habdas, 2018, s. 364.

⁸⁰⁸ K. Marciniuk, *Pojęcie nieruchomości rolnej jako przedmiotu reglamentacji obrotu własnościowego*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2017/1, s. 99.

⁸⁰⁹ Zob. m.in. K. Marciniuk, *Pojęcie nieruchomości rolnej...*, s. 98; Z. Truskiewicz, *Nieruchomość rolna...*, s. 142; A. Lichorowicz, *Glosa do wyroku SN z 2.06.2000 r.*, II CKN 1067/98, OSP 2001/2, poz. 27, s. 87. Z orzecznictwa zob. m.in. postanowienie SN z 28.01.1999 r., III CKN 140/98, LEX nr 50652; wyrok NSA w Warszawie z 23.11.2006 r., I OSK 132/06, LEX nr 291425.

⁸¹⁰ Zob. wyrok SA w Szczecinie z 9.04.2009 r., II SA/Sz 865/08, LEX nr 554853.

⁸¹¹ Uchwała SN z 14.12.1984 r., III CZP 78/84, LEX nr 3080.

lach rolniczych. Przeznaczenia gruntu nie zmienia wyłączenie go z rolniczego wykorzystywania w następstwie czynności prawnych, np. umowy dzierżawy, bądź określonych stanów faktycznych (np. składowanie maszyn), o ile grunt nie traci na trwałe właściwości rolniczych⁸¹².

4. **Autonomiczny charakter norm kodeksowych** nakazuje, aby przy definiowaniu nieruchomości rolnej, na gruncie art. 46¹, stosować normy z zakresu prawa administracyjnego jedynie pomocniczo. Należy przede wszystkim zakładać, że nie każda nieruchomość wpisana jako rolna w ewidencji gruntów i budynków, o której mowa w rozporządzeniu Ministra Rozwoju, Pracy i Technologii z 27.07.2021 r. w sprawie ewidencji gruntów i budynków⁸¹³, będzie rolną w rozumieniu art. 46¹. Przykładowo, zgodnie ze wskazanym rozporządzeniem, grunty rolne dzielą się m.in. na użytki rolne i nieużytki (§ 9 rozporządzenia), z kolei w rozumieniu art. 46¹ nieruchomość rolna nie obejmuje nieużytków⁸¹⁴. Nieruchomość będąca rolną w świetle art. 46¹ powinna być jednak oznaczona jako rolna w ewidencji gruntów i budynków.
5. Kodeks cywilny, w przeciwieństwie do ustawy z 11.04.2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego, **nie wprowadza kryteriów obszarowych**, tj. nie określa minimalnej lub maksymalnej wielkości nieruchomości rolnej, tak więc należy przyjmować, iż nieruchomością rolną jest każda nieruchomość bez względu na jej obszar⁸¹⁵.
6. Nieruchomości rolne są w większości nieruchomościami niezbudowanymi. Jednakże wchodzące w skład gospodarstwa rolnego grunty pod budynkami mieszkalnymi i grunty niezbędne do korzystania z tych budynków są także nieruchomościami rolnymi⁸¹⁶. Stąd też spośród nieruchomości rolnych możliwe jest wyodrębnienie zabudowanych nieruchomości rolnych, wśród których należy wyróżnić siedlisko, czyli nieruchomość (lub jej część) wraz z posadowionymi na niej budynkami zaspokajającymi potrzeby mieszkaniowe prowadzącego gospodarstwo rolne oraz umożliwiającymi prowadzenie gospodarstwa rolnego, oraz inne nieruchomości rolne zabudowane, czyli nieruchomości rolne zabudowane znajdujące się poza siedliskiem, służące wyłącznie produkcji rolniczej oraz przetwórstwu rolno-spożywczemu⁸¹⁷.
7. Kodeks cywilny nie jest konsekwentny w posługiwaniu się definicją legalną nieruchomości rolnej. Pomimo że pojęcie nieruchomości rolnej zostało zdefiniowane w art. 46¹, artykuł ten nie znajduje wprost zastosowania w przypadku nabywania nieruchomości rolnych w drodze zasiedzenia, zgodnie z art. 172 § 3. W świetle odesłania zawartego w tym artykule należy stosować definicję nieruchomości rolnej zawartą w ustawie z 11.04.2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego. Niekonsekwencję ustawodawcy w powyższym zakresie należy ocenić negatywnie⁸¹⁸ (zob. szerzej komentarz do art. 172 § 3).
8. Pojęcie nieruchomości rolnej w rozumieniu art. 46¹ jest kategorią prawa materialnego, której interpretacja należy do sądu, a nie np. do bieglego sądowego.

Art. 47. [Część składowa]

§ 1. **Część składowa rzeczy nie może być odrębnym przedmiotem własności i innych praw rzeczowych.**

§ 2. **Częścią składową rzeczy jest wszystko, co nie może być od niej odłączone bez uszkodzenia lub istotnej zmiany całości albo bez uszkodzenia lub istotnej zmiany przedmiotu odłączonego.**

§ 3. **Przedmioty połączone z rzeczą tylko dla przemijającego użytku nie stanowią jej części składowych.**

⁸¹² K. Czerwińska-Koral, *Zasady obrotu nieruchomościami rolnymi w postępowaniach sądowych po 29.04.2016 r. – wybrane zagadnienia praktyki sądowej*, cz. 1, PS 2018/9, s. 82 i n.

⁸¹³ Dz.U. poz. 1390 ze zm.

⁸¹⁴ Uchwała SN z 14.12.1984 r., III CZP 78/84, LEX nr 3080.

⁸¹⁵ Zob. m.in. W. Fortuński, M. Kupis, *Pojęcie nieruchomości rolnej i gospodarstwa rolnego z uwzględnieniem wybranego orzecznictwa*, NPN 2019/2, s. 38; Z. Truszkiewicz, *Nieruchomość rolna...*, s. 140. Zob. też postanowienie SN z 15.05.2009 r., II CSK 9/09, LEX nr 518109.

⁸¹⁶ Uchwała SN z 30.05.1996 r., III CZP 47/96, LEX nr 25822.

⁸¹⁷ Tak K. Czerwińska-Koral, *Zasady obrotu...*, s. 82–83.

⁸¹⁸ M. Balwicka-Szczyrba, *O nabywaniu nieruchomości rolnych w drodze zasiedzenia*, GSP 2018/39, s. 220.

1. O części składowej rzeczy może być mowa tylko w wypadku **rzeczy złożonych**, czyli obejmujących kilka powiązanych ze sobą elementów stanowiących przedmiot materialny. Wyodrębnienie części składowych może dotyczyć zarówno rzeczy ruchomych, jak i nieruchomości. W świetle komentowanego artykułu dla wyróżnienia części składowych konieczne jest określenie wzajemnej relacji tychże elementów do całości oraz zbadanie intensywności **połączenia**. W konsekwencji, zgodnie z treścią przepisu, częścią składową rzeczy jest wszystko, co nie może być od niej odłączone bez uszkodzenia lub istotnej zmiany całości albo bez uszkodzenia lub istotnej zmiany przedmiotu odłączonego. Z kolei przedmioty połączone z rzeczą tylko dla przemijającego użytku nie stanowią jej części składowych. O tym, czy określone elementy stanowią części składowe jednej rzeczy złożonej, rozstrzyga obiektywna ocena gospodarczego znaczenia istniejącego między nimi sposobu fizycznego i funkcjonalnego powiązania⁸¹⁹. Część składowa wraz z rzeczą stanowią całość w sensie gospodarczym⁸²⁰.
2. Artykuł 47 § 1 wprowadza daleko idące konsekwencje prawne⁸²¹. **Część składowa rzeczy nie może być bowiem odrębnym przedmiotem własności i innych praw rzeczowych**, dlatego też właścicielem części składowej jest zawsze właściciel rzeczy głównej. W szczególności w przypadku dokonanego trwałego połączenia, zgodnie z art. 191, własność nieruchomości rozciąga się na rzecz ruchomą, która została połączona z nieruchomością w taki sposób, że stała się jej częścią składową. W konsekwencji część składowa rzeczy dzieli los prawny rzeczy głównej. Nie może ona stanowić odrębnego od rzeczy przedmiotu zasiedzenia⁸²², a także nie może stanowić odrębnego przedmiotu obciążenia prawem rzeczowym⁸²³. Część składowa może być jednak przedmiotem posiadania⁸²⁴. Odmienny status prawny część składowa uzyskuje dopiero po wyodrębnieniu jako rzecz samoistna na skutek **rozłączenia** z rzeczą główną (zob. komentarz do art. 191). Nie ma także prawnych przeszkód dla zastosowania konstrukcji umowy zobowiązującej do przeniesienia własności rzeczy przyszłej którą stanowić będzie część składowa po dokonanych wyodrębnieniu.
3. Artykuł 49 wprowadza ustawowy wyjątek od zasady *superficies solo cedit* (zob. komentarz do art. 49). Urządzenia przesyłowe, do których odnosi się art. 49 § 1, po wejściu w skład przedsiębiorstwa, nie stanowią części składowej nieruchomości, ponadto należy je kwalifikować jako samoistne rzeczy ruchome⁸²⁵. Skoro *de lege lata* brak ograniczeń co do przenoszenia własności urządzeń przesyłowych, to ustawodawca nie traktuje ich jako części składowych większej całości, umożliwiając obrót nimi bez względu na ich charakter i stopień powiązania z siecią⁸²⁶. Trafnie zauważa się, iż uznanie urządzenia przesyłowego za część składową instalacji prowadziłoby do przejścia jego własności na właściciela instalacji w każdym przypadku, bez względu na regulacje kodeksowe⁸²⁷.
4. Artykuł 50 **rozszerza pojmowanie części składowych także na prawa związane z własnością nieruchomości**. W przypadku praw kryterium decydującym o kwalifikacji jako części składowej jest relacja z prawem własności nieruchomości, która jest na tyle silna, że powoduje powstanie „stanu związania”. Związanie to rzutuje na zasady obrotu cywilnoprawnego w zakresie tych praw (zob. komentarz do art. 50).

⁸¹⁹ Wyrok SN z 11.03.2003 r., V CKN 1715/00, LEX nr 1632212. Zob. też wyrok SN z 28.06.2002 r., I CK 5/02, LEX nr 56604.

⁸²⁰ Zob. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 418.

⁸²¹ Zob. szerzej T. Dybowski, *Części składowe rzeczy*, NP 1969/1, s. 79 i n.; H. Cioch, H. Witczak, *Zasada superficies solo cedit w prawie polskim*, „Rejent” 1999/5, s. 17.

⁸²² Tak m.in. SN z w postanowieniu z 19.01.1988 r., III CRN 459/87, LEX nr 8858, w którym wskazano, że nie można nabyć w drodze zasiedzenia piwnicy, usytuowanej pod domem mieszkalnym, zajmowanym przez właściciela zabudowanego nim gruntu (art. 172).

⁸²³ Zob. art. 9 u.z.r.r.z., który stanowi, że jeżeli rzecz ruchoma obciążona zastawem rejestrowym stała się częścią składową nieruchomości, zastaw rejestrowy wygasa.

⁸²⁴ S. Grzybowski, *Prawo cywilne. Zarys prawa rzeczowego*, Warszawa 1976, s. 214.

⁸²⁵ Tak m.in. G. Bieniek, *Jeszcze w sprawie statusu prawnego urządzeń przesyłowych*, M. Praw. 2008/20, s. 1073; A. Olejniczak, *Własność urządzeń przyłączonych do sieci przedsiębiorstwa energetycznego (uwagi o wykładni art. 49 k.c.)*, RPEiS 2000/4, s. 31; M. Balwicka-Szczyrba, *Korzystanie...*, s. 78. Zob. też wyrok SN z 22.01.2010 r., V CSK 195/09, OSNC 2010/7–8, poz. 116; wyrok SN z 13.04.2011 r., V CSK 309/10, LEX nr 1001339.

⁸²⁶ Zob. szerzej M. Balwicka-Szczyrba, *Korzystanie...*, s. 75–78.

⁸²⁷ G. Bieniek, *Jeszcze w sprawie statusu...*, s. 1072–1073.

Art. 48. [Części składowe gruntu]

Z zastrzeżeniem wyjątków w ustawie przewidzianych, do części składowych gruntu należą w szczególności budynki i inne urządzenia trwale z gruntem związane, jak również drzewa i inne rośliny od chwili zasadzenia lub zasiania.

I. Zasada *superficies solo cedit*

1. Wywodząca się jeszcze z prawa rzymskiego zasada *superficies solo cedit* została wyrażona w art. 48 oraz art. 191. Mając charakter *ius cogens*, stanowi ona, że wszystko, co jest trwale związane z gruntem, dzieli jego los prawny⁸²⁸. W konsekwencji, zgodnie z art. 47 § 1, **część składowa rzeczy nie może być odrębnym przedmiotem własności i innych praw rzeczowych**, dlatego też właścicielem części składowej jest zawsze właściciel rzeczy głównej (zob. komentarz do art. 47); nie może ona także stanowić odrębnego od nieruchomości przedmiotu obciążenia prawem rzeczowym, a także stać się przedmiotem zasiedzenia. *De lege lata* część składowa może stanowić jednak przedmiot stosunków obligacyjnych (np. w przypadku wynajmu budynku stanowiącego część składową nieruchomości).

II. Części składowe gruntu

2. Zasada wyrażona w art. 48 dotyczy zarówno wytworów sztucznych (budynków, innych urządzeń trwale związanych z gruntem), jak i wytworów naturalnych (drzew, innych roślin trwale związanych z gruntem). *A contrario* w przypadku budynków i innych urządzeń nie stanowi części składowej gruntu wszystko to, co jest z nim związane w sposób nietrwały, a zwłaszcza konstrukcje tymczasowe czy przenośne. Kryterium wyodrębnienia stanowi więc **trwałość połączenia z gruntem**, przy czym rozstrzygająca jest ocena techniczna istniejącego stanu rzeczy⁸²⁹. Jedynie w przypadku drzew i innych roślin ustawodawca nie odwołuje się do kryterium trwałości, a zatem stanowią one z zasady część składową nieruchomości od chwili zasadzenia lub zasiania. Należy podzielić pogląd, że art. 48 stanowi *lex specialis* w stosunku do art. 47 § 2, w przeciwnym razie stanowiłby on jedynie *superfluum* ustawowe⁸³⁰. W konsekwencji kwestia wpływu odłączenia na zmianę bądź uszkodzenie całości lub części nieruchomości nie ma znaczenia przy wykładni art. 48.
3. Z uwagi na posłużenie się w komentowanym artykule zwrotem „w szczególności” ustawodawca ustanawia **otwarty katalog wytworów sztucznych i naturalnych, które mogą być objęte zasadą z art. 48**, jeżeli są z gruntem trwale związane. Przykładowo wyrażono pogląd, że do części składowych gruntu mogą być zaliczone także **kopaliny**, jeżeli znajdują się one w granicach nieruchomości określonych w art. 143⁸³¹.
4. **Drzewa i inne rośliny** są objęte zasadą *superficies solo cedit* od momentu ich zasadzenia lub zasiania. Wskazuje się jednak, że art. 48 nie dotyczy drzew i roślin zasadzonych lub zasianych w celu przemijającego związania z gruntem (np. w szkółkach czy uprawach ogrodniczych) przeznaczonym do bieżącej sprzedaży. Takie drzewa i rośliny stają się własnością nabywcy, zanim jeszcze zostaną wyjęte z ziemi (tzw. sprzedaż na pniu)⁸³². Niekiedy przedmiotem stosunku prawnego będzie tzw. rzecz przyszła (*emptio rei speratae*) W razie przeniesienia własności rzeczy przyszłych (np. płodów rolnych) wymaga się dla osiągnięcia skutku rozporządzającego, aby poza zawarciem umowy rzecz powstała bądź została wytworzona. Sprzedaż takiej rzeczy, jako czynność prawna o podwójnym skutku, następuje zatem pod warunkiem zawieszającym⁸³³.

⁸²⁸ Z orzecznictwa zob. m.in. wyrok SN z 13.05.1997 r., III CKN 41/97, LEX nr 138649.

⁸²⁹ Przykładowo wskazuje się w orzecznictwie, że dom drewniany, niezależnie od tego, czy jest postawiony na podwalinach, czy też na podmurówce, stanowi część składową nieruchomości – orzeczenie SN z 23.07.1963 r., III CR 137/63, LEX nr 105345.

⁸³⁰ Tak M. Bednarek, *Mienie...*, s. 151.

⁸³¹ Tak m.in. M. Drewek, *Status prawny hałd pokopalnianych. Glosa do wyroku SN z 13.04.2018 r.*, I CSK 522/17, OSP 2019/12, s. 114. Odmienne jednak, że kopaliny są przedmiotem szczególnego prawa – prawa do kopaliny – m.in. T. Dybowski, *Ochrona własności w polskim prawie cywilnym (rei vindicatio – actio negatoria)* [w:] T. Dybowski, *Dzieła zebrane*, Warszawa 2013, s. 291.

⁸³² S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*, Warszawa 2005, s. 198.

⁸³³ Zob. W.J. Katner [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1310.

W doktrynie zauważa się, że budynki i inne trwałe urządzenia, jako wytwory sztuczne, stanowią część składową gruntu od chwili rozpoczęcia budowy⁸³⁴. Dzieje się tak o tyle, o ile już w tym momencie wykazują cechę trwałego związania z gruntem. Jeżeli budynek lub urządzenie składa się w początkowej fazie budowy z komponentów tymczasowych lub przenośnych, dopiero z chwilą uzyskania trwałego połączenia z gruntem możemy określać go jako część składową.

5. Od zasady *superficies solo cedit* system prawny wprowadza **wyjątki**⁸³⁵. Nie stanowią części składowej nieruchomości urządzenia przesyłowe, o których mowa w art. 49 k.c., jeżeli wchodzi w skład przedsiębiorstwa. *A contrario*, jeżeli urządzenia przesyłowe nie wchodzi w skład przedsiębiorstwa, będą stanowić część składową nieruchomości (zob. komentarz do art. 49). Zerwanie z zasadą *superficies solo cedit* stanowi wyodrębnienie nieruchomości budynkowych i lokalowych, zgodnie z art. 46. Do własności budynku odnoszą się m.in. regulacje zawarte w art. 235, 272 i 279 k.c., a także art. 5 dekretu z 26.10.1945 r. o własności i użytkowaniu gruntów na obszarze m.st. Warszawy⁸³⁶. Odrębna własność lokalu uregulowana jest w ustawie z 24.06.1994 r. o własności lokali⁸³⁷. Przepisy o ustanowieniu odrębnej własności lokalu w budynkach należących do spółdzielni mieszkaniowych zawarte są także w ustawie z 15.12.2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych⁸³⁸. Kolejny wyjątek wprowadza ustawa z 13.12.2013 r. o rodzinnych ogrodach działkowych⁸³⁹. Zgodnie z jej art. 30 ust. 2 nasadzenia, urządzenia i obiekty znajdujące się na działce, wykonane lub nabyte ze środków finansowych działkowca, stanowią jego własność. Wszystkie te wytwory naturalne i sztuczne nie mogą stać się jednak samodzielnym przedmiotem obrotu, co wynika z całokształtu regulacji ustawy⁸⁴⁰.

Art. 49.⁸⁴¹ [Urządzenia przesyłowe]

§ 1. Urządzenia służące do doprowadzania lub odprowadzania płynów, pary, gazu, energii elektrycznej oraz inne urządzenia podobne nie należą do części składowych nieruchomości, jeżeli wchodzi w skład przedsiębiorstwa.

§ 2. Osoba, która poniosła koszty budowy urządzeń, o których mowa w § 1, i jest ich właścicielem, może żądać, aby przedsiębiorca, który przyłączył urządzenia do swojej sieci, nabył ich własność za odpowiednim wynagrodzeniem, chyba że w umowie strony postanowiły inaczej. Z żądaniem przeniesienia własności tych urządzeń może wystąpić także przedsiębiorca.

I. Pojęcie i istota urządzenia przesyłowego

1. Kodeks cywilny nie definiuje pojęcia urządzenia, tym bardziej pojęcia urządzenia przesyłowego, z kolei definicje urządzenia, instalacji i sieci zawarte w ustawach szczególnych mogą mieć jedynie pomocniczy charakter, jako wskazówka interpretacyjna przy wykładni art. 49 § 1⁸⁴². Należy przyjmować, odwołując się do literalnego rozumienia przepisu, iż urządzenia, do których odnosi się art. 49 § 1, stanowią mechanizm lub zespół mechanizmów służących do przesyłania płynów, pary, gazu i energii elektrycznej. Analiza przepisu nie budzi bowiem wątpliwości, że wskazane urządzenia ze swej istoty służą realizacji określonych funkcji gospodarczych. Ich przeznaczeniem jest doprowadzanie, jak i odprowadzanie wskazanych mediów (a więc ich przesyłanie). W świetle art. 49 § 1 urządzeniami przesyłowymi są zwłaszcza urządzenia energetyczne (w tym ciepłownicze), gazownicze i wodociągowo-kanalizacyjne służące do przesyłania mediów. Z uwagi na miejsce posadowienia urządzeń przesyłowych można wyróżnić urządzenia podziemne (np. wodociągi

⁸³⁴ Tak m.in. A. Kaźmierczyk [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Habdas, M. Fras, 2018, s. 375.

⁸³⁵ Na temat wyjątków od zasady zob. szerzej H. Cioch, H. Witczak, *Zasada superficies...*, s. 20 i n.

⁸³⁶ Dz.U. Nr 50, poz. 279; zgodnie z art. 5 dekretu budynki oraz inne przedmioty znajdujące się na gruntach przechodzących na własność gminy m.st. Warszawy pozostają własnością dotychczasowych właścicieli, o ile przepisy szczególne nie stanowią inaczej.

⁸³⁷ Dz.U. z 2021 r. poz. 1048.

⁸³⁸ Dz.U. z 2021 r. poz. 120, art. 18 u.s.m. i n.

⁸³⁹ Dz.U. z 2021 r. poz. 1073.

⁸⁴⁰ Zob. wyrok SN z 14.03.2018 r., II CSK 276/17, LEX nr 2558312. Por. A. Sylwestrzak, *Użytkowanie. Konstrukcja prawna*, Warszawa 2013, s. 397.

⁸⁴¹ Komentarz do art. 49 stanowi zmodyfikowany fragment publikacji M. Balwicka-Szczyrba, *Korzystanie...*, s. 33–44.

⁸⁴² Zob. m.in. definicje urządzenia, instalacji i sieci zawarte w art. 3 pkt 9, 10, 11 pr. energ.

zlokalizowane pod ziemią), nadziemne (np. linie energetyczne) lub naziemne (np. wodociągi zlokalizowane na powierzchni ziemi). Ze względu na rodzaj nieruchomości, na których są wybudowane urządzenia przesyłowe, można wyróżnić urządzenia przesyłowe posadowione na gruntach (np. słupy energetyczne), urządzenia przesyłowe posadowione w budynkach (np. trafostacje) i urządzenia posadowione w lokalach (np. węzły ciepłownicze). Ze względu na tytuł prawny przysługujący przedsiębiorcom energetycznym do urządzeń przesyłowych możemy wyróżnić urządzenia przesyłowe stanowiące własność przedsiębiorców energetycznych, a ponadto urządzenia, z których korzystanie przez przedsiębiorców przesyłowych oparte jest na innym niż własność tytule prawnym, w tym tytule prawnorzeczowym lub obligacyjnym, jak również urządzenia przesyłowe, z których przedsiębiorcy przesyłowi korzystają bez tytułu prawnego.

2. Pod zakres normowania art. 49 § 1 podlegać będą także inne urządzenia – podobne do urządzeń służących do doprowadzania lub odprowadzania płynów, pary, gazu czy energii elektrycznej (**urządzenia przesyłowe sensu largo**)⁸⁴³. Takimi urządzeniami będą, po pierwsze, urządzenia służące do doprowadzania i odprowadzania innych mediów i substancji, niż te określone wprost w art. 49 § 1. Po drugie, będą to urządzenia podobne w zakresie swojego charakteru i funkcji do urządzeń służących do doprowadzania lub odprowadzania płynów, pary, gazu i energii elektrycznej. Przykładem urządzeń przesyłowych *sensu largo* będą m.in. mechanizmy lub zespoły mechanizmów służące do rozprowadzania na terenie osiedla przez sieci telewizji kablowej sygnałów z programami telewizyjnymi czy programami radiowymi⁸⁴⁴. Zalicza się do nich także ciągi drenażowe, rurociągi naftowe, urządzenia techniczne łączności czy kanalizację kablową⁸⁴⁵. Nie będą urządzeniami przesyłowymi *sensu largo* urządzenia podobne jedynie z wyglądu do urządzeń przesyłowych, a także urządzenia pełniące inną funkcję, bądź też mające inny charakter, przykładowo urządzenia służące do prowadzenia ruchu kolejowego, tramwajowego czy trolejbusowego.
3. **Punkt graniczny** zakresu pojęcia urządzenia przesyłowego będą z jednej strony stanowić urządzenia wewnętrzne odbiorcy⁸⁴⁶. Instalacje wewnętrzne nie służą bowiem „odprowadzaniu lub doprowadzaniu”, gdyż z chwilą osiągnięcia tej instalacji media już pozostają doprowadzone do podmiotu przyłączonego⁸⁴⁷. Z drugiej strony punktem granicznym są urządzenia wewnętrzne wytwórcy mediów⁸⁴⁸. Adekwatnie bowiem dopóki media znajdują się u przedsiębiorcy zajmującego się ich wytwarzaniem, nie są one jeszcze przesyłane.
4. Nie wszystkie urządzenia stosowane w energetyce, gazownictwie czy działalności wodociągowo-kanalizacyjnej będą urządzeniami przesyłowymi. Z uwagi na funkcję urządzeń przesyłowych, którą jest przesyłanie mediów, pewne urządzenia będą wyłączone z zakresu normowania art. 49 § 1. Takimi urządzeniami są m.in. studnie głębinowe⁸⁴⁹ i bezodpływowe zbiorniki kanalizacyjne⁸⁵⁰. Ograniczenie tychże urządzeń do określonego gruntu i ścisłe z nim związanie nie uzasadnia stosowania do nich szczególnej regulacji z art. 49⁸⁵¹. *A contrario* stanowią one część składową nieruchomości. Urządzeniami przesyłowymi w rozumieniu art. 49 § 1 nie są także takie urządzenia, które jedynie odbierają energię, jak słupy oświetleniowe, czy takie, które jedynie ją wytwarzają, np. wiatraki generujące energię elektryczną⁸⁵². Urządzenia tego rodzaju nie służą przesyłaniu.

⁸⁴³ M. Balwicka-Szczyrba, *Korzystanie...*, s. 43.

⁸⁴⁴ Zob. m.in. wyrok SN z 3.12.1998 r., II CKN 216/98, LEX nr 82290.

⁸⁴⁵ Tak m.in. A. Stępień-Sporek, *Glosa do uchwały SN z 8.03.2006 r., III CZP 105/05*, GSP-Prz.Orz. 2007/3, s. 57; K. Zaradkiewicz [w:] *Kodeks cywilny*, t. 1, *Komentarz do art. 1–449(10)*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2013, s. 807.

⁸⁴⁶ Tak m.in. G. Bieniek, *Urządzenia przesyłowe. Problematyka prawna*, Warszawa 2008, s. 13; G. Matusik, *Własność urządzeń przesyłowych a prawa do gruntu*, Warszawa 2011, s. 102.

⁸⁴⁷ Tak G. Bieniek, *Urządzenia...*, s. 13.

⁸⁴⁸ Tak uchwała SN z 8.03.2006 r., III CZP 105/05, OSP 2007/7–8, poz. 84. Tak też J. Pokrzywniak, *Artykuł 49 k.c. po nowelizacji – głos w dyskusji*, „Rejent” 2009/12, s. 69; G. Matusik, *Własność urządzeń...*, 2011, s. 104.

⁸⁴⁹ Wyrok SN z 1.02.1973 r., II CR 673/72, LEX nr 1673125.

⁸⁵⁰ Zob. R. Trzaskowski, *Z problematyki stosunków własnościowych tle art. 49 kodeksu cywilnego*, KPP 2001/3, s. 553; G. Bieniek, *Urządzenia...*, s. 12.

⁸⁵¹ R. Trzaskowski, *Z problematyki...*, s. 553.

⁸⁵² Zob. m.in. wyrok SA w Warszawie z 27.10.2008 r., VI ACa 441/08, LEX nr 1645951.

5. Należy zaaprobować pogląd o **możliwości uznania budynku za urządzenie przesyłowe**, jednakże w uzasadnionych przypadkach⁸⁵³. Możliwość taka jest związana ściśle z jego funkcją, budynek ten musi bowiem służyć wyłącznie przesyłaniu, tj. stanowić pomieszczenie dla urządzeń przesyłowych. Trafnie dlatego uznaje się za urządzenie przesyłowe budynek wraz z instalacją energetyczną stanowiącą stację trafo⁸⁵⁴.
6. Wątpliwości budzi **status prawny przyłączy**, a więc odcinka łączącego sieć przedsiębiorcy przesyłowego z instalacją wewnętrzną odbiorcy⁸⁵⁵. Pojęcie przyłączy zdefiniowane zostało w aktach prawnych o charakterze szczególnym⁸⁵⁶. Rozbieżności wywołuje uznanie przyłączy za odrębną rzecz ruchomą wchodzącą w skład sieci przedsiębiorcy czy też za część składową nieruchomości właściciela. Z uwagi na to, że funkcją przyłączy jest zapewnienie dostarczania mediów odbiorcy, należy uznać, że przemawia ona za ścisłym związkiem przyłącza z siecią przedsiębiorcy. To bowiem na przedsiębiorcy przesyłowym ciąży obowiązek zapewnienia dostarczania mediów odbiorcy, a więc także ciągłości ich przepływu. W tym ujęciu przyłącze co do zasady stanowi urządzenie przesyłowe w rozumieniu art. 49 § 1, jest bowiem mechanizmem pełniącym funkcję polegającą na odprowadzaniu i doprowadzaniu płynów, pary, gazu czy energii elektrycznej. Odmienny status przyłączy wynikać może z ustaw szczególnych, a także woli stron, wyrażonej w szczególności w umowie przyłączeniowej⁸⁵⁷.

II. Artykuł 49 § 1 jako wyjątek od zasady *superficies solo cedit*

7. Regulacja art. 49 § 1 stanowi wyjątek od zasady *superficies solo cedit*⁸⁵⁸. W jego świetle urządzenia przesyłowe nie stanowią części składowej nieruchomości, jeżeli wchodzą w skład przedsiębiorstwa, przy czym przedsiębiorstwo należy rozumieć zgodnie z treścią art. 55¹, w znaczeniu przedmiotowym, jako zorganizowany zespół składników niematerialnych i materialnych przeznaczonych do prowadzenia działalności gospodarczej. Z powyższego należy wywodzić, że jeżeli urządzenia przesyłowe nie wchodzą w skład przedsiębiorstwa, to wtedy, *a contrario*, będą one stanowić część składową nieruchomości.
8. Urządzenia przesyłowe, o których mowa w art. 49 § 1, należy kwalifikować jako **samoistne rzeczy ruchome**⁸⁵⁹ bez względu na stopień ich związania z siecią. *De lege lata* w świetle art. 49 § 2 ustawodawca nie traktuje ich jako części składowych większej całości, umożliwiając obrót urządzeniami.
9. Zgodnie z art. 49 § 1 zasada *superficies solo cedit* jest wyłączona w stosunku do urządzeń przesyłowych od momentu wejścia w skład przedsiębiorstwa przesyłowego. Pomimo że zagadnienie to nie jest jednolicie ujmowane w nauce, należy przyjmować, że **wejście w skład przedsiębiorstwa przesyłowego** jest związane z nabyciem posiadania urządzenia przesyłowego przez przedsiębiorcę⁸⁶⁰. Skoro bowiem przedsiębiorstwo w świetle art. 49 § 1 rozumiane jest w znaczeniu przedmiotowym (zgodnie z art. 55¹), to w jego skład wchodzi także stan faktyczny władztwa nad rzeczą, jakim jest posiadanie, zarówno rzeczy ruchomej, jak i nieruchomości⁸⁶¹. Z powyższego należy wywodzić, że skoro wejście w skład przedsiębiorstwa jest kwestią faktu, to fakt ten nie musi być uzależniony od połączenia urządzenia przesyłowego z siecią, albowiem

⁸⁵³ Tak m.in. G. Bieniek, *Urządzenia...*, s. 16–17; M. Balwicka-Szczyrba, *Służebność przesyłu*, GSP 2009/21, s. 52; A. Olejniczak, *Uwagi o pojęciu części składowych nieruchomości na tle art. 49 k.c.* [w:] *Współczesne problemy prawa prywatnego. Księga pamiątkowa ku czci profesora Edwarda Gniewka*, red. J. Gołaczyński, P. Machnikowski, Warszawa 2010, s. 421. Zob. też wyrok TK z 7.11.2006 r., SK 42/05, Dz.U. Nr 206, poz. 1521.

⁸⁵⁴ Wyrok WSA z 13.06.2006 r., I SA/Wa 2312/05, LEX nr 219241.

⁸⁵⁵ Zob. szerzej na temat statusu prawnego przyłączy – R. Trzaskowski, *Z problematyki...*, s. 581; G. Matusik, *Własność urządzeń...*, 2011, s. 101.

⁸⁵⁶ Zob. m.in. art. 2 pkt 6 ustawy z 7.06.2001 r. o zbiorowym zaopatrzeniu w wodę i zbiorowym odprowadzaniu ścieków (Dz.U. z 2020 r. poz. 2028) czy § 2 pkt 15 rozporządzenia Ministra Gospodarki z 4.05.2007 r. w sprawie szczegółowych warunków funkcjonowania systemu elektroenergetycznego (Dz.U. Nr 93, poz. 623 ze zm.).

⁸⁵⁷ Zob. szerzej M. Balwicka-Szczyrba, *Korzystanie...*, s. 41.

⁸⁵⁸ Zob. M. Bednarek, *Mienie...*, s. 154–155; H. Cioch, H. Witczak, *Zasada superficies...*, s. 34.

⁸⁵⁹ Tak m.in. A. Olejniczak, *Własność urządzeń...*, s. 31; M. Balwicka-Szczyrba, *Korzystanie...*, s. 78. Zob. m.in. wyrok SN z 22.01.2010 r., V CSK 195/09, OSNC 2010/7–8/116; wyrok SN z 13.04.2011 r., V CSK 309/10, LEX nr 1001339.

⁸⁶⁰ Zob. m.in. J. Pokrzywniak, *Artykuł...*, s. 78; R. Rykowski, *Status prawny urządzeń przesyłowych z art. 49 k.c. – uwagi na tle nowelizacji kodeksu cywilnego*, PPH 2009/7, s. 49; G. Matusik, *Własność urządzeń...*, 2011, s. 252.

⁸⁶¹ Tak m.in. M. Habdas, *Przedsiębiorstwo w znaczeniu przedmiotowym*, KPP 2002/2, s. 335.

istnieje możliwość, że przedsiębiorca będzie posiadał urządzenie przesyłowe wcześniej, już z chwilą jego wzniesienia. Należy jednak zakładać, że dopiero po wybudowaniu urządzenia przesyłowego jako całości może nastąpić nabycie posiadania tego urządzenia. Wcześniej bowiem nie ma jeszcze zakładanego przedmiotu posiadania (posiadaniem mogą być objęte jakieś elementy, np. fundamenty, wsporniki, niebędące jeszcze urządzeniem przesyłowym⁸⁶²).

10. W sytuacji gdy przedsiębiorca nie stał się posiadaczem urządzenia przed przyłączeniem do sieci (przykładowo urządzenie zostało wybudowane przez odbiorcę), skutek z art. 49 § 1 nastąpi ostatecznie w chwili połączenia urządzenia z siecią przedsiębiorcy. Z tym bowiem momentem przedsiębiorca niewątpliwie nabędzie posiadanie rzeczy, gdyż obejmie władztwo nad urządzeniem w celach związanych z działalnością przesyłową⁸⁶³. Nabycie posiadania w takim przypadku nastąpi bez względu na to, czy za pomocą tego urządzenia nastąpi faktyczny przesył mediów.

III. Własność urządzeń przesyłowych

11. Problematyka własności urządzeń przesyłowych jest złożona. W okresie powojennym do początku lat 90. XX w. oprócz Kodeksu cywilnego obowiązywały liczne ustawy o charakterze publicznoprawnym, a także inne akty prawne regulujące własność tych urządzeń. Przepisy tych aktów prawnych, pozostając w zbiegu z przepisami Kodeksu cywilnego, wykluczały ogólną regulację o nabywaniu własności⁸⁶⁴. Na ocenę własności urządzeń wpływ miały także dokonane na początku lat 90. procesy uwłaszczeniowe i komunalizacyjne. Po przełomie lat 1990/1991 akty prawne o charakterze publicznoprawnym nie regulowały już własności urządzeń przesyłowych, stąd zagadnienie to należy oceniać na podstawie regulacji kodeksowej⁸⁶⁵.
12. W związku z traktowaniem art. 49 § 1 (wcześniej art. 49) jako wyjątku od zasady *supreficies solo cedit*, w doktrynie i orzecznictwie wyrażono rozbieżności w zakresie określenia podmiotu, któremu przysługuje własność urządzeń przesyłowych wchodzących w skład przedsiębiorstwa⁸⁶⁶. Obecnie za ugruntowane należy uznać stanowisko, że samo podłączenie urządzeń do sieci przez przedsiębiorcę przesyłowego nie może wpływać na stosunki własnościowe, a ponadto że w skład sieci przedsiębiorcy przesyłowego mogą wchodzić urządzenia będące jego własnością, jak również te, które są własnością innego podmiotu i z których przedsiębiorca korzysta na podstawie tytułu cywilnoprawnego, np. umowy najmu, a także te, z których przedsiębiorca korzysta bezumownie⁸⁶⁷.
13. Uznając urządzenia przesyłowe po wejściu w skład przedsiębiorstwa za odrębne rzeczy ruchome, a także przyjmując, że fakt przyłączenia do sieci nie wpływa na stosunki własnościowe, należy przyjmować, że właścicielem urządzenia przesyłowego jest ten, kto sfinansował budowę urządzenia przesyłowego. Tezę tę należy uzasadnić literalną, jak i celowościową i racjonalną wykładnią art. 49 § 1 i 2⁸⁶⁸. Nie wyklucza to możliwości odmiennego określania własności urządzeń przesyłowych przez strony w umowie, w szczególności jeżeli budowa urządzenia nastąpiła w wykonaniu takiej umowy (zwrot „chyba że strony postanowią inaczej”). Zagadnienie to dotyczy zwłaszcza przyłączy, albowiem w umowie przyłączeniowej możliwe jest określenie przez strony własności urządzenia przesyłowego po stronie przedsiębiorcy przesyłowego, mimo że nie sfinansował on jego budowy, bądź po stronie właściciela nieruchomości lub innego podmiotu

⁸⁶² Zob. szerzej M. Balwicka-Szczyrba, *Korzystanie...*, s. 79–82. Pogląd odmienny, iż wejście urządzenia przesyłowego w skład przedsiębiorstwa nastąpi już w momencie nabycia posiadania poszczególnych jego elementów, co związane jest z procesem budowy urządzenia, wyraził jednak G. Matusik, *Własność urządzeń...*, 2011, s. 252.

⁸⁶³ Tak m.in. R. Rykowski, *Status prawny urządzeń...*, s. 252.

⁸⁶⁴ G. Matusik, *Własność urządzeń...*, 2011, s. 130.

⁸⁶⁵ G. Matusik, *Własność urządzeń...*, 2011, s. 139.

⁸⁶⁶ Z najważniejszych orzeczeń zob. uchwała TK z 4.12.1991 r., W 4/91, OTK 1991/1, poz. 22; wyrok SN z 26.02.2003 r., II CK 40/02, LEX nr 79748; uchwała SN (7) z 8.03.2006 r., III CZP 105/05, OSP 2007/7–8, poz. 84; wyrok TK z 7.11.2006 r., SK 42/05, OTK-A 2006/10, poz. 148. Zob. szerzej na ten temat G. Matusik, *Własność urządzeń...*, 2011, s. 130 i n.

⁸⁶⁷ Zob. M. Balwicka-Szczyrba, *Korzystanie...*, s. 83–86.

⁸⁶⁸ M. Balwicka-Szczyrba, *Korzystanie...*, s. 86.

będącego stroną umowy (np. najemcy nieruchomości), mimo że to przedsiębiorca przesyłowy sfinansował jego budowę⁸⁶⁹.

IV. Roszczenie o nabycie własności urządzeń przesyłowych

14. Skoro urządzenia przesyłowe stanowią rzeczy ruchome, nie budzi wątpliwości możliwość obrotu nimi. Dopuszczalne jest zarówno umowne przeniesienie własności tych urządzeń na rzecz przedsiębiorców przesyłowych, jak i przeniesienie ich na drodze sądowej. Istnieje również możliwość nabycia ich własności na podstawie niektórych innych zdarzeń prawnych, przede wszystkim w wyniku połączenia się przedsiębiorców przesyłowych działających w formie spółek (art. 494 k.s.h.) bądź podziału spółki (art. 528 k.s.h.), ponadto także na skutek wniesienia własności urządzeń przesyłowych aportem do spółki.
15. Artykuł 49 § 2 określa dwie kategorie roszczenia – roszczenie inwestora będącego właścicielem urządzenia, do którego odnosi się art. 49 § 1, o nabycie jego własności oraz roszczenie przedsiębiorcy, który przyłączył urządzenie do swojej sieci, o przeniesienie jego własności. Wymaga podkreślenia, że art. 49 § 2 dotyczy jedynie już wybudowanych (już istniejących) urządzeń, do których odnosi się art. 49 § 1, a nie urządzeń planowanych do budowy. Jego celem jest uregulowanie własności urządzeń w przypadku braku umowy stron w tym zakresie⁸⁷⁰.
16. Zgodnie z art. 49 § 2 zdanie pierwsze, który określa pierwszą kategorię roszczenia, podmiotem uprawnionym do dochodzenia roszczenia będzie ten, kto poniósł koszty budowy urządzenia, o którym mowa w art. 49 § 1 (inwestor), będący przez to jego właścicielem. Przy czym wybudowanie urządzeń przesyłowych może nastąpić siłami własnymi inwestora bądź przy pomocy osób trzecich działających na jego zlecenie⁸⁷¹. Legitymowany do wystąpienia z omawianym roszczeniem jest także następca prawny osoby, która sfinansowała budowę urządzenia przesyłowego⁸⁷². Adresatem roszczenia z art. 49 § 2 zdanie pierwsze o nabycie własności urządzeń, o których mowa w § 1 tego artykułu, jest przedsiębiorca przesyłowy, który przyłączył te urządzenia do swojej sieci. Adresatem roszczenia może być także następca prawny tego przedsiębiorcy.
17. Zgodnie z art. 49 § 2 zdanie drugie, który określa drugą kategorię roszczeń, uprawnienie do domagania się przeniesienia własności urządzeń, o których mowa w § 1 tego artykułu, przysługuje przedsiębiorcy, do którego sieci urządzenia te zostały przyłączone. W doktrynie wskazuje się, że regulacja z art. 49 § 2 zdanie drugie nie powoduje zmiany przesłanek roszczenia ze zdania pierwszego tego artykułu⁸⁷³, a zatem należy je traktować analogicznie. Powstanie ono w przypadku sfinansowania budowy urządzeń, o których mowa w art. 49 § 1, przez inny podmiot niż sam przedsiębiorca oraz na skutek przyłączenia tych urządzeń do sieci przedsiębiorcy, a ponadto o ile strony w umowie inaczej nie postanowiły. Do powstania roszczenia wymagane jest, aby urządzenia te, pomimo przyłączenia do sieci, pozostawały nadal własnością podmiotu, który sfinansował ich budowę, a którym nie jest przedsiębiorca przesyłowy. Roszczenie przedsiębiorcy z art. 49 § 2 zdanie drugie powinno być kierowane wobec podmiotu, który jest właścicielem urządzenia przesyłowego.
18. Dochodzenie roszczenia o nabycie (przeniesienie) własności urządzeń przesyłowych w trybie sądowym następuje za **wynagrodzeniem**, które powinno być odpowiednie. Pomimo że Kodeks cywilny nie daje w tym zakresie żadnych wskazówek, należy przyjmować, iż wynagrodzenie za nabycie prawa własności urządzeń przesyłowych powinno uwzględniać stawki rynkowe, przy czym w każdym przypadku wymagane jest także badanie wieku urządzenia przesyłowego, a co za tym idzie utraty wartości tej rzeczy związanej z upływem czasu od jej powstania. Zasadne jest przyjęcie, że w sytuacji, gdy roszczenie z art. 49 § 2 będzie odnosiło się

⁸⁶⁹ Por. art. 7 ust. 2 pr. energ., który określa, że miejsce rozgraniczenia własności sieci przedsiębiorstwa i instalacji podmiotu przyłączonego stanowi element umowy o przyłączenie.

⁸⁷⁰ Zob. m.in. G. Matusik, *Własność urządzeń...*, 2011, s. 209.

⁸⁷¹ Zob. W.J. Katner [w:] *Kodeks cywilny. Część ogólna*, red. M. Pyziak-Szafnicka, Warszawa 2009, s. 506.

⁸⁷² Tak m.in. G. Bieniek, *Urządzenia...*, s. 46. Zob. też wyrok SN z 22.01.2010 r., V CSK 206/09, LEX nr 578047; uchwała SN z 13.07.2011 r., III CZP 26/11, LEX nr 852328.

⁸⁷³ Tak m.in. G. Matusik, *Własność urządzeń...*, 2011, s. 220.

do urządzeń wybudowanych kilka lat wstecz, wynagrodzenie za przeniesienie ich własności może w okolicznościach sprawy zostać określone na zdecydowanie niższym poziomie z uwagi na jego obecną wartość rynkową⁸⁷⁴.

19. Początek biegu terminu przedawnienia roszczenia o nabycie (przeniesienie) własności urządzeń, o których mowa w art. 49 § 1, powinien być określany w odniesieniu do momentu przyłączenia urządzeń przesyłowych do sieci przedsiębiorcy. Początek biegu terminu przedawnienia omawianego roszczenia nie może jednak nastąpić przed 3.08.2008 r., tj. dniem wejścia w życie nowelizacji Kodeksu cywilnego z 30.05.2008 r.⁸⁷⁵ Wydaje się bowiem, że nabycie własności urządzeń przez określony podmiot, które nastąpiło na mocy prawa obowiązującego w momencie jego powstania, a ponadto zgodnie z obowiązującą wykładnią tego prawa, nie powinno być niweczone w momencie wejścia w życie ustawy nowej, tym bardziej że nie zawierała ona przepisów przejściowych⁸⁷⁶.

Art. 50. [Prawa związane z własnością nieruchomości]

Za części składowe nieruchomości uważa się także prawa związane z jej własnością.

1. W tradycyjnym ujęciu części składowe rzeczy stanowią przedmioty materialne. Artykuł 50 **rozszerza pojmowanie części składowych także na prawa związane z własnością nieruchomości**. Tworzy zatem swoistą fikcję prawną, aby uzyskać cel podobny do tego, któremu służy konstrukcja z art. 47. Podstawową konsekwencją kwalifikacji prawa jako części składowej nieruchomości jest to, że nie może być ono odrębnym od nieruchomości przedmiotem **obrotu**, a zatem nie może być bez własności nieruchomości przeniesione. Powstaje zatem tzw. **niesamodzielnosc praw związanych w obrocie cywilnoprawnym**⁸⁷⁷. Można wskazać także inne, wtórne konsekwencje związania praw kwalifikowanych jako części składowych nieruchomości, m.in. w zakresie posiadania⁸⁷⁸.
2. Kryterium decydującym o kwalifikacji prawa jako części składowej jest jego relacja z prawem własności nieruchomości. Relacja ta musi być na tyle silna, że powoduje powstanie **stanu związania praw**. Przy czym w konstrukcji tej wyodrębnia się tradycyjnie prawo nadrzędne (prawo własności nieruchomości) oraz podrzędne względem niego prawo związane, choć nie można wykluczać związania praw równorzędnych. Wyodrębnienie praw związanych jest istotne, albowiem rzutuje na zasady obrotu cywilnoprawnego w zakresie tychże praw. Przykład omawianego związania praw stanowi konstrukcja własności nieruchomości i ustanowionej na tym prawie **służebności gruntowej** (art. 285 § 1 k.c.), która to służebność nie ma samoistnego charakteru, albowiem jest związana z własnością nieruchomości władnącej tak silnie, iż stanowi jej część składową⁸⁷⁹. Służebność gruntowa, jako część składowa nieruchomości, nie może zostać zbyta bez własności nieruchomości władnącej, a co za tym idzie – przysługuje ona zawsze każdoczesnemu jej właścicielowi. Z mocy prawa przechodzi na rzecz każdoczesnego nabywcy nieruchomości władnącej i dzieli los prawny nieruchomości władnącej. Prawem związanym z odrębną własnością lokali jest **udział we współwłasności nieruchomości wspólnej** (art. 3 ust. 1 u.w.l.)⁸⁸⁰. W konsekwencji przeniesienie własności lokalu pociąga za sobą przeniesienie udziału w nieruchomości wspólnej. Z kolei udział we współwłasności nieruchomości wspólnej nie może być samodzielnym przedmiotem obrotu.

⁸⁷⁴ Zob. szerzej M. Balwicka-Szczyrba, *Korzystanie...*, s. 99.

⁸⁷⁵ Ustawa z 30.05.2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. Nr 116, poz. 731. Tak M. Balwicka-Szczyrba, *Korzystanie...*, s. 101–103. Odmienne jednak, że art. 49 § 2 k.c. znajdzie zastosowanie bez względu na datę budowy urządzeń, m.in. uchwała SN z 13.07.2011 r., III CZP 26/11, LEX nr 852328.

⁸⁷⁶ Tak M. Balwicka-Szczyrba, *Korzystanie...*, s. 103. Por. G. Matusik, *Własność urządzeń...*, 2011, s. 203.

⁸⁷⁷ Zob. R. Gola, *Prawa związane z własnością nieruchomości jako jej części składowe*, „Nieruchomości” 2015/1, s. 10.

⁸⁷⁸ Zob. wyrok SN z 3.01.1969 r., III CRN 271/68, LEX nr 899, gdzie wskazano, iż osoba, na rzecz której przeniesiono posiadanie nieruchomości władnącej, uprawniona jest do posiadania służebności związanych z tą nieruchomością. Posiadanie to rozciąga się na nieruchomości i jej części składowe, a skoro za części składowe rzeczy uważane są także prawa związane z jej własnością, to posiadacz nieruchomości uprawniony jest do posiadania służebności związanych z nieruchomością władnącą.

⁸⁷⁹ Zob. m.in. postanowienie SN z 22.07.2010 r., I CSK 583/09, OSNC 2011/3, poz. 33; wyrok SN z 6.03.1984 r., III CRN 29/84, OSNC 1984/10, poz. 180.

⁸⁸⁰ Na temat zakresu pojęcia nieruchomości wspólnej w ustawie o własności lokali zob. szerzej M. Balwicka-Szczyrba, D.D. Mielewczyk, *Zakres pojęcia „nieruchomość wspólna” w ustawie o własności lokali*, „Radca Prawny. Zeszyty Naukowe” 2020/4, s. 51 i n.

3. Zgodnie z art. 50 częściami składowymi nieruchomości są prawa związane z jej własnością, *lege non distinguente z własnością nieruchomości gruntowej, budynkowej i lokalowej*. Dopuszcza się także związanie praw z pochodnym od własności użytkowaniem wieczystym, na zasadzie analogii z art. 50⁸⁸¹. Stopień zbliżenia własności i użytkowania wieczystego pozwala na zastosowanie konstrukcji z art. 50 w przypadku służebności gruntowych ustanowionych na użytkowaniu wieczystym⁸⁸², a także konstrukcji, o której mowa w art. 235, dotyczącej związania własności budynków i urządzeń wzniesionych na gruncie z prawem użytkowania wieczystego gruntu.
4. Ustawy pozakodeksowe wprowadzają szczególne regulacje w zakresie związania praw do nieruchomości; dotyczą one także praw obligacyjnych. Konstrukcja związania praw innych niż rzeczowe znalazła aprobatę w nauce⁸⁸³. Między innymi ustawa z 13.12.2013 r. o rodzinnych ogrodach działkowych⁸⁸⁴, która w art. 30 ust. 2 określa, iż nasadzenia, urządzenia i obiekty znajdujące się na działce, wykonane lub nabyte ze środków finansowych działkowca, stanowią jego własność, przesądza o tym, że prawo własności tychże jest związane z prawem do działki, powstałym z zasady przez zawarcie umowy dzierżawy działkowej (art. 27 ustawy)⁸⁸⁵. W konsekwencji nasadzenia, urządzenia i obiekty znajdujące się na działce nie mogą stanowić samodzielnego przedmiotu obrotu bez prawa do działki, można ją zatem traktować jako jego części składowe.

Art. 51. [Przynależność]

§ 1. **Przynależnościami są rzeczy ruchome potrzebne do korzystania z innej rzeczy (rzeczy głównej) zgodnie z jej przeznaczeniem, jeżeli pozostają z nią w faktycznym związku odpowiadającym temu celowi.**

§ 2. **Nie może być przynależnością rzecz nienależąca do właściciela rzeczy głównej.**

§ 3. **Przynależność nie traci tego charakteru przez przemijające pozbawienie jej faktycznego związku z rzeczą główną.**

1. **Wyodrębnienie przynależności** opiera się na relacji dwóch rzeczy (rzeczy głównej i rzeczy przynależnej), przy czym przynależność pozostaje zawsze rzeczą ruchomą, a rzecz główna może być zarówno ruchomością, jak i nieruchomością. Relacja między obiema rzeczami polega na **trwałym, faktycznym i funkcjonalnym** związku służącym określonoemu celowi – przynależność jest potrzebna do korzystania z rzeczy głównej zgodnie z jej przeznaczeniem. W tej relacji obie rzeczy nie mają równego statusu funkcjonalnego, albowiem rola przynależności jest służebna wobec rzeczy głównej. Wskazana zależność znajduje także oparcie w relacji własnościowej. Nie może być przynależnością rzecz nienależąca do właściciela rzeczy głównej, a zatem statut właścicielski obu rzeczy musi być jednolity. Należy także zauważyć, że skoro ustawodawca posługuje się terminem „potrzebna”, a nie „niezbędna”, należy przyjmować, że istnieje możliwość korzystania z rzeczy głównej zgodnie z jej przeznaczeniem bez przynależności, jednakże korzystanie to będzie utrudnione. Kwalifikacja danej rzeczy jako przynależności budzi niekiedy wątpliwości⁸⁸⁶. Wskazuje się, że decydują o tym okoliczności obiektywne i subiektywne, w tym wola właściciela⁸⁸⁷.
2. Artykuł 52 wprowadza zasadę, że **czynność prawna mająca za przedmiot rzecz główną odnosi skutek także względem przynależności**, chyba że co innego wynika z treści czynności albo z przepisów szcze-

⁸⁸¹ W tym duchu, chociaż ze wskazaniem na odpowiednie stosowanie przepisów – S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz...*, 2005, s. 202; postanowienie SN z 30.10.2003 r., IV CK 131/02, LEX nr 157304. Odmienne, o braku takiej możliwości, m.in. T. Justyński, *Glosa do wyroku SN z 4.07.2014 r., II CSK 612/13*, OSP 2016/1, poz. 4, który wskazuje, że służebność gruntowa ustanowiona na użytkowaniu wieczystym nie staje się częścią składową użytkowania wieczystego.

⁸⁸² Tak m.in. E. Gniewek, *O ustanowieniu służebności przez użytkownika wieczystego*, „Rejent” 2007/2, s. 9.

⁸⁸³ M.in. wskazuje, że nie można wykluczyć *a limine* na zasadzie analogii zastosowania zasady z art. 50 do konkretnych praw do nieruchomości innych niż prawo własności, w tym prawo o słabszym skutku niż prawa rzeczowe – W. Pawlak [w:] *Kodeks cywilny. Część ogólna. Komentarz do wybranych przepisów*, red. J. Gudowski, LEX 2018, art. 50, nt 2.

⁸⁸⁴ Dz.U. z 2021 r. poz. 1073.

⁸⁸⁵ Na temat dzierżawy działkowej, jako podtypu umowy dzierżawy, zob. A. Sylwestrzak, *Dzierżawa działkowa*, M. Praw. 2015/14.

⁸⁸⁶ Zob. m.in. wyrok SA w Warszawie z 18.01.2013 r., I ACa 736/12, LEX nr 1283363. W orzeczeniu tym jako przykład przynależności wskazuje się wentylator mechaniczny zamontowany na wylocie komina stanowiący rzecz ruchomą potrzebną do korzystania z wentylacji mechanicznej w lokalu.

⁸⁸⁷ S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz...*, 2005, s. 203.

gólnych. Ma ona służyć zapewnieniu właściwego korzystania z rzeczy głównej (zob. komentarz do art. 52). Związek między rzeczą główną a przynależnością wywołuje także inne skutki prawne, m.in. nabycie rzeczy w drodze zasiedzenia odnosi skutek względem przynależności⁸⁸⁸.

3. Przynależność jest rzeczą ruchomą odrębną od rzeczy głównej, w konsekwencji faktyczny związek między obiema rzeczami może zostać przerwany, co nie skutkuje utratą statusu „przynależności” w przypadku, gdy pozbawienie faktycznego związku z rzeczą główną ma charakter przemijający. *A contrario* trwale pozbawienie tego związku skutkuje utratą statusu przynależności.

Art. 52. [Związek przynależności z rzeczą główną]

Czynność prawna mająca za przedmiot rzecz główną odnosi skutek także względem przynależności, chyba że co innego wynika z treści czynności albo z przepisów szczególnych.

Relacja między rzeczą główną a przynależnością polega na faktycznym i funkcjonalnym związku służącym określonej celowi – przynależność jest potrzebna do korzystania z rzeczy głównej zgodnie z jej przeznaczeniem. Komentowany art. 52 k.c. ma zatem na celu zapewnienie należytego korzystania z rzeczy głównej. Czynność prawna mająca za przedmiot rzecz główną odnosi skutek także względem przynależności, chyba że co innego wynika z treści czynności albo z przepisów szczególnych. Z uwagi na **dyspozytywny charakter unormowania** – poprzez czynność prawną bądź na mocy przepisów – istnieje możliwość wyłączenia obciążenia przynależności dokonaną czynnością prawną. Jest to możliwe, skoro przynależność jest samoistną rzeczą ruchomą. Zasadę z art. 52 modyfikują niekiedy przepisy szczególne. Przykładowo zgodnie z art. 84 u.k.w.h. hipoteka na nieruchomości obciąża także jej przynależności.

Art. 53. [Pożytki rzeczy]

§ 1. Pożytkami naturalnymi rzeczy są jej płody i inne odłączone od niej części składowe, o ile według zasad prawidłowej gospodarki stanowią normalny dochód z rzeczy.

§ 2. Pożytkami cywilnymi rzeczy są dochody, które rzecz przynosi na podstawie stosunku prawnego.

1. Artykuł 53 formułuje definicje legalne naturalnych i cywilnych pożytków rzeczy jako dochodów uzyskiwanych z przedmiotu pierwotnego – rzeczy macierzystej. Pożytki naturalne podlegają podziałowi na dwie kategorie: płody oraz inne odłączone części składowe, a ich pobieranie nie powoduje natychmiastowego unicestwienia przedmiotu pierwotnego. Właściwość ta wyklucza uznanie za pożytek surogatów, np. ceny uzyskanej ze sprzedaży rzeczy, podobnie jak mięso nie stanowi pożytku ze zwierzęcia⁸⁸⁹. Rzeczy, z których nie da się pobierać pożytków naturalnych (rzeczy nieproduktywne), np. lokal⁸⁹⁰, rzeczy ruchome⁸⁹¹, czy zbiory rzeczy będące składnikami przedsiębiorstwa⁸⁹², mogą jednak przysparzać dochodów innego rodzaju, czyli pożytków cywilnych bądź dochodów uzyskiwanych dzięki użyciu tychże przedmiotów.

Przez **płody rzeczy** należy rozumieć tę kategorię odłączonych od niej części składowych, które są produktem wytworzonym przez rzecz bez uszczerbku dla substancji rzeczy macierzystej. Są to płody gruntu wytwarzane przez grunt za pomocą rośliny (np. drewno z lasu⁸⁹³, owoce⁸⁹⁴ itp.) oraz płody zwierząt (np. wełna, mleko, przychówek). Z kolei „**inne odłączone części składowe**”, o których mowa w komentowanym przepisie, to np. kopaliny (głina, piasek, kamień itp.). Ich pobieranie, w odróżnieniu od płodów rzeczy, wiąże się zwykle z naruszeniem substancji rzeczy macierzystej poprzez odłączanie jej części. Stopniowe wyczerpywanie się masy nadającej się do pobrania (np. żwiru w żwirowisku) leży w naturze tego typu pożytków⁸⁹⁵.

⁸⁸⁸ Zob. S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz...*, 2005, s. 204.

⁸⁸⁹ S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 466.

⁸⁹⁰ O pomieszczeniach piekarni – orzeczenie SN z 28.05.1958 r., III CR 263/58, OSN 1959/4, poz. 110; o hotelach i pomieszczeniach użytkowych – Z. Radwański, *Glosa do wyroku NSA z 23.09.1992 r.*, III SA 1536/92, M. Praw. 1994/3, s. 91.

⁸⁹¹ Na temat siekiery – orzeczenie SN z 19.01.1960 r., III CR 915/59, OSN 1961/1, poz. 18.

⁸⁹² O wyposażeniu sklepu zob. postanowienie SN z 13.06.2003 r., III CKN 1355/00, M. Praw. 2007/1, s. 38.

⁸⁹³ Uchwała SN z 23.10.1975 r., III CZP 71/75, OSNC 1976/5, poz. 1000.

⁸⁹⁴ B. Rakoczy, *Glosa do wyroku SN z 4.07.2002 r.*, I CKN 795/00, OSP 2003/7–8, poz. 98.

⁸⁹⁵ Zob. dotyczące żwirowiska orzeczenie SN z 28.11.1950 r., C 355/50, OSN 1951/11, poz. 50.

Pojęcie pożytków naturalnych dookreślone zostało za pomocą dwóch powiązanych kryteriów: **zasad prawidłowej gospodarki** oraz **normalności pobieranych dochodów**. Prawidłowe zastosowanie tych kryteriów wymaga uwzględnienia rodzaju rzeczy⁸⁹⁶ i jej przeznaczenia⁸⁹⁷; za zaliczeniem dochodów do tej kategorii przemawia również ich stały lub okresowy charakter⁸⁹⁸. Jednakże dochody pobierane sporadycznie mogą stanowić również pożytki naturalne, o ile ich pobieranie nastąpiło w ramach prawidłowej gospodarki (np. wycięcie uschniętego drzewa)⁸⁹⁹. Zagadnienie to ilustruje wyrok SN z 29.01.1971 r.⁹⁰⁰, w którym stwierdzono, że wycinka lasu w ramach prawidłowej gospodarki przysparza uprawnionemu pożytków. Nie byłoby tak jednak, gdyby okazało się, że wykarczowanie lasu było nadmierne, zwłaszcza gdy doszło do dewastacji.

2. **Pożytkami cywilnymi** są, w myśl komentowanego przepisu, dochody, które rzecz przynosi na podstawie stosunku prawnego. Przeważający pogląd w doktrynie głosi, że ustawa zawiera skrót myślowy, nazywając pożytki cywilne pożytkami rzeczy, a w rzeczywistości są to pożytki prawa własności⁹⁰¹. Przykładem tego rodzaju pożytków jest czynsz najmu lub dzierżawy⁹⁰²; trafnie przy tym przyjęto, że pożytkami cywilnymi są tylko dochody uzyskane „na podstawie” stosunku prawnego, a nie „w związku” ze stosunkiem prawnym i dlatego nie może zostać uznana za pożytek cywilny np. kwota czynszu nadpłaconego przez najemcę⁹⁰³. Natomiast status odsetek jest sporny – według jednego poglądu odsetki stanowią pożytki cywilne środków pieniężnych, rozumianych jako *sui generis* rzeczy oznaczone co do gatunku⁹⁰⁴, według innej koncepcji – odsetki są pożytkami prawa⁹⁰⁵.

Art. 54. [Pożytki prawa]

Pożytkami prawa są dochody, które prawo to przynosi zgodnie ze swym społeczno-gospodarczym przeznaczeniem.

1. Komentowany przepis definiuje pożytki prawa jako dochody, które prawo przynosi zgodnie ze swym społeczno-gospodarczym przeznaczeniem. Nie jest zatem wyraźnie zarysowana różnica między pożytkami prawa a pożytkami cywilnymi rzeczy. W doktrynie zaproponowano odróżnienie obu tych kategorii przy zastosowaniu kryterium treści prawa, które przynosi pożytki: pożytków cywilnych może dostarczać prawo własności rzeczy, a pożytków prawa – inne niż własność prawo podmiotowe⁹⁰⁶. Zaproponowano ponadto zastosowanie kryterium przedmiotu prawa – i w tej perspektywie pojęcia pożytków prawa nie można odnosić do tych praw podmiotowych, które dotyczą rzeczy lub innych przedmiotów materialnych, gdyż adekwatne jest wówczas pojęcie pożytków rzeczy, a nie prawa⁹⁰⁷. Przykładem pożytków prawa byłoby zatem np. majątkowe prawo do dywidendy, które jest pochodne od prawa do akcji (art. 347 § 1 k.s.h.)⁹⁰⁸. W doktrynie zaproponowano szerokie rozumienie pożytków prawa jako wszelkich korzyści majątkowych, które przynosi określone prawo, np. korzyść wynikła z wydania rzeczy na podstawie umowy o dzieło czy pieniężne świadczenia okresowe⁹⁰⁹. Zasadne byłoby jednak przyjęcie, że samo prawo oraz jego surogat, czyli przedmiot świadczenia głównego, zarówno pierwotnego, jak i wtórnego, nie mogą być kwalifikowane jako

⁸⁹⁶ M. Bednarek, *Mienie...*, s. 169.

⁸⁹⁷ E. Skowrońska-Bocian [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2011, s. 275.

⁸⁹⁸ Zob. np. W. Katner [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1199.

⁸⁹⁹ J. Ignatowicz [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, oprac. F. Błahuta, red. J. Ignatowicz, J. Pietrzykowski, Z. Resich, 1972, s. 144.

⁹⁰⁰ Wyrok SN z 29.01.1971 r., III CRN 441/70, LEX nr 6865.

⁹⁰¹ S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 468–469.

⁹⁰² Wyrok NSA w Warszawie z 25.10.1995 r., II SA 1059/94, „Wokanda” 1996/2, poz. 40; wyrok NSA w Warszawie z 20.02.1996 r., II SA 442/95, „Prawo Gospodarcze” 1996/9, s. 35; wyrok NSA w Szczecinie z 1.07.1999 r., SA/Sz 1166/98, LEX nr 38986.

⁹⁰³ G. Karaszewski, *O wynagrodzeniu za korzystanie z rzeczy wspólnej przez jednego ze współwłaścicieli z wyłączeniem pozostałych*, GSP 2011/26, s. 332.

⁹⁰⁴ Uchwała SN z 17.10.2001 r., III CZP 51/01, OSNC 2002/4, poz. 47.

⁹⁰⁵ Uchwała SN z 30.05.1979 r., III CZP 29/79, OSNC 1979/11, poz. 214; postanowienie SN z 15.04.1997 r., I CKU 30/97, OSNC 1997/10, poz. 149.

⁹⁰⁶ M.in. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 468–469.

⁹⁰⁷ W. Katner [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1200; P. Radomski, *Umowy najmu i dzierżawy w kontekście problemu pobierania pożytków*, Pr. Sp. 2000/7–8, s. 66.

⁹⁰⁸ Wyrok SN z 11.03.2008 r., II PK 198/07, OSNC 2009/11–12, poz. 142.

⁹⁰⁹ J. Górecki, *Użytkowanie wierzYTELNOŚCI*, „Rejent” 1998/10, s. 29–41; K. Dadańska [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 2, red. A. Kidyba, 2009, s. 207, i K. Zaradkiewicz [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2011, s. 946.

pożytki prawa. Przypadają one wierzycielowi na podstawie wierzytelności, nie będąc jednak pożytkami. Pożytków prawa nie stanowią także dochody uzyskane bezprawnie, np. w wyniku nadużycia prawa itp.

2. Sporna jest dopuszczalność podziału pożytków prawa, za wzorem pożytków rzeczy, na pożytki naturalne i cywilne; za takim podziałem opowiada się część doktryny, wskazując, że art. 55, dotyczący zasad przypadania pożytków podmiotom uprawnionym, wprowadza uniwersalny podział wszystkich pożytków na dwie kategorie pożytków naturalnych i cywilnych, który powinien mieć zastosowanie także w przypadku pożytków prawa⁹¹⁰; oponenty uznają zaś dopuszczalność wyznaczania pożytków naturalnych tylko w ramach kategorii pożytków rzeczy⁹¹¹. Przy założeniu, że pojęcie pożytków prawa odnosi się tylko do takich praw podmiotowych, których przedmiotem nie jest rzecz bądź inny przedmiot materialny, z wymienionego podziału należałoby zrezygnować, zakładając, że pożytki prawa nie mogą być utożsamiane ani z pożytkami naturalnymi, ani z cywilnymi, tworząc odrębną kategorię dochodów.

Art. 55. [Uprawnienia do pobierania pożytków]

§ 1. Uprawnionemu do pobierania pożytków przypadają pożytki naturalne, które zostały odłączone od rzeczy w czasie trwania jego uprawnienia, a pożytki cywilne – w stosunku do czasu trwania tego uprawnienia.

§ 2. Jeżeli uprawniony do pobierania pożytków poczynił nakłady w celu uzyskania pożytków, które przypadły innej osobie, należy mu się od niej wynagrodzenie za te nakłady. Wynagrodzenie nie może przenosić wartości pożytków.

1. Komentowany przepis znajduje zastosowanie w przypadku zmiany podmiotu uprawnionego do pobierania pożytków; wprowadza on zasady przypadania pożytków poszczególnym podmiotom uprawnionym. Dla **pożytków naturalnych** zastosowano tzw. zasadę substancjalną, według której o rzeczowym prawie do pożytków decyduje moment odłączenia ich od rzeczy macierzystej⁹¹². Reguła ta jest zharmonizowana z art. 190, według którego odłączenie rzeczy powoduje nabycie przez uprawnionego własności pożytków naturalnych. Uprawnionemu przypadają zarówno te pożytki, które pobrał, jak również te, których nie zdążył pobrać przed utratą przysługującego mu uprawnienia, jeżeli były one już wtedy oddzielone od rzeczy macierzystej (np. na skutek sił natury). Samo oddzielenie wywołuje bowiem skutek nabycia ich własności. Zaletą omawianej regulacji jest natychmiastowe ustalenie podziału pożytków, którego rezultat jest znany już w chwili zmiany osoby uprawnionej do ich pobierania, bez konieczności oczekiwania na zakończenie okresu produktywnego, a następnie podsumowanie i rozliczenie jego rezultatu, jak to ma miejsce w przypadku pożytków cywilnych.
2. Przypadanie **pożytków cywilnych** podlega zasadzie *pro rata temporis*, czyli proporcjonalnemu podziałowi według czasu trwania uprawnień podmiotów uczestniczących w podziale. Podział następuje tylko w ramach tego okresu produktywnego⁹¹³, który był w toku, gdy doszło do zmiany podmiotu uprawnionego⁹¹⁴. Na przykład w przypadku umowy najmu, która przewiduje comiesięczną płatność czynszu, okresem produktywnym jest miesiąc; gdyby doszło w jego toku do zmiany podmiotu wynajmującego, należałoby dokonać podziału czynszu między dotychczasowego i nowego wynajmującego. Pozostałe okresy produktywne, których rozpoczęcie i zakończenie nastąpiło podczas trwania uprawnienia tego samego podmiotu, nie podlegają omawianej zasadzie, co oznacza, że wszystkie pożytki z tych okresów przypadają temu podmiotowi uprawnionemu. Zasady tej nie zmienia zwłoka dłużnika ze spełnieniem świadczenia (np. gdyby do zmiany wynajmującego doszło w lutym, to czynsz najmu za styczeń należy się dotychczasowemu, a nie nowemu

⁹¹⁰ S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 468–469; M. Bednarek, *Mienie...*, s. 171; S. Rudnicki [w:] S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*, Warszawa 2004, s. 205; E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2009, s. 270.

⁹¹¹ Zob. np. na gruncie prawa użytkowania E. Gniewek [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, Warszawa 2011, s. 125.

⁹¹² Odrzucono więc tzw. zasadę wytwórczości (zasadę produkcyjną), według której pożytki powinny przypadać temu, kto przyczynił się do ich powstania, jako zapracowane dobro. Zob. W. Bojarski, *Pożytki naturalne w prawie rzymskim*, Toruń 1979, s. 39, i M. Chłamtacz, *Podział pożytków przy zmianie osób do ich poboru uprawnionych według polskiego projektu prawa rzeczowego*, RPEiS 1938/4, s. 376.

⁹¹³ Np. w przypadku umowy najmu przewidującej comiesięczną płatność czynszu okresem produktywnym jest miesiąc.

⁹¹⁴ A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2001, s. 226.

wynajmującemu, choćby nawet najemca dokonał zapłaty po zmianie uprawnionego). Dzięki zastosowaniu wobec pożytków cywilnych metody obiektywnej, w której liczy się tylko czas trwania uprawnień, osiągnięty zostaje sprawiedliwy podział pożytków, którego nie może zaburzyć zdarzenie od uprawnionych niezależne, zwłaszcza nieterminowość dłużnika. Ponieważ komentowany przepis nie przewiduje odrębnej dla **pożytków prawa** regulacji przypadania pożytków, należy tę lukę wypełnić, stosując *per analogiam* reguły przypadania pożytków cywilnych.

3. Komentowany przepis normuje w § 2 **rekompensatę za dokonane nakłady**, które przypadły innej osobie, tak by nie dopuścić do wzbogacenia się aktualnie uprawnionego podmiotu kosztem poprzednika, dzięki którego zaangażowaniu powstały pożytki. Norma ta ma charakter dyspozytywny⁹¹⁵. Znajduje zastosowanie tylko w rozliczeniach pomiędzy dawnym i nowym uprawnionym do pobierania pożytków, zatem jeżeli nakłady uczyniła lub pożytki pobrała jakakolwiek inna osoba, podstawy rozliczeń należy poszukiwać w innych przepisach (np. w art. 408, 753 i n., art. 224–225). Zastosowanie omawianej reguły ogranicza ponadto cel dokonywanych pożytków – rekompensacie nie podlegają wszelkie poczynione nakłady na rzecz, lecz tylko nakłady, których celem było uzyskanie pożytków⁹¹⁶.

Na wysokość wynagrodzenia wpływają dwie zmienne: wartość nakładów oraz wartość osiągniętych dzięki nim pożytków; o wysokości wynagrodzenia rozstrzyga ta wartość, która jest mniejsza. Jest to przejaw zasady, że nakłady poczynione przez uprawnionego do pobierania pożytków powinny znaleźć pokrycie w tych pożytkach⁹¹⁷. Trafnie podkreśla się jednak konieczność odjęcia od wartości pożytków kosztów ich uzyskania⁹¹⁸. Gdyby osiągnięte pożytki były zaniżone z powodu zawinionego zachowania uprawnionego do ich pobierania, czyniący nakłady mógłby żądać odszkodowania na podstawie art. 415⁹¹⁹.

Art. 55¹. [Przedsiębiorstwo – definicja]

Przedsiębiorstwo jest zorganizowanym zespołem składników niematerialnych i materialnych przeznaczonym do prowadzenia działalności gospodarczej.

Obejmuje ono w szczególności:

- 1) **oznaczenie indywidualizujące przedsiębiorstwo lub jego wyodrębnione części (nazwa przedsiębiorstwa);**
- 2) **własność nieruchomości lub ruchomości, w tym urządzeń, materiałów, towarów i wyrobów, oraz inne prawa rzeczowe do nieruchomości lub ruchomości;**
- 3) **prawa wynikające z umów najmu i dzierżawy nieruchomości lub ruchomości oraz prawa do korzystania z nieruchomości lub ruchomości wynikające z innych stosunków prawnych;**
- 4) **wierzytelności, prawa z papierów wartościowych i środki pieniężne;**
- 5) **koncesje, licencje i zezwolenia;**
- 6) **patenty i inne prawa własności przemysłowej;**
- 7) **majątkowe prawa autorskie i majątkowe prawa pokrewne;**
- 8) **tajemnice przedsiębiorstwa;**
- 9) **księgi i dokumenty związane z prowadzeniem działalności gospodarczej.**

1. Znaczenie potoczne terminu „przedsiębiorstwo” odbiega od jego prawnego rozumienia. Problemy terminologiczne dodatkowo rodzi okoliczność, że na gruncie obowiązującego porządku prawnego pojęcie przedsiębiorstwa występuje w wielu regulacjach, zarówno kodeksowych, jak i pozakodeksowych, w różnym ujęciu⁹²⁰. Komentowany art. 55¹ stanowi wyraz tzw. **przedmiotowego ujęcia przedsiębiorstwa**, w odróżnieniu od jego

⁹¹⁵ S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1985, s. 472.

⁹¹⁶ E. Skowrońska-Bocian [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2011, s. 278.

⁹¹⁷ E. Skowrońska-Bocian [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2011, s. 277.

⁹¹⁸ J. Ignatowicz [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, oprac. F. Błahuta, red. J. Ignatowicz, J. Pietrzykowski, Z. Resich, 1972, s. 147.

⁹¹⁹ M. Bednarek, *Mienie...*, s. 176–177. Odmiennie E. Niezbecka [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2009, s. 272, i E. Skowrońska-Bocian [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2011, s. 278, które uważają, że wartość wynagrodzenia powinna być wyznaczona wartością pożytków, które mogłyby zostać osiągnięte zgodnie z zasadami racjonalnego gospodarowania, a nie według wartości rzeczywiście osiągniętych pożytków.

⁹²⁰ Zob. m.in. na ten temat J.P. Naworski, *Przedsiębiorca i przedsiębiorstwo w polskim prawie prywatnym*, cz. 1, PPH 2015/8, s. 4 i n.

postrzegania podmiotowego (jako podmiotu stosunku cywilnoprawnego) i funkcjonalnego (prowadzenie określonego rodzaju działalności)⁹²¹. W świetle art. 55¹ przedsiębiorstwo jest rozumiane nie tylko jako zespół składników niematerialnych i materialnych przeznaczonych do prowadzenia działalności gospodarczej, ale zwłaszcza jako zorganizowany kompleks majątkowy, a zatem **określona całość**⁹²², „funkcjonalny organizm gospodarczy”⁹²³. Konieczne staje się zatem akcentowanie tzw. pierwiastka organizacyjnego przedsiębiorstwa⁹²⁴. Tak rozumiane przedsiębiorstwo może stanowić odrębny od rzeczy przedmiot stosunku cywilnoprawnego.

2. Problematyka powiązania składników przedsiębiorstwa z prowadzeniem działalności gospodarczej budziła wątpliwości w związku z pierwotnym brzmieniem przepisu, gdzie odwoływano się do realizacji przez przedsiębiorstwo określonych zadań gospodarczych⁹²⁵. W wyniku nowelizacji wyraźnie przesądzono, że przedsiębiorstwo służy do prowadzenia działalności gospodarczej, co przemawia za **funkcjonalnym powiązaniem składników przedsiębiorstwa** w tym właśnie celu⁹²⁶. W literaturze zauważa się występowanie współzależności pomiędzy prowadzeniem działalności gospodarczej a prowadzeniem przedsiębiorstwa polegającej na tym, iż powstanie przedsiębiorstwa jest wyrazem faktycznego przygotowania się do rozpoczęcia działalności gospodarczej, a działanie w oparciu o przedsiębiorstwo jest wykonywaniem działalności gospodarczej⁹²⁷.

Kodeks cywilny nie zawiera definicji legalnej pojęcia **działalności gospodarczej**. Należy przyjąć, że w ramach prawa prywatnego należy stosować uniwersalną definicję tej działalności zawartą w art. 3 pr. przed., który określa, iż działalnością gospodarczą jest zorganizowana działalność zarobkowa, wykonywana we własnym imieniu i w sposób ciągły⁹²⁸.

3. Trafnie zauważa się, że osoba podmiotu prowadzącego przedsiębiorstwo jest irrelevantna dla definiowania przedsiębiorstwa w znaczeniu przedmiotowym, tj. nie można uzależniać uznania określonego zespołu składników za przedsiębiorstwo od tego, czy prowadzi je ten czy inny podmiot, a nadto jeden, czy większa liczba podmiotów. Może się także zdarzyć, że jeden podmiot będzie prowadził więcej niż jedno przedsiębiorstwo.
4. **Charakter prawny** przedsiębiorstwa nie jest jednolicie ujmowany w doktrynie. W nauce, na osi czasu, wykształciło się wiele koncepcji, a zwłaszcza, że przedsiębiorstwo to jedynie zbiór rzeczy i praw (*universitas rerum et iuris*), dobro niematerialne, różne od składników rzeczowych, mające charakter prawa bezwzględnego, w końcu – dobro samo w sobie⁹²⁹. Zgodnie z przeważającym poglądem, ukształtowanym na bazie zmienionych unormowań kodeksowych, **przedsiębiorstwo jest dobrem samoistnym**, mogącym stanowić przedmiot stosunku cywilnoprawnego⁹³⁰.
5. Przeważa pogląd, że przedsiębiorstwo, będąc przedmiotem stosunku cywilnoprawnego, stanowi przedmiot szczególnego, majątkowego prawa podmiotowego⁹³¹. **Prawo do przedsiębiorstwa**⁹³² zalicza się do mienia, które w świetle art. 44 stanowi własność i inne prawa majątkowe.

⁹²¹ Przykładowo na systemie podmiotowym i pojęciu kupca był oparty Kodeks handlowy – zob. szerzej R. Jastrzębski [w:] *Prawo handlowe i gospodarcze II Rzeczypospolitej*, red. R. Jastrzębski, Warszawa 2019, s. 89.

⁹²² Zob. m.in. P. Pełczyński, *Charakter przedsiębiorstwa w znaczeniu przedmiotowym*, „Rejent” 1998/1, s. 73.

⁹²³ Tak W.J. Katner [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1350.

⁹²⁴ Tak J. Widło, *Przedsiębiorstwo w świetle zmian Kodeksu cywilnego*, M. Praw. 2004/1, s. 10. Zob. także J. Frąckowiak, *Instytucja prawa handlowego w kodeksie cywilnym*, „Rejent” 2003/6, s. 20.

⁹²⁵ Art. 55¹ został zmieniony ustawą z 14.02.2004 r. (Dz.U. Nr 49, poz. 408).

⁹²⁶ Zob. m.in. wyrok SN z 18.04.2019 r., II CSK 197/18, LEX nr 2650316.

⁹²⁷ A. Powałowski, *Przedsiębiorstwo jako element bazowy działalności gospodarczej*, GSP 2014/32, s. 337.

⁹²⁸ Odmienne, że definicja pozakodeksowa ma na gruncie prawa cywilnego znaczenie pomocnicze i nie może być bezpośrednio stosowana, a działalność gospodarcza w rozumieniu kodeksowym dotyczy wszelkiej sfery aktywności gospodarczej przedsiębiorcy, por. Ł. Żelechowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, red. K. Osajda, Warszawa 2013, s. 463.

⁹²⁹ Zob. szerzej W.J. Katner [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1344.

⁹³⁰ Zob. m.in. J. Widło, *Przedsiębiorstwo...*, s. 9.

⁹³¹ Tak m.in. Z. Radwański, *Prawo cywilne...*, 2003, s. 129 i literatura tam wskazana; T. Komosa, J. Tropczyńska, *Charakter prawny przedsiębiorstwa*, PPH 1996/8, s. 29; P. Pełczyński, *Charakter przedsiębiorstwa...*, s. 78. Odmienne, o braku zastosowania konstrukcji prawa podmiotowego odnośnie do przedsiębiorstwa, A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2001, s. 247.

⁹³² Koncepcję prawa do przedsiębiorstwa i dyskusję na ten temat szeroko omawia P. Pełczyński, *Charakter przedsiębiorstwa...*, s. 76–78.

6. W świetle art. 55¹ przedsiębiorstwo stanowi zespół składników niematerialnych i materialnych wymienionych w komentowanym artykule. Kodeksowe **wyliczenie składników przedsiębiorstwa z art. 55¹ nie jest jednak wyczerpujące**, co sugeruje użyty przez ustawodawcę zwrot „w szczególności”. W konsekwencji przedsiębiorstwo może stanowić zespół większej lub mniejszej liczby składników, w tym tych wyraźnie wskazanych przez ustawodawcę w art. 55¹ bądź niewskazanych wprost. Akcentuje się, iż składniki niematerialne przedsiębiorstwa odgrywają w nim rolę najważniejszą, a wśród nich klientela, renoma, czy tzw. *know-how*⁹³³. Po dokonanych zmianach kodeksowych przeważa również pogląd, że przedsiębiorstwo stanowi zespół aktywów, natomiast zobowiązania i obciążenia nie wchodzi w skład przedsiębiorstwa, ponieważ obciążają jedynie jego majątek⁹³⁴.

W praktyce może powstać zagadnienie koniecznych elementów kreujących przedsiębiorstwo. Przyjmuje się, że ocena, czy określony zespół składników stanowi przedsiębiorstwo, powinna być dokonywana *in concreto*, z uwzględnieniem funkcjonalnych powiązań elementów stanowiących całość⁹³⁵. Na skład przedsiębiorstwa istotny wpływ ma rodzaj prowadzonej działalności gospodarczej⁹³⁶. Wobec wątpliwości co do składników przedsiębiorstwa niektórzy autorzy wywodzą, że o ile strony inaczej nie ustaliły, domniemywa się, że do przedsiębiorstwa przynależą wszystkie składniki, na które wskazuje art. 55¹⁹³⁷.

Art. 55². [Czynność prawna obejmująca przedsiębiorstwo]

Czynność prawna mająca za przedmiot przedsiębiorstwo obejmuje wszystko, co wchodzi w skład przedsiębiorstwa, chyba że co innego wynika z treści czynności prawnej albo z przepisów szczególnych.

1. W okresie powojennym, przed dodaniem do Kodeksu cywilnego⁹³⁸ art. 55¹, możliwość przeniesienia przedsiębiorstwa jako całości budziła wiele wątpliwości. Wbrew stanowiskom doktryny przedwojennej w okresie tym przeważał pogląd, że przedsiębiorstwo nie jest samodzielnym przedmiotem stosunków prawnych⁹³⁹. Wprowadzenie⁹⁴⁰ art. 55² stanowi powrót do poprzednich koncepcji, które niewątpliwie ułatwiają obrót gospodarczy. W świetle komentowanego artykułu co do zasady czynność prawna mająca za przedmiot przedsiębiorstwo obejmuje wszystko, co wchodzi w skład przedsiębiorstwa.

W praktyce może powstać zagadnienie koniecznych elementów kreujących przedsiębiorstwo, które muszą być objęte treścią czynności prawnej. Przyjmuje się z zasady, że ocena, czy doszło do zbycia przedsiębiorstwa, powinna być dokonywana *in concreto*, mając na uwadze funkcjonalne powiązania elementów stanowiących całość⁹⁴¹. Trafnie akcentuje się w orzecznictwie, że strony mają pozostawioną swobodę co do tego, jakie elementy tworzące pojęcie przedsiębiorstwa będą stanowić przedmiot czynności prawnej, jednakże swoboda w wyłączeniu poszczególnych składników nie może iść tak daleko, aby zakres wyłączeń przekreślił istotę przedsiębiorstwa wyrażoną w art. 55¹. Dlatego też zbycie przedsiębiorstwa powinno obejmować co najmniej te składniki, które determinują funkcje spełniane przez przedsiębiorstwo⁹⁴².

2. Wskazano już, że aby dokonać czynności prawnej mającej za przedmiot przedsiębiorstwo, z zasady nie trzeba dokonywać czynności w zakresie każdego z jego elementów (np. oddzielnie przenosić własność nieruchomości, ruchomości czy też dokonywać cesji praw). Komentowany art. 55² umożliwia dokonanie czynności

⁹³³ Zob. J. Widło, *Przedsiębiorstwo...*, s. 10.

⁹³⁴ Tak m.in. M. Habdas, *Określenie wartości przedsiębiorstwa a odpowiedzialność jego nabywcy w świetle art. 55⁴ k.c.*, PiP 2003/12, s. 62; J. Widło, *Przedsiębiorstwo...*, s. 9. Przeciwnie, że przedsiębiorstwo w ujęciu art. 55¹ obejmuje pasywa, W.J. Katner [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1345.

⁹³⁵ Por. M. Bednarek, *Mienie...*, art. 55¹, nt 2. Zob. też wyrok SN z 17.10.2000 r., I CKN 850/98, LEX nr 50895.

⁹³⁶ J. Widło, *Przedsiębiorstwo...*, s. 10.

⁹³⁷ Tak m.in. S. Rudnicki [w:] S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz...*, 2005, s. 209.

⁹³⁸ Art. 55¹ został dodany przez art. 1 pkt 12 ustawy z 28.07.1990 r. (Dz.U. Nr 55, poz. 321), zmieniającej Kodeks cywilny z dniem 1.10.1990 r.

⁹³⁹ Zob. szerzej M. Poźniak-Niedzielska, *Zbycie przedsiębiorstwa w świetle zmian w kodeksie cywilnym*, PiP 1990/6, s. 31.

⁹⁴⁰ Przepis ten został dodany przez art. 1 pkt 12 ustawy z 28.07.1990 r. (Dz.U. Nr 55, poz. 321) zmieniającej Kodeks cywilny z dniem 1.10.1990 r.

⁹⁴¹ Tak m.in. M. Bednarek, *Mienie...*, art. 55¹, nt 2.

⁹⁴² Tak w wyroku SN z 17.10.2000 r., I CKN 850/98, LEX nr 50895.

prawnej mającej za przedmiot przedsiębiorstwo na zasadzie *uno actu* (jednym aktem)⁹⁴³, chyba że co innego wynika z treści czynności prawnej albo z przepisów szczególnych. Zasada ta dotyczy wszelkich czynności prawnych, które dotyczą przedsiębiorstwa *inter vivos i mortis causa*, w tym zbycia przedsiębiorstwa, jego wydzierżawienia czy ustanowienia na nim praw rzeczowych. Zbycie przedsiębiorstwa może przy tym służyć różnorodnym celom gospodarczym⁹⁴⁴.

Komentowany artykuł umożliwia odejście od wyrażonej w nim zasady (**dyspozytywny charakter przepisu**). Z samej treści czynności prawnej, jak też z przepisów szczególnych, może wynikać możliwość wyłączenia poszczególnych składników z zakresu czynności prawnej dokonywanej *uno actu*⁹⁴⁵. Przykładem tych drugich są ograniczenia w zbywalności niektórych praw ukształtowanych jako niezbywalne, np. użytkownia (art. 254).

3. Następcem **zbycia przedsiębiorstwa** jest przeniesienie praw podmiotowych do poszczególnych składników wchodzących w skład przedsiębiorstwa⁹⁴⁶. Ze swej istoty jest ono dokonywane na zasadzie sukcesji singularnej, a nie uniwersalnej⁹⁴⁷.
4. W zakresie **formy właściwej dla zbycia przedsiębiorstwa** zob. komentarz do art. 75¹. Należy z niego wywodzić, że do zbycia przedsiębiorstw wymagana jest forma szczególna z podpisem notarialnie poświadczonym, jednakże w przypadku, gdy w skład przedsiębiorstwa wchodzi nieruchomość, wymagana będzie forma aktu notarialnego (zob. komentarz do art. 75¹ § 4).

Art. 55³. [Gospodarstwo rolne – definicja]

Za gospodarstwo rolne uważa się grunty rolne wraz z gruntami leśnymi, budynkami lub ich częściami, urządzeniami i inwentarzem, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą, oraz prawami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego.

1. Definicja gospodarstwa rolnego została zamieszczona w Kodeksie cywilnym w wyniku nowelizacji z 28.07.1990 r.⁹⁴⁸ Wskazuje się, że ustawodawca wprowadził to pojęcie w celu wyeliminowania wątpliwości co do składników majątku wchodzącego w zakres gospodarstwa rolnego, które podlegają szczególnej reglamentacji, zwłaszcza w zakresie dziedziczenia oraz dokonywania ich podziału⁹⁴⁹. Wydaje się jednak, że cele te należy widzieć szerzej, podobnie do celów definiowania przedsiębiorstwa w art. 55¹⁹⁵⁰ (zob. komentarz do art. 55¹), w aspekcie uproszczenia obrotu cywilnoprawnego.
2. W świetle art. 55³ gospodarstwo rolne stanowi **zbiór praw** (*universitas iuris*), a jako takie nie może być uważane za rzecz w rozumieniu art. 45. Gospodarstwo rolne konstrukcyjnie przypomina przedsiębiorstwo z art. 55¹, albowiem oba pojęcia odnoszą się do funkcjonalnej całości. Omawiana definicja z art. 55³ znajdzie zastosowanie do wszystkich stosunków cywilnoprawnych, o ile ustawy szczególne nie definiują na własne potrzeby gospodarstwa rolnego⁹⁵¹.
3. Gospodarstwo rolne stanowi **zespół składników materialnych i niematerialnych stanowiących lub mogących stanowić zorganizowaną całość gospodarczą**. W nauce akcentuje się „pojemność” definicji gospodarstwa rolnego, która może obejmować różne składniki, niezależnie od tytułu prawnego, jaki przysługuje

⁹⁴³ Z orzecznictwa zob. wyrok SN z 1.04.2003 r., IV CKN 366/01, OSNC 2004/6, poz. 98.

⁹⁴⁴ Zob. szerzej M. Poźniak-Niedzielska, *Zbycie przedsiębiorstwa...*, s. 36.

⁹⁴⁵ Por. m.in. uchwała SN z 25.06.2008 r., III CZP 45/08, LEX nr 393765. Sąd Najwyższy zwraca uwagę, że wyjątek może także wynikać z właściwości zobowiązania.

⁹⁴⁶ Tak m.in. J. Widło, *Przedsiębiorstwo...*, s. 9; Z. Radwański, *Prawo cywilne...*, 2003, s. 131.

⁹⁴⁷ Z. Radwański, *Prawo cywilne...*, 2003, s. 131.

⁹⁴⁸ Dz.U. Nr 55, poz. 321.

⁹⁴⁹ Tak w uzasadnieniu wyrok NSA w Warszawie z 20.09.1991 r., II SA 669/91, LEX nr 10260.

⁹⁵⁰ Por. P. Bielski, *Cele definiowania pojęcia gospodarstwa rolnego w systemie prawa – uwagi z perspektywy prawa handlowego*, „Rejent” 2005/10, s. 74.

⁹⁵¹ Zob. m.in. art. 2 pkt 2 u.k.u.r., art. 2 ust. 1 ustawy z 15.11.1984 r. o podatku rolnym (Dz.U. z 2020 r. poz. 333).

względem tychże właścicielowi gospodarstwa⁹⁵². W skład gospodarstwa mogą wchodzić nieruchomości rolne stanowiące jego własność, będące w użytkowaniu wieczystym, użytkowane, dzierżawione, a nawet nieruchomości, którymi właściciel włada bez tytułu prawnego, np. jako samoistny posiadacz⁹⁵³. Również części nieruchomości rolnych mogą stanowić składnik gospodarstwa rolnego⁹⁵⁴. Ponadto pojęcie to obejmuje także inne elementy, które nie zostały wprost wymienione, np. płody rolne i zapasy czy inwentarz, przez który rozumie się maszyny, narzędzia i zwierzęta, czyli rzeczy ruchome wykorzystywane do prowadzenia gospodarstwa rolnego i przez to wchodzące w jego skład⁹⁵⁵. W konsekwencji wymaga podkreślenia, że **katalog z art. 55³ ma charakter otwarty**, a wyodrębnienie elementów wchodzących w skład gospodarstwa rolnego następuje w oparciu o kryterium funkcjonalne i organizacyjne. Świadczy o tym okoliczność, że składniki gospodarstwa rolnego zostały przez ustawodawcę wymienione także przy wykorzystaniu terminologii ekonomicznej⁹⁵⁶. Funkcjonalna więź między poszczególnymi materialnymi składnikami gospodarstwa rolnego opiera się na dwóch elementach: obiektywnych właściwościach tych składników i ich usytuowaniu względem siebie oraz na subiektywnym akcie włączenia ich do procesu gospodarowania⁹⁵⁷. Dominuje pogląd, że **koniecznym elementem gospodarstwa rolnego jest nieruchomość rolna**, z kolei brak któregośkolwiek innego ze składników gospodarstwa rolnego (np. inwentarza żywego, narzędzi, budynków itp.), wymienionych w art. 55³, nie świadczy o tym, że pozostałe składniki nie stanowią gospodarstwa rolnego⁹⁵⁸.

Jednocześnie art. 55³ **nie wprowadza kryterium obszarowego** dla wypełnienia omawianej definicji gospodarstwa rolnego⁹⁵⁹. Kryteria obszarowe mogą wynikać ze szczególnych regulacji dotyczących gospodarstw rolnych, np. art. 1058 k.c., art. 2 pkt 2 u.k.u.r.

4. Dyskusyjne jest zagadnienie, czy do gospodarstwa rolnego w rozumieniu art. 55³ zastosowanie znajdzie art. 55². Można znaleźć stanowiska aprobujące, w świetle których gospodarstwo rolne jako całość może być przedmiotem jednej czynności prawnej⁹⁶⁰. Wyrażono także stanowiska odmienne, uzasadniane zwłaszcza wykładnią systemową⁹⁶¹. Należy podzielić pierwszy z tych poglądów, mając przede wszystkim na uwadze konstrukcyjne podobieństwo przedsiębiorstwa i gospodarstwa rolnego w rozumieniu przepisów kodeksowych, a ponadto uwzględniając zasadę racjonalności ustawodawcy. Skoro bowiem niektóre przepisy, również te pozakodeksowe, wyraźnie traktują gospodarstwo rolne jako samodzielny przedmiot obrotu⁹⁶² (przykładowo art. 554, 213 k.c. czy art. 84 u.u.s.r.), to brak jest jurydycznych przeciwwskazań, aby wyłączać takie traktowanie na gruncie art. 55³ k.c. Konstrukcja ta niewątpliwie ułatwia obrót gospodarczy, a taki, wydaje się, był cel dodania do Kodeksu cywilnego art. 55³.

Art. 55⁴. [Odpowiedzialność nabywcy przedsiębiorstwa lub gospodarstwa]

Nabywca przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego jest odpowiedzialny solidarnie ze zbywcą za jego zobowiązania związane z prowadzeniem przedsiębiorstwa lub gospodarstwa, chyba że w chwili nabycia nie wiedział o tych zobowiązaniach, mimo zachowania należytej staranności. Odpowiedzialność nabywcy ogranicza się do wartości nabytego przedsiębiorstwa lub gospodarstwa według stanu w chwili nabycia, a według cen w chwili zaspokojenia wierzyciela. Odpowiedzialności tej nie można bez zgody wierzyciela wyłączyć ani ograniczyć.

⁹⁵² Odmienne jednak, stwierdzając, że decydujące są kryteria własnościowe – M. Ptaszyk, *Nowe zasady obrotu nieruchomościami rolnymi inter vivos*, PiP 1991/7, s. 54.

⁹⁵³ Zob. m.in. Z. Truszkiewicz, *Nieruchomość rolna...*, s. 170.

⁹⁵⁴ M. Zalewski, *Nieruchomości leśne jako składnik gospodarstwa rolnego*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2009/1, s. 47.

⁹⁵⁵ Zob. M. Bednarek, *Mienie...*, art. 55³.

⁹⁵⁶ M.A. Zalewski, *Nieruchomości...*, s. 45.

⁹⁵⁷ M.A. Zalewski, *Nieruchomości...*, s. 62.

⁹⁵⁸ Tak m.in. Z. Truszkiewicz, *Zakres stosowania ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego po nowelizacji z 2016 r.*, „Rejent” 2017/7, s. 120. Z orzecznictwa zob. wyrok NSA w Warszawie z 20.09.1991 r., II SA 669/91, LEX nr 10260.

⁹⁵⁹ Zob. M. Ptaszyk, *Nowe zasady...*, s. 53. Z orzecznictwa zob. wyrok SN z 5.02.1998 r., I PKN 511/97, LEX nr 34483.

⁹⁶⁰ Tak m.in. W.J. Katner [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, red. M. Safjan, 2012, s. 1355.

⁹⁶¹ Tak m.in. S. Rudnicki [w:] S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*, Warszawa 2011, s. 254; E. Skowrońska-Bocian, M. Warciński [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2020, art. 55¹, nt 4.

⁹⁶² Zob. J.D. Łobos-Kotowska [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Habdas, M. Frasz, 2018, s. 446.

1. Zgodnie z art. 55¹ pkt 5 w brzmieniu obowiązującym do 25.09.2003 r., a ponadto w okresie obowiązywania art. 526, zagadnienie długów i zobowiązań związanych z przedsiębiorstwem było sporne, wobec niejasnej wzajemnej relacji wskazanych przepisów⁹⁶³. Nowelizacja Kodeksu⁹⁶⁴ w zakresie katalogu składników przedsiębiorstwa usunęła z art. 55¹ postanowienia dotyczące długów i obciążeń związanych z prowadzeniem przedsiębiorstwa. W konsekwencji dodany art. 55⁴ skorygował podnoszone dotąd koncepcje w zakresie długów przedsiębiorstwa i odpowiedzialności za nie.
2. W świetle art. 55⁴ nabywca przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego jest odpowiedzialny solidarnie ze zbywcą za zobowiązania związane z prowadzeniem przedsiębiorstwa lub gospodarstwa, chyba że w chwili nabycia nie wiedział o tych zobowiązaniach mimo zachowania należytej staranności. Regulacja ta jest wyrazem koncepcji, która zakłada jurystyczne związanie odpowiedzialności za długi z aktywnymi składnikami majątku przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego⁹⁶⁵. Odpowiedzialności nabywcy nie można bez zgody wierzyciela wyłączyć ani ograniczyć. Dopuszczane jest także wykorzystanie konstrukcji umownego zwolnienia z długu z art. 519, której zastosowanie wymaga zgody wierzyciela.

Przyjęte w omawianym przepisie jurystyczne powiązanie odpowiedzialności z aktywnymi składnikami majątku należy uzasadniać tym, że funkcją unormowania jest ochrona interesów wierzycieli. W przypadku braku zastosowania konstrukcji kumulatywnego przystąpienia do długu szanse skutecznego zaspokojenia wierzyciela byłyby mniejsze, skoro nabywca nabywa z majątku dłużnika istotny jego składnik – przedsiębiorstwo czy gospodarstwo rolne.

3. Artykuł 55⁴ dotyczy zbycia przedsiębiorstwa, w rozumieniu art. 55¹, lub gospodarstwa rolnego, w rozumieniu art. 55³ (w zakresie definicji przedsiębiorstwa i gospodarstwa rolnego zob. szerzej komentarz do art. 55¹ i 55³). **Przez zbycie rozumie się** każdą czynność prawną mającą na celu przeniesienie przedsiębiorstwa lub gospodarstwa na inną osobę. Nabycie może nastąpić także w wyniku zawarcia kilku umów, jeżeli wołą stron skutek taki nie nastąpił *uno actu* (zob. komentarz do art. 55²)⁹⁶⁶.

Wątpliwości budzi, czy odpowiedzialność, o której mowa w art. 55⁴, ponosi także nabywca zorganizowanej części przedsiębiorstwa. W orzecznictwie można znaleźć poglądy aprobowane taką możliwość⁹⁶⁷, stanowiska doktryny są jednak zróżnicowane⁹⁶⁸. Wątpliwości wynikają zwłaszcza z konieczności przesądzenia, czy zorganizowaną część przedsiębiorstwa można już uznać za przedsiębiorstwo, wobec otwartego katalogu jego składników z art. 55¹. Wydaje się, że okoliczność ta powinna być badana *ad casum*⁹⁶⁹, mając także na uwadze ochronną wobec wierzyciela funkcję komentowanego unormowania. Tożsame stanowisko należy zająć w przypadku nabywania części gospodarstwa rolnego.

4. **Zobowiązania związane z prowadzeniem przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego** to zobowiązania, których powstanie pozostaje w funkcjonalnym związku z działalnością przedsiębiorstwa bądź prowadzeniem gospodarstwa rolnego. W przypadku przedsiębiorstwa są to długi, których istnienie wiąże się bezpośrednio z osiąganiem przez podmiot prowadzący określonego celu gospodarczego⁹⁷⁰. Aby uniknąć odpowiedzialności, o której mowa w art. 55⁴, nabywca musi wykazać, że o zobowiązaniach nie wiedział i nie mógł się dowiedzieć, zachowując należyłą staranność. W zakresie pojęcia należytej staranności zob. komentarz do art. 355.

⁹⁶³ Zob. szerzej J. Widło, *Przedsiębiorstwo...*, s. 13.

⁹⁶⁴ Art. 55⁴ k.c. został dodany ustawą z 14.02.2004 r. (Dz.U. Nr 49, poz. 408).

⁹⁶⁵ Por. P. Drapała, *Zwalniające przejęcie długów związanych z prowadzeniem przedsiębiorstwa*, M. Praw. 2002/10, s. 441.

⁹⁶⁶ Zob. wyrok SN z 6.07.2005 r., III CK 705/04, OSNC 2006/6, poz. 103.

⁹⁶⁷ Tak m.in. w wyroku SN z 25.11.2005 r., V CK 381/05, LEX nr 180897.

⁹⁶⁸ Dyskusję doktrynalną i orzeczniczą w tym przedmiocie szeroko omawia P. Rysiak, *Cywilnoprawna odpowiedzialność nabywcy zorganizowanej części przedsiębiorstwa w świetle art. 55⁴ k.c.*, M. Praw. 2014/2, s. 74 i n.

⁹⁶⁹ Por. S. Buczkowski, *Głosa do orzeczenia SN z 10.01.1972 r.*, I CR 359/71, OSPiKA 1972/12, poz. 232.

⁹⁷⁰ Por. P. Drapała, *Zwalniające przejęcie...*, s. 442.

5. Odpowiedzialność nabywcy jest **odpowiedzialnością osobistą**, opartą na **konstrukcji kumulatywnego przystąpienia do długu, które dokonuje się *ex lege***. W konsekwencji **nabywca odpowiada solidarnie ze zbywcą** za długi związane z prowadzeniem przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego. Po stronie nabywcy nie powstaje zatem nowy dług wobec wierzyciela zbywcy, a jedynie odpowiedzialność za cudzy dług. Charakter długu obciążającego nabywcę nie ulega więc zmianie⁹⁷¹. W orzecznictwie podkreśla się, że za zobowiązania związane z prowadzeniem przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego są odpowiedzialni solidarnie ze zbywcą nie tylko pierwszy nabywca, lecz także kolejni nabywcy⁹⁷². Co do istoty **solidarności biernej** zob. komentarz do art. 366.
6. **Odpowiedzialność nabywcy jest ograniczona**. Jej granicę stanowi wartość nabytego przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego według stanu w chwili nabycia i według cen w chwili zaspokojenia wierzyciela (ograniczenie odpowiedzialności *pro viribus patrimonii*). Przyjmuje się z zasady, że wycena wartości przedsiębiorstwa czy gospodarstwa powinna uwzględniać wartość rynkową⁹⁷³, chociaż w literaturze sformułowano również głosy opowiadające się za możliwością przyjęcia innego rodzaju ich wartości, np. wartości księgowej czy podatkowej⁹⁷⁴.

⁹⁷¹ Zob. postanowienie SN z 13.12.2012 r., V CZ 61/12, LEX nr 1293854.

⁹⁷² Zob. wyrok SN z 4.04.2007 r., V CSK 18/07, OSP 2008/9, poz. 97.

⁹⁷³ Tak m.in. Z. Radwański, *Prawo cywilne...*, 2003, s. 134.

⁹⁷⁴ Tak odnośnie do wartości przedsiębiorstwa M. Habdas, *Określenie wartości...*, s. 55 i n.

TYTUŁ IV

Czynności prawne

DZIAŁ I

Przepisy ogólne

Art. 56. [Skutki czynności cywilnoprawnej]

Czynność prawna wywołuje nie tylko skutki w niej wyrażone, lecz również te, które wynikają z ustawy, z zasad współżycia społecznego i z ustalonych zwyczajów.

1. Przepis art. 56 wskazuje czynniki kształtujące skutki czynności prawnej, tj. czynniki kształtujące treść stosunku cywilnoprawnego, którymi są przede wszystkim **oświadczenie woli osoby dokonującej czynności prawnej**, a ponadto **ustawy, zasady współżycia społecznego i ustalone zwyczaje**. Ustawodawca, wskazując źródła skutków czynności prawnej, określił ich wzajemną hierarchię, zgodnie z którą nadrzędne znaczenie mają skutki kształtowane przez normy prawne wyrażone w obowiązujących przepisach (a w szczególności w bezwzględnie obowiązujących przepisach prawa cywilnego materialnego). W dalszej kolejności bierze się pod uwagę skutki wynikające z zasad współżycia społecznego i z ustalonych zwyczajów⁹⁷⁵. Pojęcie **oświadczenia woli** (por. komentarz do art. 60) odnosi się **wyłącznie do znaków**, których znaczenie (treści myślowe z nimi związane) wyznacza ich konsekwencje prawne. Przy czym nie wszystkie skutki czynności prawnej muszą być objęte świadomością oraz zamiarem strony dokonującej czynności prawnej⁹⁷⁶. Ponadto art. 56 wyraża prywatnoprawną zasadę autonomii woli⁹⁷⁷. Czynność prawna jest z kolei **jedynym instrumentem służącym do bezpośredniej realizacji zasady autonomii woli**, ponieważ żadna inna instytucja prawa cywilnego nie umożliwia podmiotom prawa kształtowania według ich woli wiążących ich stosunków cywilnoprawnych⁹⁷⁸. Przez czynność prawną należy rozumieć zgodnie z regułami prawa co najmniej jedno oświadczenie woli zmierzające do powstania, zmiany lub umorzenia stosunku prawnego⁹⁷⁹. O czynności prawnej można mówić jedynie w odniesieniu do stosunków cywilnoprawnych opartych na zasadzie równorzędności stron i dokonywanych przez podmiot prawa cywilnego⁹⁸⁰. Komentowany przepis znajduje zastosowanie do wszelkich czynności prawnych, zarówno jednostronnych, jak i umów czy uchwał⁹⁸¹.
2. Przez termin „ustawa” użyty w art. 56 należy rozumieć **wszelkie powszechnie obowiązujące normy prawne wyznaczające treść stosunków cywilnoprawnych**, a więc normy imperatywne i dyspozytywne (tzw. normy merytoryczne), a nie reguły konstruujące treść czynności prawnych⁹⁸². Pojęcia tego **nie należy interpretować**

⁹⁷⁵ R. Flejszar, *Czynności prawne a czynności procesowe* [w:] *Experientia docet. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Elżbiecie Traple*, red. P. Kostański, P. Podreki, T. Targosz, Warszawa 2017, część V, pkt 2.

⁹⁷⁶ W uzasadnieniu uchwały SN z 22.10.1970 r., III CZP 64/70, OSNC 1971/5, poz. 77, sąd stwierdził, że „Autonomia woli stron nie sięga tak daleko, aby w każdym wypadku mogły one ograniczyć skutki czynności prawnej wyłącznie do skutków zamierzonych, niektóre bowiem skutki, wynikające przede wszystkim z bezwzględnie obowiązujących przepisów ustawy lub zasad współżycia społecznego, muszą – w wyniku dokonania czynności prawnej – także nastąpić obok skutków przez strony zamierzonych”.

⁹⁷⁷ A. Doliwa, *Funkcje zasad współżycia społecznego w prawie cywilnym*, Legalis 2021, rozdz. 1 § 5 pkt II A. Możliwość dokonywania czynności prawnych udzielona podmiotom prawa nie stanowi arbitralnego i formalnego aktu ustawodawcy, ale jest wpisana w naturę relacji prawnych prawa prywatnego odzwierciedlających szeroko rozumianą i gwarantowaną konstytucyjnie wolność jednostki określonej w art. 30 i 31 Konstytucji RP.

⁹⁷⁸ Z. Radwański, K. Mularski, *Zagadnienia ogólne czynności prawnych* [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. A. Olejniczak, Z. Radwański, 2019, s. 14 i literatura tam powołana.

⁹⁷⁹ W. Rozwadowski, *Spory wokół definicji czynności prawnej w polskim prawie cywilnym*, PiP 2014/9, s. 65, i obszerna literatura tam powołana. Brak oświadczenia woli powoduje, że mamy do czynienia z tzw. czynnością prawną nieistniejącą (*negotium non existens*).

⁹⁸⁰ Porozumienie zawierane pomiędzy wewnętrznymi jednostkami organizacyjnymi urzędu nie jest czynnością prawną. Por. wyrok NSA z 7.09.2005 r., II GSK 116/05, LEX nr 179655.

⁹⁸¹ M. Zięba, *Uchwały zarządów i rad nadzorczych spółek kapitałowych. Glosa do uchwały SN z 18.09.2013 r., III CZP 13/13, „Glosa” 2014/4, s. 35 i n. oraz powołana tam literatura i orzecznictwo.*

⁹⁸² M. Piotrowski, *Rola ustawy wśród wyznaczników treści stosunków cywilnoprawnych*, PiP 1989/12, s. 83–90.

literalnie, przedmiotowe normy mogą bowiem wynikać z rozporządzeń wykonawczych, regulacji prawa europejskiego (zarówno prawa pierwotnego, jak i wtórnego), przepisów należących do sfery prawa zarówno prywatnego, jak i publicznego⁹⁸³.

3. Zasady współżycia społecznego to ukształtowane i oceniane w społeczeństwie jako **właściwe, słuszne i przyzwoite zasady postępowania w relacjach międzyludzkich**⁹⁸⁴. Moralność stanowi czynnik wyznaczający treść zasad współżycia społecznego, dlatego należy je rozumieć jako podstawowe zasady etycznego i uczciwego postępowania⁹⁸⁵. Klauzula generalna dotycząca zasad współżycia społecznego zajmuje **nadrzędną pozycję w stosunku do pozostałych klauzul generalnych**. Oznacza to, że spełnia ona rolę **wytyczej do stosowania i interpretowania innych klauzul generalnych**⁹⁸⁶. Klauzula generalna zasad współżycia społecznego zawsze stanowi odesłanie do wartości aksjologicznych, jednak będzie odnosić się do różnych stanów faktycznych oraz różny będzie skutek jej zastosowania, w zależności od przepisu, w którym klauzula generalna będzie usytuowana (np. w art. 5, 56 czy 58 § 2)⁹⁸⁷. Sytuacjonistyczne rozumienie zasad współżycia społecznego oznacza, że mogą stanowić podstawę dokonania zmiany oceny sędziowskiej nietypowego przypadku⁹⁸⁸. Według takiego ujęcia funkcja zasad współżycia społecznego polega na **synchronizowaniu przepisów prawa z nakazami moralności** (i ewentualnie obyczajów), na uelastycznianiu prawa i zapobieganiu stanom, do których odnosi się znana paremia *summum ius – summa iniuria*⁹⁸⁹. Zamieszczona w art. 56 klauzula zasad współżycia społecznego stanowi kryterium służące **sprecyzowaniu prawa podmiotowego lub stosunku cywilnoprawnego, a także ma na celu dookreślenie treści czynności prawnej**, umożliwiając uzupełnienie jej treści o skutki, które odpowiadają wymaganiom etycznym i obyczajowym⁹⁹⁰.
4. Zwyczaj może stanowić podstawę kształtowania stosunków prawnych **tylko w wypadkach wyraźnie przewidzianych w ustawie**⁹⁹¹. Odwołanie się do zwyczaju nie może powodować modyfikacji przepisów prawa ani prowadzić do powstania stosunku prawnego sprzecznego z prawem lub z zasadami współżycia społecznego⁹⁹². Norma z art. 56 pozwala na wypełnienie treści stosunku prawnego za pomocą zwyczaju **istniejącego w chwili dokonania czynności prawnej i mającego wymiar powszechny**⁹⁹³. Pojęcie zwyczaju użyte w komentowanym artykule **odnosi się wyłącznie do zwyczajów prawa cywilnego**, a nie innych gałęzi prawa⁹⁹⁴. Zastosowanie zwyczaju w celu dookreślenia skutków czynności prawnej warunkuje jego ustalony charakter, co oznacza, że praktyka postępowania uznana za zwyczaj jest **potwierdzona odpowiednio długim okresem stosowania, a ponadto musi mieć wymiar globalny albo chociaż regionalny**. Bez znaczenia jest przy tym, czy zwyczaj był znany stronom umowy⁹⁹⁵.

⁹⁸³ W wyroku SN z 23.01.2014 r., II CSK 251/13, LEX nr 1467208, stwierdzono, że ustawą w rozumieniu art. 56 k.c. są przepisy powszechnie obowiązującego prawa wynikające ze źródeł wskazanych w art. 87 Konstytucji RP.

⁹⁸⁴ A. Doliwa, *Funkcje zasad...*, rozdz. II § 7.

⁹⁸⁵ Por. wyrok SA w Szczecinie z 25.04.2018 r., I ACa 1022/17, LEX nr 2569608.

⁹⁸⁶ A. Malarewicz-Jakubów, *Klauzule generalne i zasady słuszności*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2014/17, s. 152.

⁹⁸⁷ Ł. Węgrzynowski, *Odmowa dokonania przez notariusza czynności prawnej sprzecznej z zasadami współżycia społecznego*, PS 2015/1, s. 40; Ł. Węgrzynowski, *Uchwała zarządu spółdzielni mieszkaniowej podjęta na podstawie art. 42–43 u.s.m., cz. 1*, PS 2013/4, s. 67. Autor, analizując liczne, sprzeczne w tej materii poglądy doktryny, wskazuje, że uchwały spółdzielni mieszkaniowej, w tym o charakterze organizacyjnym, mogą być czynnościami prawnymi, jeśli wywołują skutki cywilnoprawne. Por. B. Ziemianin, *Charakter prawny uchwał kolegialnych organów osób prawnych*, PPH 2014/9, s. 48 i n.

⁹⁸⁸ Zgodnie z tym ujęciem zasady współżycia społecznego nie mają charakteru stałego i niezmiennego, dlatego nie jest możliwe stworzenie katalogu takich zasad, a w toku orzekania na ich podstawie nie jest możliwe skonstruowanie żadnych dyrektyw ogólnych. Zob. A. Doliwa, *Funkcje zasad...*, rozdz. II § 5.

⁹⁸⁹ A. Doliwa, *Funkcje zasad...*, rozdz. II § 5.

⁹⁹⁰ W grupie przepisów, które służą określeniu treści stosunku cywilnoprawnego, obok art. 56 znajdują się także art. 65 § 1 oraz art. 140.

⁹⁹¹ Por. wyrok SN z 8.10.1980 r., IV CR 383/80, LEX nr 2585.

⁹⁹² Por. wyrok SN z 4.11.2008 r., I PK 82/08, LEX nr 577745, w którym sąd wskazał, że „brak kolegiальной woli rady nadzorczej spółki akcyjnej zawarcia umowy o zakazie konkurencji z członkiem zarządu po ustaniu jego zatrudnienia nie może być zastąpiony praktyką lub zwyczajem zawierania takich umów z innymi członkami zarządu”.

⁹⁹³ Por. postanowienie SN z 29.10.2014 r., III CSK 237/14, LEX nr 1548236, w którym SN stwierdził, że jeśli strony umowy opcji nie wskazały w umowie metody ich wyceny, należy przyjąć metodę powszechnie stosowaną w obrocie.

⁹⁹⁴ Zob. wyrok SN z 18.10.2006 r., II CSK 121/06, LEX nr 278679. Skład orzekający uznał, że zapłatę dla wykonawcy robót budowlanych obejmują także usługi dodatkowe wskazane w kosztorysie robót dodatkowych, ponieważ kosztorys ten stwarza u podwykonawcy usprawiedliwione przeświadczenie, że zapłata faktury będzie wyłącznie formalnością.

⁹⁹⁵ T. Nowakowski, *Zwyczaj w zakładzie pracy jako źródło premii pracowniczej – glosa* – II PK 122/18, Mon. Pr. Pr. 2020/10, s. 33.

Art. 57. [Nieograniczona rozporządzalność prawem zbywalnym]

§ 1. Nie można przez czynność prawną wyłączyć ani ograniczyć uprawnienia do przeniesienia, obciążenia, zmiany lub zniesienia prawa, jeżeli według ustawy prawo to jest zbywalne.

§ 2. Przepis powyższy nie wyłącza dopuszczalności zobowiązania, że uprawniony nie dokona oznaczonych rozporządzeń prawem.

1. W celu zapewnienia bezpieczeństwa obrotu prawnego, ochrony swobód majątkowych obywateli (swobody dysponowania prawami zbywalnymi) oraz zbalansowania interesów stron stosunku cywilnoprawnego przy minimalizacji ryzyka wyzysku jednej ze stron ustawodawca ustanowił w art. 57 § 1 **ogólny zakaz dokonywania w drodze czynności prawnych ograniczeń w zakresie „zbywalności” praw zbywalnych**⁹⁹⁶. „Za zbywalne należy [...] uznawać takie prawa, którym cecha ta według ustawy przysługuje, choćby możliwość ich zbycia została przejściowo wyłączona przez ustawodawcę”⁹⁹⁷. Czynność prawna naruszająca zakaz określony w tym przepisie jest **bezwzględnie nieważna**. W zależności od okoliczności konkretnego przypadku w doktrynie dopuszcza się możliwość konwersji wprowadzonego zakazu w zobowiązanie z art. 57 § 2⁹⁹⁸. Bywa on także liberalizowany przez ustawodawcę, np. w przypadku możliwości zawarcia przez strony tzw. *pactum de non cedendo vel non alienando* (por. komentarz do art. 509)⁹⁹⁹.
2. Zgodnie z art. 57 § 2 dopuszczalne jest **zobowiązanie zawarte w umowie**, że osoba uprawniona nie dokona oznaczonych rozporządzeń przysługującym jej prawem, np. nie dokona czynności polegającej na nadaniu roszczeniu rozszerzonej skuteczności poprzez ujawnienie w księdze wieczystej¹⁰⁰⁰. Zobowiązanie takie może być dokonane **w dowolnej formie prawnej**, nawet ustnie i jest **skuteczne jedynie inter partes**¹⁰⁰¹. Jeżeli zatem uprawniony wbrew swojemu zobowiązaniu dokonał oznaczonego rozporządzenia, np. prawem autorskim do utworu lub prawem pokrewnym do artystycznego wykonania lub prawem własności rzeczy, to czynność ta byłaby **w pełni skuteczna**, a sankcją za niewykonanie zobowiązania byłby **tylko obowiązek naprawienia szkody**¹⁰⁰². Dopuszczalność takiego zobowiązania **może być przez ustawodawcę wyłączona** (zob. np. art. 72 u.k.w.h., uznający za nieważne zastrzeżenie, przez które właściciel nieruchomości zobowiązuje się względem wierzyciela hipotecznego, że nie dokona zbycia lub obciążenia nieruchomości przed wygaśnięciem prawa, czy art. 311 k.c., dotyczący zastawu na rzeczy i na prawach; por. komentarz do art. 311)¹⁰⁰³.

Art. 58. [Nieważność bezwzględna; klauzula salwatoryjna]

§ 1. Czynność prawna sprzeczna z ustawą albo mająca na celu obejście ustawy jest nieważna, chyba że właściwy przepis przewiduje inny skutek, w szczególności ten, iż na miejsce nieważnych postanowień czynności prawnej wchodzi odpowiednie przepisy ustawy.

§ 2. Nieważna jest czynność prawna sprzeczna z zasadami współżycia społecznego.

⁹⁹⁶ F. Araszkiewicz, *Granice umownego kształtowania prawa do rozporządzenia mieniem*, TPP 2012/4, s. 25.

⁹⁹⁷ W. Borysiak, P. Księżak, *O zapisie windykacyjnym udziału w przedmiocie należącym do majątku wspólnego małżonków*, PS 2013/7–8, s. 40. Wspomniana zasada ma zastosowanie także w odniesieniu do udziału w przedmiocie należącym do majątku wspólnego małżonków. Fakt, że zbycie takiego udziału jest wyłączone na czas trwania wspólności majątkowej małżeńskiej, nie oznacza, że udział taki traci charakter prawa zbywalnego i staje się niezbywalny.

⁹⁹⁸ M. Harz, *Zrzeczenie się prawa użytkowania wieczystego. Wybrane zagadnienia*, „Rejent” 2001/11, s. 115.

⁹⁹⁹ Umowne wyłączenie przez strony zbywalności prawa w drodze *pactum* nie zwalnia tego prawa od zajęcia egzekucyjnego zgodnie z art. 831 § 1 pkt 3 k.p.c. Zob. J. Mojak, *Cesja wierzytelności*, Warszawa 2001, s. 38. Por. M. Rytwińska, *Przelew wierzytelności na zabezpieczenie*, LEX 2007. Autorka wskazuje na kilka postaci *pactum de non cedendo*, tj. wyłączenie możliwości dokonania przelewu w ogóle (skuteczne *erga omnes*) lub ograniczenie przelewu przez uzależnienie go od zgody dłużnika (skuteczne *inter partes*) czy też konieczność spełnienia określonych warunków, w tym także w odniesieniu do odpowiedniej formy.

¹⁰⁰⁰ Możliwość dokonania zobowiązania jedynie w formie umowy, a nie na podstawie jednostronnej czynności prawnej, jest zgodna z teorią *numerus clausus* jednostronnych czynności prawnych w prawie polskim.

¹⁰⁰¹ T. Czech, I. Floras, *Hipoteka sprzeczna z zasadami współżycia społecznego. Glosa do wyroku SN z 9.02.2012 r., III CSK 181/11*, M. Pr. Bank. 2013/2, s. 47–59; T. Hellwig, *Skutki prawne „zobowiązań organizacyjnych” („oświadczeń”) składanych przez twórców*, M. Praw. 2002/12, s. 573. Zarówno ustanowienie zakazu dokonywania rozporządzeń, jak i jego modyfikacja czy też zniesienie mogą być dokonane w dowolnej formie, ponieważ przepisy o formie prawnej wymaganej do przeniesienia prawa nie znajdują zastosowania.

¹⁰⁰² F. Araszkiewicz, *Granice...*, s. 7.

¹⁰⁰³ F. Araszkiewicz, *Granice...*, s. 9.

§ 3. Jeżeli nieważnością jest dotknięta tylko część czynności prawnej, czynność pozostaje w mocy co do pozostałych części, chyba że z okoliczności wynika, iż bez postanowień dotkniętych nieważnością czynność nie zostałaby dokonana.

1. Termin „nieważność” odnosi się do czynności, którym ustawa odmawia znaczenia, ponieważ nie wywołują skutków prawnych. Z tego punktu widzenia może być uznana za nieważną tylko pewna czynność prawna, jak umowa czy też inne oświadczenie woli lub akt administracyjny zastępujący czynność cywilnoprawną¹⁰⁰⁴. Koncepcja nieważności wywodzi się z *ius strictum*, które nie może być korygowane za pomocą ocen sędziowskich zgodnie z wymaganiami życia¹⁰⁰⁵. Nieważność określona w art. 58 ma charakter: pierwotny, gdyż czynność prawna jest nieważna od początku, od chwili jej „dokonania” (*ex tunc, ab initio*), definitywny, czynność nieważna nie może być bowiem konwalidowana, a także powszechny, jako że działa *erga omnes*. Może się na nią powołać każda osoba, która ma w tym interes prawny, a zatem nie tylko strona nieważnej czynności prawnej. Ponadto nieważność ta powstaje z mocy prawa (*ex lege*), dlatego sądy muszą ją brać pod uwagę z urzędu (*ex officio*), a nie wyłącznie na skutek zarzutu strony postępowania¹⁰⁰⁶.
2. Charakter prawny nieważności z art. 58 przesądza o tym, że sankcja ta realizuje się bez konieczności jakichkolwiek dodatkowych oświadczeń woli stron czynności prawnej tj. oświadczenia o uchyleniu się od skutków prawnych czynności czy innych aktów administracyjnych lub orzeczeń sądowych. Osoba mająca interes prawny może podnieść zarzut nieważności czynności prawnej w procesie o świadczenie, o ukształtowanie prawa lub stosunku prawnego, a jeżeli brak jest innych możliwości ochrony jej praw, może wytoczyć powództwo o ustalenie (stwierdzenie) nieważności czynności prawnej na podstawie art. 189. Orzeczenie sądowe ustalające nieważność czynności prawnej ma charakter jedynie deklaratoryjny, ponieważ potwierdza fakt nieważności czynności, nie kreując go. Uprawnienie do wystąpienia z żądaniem stwierdzenia nieważności czynności prawnej nie ulega przedawnieniu¹⁰⁰⁷.

Zawarte w art. 58 § 1 *ab initio* sformułowanie „czynność prawna sprzeczna z ustawą” dotyczy czynności, w której treści wyrażony został – obok zamiaru wywołania skutku prawnego – zamiar osiągnięcia skutku niedozwolonego. Natomiast „obejście prawa” polega na osiągnięciu zabronionego celu za pomocą czynności prawnie dozwolonej¹⁰⁰⁸. O sprzeczności czynności prawnej z ustawą decyduje przejawiona wola, która stanowi treść czynności, natomiast w konstrukcji obejścia ustawy istotna jest wola wewnętrzna skierowana na osiągnięcie celu niedozwolonego¹⁰⁰⁹. Sankcja nieważności jest z mocy art. 58 § 1 wyłączona, jeżeli właściwy przepis przewiduje inny skutek. Nie jest w szczególności nieważna czynność sprzeczna z ustawą, gdy z mocy właściwego przepisu na miejsce nieważnych postanowień czynności wchodzi odpowiednie przepisy ustawy (art. 58 § 1 *in fine*)¹⁰¹⁰.

3. Artykuł 58 § 1 odnosi się wyłącznie do czynności, których treść **sprzeczna jest z normami prawa bezwzględnie obowiązującymi** (*ius cogens*)¹⁰¹¹. Chodzi tu nie tylko o normy zawarte w ustawach, ale w ogóle o wszelkie obowiązujące przepisy prawa. Tak samo „właściwym przepisem” przewidującym inny skutek niż nieważność nie musi być przepis ustawy, lecz może być to każdy obowiązujący przepis prawa¹⁰¹². Jednak nie może uchodzić za nieważną w myśl art. 58 § 1 czynność prawna, w której określono tzw. *naturalia negotii*, inaczej niż przewiduje ustawa. *Naturalia negotii* to postanowienia uboczne, nieistotne dla powstania waż-

¹⁰⁰⁴ T. Zieliński, *Nieważność czynności prawnych sprzecznych z ustawą w prawie cywilnym*, RPEiS 1967/29, s. 71.

¹⁰⁰⁵ Judykatura upatruje w nieważności rygorystyczną sankcję, której nie można obalić przez odwołanie się do zasad współzycia społecznego.

¹⁰⁰⁶ Zob. Z. Radwański, M. Gutowski [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, 2019, s. 545; A. Piszcz, *Sankcje w prawie antymonopolowym*, Białystok 2013, s. 128–129. Obowiązek ten wynika wprost z Konstytucji RP (art. 178). Przez zastrzeżenie sankcji nieważności bezwzględnej ustawodawca nakazuje sądowi odmówić uznania niektórych działań podmiotów prawa za prawnie skuteczne. Por. P. Sobolewski, *Kontrowersje wokół pojęcia nieistnienia i nieważności czynności prawnej*, PPH 2009/3, s. 31.

¹⁰⁰⁷ Zob. wyrok SN z 27.08.1976 r., II CR 288/76, LEX nr 2056.

¹⁰⁰⁸ Por. R. Trzaskowski, *Obejście prawa* [w:] R. Trzaskowski, *Skutki sprzeczności umów obligacyjnych z prawem*, Warszawa 2013.

¹⁰⁰⁹ T. Zieliński, *Nieważność czynności prawnych...*, s. 77.

¹⁰¹⁰ T. Zieliński, *Nieważność czynności prawnych...*, s. 81.

¹⁰¹¹ A. Piszcz, *Sankcje...*, s. 89.

¹⁰¹² T. Zieliński, *Nieważność czynności prawnych...*, s. 81.

nej czynności prawnej, które dotyczą już samych skutków prawnych związanych z określonym rodzajem czynności prawnej¹⁰¹³.

4. Przepis art. 58 § 2 zapobiega nieakceptowanej przez system prawny sprzeczności między treścią norm postępowania ustanowionych na podstawie zasady autonomii woli przez czynności prawne a treścią przyjętych w społeczeństwie zasad moralnych. **Negatywna ocena czynności prawnej może być ukształtowana tylko po dokonaniu oceny moralnej jej treści lub celu.** Nieważność takiej czynności następuje tylko przez odwołanie się do ogólnie przyjętej w kulturze naszego społeczeństwa zasady, że prawo nie może tolerować stosunków prawnych, które pozostawałyby w kolizji z powszechnie akceptowanymi wartościami¹⁰¹⁴. Sprzeczność czynności prawnej tylko z dobrymi obyczajami, bez równoczesnej sprzeczności z zasadami współżycia społecznego, nie powoduje jej nieważności, ponieważ **norma wyrażona w art. 58 § 2 nie może być interpretowana rozszerzająco**¹⁰¹⁵. W literaturze przyjmuje się, że klauzule abuzywne stanowią postać sprzeczności umowy z zasadami współżycia społecznego (art. 58 § 2)¹⁰¹⁶.
5. Częściowa nieważność czynności prawnej musi na podstawie reguł ogólnych opierać się na przesłankach wskazanych w art. 58 § 3. Czynność wywołuje główne, określone w oświadczeniu woli skutki prawne – z pominięciem takich postanowień, które są sprzeczne z *ius cogens* lub z zasadami współżycia społecznego albo niemożliwe do wykonania¹⁰¹⁷. **Przesłanką decydującą o utrzymaniu części czynności prawnej w mocy jest zatem to, czy strony zawarłyby czynność bez postanowień nieważnych**¹⁰¹⁸. Nieważność, o której mowa w komentowanym artykule, nie może dotyczyć „części” postanowienia umownego, może dotyczyć jednak części czynności prawnej, np. tylko niektórych postanowień (*accidentalia negotii*)¹⁰¹⁹. Muszą one niewątpliwie dać się oddzielić od reszty umowy, **nie mogą być postanowieniami o charakterze przedmiotowo istotnym**, a ponadto musi istnieć podstawa do przyjęcia, że strony zawarłyby umowę nawet bez postanowień uznanych za nieważne¹⁰²⁰.

Art. 59. [Bezskuteczność względna umowy]

W razie zawarcia umowy, której wykonanie czyni całkowicie lub częściowo niemożliwym zadośćuczynienie roszczeniu osoby trzeciej, osoba ta może żądać uznania umowy za bezskuteczną w stosunku do niej, jeżeli strony o jej roszczeniu wiedziały albo jeżeli umowa była nieodpłatna. Uznania umowy za bezskuteczną nie można żądać po upływie roku od jej zawarcia.

1. Bezskuteczność względna czynności prawnej uregulowana w art. 59 (*ius ad rem*) polega na tym, że jest ona **bezsuteczna tylko wobec określonych osób** – pozostając skuteczną względem innych, a zatem wywołuje ograniczone podmiotowo skutki prawne¹⁰²¹. Komentowana regulacja ma zawsze na celu ochronę interesu osoby trzeciej poprzez **umożliwienie jej uzyskania świadczenia w pierwotnej postaci, takiej, jaka wynikała ze stosunku prawnego zawartego pomiędzy nią a stroną kwestionowanej umowy**, a zatem służy ochronie realnego wykonania zobowiązania. Przesłanką skorzystania z art. 59 jest zawarcie umowy¹⁰²². Nie

¹⁰¹³ T. Zieliński, *Nieważność czynności prawnych...*, s. 82.

¹⁰¹⁴ A. Doliwa, *Funkcje zasad...*, rozdz. II § 2.

¹⁰¹⁵ T.M. Knypl, K. Trzciniński, *Znaczenie zwyczajów i dobrych obyczajów w prawie cywilnym i handlowym*, PPH 1997/8, s. 15–22.

¹⁰¹⁶ M. Bławat, K. Pasko, *O zakresie zachowania mocy wiążącej umowy po eliminacji klauzul abuzywnych*, TPP 2016/3, s. 15.

¹⁰¹⁷ Zob. Z. Radwański, M. Gutowski, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, 2019, s. 570.

¹⁰¹⁸ M. Bławat, K. Pasko, *O zakresie zachowania mocy...*, s. 14.

¹⁰¹⁹ M. Bławat, K. Pasko, *O zakresie zachowania mocy...*, s. 14. Zasadniczo to w dyspozycji stron leży decyzja co do nadania danym postanowieniom umownym określonej rangi i jakakolwiek arbitralna ocena narzucona przez ustawę w tym zakresie jest niewskazana.

¹⁰²⁰ T. Targosz, *Nieważność czynności prawnej jako wynik nadużycia pozycji dominującej*, TPP 2012/2, s. 91–92. Przywołany przepis „nie może mieć w ogóle zastosowania do przypadku sprzeczności z prawem postanowienia regulującego świadczenie główne: może ono upaść tylko w całości, a w razie jego upadku i braku stosownej regulacji zastępczej przesądzony jest także upadek całej umowy” – R. Trzaskowski, *Skutki...*, s. 301.

¹⁰²¹ M. Jasińska, *Skarga pauliańska – istota idei zaskarżenia*, Pr. Sp. 2004/5, s. 48.

¹⁰²² Regulacja nie zawiera ograniczeń co do rodzaju umowy. W doktrynie wskazano, że kwestionowaniu w trybie art. 59 może podlegać umowa wyłączająca wspólność majątkową małżeńską, w orzecznictwie zaś za taką uznano umowę sprzedaży udziałów, umowę o przewlele wierzytelności czy umowę zlecenia, w oparciu o którą przyjmujący zlecenie nabył poprzednio prawo własności nieruchomości we własnym imieniu z obowiązkiem późniejszego przeniesienia tej własności na zleceniodawcę. Zob. M. Gutowski, *Bezskuteczność czynności...*, rozdz. II § 2 pkt II.

musi natomiast być ona wykonana, a wierzytelność z niej wynikająca nie musi być wymagalna¹⁰²³. Niemożliwość zadośćuczynienia roszczeniu w całości lub w części musi dotyczyć **tylko momentu zawarcia umowy**, natomiast nieodpłatność należy rozumieć jako **nieodpłatność towarzyszącą konkretnej transakcji**, a nie typowi umowy¹⁰²⁴.

2. Konstrukcja określona w art. 59 **ma zastosowanie z mocy konstytutywnego orzeczenia sądu**¹⁰²⁵. W wyroku sąd powinien wyraźnie wskazać roszczenie chronione art. 59 oraz umowę (postanowienia umowy) stron, którą uznał za bezskuteczną wobec wierzyciela, i to w zakresie uniemożliwiającym mu wykonanie wymienionego w wyroku roszczenia¹⁰²⁶. Roszczenie o uznanie umowy za bezskuteczną może być dochodzone przeciwko stronie (stronom) umowy zawartej z pokrzywdzeniem powoda dopóty, dopóki istnieje obowiązek świadczenia na rzecz strony na podstawie tej umowy oraz dopóki prawo będące przedmiotem świadczenia znajduje się w majątku drugiej strony tej umowy¹⁰²⁷. Dalsze rozporządzenie nim na rzecz innej osoby prowadzi do utraty legitymacji biernej i oddalenia powództwa, ponieważ wyjątkowy charakter roszczenia opartego na art. 59 uniemożliwia jego rozszerzającą interpretację. Jednocześnie nie jest dopuszczalne dokonywanie wykładni w drodze analogii i zastosowanie art. 531 § 2. Bezskuteczność umowy w stosunku do osoby trzeciej działa przeciwko wszystkim kontrahentom umowy, dlatego powództwo powinno być skierowane przeciwko wszystkim kontrahentom (współuczestnictwo konieczne, jednolite – art. 73 § 2 k.p.c.)¹⁰²⁸. Jednakże przepis ten **nie powoduje odpowiedzialności innych podmiotów niż strony umowy**, w szczególności żądania na jego podstawie nie mogą być kierowane do następców prawnych strony umowy, np. podmiotu, który nabył rzecz od strony¹⁰²⁹. **Przesłankami** uwzględnienia żądania na tej podstawie prawnej są **istnienie roszczenia, związek przyczynowy między umową fraudacyjną a niemożnością zaspokojenia roszczenia oraz wiedza stron kwestionowanej umowy o roszczeniach osoby trzeciej**, chyba że umowa była nieodpłatna¹⁰³⁰. **Skutkiem** uznania umowy za bezskuteczną wobec uprawnionego wierzyciela nie jest jej nieważność, chociaż nie jest wykluczone, aby ta sama czynność prawna – w świetle okoliczności jej zawarcia – została uznana za czynność nieważną w rozumieniu art. 58 § 2¹⁰³¹. Orzeczenie bezskuteczności ma skutek *ex tunc* i powoduje **powstanie stanu, jak gdyby wzruszona umowa nie istniała w stosunku do skarżącego (ale tylko w części koniecznej do zrealizowania ochronnego celu art. 59)**. W pozostałym

¹⁰²³ E. Łętowska, *Prawo do rzeczy w art. 59 kodeksu cywilnego*, KPP 1997/3, s. 429. W przypadku, gdy zawarta umowa nie była ważna, nie ma miejsca na stosowanie art. 59 k.c., lecz w grę wchodzi przede wszystkim dalej idące przepisy o nieważności. Dotyczy to jednak tylko nieważności bezwzględnej, nie zaś nieważności względnej, np. błędu, groźby, na którą wszak nie może powołać się osoba trzecia (a więc wierzyciel uprawniony z art. 59).

¹⁰²⁴ E. Łętowska, *Prawo do rzeczy...*, s. 429 i n. Wyraźne brzmienie przepisu art. 59, definiującego jako przedmiot ochrony roszczenie zarówno obligacyjne, jak i rzeczowe, skłania do wykluczenia stosowania tej instytucji w celu ochrony praw i uprawnień kształtujących (np. pierwokup, uprawnienie obłata wobec związanego ofertą). Por. R. Gutowski, *Bezskuteczność czynności...*, rozdz. II § 2 pkt II.

¹⁰²⁵ W uzasadnieniu wyroku SN z 7.11.2014 r., IV CSK 77/14, OSNC 2015/11, poz. 131, sąd wskazał, że „sentencja wyroku opartego na art. 59 k.c. powinna dokładnie oznaczać umowę fraudacyjną, przez wskazanie jej stron, przedmiotu, daty, miejsca zawarcia, typu, postanowień które czynią niemożliwym zadośćuczynienie wymienionemu w wyroku roszczeniu tej osoby”.

¹⁰²⁶ Z. Radwański, M. Gutowski, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, 2019, s. 576. Por. wyrok SN z 8.08.2007 r., I CSK 172/07, LEX nr 457747, oraz wyrok SN z 10.03.2011 r., V CSK 284/10, LEX nr 951034. Wyrok orzekający bezskuteczność względną na podstawie art. 59 sam w sobie nie podlega egzekucji, gdyż nie jest wyrokiem zasadzającym i jako taki nie może być przedmiotem postępowania o nadanie klauzuli wykonalności. Z tego względu na podstawie takiego orzeczenia nie można prowadzić egzekucji świadczeń pieniężnych. Egzekucja może natomiast zmierzać do uzyskania rzeczy lub prawa do świadczenia, które dłużnik powinien spełnić na rzecz osoby trzeciej, będącej jego wierzycielem z tytułu udaremnionego bezskuteczną umową świadczenia. Zob. M. Gutowski, *Bezskuteczność czynności...*, rozdz. II, § 2, pkt IX.

¹⁰²⁷ Zob. wyrok SN z 7.11.2014 r., IV CSK 77/14, OSNC 2015/11, poz. 131. Sąd w uzasadnieniu stwierdził, że „wykładnia językowa art. 59 wprost prowadzi do wniosku, że powództwo na nim oparte może być dochodzone dopóty, dopóki istnieje ważne, wynikające z umowy i możliwe do wykonania zobowiązanie, przy czym nie musiało być ono dotychczas realizowane”. Por. postanowienie SN z 10.03.2011 r., V CSK 284/10, LEX nr 951034.

¹⁰²⁸ Wyrok SN z 13.02.1970 r., III CRN 546/69, OSNC 1970/10, poz. 192.

¹⁰²⁹ Potwierdza to wyrok SN z 7.11.2014 r., IV CSK 77/14, OSNC 2015/11, poz. 131. Por. R. Golat, *Zastosowanie art. 59 k.c. w obrocie nieruchomościami*, „Nieruchomości” 2016/12, s. 27.

¹⁰³⁰ Zob. wyrok SN z 7.02.2013 r., II CSK 230/12, LEX nr 1293943. Roszczenie osoby trzeciej może wynikać z dowolnego stosunku cywilnoprawnego. Zob. M. Gutowski, *Bezskuteczność czynności...*, rozdz. II, § 3 pkt II.

¹⁰³¹ Dla zasadności powództwa o nieważność czynności prawnej np. z art. 58 § 2 k.c. konieczne jest wykazanie innych jeszcze przesłanek, które pozwolą na uznanie, że zawarta umowa nie tylko uniemożliwiła realizację roszczenia osoby trzeciej, ale ponadto jest sprzeczna z zasadami współżycia społecznego i przez to bezwzględnie nieważna. Zob. wyrok SN z 24.07.2009 r., II CSK 124/09, LEX nr 530619, oraz wyrok SN z 12.12.2013 r., V CSK 584/12 LEX nr 1424862.

zakresie podmiotowym i przedmiotowym wywołuje ona jednak wszystkie skutki, zarówno cywilnoprawne, jak i inne (np. fiskalne)¹⁰³².

3. Termin roczny, o którym mowa w komentowanym artykule, ma charakter prekluzyjny, a więc jego upływ nie poddaje się żadnym zabiegom sanacyjnym. Po jego upływie (liczonym od daty zawarcia umowy) gaśnie możliwość wystąpienia z powództwem o uznanie umowy za bezskuteczną, a wniesione powództwo podlega obligatoryjnemu oddaleniu (wygaśnięcie uprawnienia sąd uwzględnia z urzędu)¹⁰³³. Jednocześnie następuje ostateczna sanacja umowy między dłużnikiem a jego kontrahentem¹⁰³⁴. Osoba trzecia zainteresowana ochroną swojego roszczenia na podstawie art. 59 może również powoływać się na ogólne zasady odpowiedzialności, w tym kontraktowej, np. na art. 471¹⁰³⁵. Natomiast w razie zawarcia umowy, której wykonanie nie tylko czyni całkowicie lub częściowo niemożliwym uczynienie zadość roszczeniu osoby trzeciej, lecz także pociąga za sobą niewypłacalność dłużnika, można żądać uznania takiej umowy za bezskuteczną w terminie przewidzianym w art. 534, ponieważ zachodzi zbieg art. 59 i 527¹⁰³⁶.

Art. 60. [Oświadczenie woli]

Z zastrzeżeniem wyjątków w ustawie przewidzianych, wola osoby dokonującej czynności prawnej może być wyrażona przez każde zachowanie się tej osoby, które ujawnia jej wolę w sposób dostateczny, w tym również przez ujawnienie tej woli w postaci elektronicznej (oświadczenie woli).

1. Ustawodawca w art. 60 wprowadził **zasadę swobody formy oświadczenia woli**. Zgodnie z regułą ogólną wola osoby dokonującej czynności prawnej może być wyrażona przez każde zachowanie się tej osoby, które ujawnia jej wolę w sposób dostateczny, w tym również przez ujawnienie tej woli w postaci elektronicznej. Dopuszczalne jest zatem uzewnętrznienie woli przez podmiot prawa cywilnego w **każdy dowolny sposób**. Oświadczenie woli może zostać złożone za pomocą znaków językowych, w szczególności ustnie lub pisemnie, jak i znaków pozajęzykowych, np. poprzez podanie dłoni przez strony umowy na znak osiągnięcia konsensusu, ujawniających wolę tak, że staje się dostatecznie zrozumiała dla odbiorcy.

Pierwotne brzmienie art. 60 znowelizowano ustawą z 18.09.2001 r. o podpisie elektronicznym¹⁰³⁷. Dodano sformułowanie wskazujące, że wola osoby dokonującej czynności prawnej może być ujawniona również w postaci elektronicznej. Obecnie składanie oświadczeń woli w powyższy sposób ma charakter powszechny. Podmioty prawa cywilnego bardzo często ujawniają wolę w postaci elektronicznej i przesyłają wiadomość w tej formie za pomocą środków komunikacji na odległość, w szczególności e-mailem, SMS-em, MMS-em czy też poprzez strony internetowe WWW. Nowelizacja art. 60 nie była przy tym bezwzględnie konieczna, gdyż zwrot „przez każde zachowanie się tej osoby” obejmuje swoim zakresem składanie oświadczeń woli w postaci elektronicznej¹⁰³⁸. Zmiana dotychczasowego brzmienia komentowanego przepisu została jednak podyktowana względami funkcjonalnymi. Celem ustawodawcy było bowiem jednoznaczne wskazanie podmiotom prawa cywilnego, a zwłaszcza przedsiębiorcom krajowym i zagranicznym, że na gruncie polskiego prawa cywilnego dopuszczalne jest składanie oświadczeń woli w postaci elektronicznej¹⁰³⁹. Z komentowanego przepisu jednocześnie jasno wynika, że nie przewidziano dla ważnego i skutecznego złożenia oświad-

¹⁰³² E. Łętowska, *Prawo do rzeczy...*, s. 429 i n. „Przewidziana w art. 59 k.c. sankcja bezskuteczności ma swoje granice podmiotowe i przedmiotowe. Orzeczenie o bezskuteczności umowy oznacza, że wobec powoda umowa ta traktowana jest jakby nie została zawarta, ale jedynie tylko w tym zakresie, w jakim czyniła niemożliwym zrealizowanie określonego w wyroku roszczenia”. Por. wyrok SN z 10.03.2011 r., V CSK 284/10, LEX nr 951034.

¹⁰³³ Z tej przyczyny data zawarcia umowy, od której biegnie termin roczny na zgłoszenie roszczenia o ukształtowanie, musi być ustalona jednoznacznie i w sposób pewny. Zob. uchwała SN z 30.01.1992 r., III CZP 152/91, LEX nr 602637; wyrok SN z 7.11.2014 r., IV CSK 77/14, OSNC 2015/11, poz. 131.

¹⁰³⁴ E. Łętowska, *Prawo do rzeczy...*, s. 429.

¹⁰³⁵ Jeśli np. osoba, która miała nabyć nieruchomości na zlecenie osoby trzeciej, zbyła tę nieruchomość innemu podmiotowi, osoba trzecia niezależnie od żądania na podstawie art. 59, może wysunąć przeciwko zleceniobiorcy roszczenia odszkodowawcze z tytułu niewykonania umowy zlecenia art. 471.

¹⁰³⁶ uchwała SN z 5.01.1971 r., III CZP 88/70, OSNP 1971/7–8, poz. 131.

¹⁰³⁷ Dz.U. z 2013 r. poz. 262 ze zm. Ustawa o podpisie elektronicznym została uchylona 7.10.2016 r.

¹⁰³⁸ M. Maciejewska-Szałas, *Forma pisemna i elektroniczna czynności prawnych. Studium prawnoporównawcze*, Warszawa 2014, s. 329.

¹⁰³⁹ M. Maciejewska-Szałas, *Forma pisemna i elektroniczna...*, s. 329.

czenia woli w postaci elektronicznej wymogu opatrzenia go podpisem elektronicznym, a tym bardziej kwalifikowanym podpisem elektronicznym.

2. Ustawodawca wprowadził wyjątki od zasady swobody formy oświadczenia woli, statuując w licznych przepisach kodeksowych i pozakodeksowych obowiązek dokonania określonych rodzajów czynności prawnych w formie szczególnej. Odstępstwo od reguły ogólnej mogą przewidzieć również same strony, zastrzegając, że dokonanie przez nie oznaczonej czynności prawnej wymaga zachowania formy szczególnej, np. dokumentowej lub pisemnej bądź aktu notarialnego (*pactum de forma*; art. 76).

Art. 61. [Chwila złożenia i skuteczność odwołania]

§ 1. Oświadczenie woli, które ma być złożone innej osobie, jest złożone z chwilą, gdy doszło do niej w taki sposób, że mogła zapoznać się z jego treścią. Odwołanie takiego oświadczenia jest skuteczne, jeżeli doszło jednocześnie z tym oświadczeniem lub wcześniej.

§ 2. Oświadczenie woli wyrażone w postaci elektronicznej jest złożone innej osobie z chwilą, gdy wprowadzono je do środka komunikacji elektronicznej w taki sposób, żeby osoba ta mogła zapoznać się z jego treścią.

1. W komentowanym przepisie ustawodawca uregulował kwestię chwili złożenia przez osobę oświadczenia woli, którego adresatem jest **podmiot prawa cywilnego**. Wskazany moment ma istotne znaczenie m.in. dla oceny, czy osoba złożyła oświadczenie woli w terminie zastrzeżonym przez ustawę lub umowę, jak również ustalenia daty zawarcia umowy przez strony czynności prawnej.

Rozwiązanie prawne przewidziane w art. 61 oparto na tzw. **teorii doręczenia**, której podstawę stosowania stanowią kryteria obiektywne, mające na celu ochronę pewności obrotu prawnego¹⁰⁴⁰. Ustawodawca krajowy nie przyjął postulatów wynikających z innych teorii, tj. oświadczenia, wysłania oraz zapoznania się. Przepis art. 61 ma charakter względnie wiążący (*ius dispositivum*)¹⁰⁴¹. Zgodnie z komentowanym przepisem oświadczenie woli kierowane do innej osoby zostaje złożone z chwilą, gdy doszło do niej w taki sposób, że mogła zapoznać się z jego treścią. Na oświadczającym spoczywa zatem obowiązek takiego uprząstaczenia oświadczenia woli jego odbiorcy, żeby ten ostatni mógł zapoznać się z jego treścią w zwykłym toku czynności, a więc bez konieczności ponoszenia szczególnych nakładów i starań. Ryzyko niedojścia oświadczenia woli do jego adresata w ogóle lub w taki sposób, że mógł zapoznać się z nim w zwykłym toku czynności, ciąży na oświadczającym.

W razie sporu zgodnie z art. 6 na osobie składającej oświadczenie woli będzie spoczywać ciężar dowodu *onus probandi* wykazania spełnienia wymogu przewidzianego w art. 61¹⁰⁴². W judykaturze wskazano przy tym, że na gruncie komentowanego przepisu możliwość zapoznania się z treścią oświadczenia woli przez adresata nie może być utożsamiana z rzeczywistym zapoznaniem się przez niego z tym oświadczeniem, co oznacza, że skuteczne złożenie oświadczenia woli następuje także w sytuacji, w której co prawda adresat oświadczenia woli nie zna jego treści, ale miał realną możliwość zapoznania się z nią, albowiem doszła do niego w taki sposób, że mógł się z nią zapoznać. Wystarczające jest zatem, aby oświadczenie woli doszło do adresata w sposób stwarzający mu realną możliwość zapoznania się z treścią oświadczenia. Dla prawidłowego stosowania powołanej normy prawnej nie wymaga się więc badania, czy adresat rzeczywiście zapoznał się z oświadczeniem woli, lecz weryfikuje się, czy istniała taka możliwość. Znamienne jest przy tym, że złożenie oświadczenia woli ma miejsce także wtedy, gdy adresat, mając możliwość zapoznania się z jego treścią, z własnej woli nie podejmuje przesyłki pocztowej zawierającej to oświadczenie¹⁰⁴³.

2. Natomiast w art. 61 § 2 ustawodawca uregulował kwestię chwili złożenia przez osobę oświadczenia woli w postaci elektronicznej przesłanego oznaczonemu adresatowi za pomocą środka komunikacji elektronicz-

¹⁰⁴⁰ Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2002, s. 297.

¹⁰⁴¹ Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2002, s. 398.

¹⁰⁴² P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2017, s. 141.

¹⁰⁴³ Tak wyrok SA w Białymstoku z 31.01.2019 r., I ACa 673/18, LEX nr 2630430.

nej. Zgodnie z komentowanym przepisem wskazane oświadczenie woli jest złożone odbiorcy z chwilą, gdy wprowadzono je do środka komunikacji elektronicznej w taki sposób, że mógł on zapoznać się z jego treścią. Rozwiązanie prawne przewidziane w art. 61 § 2 również oparto na tzw. **teorii doręczenia**. Sąd Najwyższy w postanowieniu z 10.12.2003 r.¹⁰⁴⁴ wskazał, że oświadczenie woli w postaci elektronicznej dokonywane *on line* zostaje złożone z chwilą jego przejścia do systemu informatycznego prowadzonego i kontrolowanego przez odbiorcę, tj. w momencie przyjęcia oświadczenia przez serwer odbiorcy i zarejestrowania na nim odpowiednich danych.

3. Z kolei oświadczenia woli kierowane do ogółu (*ad incertas personas*), a nie do indywidualnie oznaczonego adresata (np. przyrzeczenie publiczne – art. 919), zostają złożone z chwilą publicznego ich ogłoszenia.
4. Odwołanie oświadczenia woli złożonego podmiotowi prawa cywilnego jest skuteczne, jeżeli doszło do adresata jednocześnie z tym oświadczeniem lub wcześniej. Nie ma znaczenia prawnego fakt, z którym z tych oświadczeń odbiorca zapoznał się w pierwszej kolejności. Odwołanie oświadczenia woli może zostać dokonane w formie dowolnej i za pomocą jakiegokolwiek środka porozumiewania się, w szczególności szybszego w porównaniu z tym użytym do przesłania odwołanego oświadczenia woli.

Art. 62. [Utrzymanie w mocy oświadczenia woli]

Oświadczenie woli, które ma być złożone innej osobie, nie traci mocy wskutek tego, że zanim do tej osoby doszło, składający je zmarł lub utracił zdolność do czynności prawnych, chyba że co innego wynika z treści oświadczenia, z ustawy lub z okoliczności.

1. W komentowanym przepisie ustawodawca uregulował konsekwencje prawne śmierci podmiotu składającego oświadczenie woli oraz utraty przez niego zdolności do czynności prawnych. Przyjęte rozwiązanie ma na celu ochronę bezpieczeństwa prawnego. Zgodnie z regułą ogólną oświadczenie woli, które ma zostać złożone innej osobie, nie traci mocy na skutek tego, że zanim doszło do odbiorcy, składający je zmarł lub utracił zdolność do czynności prawnych. W konsekwencji utrata przez oświadczającego wskazanych kwalifikacji podmiotowych przed złożeniem przez niego oświadczenia woli odbiorcy nie wpływa negatywnie na skuteczność prawną oświadczenia woli w dniu jego złożenia¹⁰⁴⁵. Przykładowo zgodnie z regułą ogólną oświadczenie woli oblata nie utraci mocy prawnej i doprowadzi do zawarcia umowy nawet wówczas, gdy przed jego dojściem do oferenta akceptant zmarł; podobnie oświadczenie woli o wypowiedzeniu umowy spowoduje zakończenie dotychczasowego stosunku prawnego, choćby oświadczający został całkowicie ubezwłasnowolniony, zanim adresatowi doręczono je w taki sposób, że mógł zapoznać się z jego treścią.
2. Wskazana zasada ogólna nie ma jednak charakteru bezwzględnego, gdyż ustawodawca przewidział od niej wyjątki. Śmierć oświadczającego lub utracenie przez niego zdolności do czynności prawnych spowoduje, że oświadczenie woli utraci moc, zanim dojdzie do adresata, w trzech przypadkach, tj. gdy przedmiotowy skutek prawny wynika z treści samego oświadczenia lub z ustawy bądź z okoliczności.

W pierwszym wypadku sam oświadczający uzależnił skuteczność oświadczenia woli od doręczenia go odbiorcy przed swoim zgonem albo ubezwłasnowolnieniem, czy też ustanowieniem doradcy tymczasowego. Natomiast drugi przypadek obejmuje sytuację, gdy przepis ustawy wyłącza dopuszczalność wstąpienia w stosunek prawny spadkobiercy lub przedstawiciela ustawowego oświadczającego. Przykładowo oświadczenie woli o przyjęciu oferty zawarcia umowy zlecenia wysłane listem przez zleceniobiorcę utraci moc z chwilą jego śmierci, a przed doręczeniem oferentowi (art. 748). Z kolei trzeci przypadek dotyczy sytuacji, gdy czynność prawna jest tak nieodłącznie związana z osobą składającą oświadczenie woli, że niecelowe byłoby dopuszczenie do powstania stosunku prawnego, który nie mógłby funkcjonować po śmierci lub utracie zdolności do czynności prawnych przez oświadczającego¹⁰⁴⁶. Przykładowo wysłane listem oświadczenie

¹⁰⁴⁴ V CZ 127/03, OSNC 2005/I, poz. 12.

¹⁰⁴⁵ Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2002, s. 300.

¹⁰⁴⁶ Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2002, s. 300.

woli o przyjęciu oferty zawarcia umowy o dzieło, na podstawie której wybitny artysta malarz zobowiązał się do namalowania obrazu, utraci moc z chwilą śmierci wykonawcy, a przed doręczeniem oferentowi, gdyż z okoliczności wynika, że wykonanie dzieła było immanentnie związane z osobistymi kwalifikacjami przyjmującego zamówienie.

Art. 63. [Zgoda osoby trzeciej]

§ 1. Jeżeli do dokonania czynności prawnej potrzebna jest zgoda osoby trzeciej, osoba ta może wyrazić zgodę także przed złożeniem oświadczenia przez osoby dokonywające czynności albo po jego złożeniu. Zgoda wyrażona po złożeniu oświadczenia ma moc wsteczną od jego daty.

§ 2. Jeżeli do ważności czynności prawnej wymagana jest forma szczególna, oświadczenie obejmujące zgodę osoby trzeciej powinno być złożone w tej samej formie.

1. Zasadniczo ważne i skuteczne dokonanie czynności prawnej wymaga złożenia oświadczenia woli przez stronę lub oświadczeń woli przez strony. Czasem jednak dla wywołania przez czynność prawną skutków prawnych dodatkowo konieczne jest wyrażenie zgody przez osobę trzecią niebędącą jej stroną. Komentowany przepis reguluje wskazaną problematykę. W doktrynie i judykaturze przeważa stanowisko, że wymóg udzielenia zgody przez osobę trzecią na dokonanie czynności prawnej może zostać wprowadzony w ustawie, natomiast nie może wynikać z umowy stron, chyba że przepis szczególny przewiduje upoważnienie dla stron pozwalające im na zastrzeżenie obowiązku wyrażenia zgody (np. art. 509 § 1 *in fine* k.c.)¹⁰⁴⁷. Przykładowo przepisy szczególne wprowadzają konieczność udzielenia zgody przez przedstawiciela ustawowego strony ograniczonej w zdolności do czynności prawnych na dokonanie przez nią czynności prawnej zobowiązującej lub rozporządzającej (art. 17 k.c.), jak również wierzyciela lub dłużnika na przejęcie długu (art. 519 § 2 k.c.), a także małżonka na dokonanie określonych czynności prawnych dotyczących majątku wspólnego (art. 37 § 1 k.r.o.).
2. Osobą trzecią w rozumieniu komentowanego przepisu jest wyłącznie **podmiot prawa cywilnego**. W konsekwencji art. 63 k.c. nie znajduje zastosowania do przypadków, gdy ustawa wprowadza obowiązek udzielenia zezwolenia na dokonanie czynności prawnej przez sąd lub organ administracji (np. art. 101 § 3 k.r.o.). Powyższe stanowisko jest utrwalone w judykaturze. Sąd Najwyższy w uzasadnieniu uchwały podjętej w pełnym składzie Izby Cywilnej z 24.06.1961 r.¹⁰⁴⁸ wskazał, że sądu jako władzy opiekuńczej nie można traktować jako osoby trzeciej w znaczeniu cywilistycznym. Powołane stanowisko zachowało aktualność również na gruncie obecnie obowiązującego Kodeksu cywilnego oraz Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego¹⁰⁴⁹.
3. Zgoda osoby trzeciej stanowi **oświadczenie woli**. Regułą jest, że może ona zostać udzielona przed lub jednocześnie bądź nawet po dokonaniu czynności prawnej przez strony. W trzecim ze wskazanych przypadków jest określana mianem **potwierdzenia**, które rodzi skutki prawne z **mocą wsteczną** (*ex tunc*), tj. od daty czynności prawnej. Jednak w niektórych przepisach ustawodawca wyłączył dopuszczalność wyrażenia zgody przez osobę trzecią po dokonaniu przez strony czynności prawnej. Powyższe dotyczy w szczególności potwierdzenia jednostronnych czynności prawnych (np. art. 19, 104 zdanie pierwsze). W doktrynie przeważa pogląd, że wystraszające jest złożenie przez osobę trzecią oświadczenia woli udzielającego zgody tylko jednej i to którejkolwiek ze stron¹⁰⁵⁰.
4. Zgodnie z zasadą swobody formy oświadczenia woli (art. 60) zgoda osoby trzeciej może zostać wyrażona w **formie dowolnej**. Jednak w przypadku, gdy do ważności czynności prawnej wymagane jest zachowanie formy szczególnej, oświadczenie woli obejmujące zgodę osoby trzeciej powinno być złożone w **tożsamej**

¹⁰⁴⁷ Tak M. Kozik, *Zgoda osoby trzeciej na dokonanie czynności prawnej w świetle art. 63 k.c. – zagadnienia wybrane*, cz. 1, „Rejent” 2007/4, s. 74–77; S. Rudnicki [w:] S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz...*, 2011, s. 314; Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2002, s. 308. Odmienne jednak wyrok SN z 7.09.1993 r., II CRN 60/93, OSNC 1994/7–8, poz. 159, oraz wyrok SN z 31.05.1994 r., I CRN 56/94, LEX nr 293247.

¹⁰⁴⁸ I CO 16/61, OSNC 1963/9, poz. 187.

¹⁰⁴⁹ Tak uchwała SN z 30.04.1977 r., III CZP 73/76, OSNC 1978/2, poz. 1.

¹⁰⁵⁰ S. Rudnicki [w:] S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz...*, 2011, s. 317; Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2002, s. 309.

formie pod rygorem nieważności (art. 63 § 2). Przykładowo Sąd Najwyższy w uchwale z 5.03.1981 r.¹⁰⁵¹ wskazał, że potwierdzenie przez jedno z małżonków zawartej przez drugie z nich umowy darowizny prawa własności nieruchomości objętej wspólnością ustawową wymaga dokonania w formie aktu notarialnego.

5. W przypadku wyrażenia zgody przez osobę trzecią przed lub równocześnie ze złożeniem oświadczenia woli przez stronę lub strony czynność prawna wywołuje skutki prawne od chwili jej dokonania. Natomiast zgoda udzielona *ex post* ma moc wsteczną od daty dokonania czynności prawnej przez strony. Czynność prawna do czasu jej potwierdzenia przez osobę trzecią jest dotknięta sankcją **bezskuteczności zawieszonej**, stanowiąc **czynność kulejącą** (*negotium claudicans*), określaną również mianem niezupełnej. Strony są nią związane do chwili jej potwierdzenia lub odmowy udzielenia zgody *ex post* przez osobę trzecią. W konsekwencji kontrahenci nie są uprawnieni do odstąpienia od niej i muszą liczyć się z koniecznością wykonania wynikających z niej świadczeń w razie jej potwierdzenia. W okresie zawieszenia los czynności prawnej leży w rękach osoby trzeciej. Strona może wyznaczyć osobie trzeciej odpowiedni termin do jej potwierdzenia, a po jego bezskutecznym upływie staje się wolna. Ze względu na brak regulacji ogólnej w powyższym przedmiocie zastosowanie w drodze analogii znajdują przepisy szczególne przewidujące taką możliwość (np. art. 18 § 3 zdanie drugie, art. 103 § 2, art. 520)¹⁰⁵².

W niektórych przepisach ustawodawca wyłączył dopuszczalność wyrażenia zgody przez osobę trzecią po dokonaniu przez strony czynności prawnej (np. art. 19, 104 zdanie pierwsze). We wskazanych przypadkach czynność prawna jest dotknięta sankcją bezwzględnej nieważności w razie braku udzielenia zgody przed lub jednocześnie z jej dokonaniem.

Art. 64. [Konstytutywne orzeczenie sądu]

Prawomocne orzeczenie sądu stwierdzające obowiązek danej osoby do złożenia oznaczonego oświadczenia woli, zastępuje to oświadczenie.

1. Komentowana regulacja znajduje zastosowanie w sytuacji, gdy dłużnik pomimo obowiązku złożenia oświadczenia woli uchylił się od jego realizacji lub składa oświadczenie o innej treści niż wymagana. W literaturze i w orzecznictwie podkreśla się, że przepis art. 64 **nie jest samoistną podstawą kreowania obowiązku złożenia oświadczenia woli**. Stanowi on wyłącznie prawną podstawę do przymusowego wykonania cywilnoprawnego obowiązku wynikającego z innego źródła¹⁰⁵³. **Źródłem obowiązku złożenia oświadczenia woli może być każde zdarzenie cywilnoprawne, tj. czynność prawna¹⁰⁵⁴, ustawa¹⁰⁵⁵ albo akt administracyjny¹⁰⁵⁶**. Z obowiązkiem tym musi być skorelowane odpowiednie uprawnienie drugiej strony w postaci roszczenia cywilnoprawnego. Komentowany przepis nie może być stosowany do innych oświadczeń niż oświadczenia woli, tj. oświadczeń wiedzy i procesowych, czy też czynności faktycznych (np. spełnienie świadczenia).

¹⁰⁵¹ III CZP 1/81, OSNC 1981/8, poz. 145.

¹⁰⁵² Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2002, s. 310.

¹⁰⁵³ Por. wyrok SN z 29.01.1999 r., I CKU 86/98, LEX nr 405604. Sytuacje, w których zasadne jest skonstruowanie powództwa na podstawie powołanego przepisu, to m.in. zwlekanie przez kontrahenta z przystąpieniem do zawarcia umowy przyrzeczonej czy też odmowa przez właściciela nieruchomości przeniesienia jej na samoistnego posiadacza w dobrej wierze, który wniósł budynek przenoszący znacznie wartość działki, na której został posadowiony (art. 231).

¹⁰⁵⁴ Tradycyjnym przykładem jest umowa przedwstępna, lecz także umowa warunkowa, np. przewłaszczenia na zabezpieczenie czy umowa opcji. W grę może wchodzić także obowiązek wydania praw nabytych przez podmiot działający jako zastępca pośredni albo wynikający z poszczególnych przepisów, np. z art. 968, 919 albo art. 898 § 2 – obowiązek złożenia jednostronnego oświadczenia woli.

¹⁰⁵⁵ Taka regulacja zawarta jest w szczególności w aktach o charakterze administracyjnym, np. w art. 7 pr. energ., w art. 86 pr. tel.; w art. 48 ustawy z 23.11.2012 r. – Prawo pocztowe (Dz.U. z 2020 r. poz. 1041 ze zm.). Por. A. Łupszak-Zajac, *Realizacja roszczenia o zawarcie umowy*, Legalis 2005, *passim*.

¹⁰⁵⁶ Przykładem aktu administracyjnego powodującego powstanie cywilnoprawnego obowiązku zawarcia umowy może być art. 60 ustawy z 25.09.1981 r. o przedsiębiorstwach państwowych (Dz.U. z 2021 r. poz. 1317), zgodnie z którym organ założycielski ma prawo nałożyć na przedsiębiorstwo obowiązek wprowadzenia do planu przedsiębiorstwa zadania lub wyznaczyć przedsiębiorstwu zadanie poza planem, jeżeli jest to niezbędne ze względu na potrzeby obrony kraju, w wypadku klęski żywiołowej bądź w celu wykonania zobowiązań międzynarodowych, a wykonanie zadania następuje na podstawie umowy zawartej między przedsiębiorstwem a jednostką organizacyjną wskazaną przy nakładaniu zadania. Zob. M. Matuszczak, *Orzeczenie zastępujące oświadczenie woli zobowiązanego* (art. 64 k.c.) [w:] M. Matuszczak, *Prawo pierwszeństwa pochodnego nabycia praw udziałowych w spółkach kapitałowych*, LEX 2013.

2. Prawomocne orzeczenie sądu, w którym wprost lub w sposób dorozumiany stwierdzono obowiązek złożenia oznaczonego oświadczenia woli, może zastąpić to oświadczenie (fikcja złożenia oświadczenia woli)¹⁰⁵⁷. **Oświadczenie należy uznać za złożone z chwilą uprawomocnienia się wyroku, który ma charakter konstytutywny**¹⁰⁵⁸. W treści art. 64 wprost mowa jest o tym, że chodzi o „oznaczone oświadczenie woli”. W związku z tym należy stwierdzić, że ustawodawca **nie przyznaje kompetencji do swobodnego określania treści oświadczenia woli przez sąd**. Zatem możliwość zastąpienia oświadczenia woli orzeczeniem sądu występuje jedynie wówczas, gdy jest możliwe oznaczenie konkretnej treści oświadczenia woli, jakie zobowiązany powinien złożyć¹⁰⁵⁹. Od powyższej zasady zachodzi jednak **wyjątek przewidziany w przypadku wcześniejszego zawarcia przez strony umowy przedwstępnej**, gdy pozew ma na celu doprowadzenie do zawarcia umowy przyrzeczonej. W takiej sytuacji, gdy sąd jednocześnie uwzględni w całości powództwo zgodnie z żądaniem pozwu, **orzeczenie to zastępuje umowę**¹⁰⁶⁰.

Art. 65. [Wykładnia oświadczeń woli]

§ 1. Oświadczenie woli należy tak tłumaczyć, jak tego wymagają ze względu na okoliczności, w których złożone zostało, zasady współżycia społecznego oraz ustalone zwyczaje.

§ 2. W umowach należy raczej badać, jaki był zgodny zamiar stron i cel umowy, aniżeli opierać się na jej dosłownym brzmieniu.

1. Komentowany przepis stanowi o tym, jak należy „tłumaczyć” oświadczenie woli. W języku prawniczym to sformułowanie używane jest zamiennie z określeniami „interpretować”, „dokonywać wykładni”. Powszechnie przyjmuje się, że proces wykładni oświadczenia woli polega na ustaleniu jego znaczenia¹⁰⁶¹. Celem wykładni jest odtworzenie intencji (rzeczywistej woli) podmiotów składających oświadczenie woli, a jednocześnie – co ostatnio podkreśla się w doktrynie – ustalenie miarodajnego z prawnego punktu widzenia znaczenia oświadczenia woli, potrzebnego dla określenia praw lub obowiązków podmiotów¹⁰⁶². Tłumaczenie oświadczenia woli poprzez zastosowanie odpowiednich reguł może być realizowane zarówno **w celu ustalenia treści uprzednio złożonych oświadczeń**, jak i do rozstrzygnięcia kwestii, **czy zachowania podmiotów można uznać za oświadczenia woli**. **Przedmiotem wykładni** jest zewnętrzny wyraz oświadczenia woli złożonego za pomocą jakichkolwiek materialnych substratów znaku (por. komentarz do art. 60), które należy interpretować przy użyciu dyrektyw językowych z uwzględnieniem konkretnego kontekstu sytuacyjnego¹⁰⁶³, tj. **okoliczności, w których oświadczenie woli zostało złożone**, np. niewerbalnych komunikatów, miejsca dokonania czynności, przymiotów osoby składającej oświadczenie (jej wykształcenia, wieku, możliwości percepcji czy sytuacji majątkowej), w tym również rodzaju i celu samej czynności prawnej. Reguła uwzględ-

¹⁰⁵⁷ Skutek orzeczenia wydanego na podstawie art. 64 polega na powstaniu fikcji prawnej, że z chwilą uprawomocnienia się orzeczenia oświadczenie woli tej treści zostało przez stronę złożone. Niedopuszczalna jest jednocześnie wykładnia art. 64, zmierzająca do przypisania takiemu orzeczeniu szerszego skutku, obejmującego inne elementy dwustronnej czynności prawnej, w szczególności złożenia oświadczenia przez drugą stronę i w ten sposób doprowadzenia do powstania czynności prawnej. Zob. K. Łaskiewicz, *Wpis prawa w księdze wieczystej na podstawie orzeczenia stwierdzającego obowiązek strony do złożenia oznaczonego oświadczenia woli*, „Rejent” 2005/4, s. 82 i n.

¹⁰⁵⁸ Zob. uchwała SN (7) – zasada prawna z 7.01.1967 r., III CZP 32/66, OSNC 1968/12, poz. 199; wyrok SN z 20.11.2009 r., III CSK 56/09, LEX nr 688687.

¹⁰⁵⁹ Jeśli orzeczenie stwierdza obowiązek złożenia przez jedną ze stron oświadczenia woli stanowiącego składnik umowy, to do zawarcia umowy konieczne jest złożenie odpowiedniego oświadczenia woli przez drugą stronę umowy. Może ona złożyć oświadczenie po uzyskaniu prawomocnego orzeczenia lub, jeśli charakter umowy na to zezwala, również przed wydaniem orzeczenia. Zob. uchwała SN (7) – zasada prawna z 7.01.1967 r., III CZP 32/66, OSNC 1968/12, poz. 199.

¹⁰⁶⁰ Por. wyrok SN z 19.09.2002 r., II CKN 930/00, LEX nr 55569.

¹⁰⁶¹ Z. Radwański, K. Mularski [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2019, s. 68 i literatura tam powołana.

¹⁰⁶² Z. Radwański, K. Mularski [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2019, s. 70.

¹⁰⁶³ Interpretując wyrażenie na gruncie językowym, należy odwołać się do reguł panujących w danej społeczności, język jest bowiem bezpośrednio związany z kulturą danej wspólnoty. Zob. J. Kołodziejczyk, *Kłamanie jako akt mowy – kilka uwag z perspektywy filozoficzno-prawnej*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Iuridica” 2019/87, s. 150 i powołana tam literatura. W wyroku z 16.11.2018 r., I CSK 668/17, LEX nr 2578185, sąd stwierdził, że w świetle art. 65 § 1 dla prawidłowej wykładni oświadczeń woli, także jeżeli są one objęte dokumentem, znaczenie ma nie tylko wynik analizy językowej, lecz także kontekst sytuacyjny, w jakim składane są oświadczenia, w tym ustalenia prowadzące do wypracowania i ostatecznego sformułowania tekstu dokumentu. Jest tak zwłaszcza wtedy, gdy analiza językowa oświadczenia, z uwzględnieniem całej jego treści, nie prowadziła do jednoznacznych rezultatów.

niania okoliczności istotnych dla wykładni kontraktu jest także zawarta w art. 5:102 Zasad Europejskiego Prawa Kontraktów (PECL)¹⁰⁶⁴.

2. Z art. 65 § 1 wynika nakaz brania pod uwagę przy wykładni oświadczenia woli zasad współżycia społecznego oraz ustalonych zwyczajów. „Zasady współżycia społecznego” są zgodnie rozumiane jako nakaz takiego uregulowania treści stosunku prawnego, które nie będzie sprzeczne z przyjętymi w danym miejscu i czasie w społeczeństwie normami słusznościowymi, czyli normami uczciwego i lojalnego postępowania, dobrej wiary, dobrych obyczajów, uczciwego obrotu¹⁰⁶⁵. Odwołanie do „ustalonych zwyczajów” można rozumieć zarówno jako dotyczące zwyczajów ustalonych w praktyce obrotu, jak i zwyczajów (praktyki) ukształtowanych między stronami. Z treści komentowanego przepisu nie wynika wprost, czy w procesie wykładni można uwzględniać zachowania stron po zawarciu umowy (taką możliwość przewiduje art. 5:102(b) PECL)¹⁰⁶⁶. Wykładnia celowościowa tej regulacji prowadzi natomiast do wniosku, że w procesie wykładni należy uwzględniać zachowania stron po zawarciu umowy, np. prowadzące do nadania jej postanowieniu znaczenia odbiegającego od literalnej interpretacji. Zachowanie stron po zawarciu umowy jest także istotną okolicznością w razie sporu co do interpretacji tej umowy¹⁰⁶⁷.
3. Artykuł 65 § 2 odnosi się do umów oraz wszelkich oświadczeń składanych drugiej stronie i stanowi uzupełnienie ogólnych zasad wykładni oświadczeń woli przewidzianych w § 1 tego artykułu¹⁰⁶⁸. Odpowiednikiem tego przepisu w świetle PECL jest art. 5:101 (umowę należy tłumaczyć zgodnie z wspólnym zamiarem stron, nawet gdyby zamiar ten różnił się od dosłownego brzmienia użytych przez strony słów)¹⁰⁶⁹. Wykładnia funkcjonalna komentowanej regulacji prowadzi do wniosku, że w celu ustalenia „wspólnego zamiaru stron”, niezależnie od wyników wykładni językowej postanowień umowy, podstawowym materiałem badawczym powinny być wszelkie okoliczności istotne dla prawidłowej interpretacji umowy ukierunkowanej na poznanie rzeczywistej woli stron (nakaz uwzględniania okoliczności wynika wprost z art. 65 § 1 *in principio*)¹⁰⁷⁰. W treści komentowanego przepisu ustawodawca wprost odnosi się także do celu umowy, przy czym wydaje się, że chodzi o cel subiektywnie zakładany przez strony, a więc taki, który stał się przyczyną złożenia przez każdą z nich oświadczenia woli prowadzącego do zawarcia umowy¹⁰⁷¹. Zasada *clara non sunt interpretanda*, zgodnie z którą komentowany przepis nie znajduje zastosowania w sytuacjach, gdy brzmienie umowy jednoznacznie uzewnętrznia zamiar stron i cel umowy, została zakwestionowana w najnowszej literaturze przedmiotu¹⁰⁷². Obecnie zarówno w literaturze, jak i w orzecznictwie dominuje podejście odwrotne, a za

¹⁰⁶⁴ Zob. M. Romanowski, *Szczegółowe reguły wykładni kontraktów w świetle zasad europejskiego prawa kontraktów a reguły wykładni umów w prawie polskim*, PPH 2004/9, s. 12 i n. oraz literatura tam powołana.

¹⁰⁶⁵ Por. M. Safjan, *Klauzule generalne w prawie cywilnym*, PiP 1990/11, s. 48; T. Justyński, *Nadużycie prawa w polskim...*, s. 112.

¹⁰⁶⁶ M. Romanowski, *Szczegółowe reguły wykładni...*, s. 12.

¹⁰⁶⁷ Zob. uchwała SN z 31.08.1973 r., III CZP 40/73, OSNC 1974/5, poz. 82; orzeczenie SN z 11.08.1978 r., III CRN 151/78, OSNC 1979/6, poz. 125; orzeczenie SN z 17.02.1998 r., I PKN 532/97, M. Praw. 2000/1, s. 34.

¹⁰⁶⁸ W przypadku gdy zawarcie umowy poprzedzone jest złożeniem oferty, „Ustalenie treści oferty następuje na podstawie wykładni zgodnie z art. 65 § 1 KC, natomiast ustalenie treści umowy na podstawie art. 65 § 2 KC. Interpretacja przyjęcia oferty zostaje dokonana przez pryzmat wykładni umowy, która opiera się przede wszystkim na ustaleniu wspólnego zamiaru stron. Natomiast w kontekście ustalenia zawarcia umowy przyjęcie oferty jako oświadczenie obłata jest interpretowane na podstawie art. 65 § 1 KC w celu dokonania oceny, czy została dochowana zasada lustrzanego odbicia”. Zob. M. Pecyna, *Zawarcie umowy i ustalenie jej treści* [w:] *System Prawa Handlowego*, t. 5a, *Prawo umów handlowych*, red. M. Stec, Warszawa 2020, s. 111.

¹⁰⁶⁹ Wydaje się, że art. 65 § 2 został wprowadzony w celu rozwiania wszelkich wątpliwości i potwierdzenia zasady uwzględnienia w procesie interpretacji klauzul umownych całego kontekstu językowego i sytuacyjnego, w jakim umowa była zawierana, aby zapobiec tym samym ewentualnym próbom poprzestawania na ich językowym brzmieniu. Zob. P. Dąbek, *Wykładnia oświadczeń woli według prawa polskiego na tle projektów ustanowienia jednolitych zasad prawa cywilnego Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2009/82, s. 38–39; M. Koszowski, *Zasady interpretacji jasných postanowień umów prawa cywilnego*, „Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego” 2010/1–2, s. 11–22.

¹⁰⁷⁰ M. Romanowski, *Szczegółowe reguły wykładni...*, s. 13.

¹⁰⁷¹ Na cel umowy zwraca uwagę także Sąd Najwyższy m.in. w uchwale z 24.06.1992 r., III CZP 78/92, OSNC 1992/12, poz. 228. Z kolei w wyroku z 8.06.1999 r., II CKN 379/98, OSNC 2000/1, poz. 10, SN wyjaśnił, że przepis art. 65 § 2 „(...) w istocie określa sposób wykładni oświadczeń woli kontrahentów w sposób odmienny niż ma to miejsce przy interpretacji tekstu prawnego; w umowach należy przede wszystkim badać zamiar i cel umowy, a dopiero w dalszej kolejności ma znaczenie dosłowne jej brzmienie”. Zob. też orzeczenie SN z 17.02.1998 r., I PKN 532/97, OSNC 1999/3, poz. 81.

¹⁰⁷² Postanowienie SN z 7.01.1998 r., III CKN 307/97, OSNC 1998/9, poz. 135; por. Z. Radwański, K. Mularski [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2019; s. 94; M. Zieliński, *Aspekty zasady „clara non sunt interpretanda”* [w:] *Szkice z teorii prawa i szczegółowych nauk prawnych*, red. S. Wronkowska, M. Zieliński, Poznań 1990, s. 175 i n.

obowiązującą zasadę uważa się *omnia sunt interpretanda*. Oznacza to, że umowa podlega interpretacji nawet wtedy, gdy w świetle reguł językowych nie ma wątpliwości co do jej znaczenia¹⁰⁷³.

4. Podstawowe znaczenie w praktyce dokonywania wykładni oświadczeń woli ma uchwała SN (7) z 29.06.1995 r.¹⁰⁷⁴, powszechnie akceptowana w orzecznictwie Sądu Najwyższego, zgodnie z którą interpretując oświadczenia woli według polskiego systemu prawnego, należy stosować **kombinowaną metodę wykładni**, która obejmuje dwie fazy wykładni. W **fazie pierwszej należy ustalić sens oświadczenia woli** (zarówno z punktu widzenia nadawcy, jak i adresata oświadczenia). W przypadku rozbieżności w rozumieniu przez strony złożonego oświadczenia należy **w fazie drugiej (obiektywnej) ustalić, jak adresat oświadczenia je zrozumiał i jak zrozumieć powinien**. Przeważa przy tym ochrona zaufania odbiorcy oświadczenia woli nad rozumieniem woli przez nadawcę. Nadawca powinien bowiem tak sformułować swoje oświadczenie woli, aby było ono zgodne z jego wolą i zostało zrozumiane przez odbiorcę.

Art. 65¹. [Oświadczenia inne niż oświadczenia woli]

Przepisy o oświadczeniach woli stosuje się odpowiednio do innych oświadczeń.

1. Komentowany przepis wszedł w życie 8.09.2016 r. i ma na celu usunięcie wątpliwości interpretacyjnych. Pojęcie innych oświadczeń obejmuje oświadczenia, które **nie są nakierowane na ukształtowanie, zmianę czy wygaśnięcie stosunków prawnych**, ale można je zaliczyć do jednej z dwóch kategorii: oświadczeń uczuć i emocji oraz aktów wiedzy¹⁰⁷⁵. W kategorii aktów wiedzy znajdują się zawiadomienia o faktach, np. zawiadomienie właściciela przez użytkownika o potrzebie dokonania napraw i nakładów na rzecz (art. 260 § 1), zawiadomienie właściciela przez użytkownika o fakcie wystąpienia przeciwko użytkownikowi z roszczeniem dotyczącym własności rzeczy (art. 261), zawiadomienie dłużnika o ustanowieniu zastawu na wierzytelności (art. 329 § 2), zawiadomienie dłużnika o przelewie wierzytelności (art. 512), przy czym przepis art. 65¹ znajdzie zastosowanie we wskazanych przypadkach o tyle, **o ile ustawodawca nie przewidział bezpośrednio innego skutku oświadczenia aktu wiedzy**. Do oświadczeń uczuć czy emocji zaliczyć natomiast można przebaczenie przez darczyńcę obdarowanemu (art. 899) albo przebaczenie przez spadkodawcę uprawnionemu do zachowku (art. 1010). Za inne oświadczenia, których nie można zaliczyć do żadnej z powyższych kategorii, do których zastosowanie znajdzie komentowany artykuł, należy uznać oświadczenia w relacjach towarzyskich, zgodę pokrzywdzonego czy wpis na rachunek płatniczy¹⁰⁷⁶, natomiast wątpliwości co do kwalifikacji i spory w doktrynie budzi zgoda na zabieg medyczny¹⁰⁷⁷ i obietnica wyborcza¹⁰⁷⁸. Komentowany przepis nie obejmuje zachowań bezprawnych, np. groźby (art. 87), jak również nakłaniania do wyrządzenia szkody (art. 422)¹⁰⁷⁹.
2. Przez odpowiednie stosowanie należy rozumieć zastosowanie danego przepisu do innego oświadczenia **wprost, ze zmianami lub wcale, w zależności od okoliczności konkretnego przypadku**. Spośród przepisów dotyczących oświadczeń woli zastosowanie znajdują w szczególności art. 61–65, dotyczące miejsca i chwili złożenia oświadczenia, wpływu śmierci składającego na skuteczność oświadczenia, a także wykładni oświadczeń, oraz art. 82–88, regulujące wady oświadczenia woli. Na podstawie komentowanego przepisu zasto-

¹⁰⁷³ Wyrok SN z 7.12.2000 r., II CKN 351/00, OSNC 2001/6, poz. 95; wyrok SN z 25.03.2004 r., II CK 116/03, LEX nr 453645; Z. Radwański, K. Mularski [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2019, s. 74.

¹⁰⁷⁴ III CZP 66/95, OSNC 1995/12, poz. 168.

¹⁰⁷⁵ R. Strugała, *Wykładnia umów* [w:] *Wykładnia umów. Standardowe klauzule umowne. Komentarz praktyczny z przeglądem orzecznictwa. Wzory umów*, red. R. Strugała, Legalis 2020, rozdz. I pkt 1.

¹⁰⁷⁶ T. Czech, *Wpis na rachunek płatniczy*, M. Pr. Bank. 2019/10, s. 48–68. Nie tworzy on praw ani obowiązków w stosunku obligacyjnym między bankiem a posiadaczem. Nie wpływa na powstanie, treść lub wygaśnięcie wierzytelności posiadacza o zwrot środków pieniężnych wpłaconych na ten rachunek ani na prawną możliwość wykonania tej wierzytelności na drodze sądowej.

¹⁰⁷⁷ Zob. M. Świdarska, *Zgoda pacjenta na zabieg medyczny*, Toruń 2007, s. 20; W. Nowak, *Prawne formy zgody pacjenta na eksperyment medyczny (zagadnienia cywilno-prawne)*, PiM 2005/3, s. 52; K. Smyk, *Charakter prawny zgody pacjenta na gruncie prawa cywilnego*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2017/6, s. 121 i n. oraz literatura tam powołana.

¹⁰⁷⁸ Uchwała SN z 20.09.1996 r., III CZP 72/96, OSNC 1997/1, poz. 4.

¹⁰⁷⁹ Zob. P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. K. Osajda, 2020, art. 65¹, nt 1.1.

sowania do innych oświadczeń nie znajdują: art. 64, przepisy regulujące formę oświadczeń woli (art. 73–82) oraz regulacje dotyczące czynności prawnych (art. 58, 89–94, 95–109¹⁰⁸⁰).

3. Każdorazowo zastosowanie odpowiednich przepisów o oświadczeniach woli musi uwzględniać charakter prawny analizowanego oświadczenia. Nie wszystkie bowiem przepisy mogą być stosowane, np. art. 61 nie znajdzie zastosowania do przebaczenia, które jest przejawem uczuć i nie musi mieć treści. Artykuł 61 § 1 zdanie drugie nie znajdzie także zastosowania do zgody na zabieg medyczny, ponieważ może być ona odwołana w każdym czasie do chwili dokonania zabiegu, a nie tylko do chwili dojścia do adresata (lekarza). Wątpliwości budzi także możliwość odwołania oświadczenia wiedzy, które nie stanowi przejawu woli, lecz informację o istnieniu albo nieistnieniu określonego stanu faktycznego lub prawnego. Zarówno w literaturze, jak i orzecznictwie prezentowany jest pogląd, zgodnie z którym takie oświadczenie może być odwołane w każdym przypadku, gdy jest nieprawdziwe¹⁰⁸¹.

DZIAŁ II

Zawarcie umowy

Art. 66.¹⁰⁸² [Oferta]

§ 1. Oświadczenie drugiej stronie woli zawarcia umowy stanowi ofertę, jeżeli określa istotne postanowienia tej umowy.

§ 2. Jeżeli oferent nie oznaczył w ofercie terminu, w ciągu którego oczekiwać będzie odpowiedzi, oferta złożona w obecności drugiej strony albo za pomocą środka bezpośredniego porozumiewania się na odległość przestaje wiązać, gdy nie zostanie przyjęta niezwłocznie; złożona w inny sposób przestaje wiązać z upływem czasu, w którym składający ofertę mógł w zwykłym toku czynności otrzymać odpowiedź wysłaną bez nieuzasadnionego opóźnienia.

I. Zawarcie umowy – uwagi ogólne

1. W dziale II tytułu IV księgi pierwszej Kodeksu cywilnego uregulowano sposoby zawarcia umowy. Umowa posiada największą doniosłość spośród wszystkich czynności prawnych, służy bowiem organizowaniu wymiany dóbr i usług pomiędzy podmiotami stosunków cywilnoprawnych i stanowi podstawę obrotu towarowo-pieniężnego w gospodarce rynkowej. W doktrynie powszechnie przyjmuje się, że umowa to wielostronna czynność prawna dochodząca do skutku przez złożenie przez wszystkie strony zgodnych oświadczeń woli¹⁰⁸³. Przewidziano trzy tryby zawarcia umowy, czyli sposoby osiągnięcia przez dwie lub więcej stron konsensusu co do treści składanych oświadczeń woli. Są to oferta i jej przyjęcie, przetarg (w odmianie aukcji i przetargu *sensu stricto*) oraz negocjacje. Zgodnie z zasadą swobody umów podmioty stosunków cywilnoprawnych mogą wybrać jeden z trzech trybów zawarcia umowy lub dojść do porozumienia w sprawie treści składanych oświadczeń woli w inny sposób, niż zostało to przewidziane w art. 66 i n.¹⁰⁸⁴ Obowiązuje tutaj swoboda wyboru, z wyjątkiem sytuacji gdy została ona wyłączona przez przepisy prawa publicznego, wprowadzające obowiązek zawarcia umowy w oznaczonym trybie z zastrzeżeniem sankcji nieważności w razie

¹⁰⁸⁰ W doktrynie wyrażany jest pogląd, zgodnie z którym fakt, że przepisy o czynnościach cywilnoprawnych na podstawie komentowanego przepisu nie znajdują zastosowania do oświadczeń innych niż oświadczenia woli, nie oznacza, że przepisy te nie mogą znaleźć zastosowania do takich oświadczeń w trybie analogii. Zob. P. Sobolewski [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, Część ogólna. Przepisy wprowadzające Kodeks cywilny. Prawo o notariacie (art. 79–95 i 96–99), red. K. Osajda, Warszawa 2017, art. 65¹, nt 6.

¹⁰⁸¹ Zob. wyrok SN z 16.04.1968 r., I CR 56/68, OSP 1969/6, poz. 123; J. Grykiel [w:] *Kodeks cywilny*, t. 1, *Komentarz do art. 1–352*, red. M. Gutowski, Warszawa 2021, art. 60, nt 46.

¹⁰⁸² Niniejsze opracowanie stanowi zmodyfikowany fragment komentarza do art. 66–70 k.c. zawarty w publikacji *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, Część ogólna (art. 1–125), red. M. Habdas, M. Fras, Warszawa 2018, s. 582–641.

¹⁰⁸³ Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2008, s. 318; A. Olejniczak [w:] *Kodeks cywilny*, t. 1, *Komentarz do art. 1–449*¹¹, red. M. Gutowski, Warszawa 2016, s. 450.

¹⁰⁸⁴ Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2008, s. 319; A. Olejniczak [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2016, s. 451; P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 169; A. Brzozowski [w:] *Kodeks cywilny*, t. 1, *Komentarz do artykułów 1–449*¹⁰, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2015, s. 328.

dokonania czynności prawnej w inny sposób)¹⁰⁸⁵. Dopuszczalne jest przechodzenie z jednego trybu do innego. Zakres zastosowania przepisów art. 66–72¹ jest szeroki, gdyż dotyczą one **wszystkich umownych stosunków cywilnoprawnych**. Określają sposób osiągnięcia konsensusu konstytuujący umowy skutkujące powstaniem stosunku cywilnoprawnego, jak również jego zmianą lub ustaniem.

2. Zasadniczo unormowanie kodeksowe ofertowego trybu zawarcia umowy ma uniwersalny i jednolity charakter, jednak na skutek nowelizacji Kodeksu cywilnego z 14.02.2003 r. pewne grupy przepisów odrębnie regulują kwestie szczegółowe w zależności od tego, czy mają one miejsce w obrocie powszechnym, czy profesjonalnym¹⁰⁸⁶. Standardowa regulacja dotyczy oferty i jej przyjęcia w stosunkach prawnych między stronami, z których przynajmniej jedna nie jest przedsiębiorcą, natomiast w relacjach między profesjonalistami zostały wprowadzone pewne specyficzne rozwiązania. Ofertowy tryb zawarcia umowy jest szeroko rozpowszechniony w praktyce obrotu powszechnego i profesjonalnego. Służy do zawierania umów bagatelnych, w tym często w drodze adhezji, jak i dokonywania istotnych transakcji ekonomicznych.

II. Pojęcie i charakter oferty

3. W art. 66 § 1 wskazano dwie konstytutywne cechy oferty, stwierdzając, że jest to stanowcza propozycja zawarcia umowy skierowana do drugiej strony określająca jej istotne postanowienia. Oferta przyjmuje postać oświadczenia woli składanego przez oferenta jej adresatowi. Stanowi podstawowy element przyszłej umowy, wyznaczając jej treść i skutki prawne. Adresat oferty, określany mianem oblaty, przyjmując ją, doprowadza do zawarcia umowy. Oferta musi wskazywać na **stanowczą decyzję** zawarcia konkretnej umowy. Po jej złożeniu oferent nie składa już dalszych oświadczeń woli, a zawarcie umowy zależy od oblata, który może ją zaakceptować lub nie. Propozycja powinna zostać sformułowana w taki sposób, żeby do jej przyjęcia wystarczyło bezwarunkowe „tak” adresata, przy czym może on złożyć oświadczenie woli o akceptacji także w sposób dorozumiany, a w wyjątkowych wypadkach wyrazem jego zgody będzie również milczenie (art. 68²)¹⁰⁸⁷. Stanowczość oferty, jako jej cecha konstytutywna, nie została *expressis verbis* wyrażona przez ustawodawcę w art. 66. W doktrynie uważana jest jednak za jej nieodzowny atrybut¹⁰⁸⁸, wynikający z art. 66 § 2, który stanowi, że oferenta wiąże propozycja złożona oblatowi, musi więc on pozostawać w określonym terminie w gotowości do zawarcia i wykonania umowy, oraz pośrednio z art. 71, wskazującego, że ogłoszenia, reklamy, cenniki i inne informacje skierowane do ogółu lub do poszczególnych osób, poczytuje się w razie wątpliwości nie za ofertę, lecz zaproszenie do zawarcia umowy. Często właśnie brak stanowczości propozycji przesądza o tym, że nie może ona zostać **uznana za ofertę w rozumieniu art. 66**¹⁰⁸⁹.
4. Ustalenia, czy oświadczenie woli złożone przez określony podmiot stanowi ofertę, należy dokonać, stosując ogólne reguły wykładni (art. 65). W razie braku jednoznacznego wyniku egzegezy trzeba sięgnąć do szczególnych norm interpretacyjnych przewidzianych przez ustawodawcę dla zawierania umowy, tj. art. 71 oraz 543.

Na stanowczy charakter oferty powinien wskazywać odpowiedni sposób jej sformułowania oraz jej treść. Często składający propozycję nazywa ją „ofertą”. Użycie powołanego terminu w sposób najbardziej wyraźny określa charakter złożonego oświadczenia woli, jednak posłużenie się tym zwrotem nie jest wymagane¹⁰⁹⁰. W praktyce obrotu gospodarczego analogiczne znaczenie przypisuje się z reguły pojęciom zamówienia, zapotrzebowania lub projektu umowy itp., jednak oceny, czy przedmiotowymi nazwami oznaczono sta-

¹⁰⁸⁵ Np. Prawo zamówień publicznych. P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 169.

¹⁰⁸⁶ A. Brzozowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2015, s. 329; M. Wojewoda [w:] *Kodeks cywilny. Część ogólna*, red. M. Pyziak-Szafnicka, P. Księżak, Warszawa 2014, s. 776.

¹⁰⁸⁷ M. Wojewoda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. M. Pyziak-Szafnicka, P. Księżak, 2014, s. 780.

¹⁰⁸⁸ A. Brzozowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2015, s. 332; A. Olejniczak [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2016, s. 452; Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2008, s. 320–321; P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 170; K. Kopaczńska-Pieczniak [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, s. 437.

¹⁰⁸⁹ M. Wojewoda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. M. Pyziak-Szafnicka, P. Księżak, 2014, s. 780.

¹⁰⁹⁰ Zob. postanowienie SN z 8.09.1995 r., III CZP 102/95, OSNC 1995/12, poz. 182.

nowczą propozycję zawarcia umowy, zawsze należy dokonać, mając na względzie cały kontekst wypowiedzi¹⁰⁹¹. Na jedynie ogólne zainteresowanie zawarciem umowy może wskazywać użycie trybu warunkowego (np. „zawarłbym”, „chciałbym”) lub sformułowań osłabiających, takich jak np. „bez zobowiązań” lub „z zastrzeżeniem potwierdzenia”. Propozycja obejmująca istotne postanowienia przyszłej umowy, określona mianem „oferty”, jednak niewyrażająca w sposób dostateczny stanowczej decyzji zawarcia umowy, nie będzie stanowić oferty w rozumieniu art. 66. Adresat takiego oświadczenia woli powinien być ostrożny w ocenie jego charakteru i w razie wątpliwości zwrócić się do proponującego o dokonanie stosownych wyjaśnień¹⁰⁹². Propozycja niestanowcza lub niepełna może zostać zakwalifikowana jako zaproszenie do zawarcia umowy (art. 71), przy czym niewykluczone jest, że na jej skutek dojdzie w przyszłości między kontrahentami do dokonania czynności prawnej w trybie ofertowym lub negocjacyjnym. W judykaturze podkreślono, że prawidłowe odróżnienie oferty od zaproszenia do zawarcia umowy wymaga przeprowadzenia oceny, czy w konkretnym wypadku do potencjalnego kontrahenta kierowana była informacja o możliwości zawarcia określonej umowy i płynących z niej korzyściach, czy też sprecyzowana została jednoznaczna propozycja zawarcia z nim określonej umowy. Pierwsza sytuacja odpowiadać będzie zaproszeniu do zawarcia umowy, drugą należy już kwalifikować jako ofertę¹⁰⁹³. Niekiedy mogą powstać też wątpliwości, czy określona propozycja stanowi ofertę w rozumieniu art. 66, czy jedynie reklamę. W orzecznictwie stwierdzono, że oferta musi wyrażać wyraźną wolę zawarcia kontraktu, reklama zaś z kolei odznaczać się musi wartościowaniem w postaci zachwalania czy też zachęty do nabycia określonych produktów (skorzystania z usług) reklamodawcy¹⁰⁹⁴.

5. W polskim systemie prawnym, na wzór niemieckiego, obowiązuje zasada nieodwołalności oferty, przy czym ustawodawca przewidział od niej wyjątek w art. 66² w stosunkach między przedsiębiorcami. W przypadku gdy dopuszczalność złożenia oświadczenia woli o odwołaniu oferty została przewidziana przez szczególny przepis prawa, oferent ma kompetencję do skorzystania z niej, w następstwie czego przestaje ona go wiązać. Z kolei w sytuacji nieistnienia ustawowych podstaw do odwołania oferty złożenie takiego oświadczenia woli należy uznać za dotknięte sankcją bezwzględnej nieważności, a sama oferta pozostaje w mocy. Wydaje się, że zastrzeżenie odwołalności oferty odnosi się do trwałości oświadczenia woli, natomiast nie uchyla stanowczości oferty ani decyzji oferenta o gotowości do zawarcia określonej umowy¹⁰⁹⁵.

Dopuszczalne jest złożenie oferty alternatywnej, polegającej na tym, że w jednym oświadczeniu woli składa się propozycję zawarcia umów o odmiennej treści, w szczególności poprzez przedstawienie oblatowi kilku opcji do wyboru, np. co do ilości lub rodzaju zamawianego towaru¹⁰⁹⁶. Oferta powinna przy tym w sposób wyraźny lub dorozumiany zastrzegać, że wybór jednej z propozycji skutkuje wygaśnięciem pozostałych.

6. Zgodnie z art. 66 § 1 drugą cechą konstytutywną oferty jest wskazanie w jej treści **istotnych postanowień** proponowanej umowy, określanych również mianem **koniecznych**. Przyjęte rozwiązanie uzasadnione jest konstrukcją trybu ofertowego zakładającą, że treść przyszłej umowy wyznacza oferent, natomiast oblat ogranicza się do jej zaaprobowania lub odrzucenia, nie posiadając kompetencji do jej uzupełnienia lub zmiany. Istotne postanowienia wskazują **minimalną** treść umowy, bez określenia której nie mogłaby ona dojść do skutku. Powyższe podkreślił Sąd Najwyższy, definiując ofertę jako skierowaną do drugiej strony stanowczą propozycję zawarcia umowy obejmującą minimalną jej treść¹⁰⁹⁷. Oferent wyznacza zatem konieczne skutki prawne proponowanej umowy, a oblat je przyjmuje lub odrzuca. Część przedstawicieli doktryny w odniesieniu do umów nazwanych uważa, że za istotne postanowienia należy uznać ich elemen-

¹⁰⁹¹ Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2008, s. 321.

¹⁰⁹² A. Brzozowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2015, s. 333.

¹⁰⁹³ Wyrok SN z 17.06.2010 r., III CSK 297/09, LEX nr 852669.

¹⁰⁹⁴ Wyrok NSA w Warszawie z 23.09.2009 r., I FSK 1381/08, LEX nr 593587.

¹⁰⁹⁵ Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2008, s. 331; P. Mikłaszewicz [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Osajda, 2013, s. 696.

¹⁰⁹⁶ P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 170; M. Wojewoda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. M. Pyziak-Szafnicka, P. Księżak, 2014, s. 780–781; Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2002, s. 335.

¹⁰⁹⁷ Uzasadnienie uchwały SN (7) z 28.09.1990 r., III CZP 33/90, OSNC 1991/1, poz. 3.

ty przedmiotowo istotne (*essentialia negotii*)¹⁰⁹⁸ określone przez ustawodawcę. Według drugiego poglądu istotnych postanowień nie należy utożsamiać z *essentialia negotii*, gdyż te ostatnie służą do kwalifikowania oznaczonej czynności prawnej do konkretnego ustawowego typu umowy¹⁰⁹⁹.

Określenie istotnych postanowień koniecznych do zawarcia oznaczonej umowy zależy od ustalenia rodzaju kreowanego stosunku prawnego oraz jego unormowania w ustawie. Przepisy wskazują bowiem, w jakim zakresie strony muszą samodzielnie wyznaczyć treść wiążącego je stosunku prawnego, a w jakim uczynił to prawodawca, wprowadzając określoną regulację prawną. Zasadniczo elementy konieczne zawarte w ofercie powinny pozwolić na ustalenie podmiotów przyszłej umowy, jej przedmiotu, tj. powinno zachowania (np. świadczenie dłużnika w umowie obligacyjnej) oraz treści stosunku prawnego, czyli wzajemnych praw i obowiązków stron¹¹⁰⁰. Jednak stanowcza propozycja zawarcia umowy nieobejmująca wszystkich jej istotnych postanowień stanowi ofertę, gdy będzie można je określić w oparciu o przepisy ustawy w sytuacji, gdy oferent wskazał podstawy do ich ustalenia (np. cena przy sprzedaży – art. 536, wynagrodzenie za dzieło – art. 628 § 1).

7. Niewątpliwie oferta może zawierać dodatkowe postanowienia wykraczające poza jej elementy konieczne. W art. 66 nie wskazano maksymalnych granic treści oferty. Istotne postanowienia proponowanej umowy, które ją charakteryzują i indywidualizują, mogą zostać w całości określone bezpośrednio w samej ofercie lub w dołączonych do niej dokumentach, np. prospektach, katalogach czy innych informacjach stanowiących integralną część oferty¹¹⁰¹.

Dodatkowe postanowienia wyznaczające treść przyszłej umowy oferent może również zawrzeć w stosowanych przez siebie wzorcach umownych (np. ogólnych warunkach umów, regulaminach), przy czym będą one skuteczne, jeżeli oblat zaakceptuje ofertę, doprowadzając do zawarcia umowy, oraz gdy zostaną spełnione przesłanki uzyskania mocy wiążącej przez wzorzec umowy (art. 384).

Propozycje określane mianem „oferty”, lecz niezawierające istotnych postanowień, mogą co najwyżej być uznane za zaproszenie do zawarcia umowy. Powyższe potwierdził Sąd Najwyższy, wskazując, że ogłoszenie w prasie o sprzedaży samochodów nie ma cech oferty w rozumieniu art. 66, skoro nie zawiera wszystkich istotnych postanowień mającej powstać w przyszłości umowy. Tego rodzaju ogłoszenie należy uznać w konkretnym przypadku za zaproszenie do rozpoczęcia rokowań (art. 71)¹¹⁰².

8. Zgodnie z art. 66 § 1 oferta jest oświadczeniem woli składanym drugiej stronie. Przyjmuje się, że stanowcza propozycja zawarcia umowy zawierająca jej istotne postanowienia może zostać skierowana do **indywidualnie oznaczonej osoby** lub do **rodzajowo określonych adresatów** wskazanych przez oferenta według ustalonych przez niego kryteriów np. podmiotowych, jak posiadanie konkretnych kwalifikacji zawodowych lub wykształcenia, czy też przedmiotowych w postaci np. prowadzenia określonego typu działalności gospodarczej. Wreszcie dopuszczalne jest złożenie **oferty publicznej** adresowanej do **nieoznaczonego kręgu podmiotów**, czyli *ad incertis personis*. Powyższe potwierdził Sąd Najwyższy, stwierdzając, że każde oświadczenie woli odpowiadające wymaganiom art. 66 § 1, tj. będące skierowaną do drugiej strony stanowczą propozycją zawarcia umowy, obejmującą minimalną jej treść, trzeba uznać za ofertę, bez względu na to, czy określenie „oferta” zostało użyte, czy też nie i czy jest skierowane do konkretnej osoby, czy do nieokre-

¹⁰⁹⁸ A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2001, s. 291; A. Brzozowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2015, s. 332; S. Rudnicki [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, s. 598; M. Wojewoda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. M. Pyziak-Szafnicka, P. Księżak, 2014, s. 778; K. Kopaczyńska-Pieczniak [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, s. 438.

¹⁰⁹⁹ Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2008, s. 324; A. Olejniczak [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2016, s. 452; M. Jasiakiewicz, *Zawarcie umowy w obrocie handlowym*, Toruń 1995, s. 21–22.

¹¹⁰⁰ Por. wyrok SN z 23.10.2014 r., I CSK 651/13, LEX nr 1523333.

¹¹⁰¹ S. Rudnicki [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, s. 598; A. Brzozowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2015, s. 333; M. Wojewoda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. M. Pyziak-Szafnicka, P. Księżak, 2014, s. 779.

¹¹⁰² Wyrok SN z 20.10.1978 r., IV CR 402/78, OSNC 1979/7–8, poz. 154.

ślonego kręgu osób¹¹⁰³. Ofertę składaną *ad incertas personas* stanowi wystawienie automatów do sprzedaży rzeczy (np. przekąsek) lub świadczenia usług (np. telefonicznych, mycia pojazdów).

9. Zgodnie z zasadą swobody formy oświadczenia woli (art. 60) oferent może złożyć propozycję w **sposób dowolny**, tj. przez każde zachowanie, które dostatecznie ujawnia jego stanowczą wolę zawarcia umowy o określonej treści. Natomiast w przypadku, gdy z ustawy lub umowy stron wynika obowiązek dokonania czynności prawnej w oznaczonej formie szczególnej pod rygorem nieważności, oferta powinna zostać skierowana do obłata z zachowaniem wymaganej formy, a oświadczenie woli o jej przyjęciu również musi spełniać ten wymóg. Powyższe potwierdził Sąd Najwyższy w wyroku z 10.07.2003 r., wskazując, że przewidziany w Kodeksie cywilnym (art. 66–70) skutek w postaci zawarcia umowy przez przyjęcie oferty nie wchodzi w rachubę, jeżeli w danym wypadku pojawia się konieczność zachowania wymogów co do formy zastrzeżonej pod rygorem nieważności. Forma ta musi być przestrzegana zarówno co do oferty, jak i jej przyjęcia, gdyż oba te zdarzenia prawne finalizują się w zawartej umowie¹¹⁰⁴.

W praktyce najczęściej oferta jest składana za pomocą słów wyrażanych ustnie lub pisemnie, przy czym można ją też złożyć konkludentnie, posługując się jedynie znakami pozajęzykowymi. Za ofertę sprzedaży uznaje się wystawienie rzeczy w miejscu sprzedaży na widok publiczny z oznaczeniem ceny (art. 543). Tożsamy charakter ma również ustawienie w lokalizacji ogólnodostępnej automatu do sprzedaży dóbr lub świadczenia usług (np. samoobsługowa pralnia lub stacja benzynowa). Swoistą ofertę stanowi też tzw. akt wykonawczy, tj. zachowanie oferenta polegające na wykonaniu umowy, która dopiero ma zostać zawarta (np. zapłata sumy pieniężnej tytułem ceny, gdy z kontekstu sytuacyjnego wynika, jaką rzecz kupujący chce nabyć)¹¹⁰⁵.

10. W doktrynie prezentowane są dwa odmienne stanowiska dotyczące charakteru prawnego oferty. Dyskusje budzi przede wszystkim kwestia uznania oferty za odrębną, samodzielną czynność prawną. Zgodnie z tradycyjnym poglądem oferta stanowi jednostronną czynność prawną, powodującą powstanie po stronie oferenta stanu związania, natomiast oblatowi przysługuje prawo podmiotowe kształtujące, na podstawie którego może on w drodze złożenia jednostronnego oświadczenia woli akceptującego ofertę doprowadzić do zawarcia umowy¹¹⁰⁶. Zwolennicy tej koncepcji przyjmują, że przyjęcie oferty również należy zakwalifikować jako dokonanie odrębnej jednostronnej czynności prawnej. Według drugiego, nowszego poglądu oferta nie jest samodzielną czynnością prawną, a odrębnym oświadczeniem woli stanowiącym element kształtowania umowy¹¹⁰⁷. Jej zawarcie wymaga złożenia komplementarnego oświadczenia woli o przyjęciu oferty, które składając się na proces powstawania umowy, również nie stanowi odrębnej czynności prawnej. Oblatowi przysługuje przy tym kompetencja do akceptacji oferty, a nie prawo podmiotowe kształtujące. Zgodnie z tym stanowiskiem ofertowy tryb zawarcia umowy, w ramach którego wyróżniają się odrębne oświadczenia woli każdej ze stron, stanowi klasyczny model dochodzenia do skutku umowy rozumianej jako jedna czynność prawna¹¹⁰⁸.

¹¹⁰³ Uzasadnienie uchwały SN (7) z 28.09.1990 r., III CZP 33/90, OSNC 1991/1, poz. 3.

¹¹⁰⁴ I CKN 487/01, LEX nr 477645.

¹¹⁰⁵ P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 170; K. Kopaczyńska-Pieczniak [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, s. 439.

¹¹⁰⁶ A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, 2001, s. 291; M. Wojewoda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. M. Pyziak-Szafnicka, P. Księżak, 2014, s. 777; J. Grykiel [w:] J. Grykiel, M. Lemkowski, *Czynności prawne. Art. 56–81 KC. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 207–208; S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, red. S. Grzybowski, 1974, s. 478; M. Gutowski, *Charakter prawny oferty na tle niedawnych zmian w Kodeksie cywilnym*, PiP 2005/3, s. 77–78; M. Jasiakiewicz, *Natura prawna oferty odwoławczej w stosunkach między przedsiębiorcami*, PPH 2007/7, s. 8; M. Jasiakiewicz, *Ofertowy system zawierania umów w polskim prawie cywilnym*, Toruń 1993, s. 50–54; M. Wojewoda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. M. Pyziak-Szafnicka, P. Księżak, 2014, s. 777.

¹¹⁰⁷ B. Gawlik, *Procedura zawierania umowy na tle ogólnych przepisów prawa cywilnego (art. 66–72 k.c.)*, Kraków 1977, s. 59–65; Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2008, s. 344–347; Z. Radwański, *Jeszcze o charakterze prawnym oferty*, PiP 2005/3, s. 80 i n.; S. Szer, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 1967, s. 119–120; A. Klein, *Zawarcie umowy* [w:] *Instytucje prawne w gospodarce narodowej*, red. L. Bar, Ossolineum 1981, s. 243–245; W. Kocot, *Wpływ Internetu na prawo umów*, Warszawa 2004, s. 171 i n.

¹¹⁰⁸ Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2008, s. 344.

III. Związanie ofertą

11. Chwila złożenia oferty kierowanej do innej osoby została uregulowana w art. 61, w którym przewidziano teorię doręczenia. Mianowicie stanowcza i kompletna propozycja zawarcia umowy jest złożona z chwilą, gdy doszła do adresata w taki sposób, że mógł zapoznać się z jej treścią (art. 61 § 1). Z kolei złożenie innej osobie oferty wyrażonej w postaci elektronicznej zostaje dokonane, gdy wprowadzono ją do środka komunikacji elektronicznej w taki sposób, że osoba ta mogła zapoznać się z jej treścią (art. 61 § 2). Natomiast oferty kierowane *ad incertas personas* stają się skuteczne poprzez ich publiczne ogłoszenie.
12. Ustawodawca polski, wzorem niemieckiego, przyjął, że złożenie oferty skutkuje powstaniem po stronie oferenta **stanu związania**, który polega na tym, że oblat posiada kompetencję do przyjęcia oferty i doprowadzenia do zawarcia umowy. Oferent pozostaje w gotowości do zawarcia umowy, nie ma jednak wpływu na to, czy dojdzie ona do skutku, gdyż podjęcie decyzji w tym przedmiocie należy do oblata. Natomiast w określonych przez prawo sytuacjach oferent może zakończyć stan związania poprzez odwołanie oferty (art. 66²). Dopuszczalne jest również złożenie oświadczenia woli o **cofnięciu** oferty, jednak będzie ono skuteczne wobec adresata tylko wówczas, gdy doszło jednocześnie z ofertą lub wcześniej (art. 61 § 1 zdanie drugie). Powstanie stanu związania jest koniecznym skutkiem skierowania oferty do oblata, przy czym nie zostało wyrażone w obecnie obowiązujących przepisach wprost, a jedynie pośrednio w art. 66 § 2, art. 66¹ § 1 i art. 69. W konsekwencji stanowczej propozycji zawarcia umowy określającej jej istotne postanowienia, w której treści oferent uchyla stan związania, nie można uznać za ofertę¹¹⁰⁹. Wymaga podkreślenia, że ustawodawca w swoisty sposób uregulował jednak złożenie oferty w postaci elektronicznej, gdyż wiąże ona składającego tylko wówczas, gdy druga strona niezwłocznie potwierdzi jej otrzymanie (art. 66¹ § 1). Powyższe *conductio iuris* nie ma przy tym zastosowania do zawierania umów za pomocą poczty elektronicznej albo podobnych środków indywidualnego porozumiewania się na odległość (art. 66¹ § 3). Stan związania oferenta ustaje z chwilą bezskutecznego upływu terminu do przyjęcia oferty przez adresata. Tożsamy skutek powstaje, gdy oblat złoży oświadczenie woli o odrzuceniu oferty przed jego nadejściem. W rezultacie niedopuszczalne będzie przyjęcie oferty przez jej adresata powołującego się na nieupłynięcie czasu związania, chyba że oferent wyrazi na to zgodę. Oblat może złożyć oświadczenie woli o odrzuceniu oferty w dowolny sposób, ujawniający dostatecznie jego zamiar (art. 60) oraz w dowolnej formie, nawet wówczas, gdy skierowana do niego propozycja miała formę szczególną.
13. Stan związania jest dla oferenta uciążliwy, gdyż pozostaje on w gotowości do zawarcia i wykonania umowy, stąd został ograniczony przez ustawodawcę **terminem**. Z reguły termin wyznacza sam oferent, jednak w razie braku jego oznaczenia zostanie on ustalony na podstawie przepisu art. 66 § 2. Przykładowo Sąd Najwyższy w wyroku z 4.11.1982 r. stwierdził, że uchwała o przyjęciu osoby, która złożyła deklarację członkostwa, w poczet członków spółdzielni nie wywołuje skutku w postaci powstania członkostwa, jeżeli została podjęta w czasie, gdy zawarta w deklaracji oferta przestała już tę osobę wiązać (art. 66 § 2 zdanie drugie k.c.). W takim wypadku skuteczność przyjęcia członka może być kwestionowana w drodze powództwa o ustalenie (art. 189 k.p.c.), że do powstania członkostwa nie doszło¹¹¹⁰.

Dopuszczalne jest określenie sposobu obliczania terminu w ofercie. Postanowienia wprowadzone przez oferenta powinny mieć przy tym pierwszeństwo przed regułami ogólnymi. W razie braku oznaczenia w ofercie sposobu obliczania terminu zastosowanie znajdą zasady ogólne przewidziane w art. 110–116 k.c. Oferent może wskazać zarówno termin **początkowy** (*a quo*), jak i **końcowy** (*ad quem*) stanu związania. W razie braku określenia tego pierwszego oferta zgodnie z teorią doręczenia wiąże od chwili, gdy doszła do adresata w taki sposób, że mógł zapoznać się z jej treścią (art. 61 k.c.).

¹¹⁰⁹ Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2008, s. 327; P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 171.

¹¹¹⁰ II CR 425/82, LEX nr 8482. Por. też wyrok SN z 4.11.1983 r., II CR 429/82, LEX nr 8571.

Wyznaczając termin końcowy, oferent może podać konkretną datę kalendarzową (np. 10 marca) lub pewien okres (tydzień, miesiąc) bądź wskazać zdarzenie przyszłe i pewne, które nastąpi (np. wyczerpanie zapasów towarów w magazynie lub automacie). Dopuszczalne jest również określenie terminu *ad quem* dwutorowo, tj. przez oświadczenie, że oferta wiąże do oznaczonego dnia lub upływu czasu albo wyczerpania zapasów. Zasadniczo oferent ma swobodę w wyznaczaniu długości terminu. Niedopuszczalne jest jednak oznaczenie terminu nadmiernie krótkiego, uniemożliwiającego adresatowi przyjęcie oferty. Należy w takim przypadku uznać, że wskazana propozycja nie stanowi oferty w rozumieniu art. 66, a co najwyżej zaproszenie do zawarcia umowy. Oferent posiada kompetencję do wyznaczenia dowolnie długiego terminu końcowego. Nie występują tutaj ograniczenia, gdyż skutki podjętej w tym względzie decyzji obarczają jedynie oświadczającego. W polskim systemie prawnym oferta ma charakter terminowy, stąd postanowienie, że „wiąże ona bezterminowo” lub „może zostać przyjęta w każdym czasie” jest dotknięte sankcją bezwzględnej nieważności na podstawie art. 58 § 3. Oferta pozostaje w mocy, a termin *ad quem* związania należy wyznaczyć na podstawie art. 66 § 2¹¹¹.

14. W razie braku wyznaczenia terminu końcowego w ofercie zostanie on ustalony na podstawie art. 66 § 2. Ustawodawca przewidział dwa sposoby określenia maksymalnego czasu związania oferenta, uzależniając przyjęte rozwiązanie od zastosowanej przez strony metody porozumiewania się. Pierwszy przypadek dotyczy komunikacji między **obecnymi** (art. 66 § 2 zdanie pierwsze), z kolei drugi pomiędzy **nieobecnymi** (art. 66 § 2 zdanie drugie).

Mianowicie oferta złożona w obecności drugiej strony albo za pomocą środka bezpośredniego porozumiewania się na odległość przestaje wiązać, gdy nie zostanie przyjęta niezwłocznie. Chodzi o sytuację, gdy oferent składa oblatowi propozycję, rozmawiając z nim „twarzą w twarz” lub za pośrednictwem urządzeń pozwalających na bezpośrednią komunikację na dystans, przy zastosowaniu np. telefonu (z wyłączeniem nagrania wiadomości na automatyczną sekretarkę), wideokonferencji, radia czy narzędzi internetowych w postaci usługi VoIP (*Voice over Internet Protocol*) lub komunikatora internetowego *online*. Oświadczenie woli oferenta dociera do adresata zaraz po jego złożeniu, pozwalając na udzielenie natychmiastowej odpowiedzi, pomimo braku ich jednoczesnej fizycznej styczności. Komunikacja stron nie przebiega w ramach odrębnych, rozłożonych w czasie samodzielnych czynności każdego z kontrahentów. Oferta złożona w powyższy sposób przestaje wiązać, jeżeli nie zostanie zaakceptowana niezwłocznie, czyli bez nieuzasadnionej zwłoki. W doktrynie przyjmuje się, że wskazany termin oznacza, iż oblat musi przyjąć propozycję w „toku trwającej rozmowy”, odbywającej się przy jednoczesnej fizycznej obecności stron lub bezpośredniej interakcji komunikacyjnej na odległość. W przypadku gdyby adresat np. potrzebował więcej czasu do namysłu, porady prawnej, dokonania oceny rynku, może zwrócić się do oferenta o wskazanie dłuższego terminu, w którym będzie oczekiwał na odpowiedź. Zgoda składającego ofertę oznacza wyznaczenie późniejszego terminu końcowego, natomiast odmowa skutkuje ustaniem stanu związania.

15. Z kolei oferta złożona w inny sposób przestaje wiązać z upływem czasu, w którym oświadczający mógł w zwykłym toku czynności otrzymać odpowiedź wysłaną przez adresata bez nieuzasadnionego opóźnienia. Chodzi o sytuację, gdy strony nie komunikują się ze sobą bezpośrednio, lecz w drodze dwóch odrębnych, rozłożonych w czasie i samodzielnych czynności podjętych najpierw przez oferenta, składającego stanowczą i kompletną propozycję zawarcia umowy, a następnie oblata, który ją przyjmuje. Klasycznym przykładem jest porozumiewanie się za pomocą listów, a obecnie również licznych środków komunikacji elektronicznej, takich jak np. faksy, e-maile, SMS-y czy MMS-y. Ustalając termin związania, należy uwzględnić czas potrzebny na doręczenie oferty do adresata, na rozważenie i podjęcie decyzji przez oblata oraz przygotowanie i wysłanie przez niego odpowiedzi, a także dojście jej do oferenta. Powyższe podkreślił Sąd Najwyższy w wyroku z 4.07.2001 r., wskazując, że oferta pracownika dotycząca zmiany warunków zatrudnienia, złożona pracodawcy listownie, jest wiążąca przez okres niezbędny do udzielenia przez pracodawcę odpowie-

¹¹¹ B. Gawlik, *Procedura zawierania umowy...*, s. 53; Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2002, s. 328; P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 172; A. Olejniczak [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2016, s. 455; M. Wojewoda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. M. Pyziak-Szafnicka, P. Księżak, 2014, s. 786; K. Kopaczyńska-Pieczniak [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, s. 442.

dzi, uwzględniający czas potrzebny na dojście oferty do adresata, zapoznanie się z jej treścią, rozważenie złożonej propozycji i podjęcie decyzji, przygotowanie odpowiedzi oraz jej dojście do pracownika („zwykły tok czynności”). Po tym terminie oferta wygasa, a złożenie przez pracodawcę oświadczenia o jej przyjęciu jest bezskuteczne¹¹¹².

Doniosłość oraz komplikacja proponowanej umowy, a także konieczność zastosowania procedur formalnych niezbędnych do przyjęcia oferty przez adresata (np. w przypadku osób prawnych)¹¹¹³, powinny zostać wzięte pod uwagę przy wyznaczaniu maksymalnego czasu trwania stanu związania składającego ofertę. W zależności od zastosowanego środka komunikacji na odległość czas związania będzie różny, tj. krótszy, gdy posłużono się szybką metodą porozumiewania się, np. e-mailem czy SMS-em, lub dłuższy, gdy skorzystano ze sposobu wolniejszego, np. z tradycyjnego listu. Dopuszczalne jest wiążące wskazanie przez oferenta środka komunikacji, za pomocą którego oblat ma przyjąć ofertę. Obliczanie terminu związania nastąpi wówczas z uwzględnieniem tego sposobu porozumiewania się. Oferent musi pozostawać w gotowości do zawarcia i wykonania umowy przez czas, w którym mógł w zwykłym toku czynności otrzymać odpowiedź wysłaną przez adresata bez nieuzasadnionego opóźnienia. Chodzi zatem o sytuacje, gdy wszystko funkcjonuje w normalnym, standardowym trybie. W konsekwencji wydaje się, że opóźnienie w wysłaniu odpowiedzi spowodowane nadzwyczajnymi, wyjątkowymi okolicznościami stanowi ryzyko obciążające oblata i nie skutkuje przedłużeniem czasu związania oferenta¹¹¹⁴. W doktrynie przedstawiany jest również pogląd odmienny, wskazujący, że obiektywne przeszkody powodujące opóźnienie w nadaniu akceptacji powinny być uwzględniane przy obliczaniu terminu końcowego przynajmniej wtedy, gdy oferent o nich wiedział lub mógł się z nimi liczyć, np. w związku z informacjami w mediach¹¹¹⁵. Wyrażono również opinię, że ocena czasu potrzebnego na złożenie odpowiedzi na ofertę „w zwykłym toku czynności” powinna być dokonana na podstawie zobiektywizowanych kryteriów właściwych dla racjonalnie działającego oblata. Nie wyklucza to jednak uwzględnienia w danym przypadku pewnych okoliczności subiektywnych po stronie oblata, zwłaszcza gdy były one znane oferentowi¹¹¹⁶. Z kolei art. 67 normuje wyjątkową sytuację dojścia umowy do skutku, gdy oświadczenie woli o przyjęciu oferty zostało wysłane przez oblata w czasie właściwym, jednak doręczone oferentowi z opóźnieniem.

16. Oferta złożona *ad incertas personas* może zostać w każdym czasie odwołana lub zmieniona, jeżeli oferent nie wyznaczył terminu związania¹¹¹⁷. Nie wpływa to negatywnie na sytuację prawną osób, które już ją przyjęły, doprowadzając do zawarcia umowy (np. podejście do kasy z towarem wziętym z półki) oraz podmiotów, które niezwłocznie potwierdziły otrzymanie oferty w postaci elektronicznej, co skutkuje powstaniem stanu związania po stronie oświadczającego (art. 66¹ § 1 i 3).
17. W Kodeksie cywilnym nie unormowano w swoisty sposób konsekwencji **śmierci oferenta**. Mając na względzie ogólne unormowanie przewidziane w art. 62 oraz przepisy prawa spadkowego (art. 922 i n.), należy uznać, że związanie ofertą podlega dziedziczeniu, przechodząc na spadkobierców oferenta, zarówno w sytuacji, gdy zmarł on przed dojściem oferty do adresata, jak i gdy śmierć nastąpiła po doręczeniu jego oświadczenia woli, jednak przed upływem terminu końcowego, chyba że w treści oferty zastrzeżono inaczej albo z ustawy lub natury proponowanej umowy wynika, że stan związania ustaje z chwilą zgonu (np. świadczenie oferenta ma charakter ściśle osobisty ze względu na posiadane przez niego kwalifikacje).

¹¹¹² I PKN 517/00, OSNP 2003/10, poz. 243.

¹¹¹³ M. Wojewoda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. M. Pyziak-Szafnicka, P. Księżak, 2014, s. 788; A. Brzozowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2015, s. 336.

¹¹¹⁴ M. Wojewoda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. M. Pyziak-Szafnicka, P. Księżak, 2014, s. 788–789; S. Rudnicki [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, s. 598; P. Mikłaszewicz [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Osajda, 2013, s. 700.

¹¹¹⁵ M. Piekarski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. Z. Resich, s. 191. Podobnie K. Kopaczyńska-Pieczniak [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, s. 443.

¹¹¹⁶ J. Grykiel [w:] J. Grykiel, M. Lemkowski, *Czynności prawne...*, s. 217. Za nim A. Olejniczak [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2016, s. 456.

¹¹¹⁷ Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2008, s. 330; A. Olejniczak [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2016, s. 456; S. Rudnicki [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, s. 598.

W razie **śmierci oblaty** przed nadejściem terminu *ad quem* przyjęcia oferty kompetencja do jej akceptacji przysługuje w drodze sukcesji uniwersalnej jego spadkobiercom, chyba że sprzeciwiałoby się to naturze przyszłej umowy (np. z powodu obowiązku osobistego wykonania zobowiązania przez dłużnika). Powyższe potwierdził Sąd Najwyższy w wyroku z 19.02.2003 r., wskazując, że oferta darowizny nieruchomości (udziału w nieruchomości) ma charakter prawa majątkowego, wobec czego oferta taka skierowana do osoby, która przed złożeniem oświadczenia co do jej przyjęcia zmarła, wchodzi do spadku po tej osobie (art. 922 § 1), chyba że oferta jest „ściśle związana” z osobą, do której została skierowana; wówczas oferta taka wygasa wraz ze śmiercią tej osoby i nie należy do spadku po niej (art. 922 § 2), czego konsekwencją jest, że nie może być przyjęta przez spadkobierców tej osoby. O tym, czy oferta jest ściśle związana z osobą, do której została skierowana, świadczy przede wszystkim wola osoby składającej ofertę, podlegająca ustaleniu na podstawie treści samej oferty oraz okoliczności sprawy¹¹¹⁸.

Dodatkowo wymaga podkreślenia, że ze względu na ochronę interesu oferenta oblat posiada kompetencję do przeniesienia na osobę trzecią uprawnienia do aprobaty oferty wyłącznie za zgodą składającego propozycję¹¹¹⁹.

Art. 66¹. [Oferta w handlu elektronicznym]

§ 1. Oferta złożona w postaci elektronicznej wiąże składającego, jeżeli druga strona niezwłocznie potwierdzi jej otrzymanie.

§ 2. Przedsiębiorca składający ofertę w postaci elektronicznej jest obowiązany przed zawarciem umowy poinformować drugą stronę w sposób jednoznaczny i zrozumiały o:

- 1) czynnościach technicznych składających się na procedurę zawarcia umowy;
- 2) skutkach prawnych potwierdzenia przez drugą stronę otrzymania oferty;
- 3) zasadach i sposobach utrwalania, zabezpieczania i udostępniania przez przedsiębiorcę drugiej stronie treści zawieranej umowy;
- 4) metodach i środkach technicznych służących wykrywaniu i korygowaniu błędów we wprowadzanych danych, które jest obowiązany udostępnić drugiej stronie;
- 5) językach, w których umowa może być zawarta;
- 6) kodeksach etycznych, które stosuje, oraz o ich dostępności w postaci elektronicznej.

§ 3. Przepis § 2 stosuje się odpowiednio, jeżeli przedsiębiorca zaprasza drugą stronę do rozpoczęcia negocjacji, składania ofert albo do zawarcia umowy w inny sposób.

§ 4. Przepisy § 1–3 nie mają zastosowania do zawierania umów za pomocą poczty elektronicznej albo podobnych środków indywidualnego porozumiewania się na odległość. Nie stosuje się ich także w stosunkach między przedsiębiorcami, jeżeli strony tak postanowiły.

I. Oferta w postaci elektronicznej – uwagi ogólne

1. Przepis art. 66¹ został wprowadzony nowelizacją z 14.02.2003 r. w celu implementacji art. 10 i 11 dyrektywy 2000/31/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 8.06.2000 r. w sprawie niektórych aspektów prawnych usług społeczeństwa informacyjnego, w szczególności handlu elektronicznego w ramach rynku wewnętrznego (dyrektywa o handlu elektronicznym)¹¹²⁰.
2. W art. 66¹ unormowano dwie odmienne kwestie, których elementem wspólnym jest odnoszenie się do zawierania umów za pomocą środków komunikacji elektronicznej¹¹²¹. Po pierwsze, w art. 66¹ § 1 wprowadzono **dodatkową przesłankę związania** ofertą w postaci elektronicznej składaną przez podmiot prawa cywilnego w ofertowym trybie kontraktowania. Oferta złożona przez oferenta wiąże go bowiem, jeżeli adresat nie-

¹¹¹⁸ V CKN 1614/00, LEX nr 83826.

¹¹¹⁹ Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2008, s. 341–342; P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 173.

¹¹²⁰ Dz.Urz. WE L 178, s. 1.

¹¹²¹ P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 175.

zwłocznie **potwierdzi** jej otrzymanie. Po drugie, w art. 66¹ § 2 i 3 nałożono liczne **obowiązki informacyjne** na przedsiębiorcę zawierającego umowę przy użyciu środków komunikacji elektronicznej.

3. Ustawodawca wyodrębnił w art. 66¹ ofertę w postaci elektronicznej ze względu na szczególny sposób jej złożenia, tj. za pomocą środka komunikacji elektronicznej. W komentowanym przepisie unormowano pewne szczegółowe zagadnienia dotyczące składania ofert w postaci elektronicznej, ma on zatem charakter uzupełniający w stosunku do pozostałej regulacji ofertowego trybu kontraktowania (art. 66–70). W rezultacie w sprawach w nim nieunormowanych zastosowanie znajdą ogólne przepisy dotyczące oferty¹¹²².

II. Zakres zastosowania

4. Ustawodawca ograniczył zakres stosowania art. 66¹ do umów, które nie są zawierane za pomocą poczty elektronicznej albo podobnych środków indywidualnego porozumiewania się na odległość. Dodatkowo przepis ma charakter **względnie wiążący** w stosunkach między **przedsiębiorcami**, którzy mogą go wyłączyć w zawartej umowie (np. ramowej) (art. 66¹ § 4).
5. Przepis art. 66¹ § 1 znajduje zastosowanie do ofert składanych w postaci elektronicznej. Ustawodawca nie zdefiniował przedmiotowego terminu. Ze względu na regulację art. 61 § 2 nie ulega wątpliwości, że chodzi o oświadczenia woli przesłane za pomocą środków komunikacji elektronicznej. W konsekwencji komentowany przepis nie znajdzie zastosowania do ofert zapisanych na elektronicznych nośnikach informacji, np. dyskach CD lub DVD, jednak doręczonych adresatowi tradycyjnymi metodami porozumiewania się na odległość, np. listem¹¹²³. Jak już wyżej wskazano, przepis znajduje zastosowanie jedynie do umów zawieranych w inny sposób niż za pomocą poczty elektronicznej albo podobnych środków indywidualnego porozumiewania się na odległość. W doktrynie ustalenie zakresu tego wyłączenia przedmiotowego budzi wątpliwości. W pierwszej kolejności trzeba podkreślić, że art. 66¹ § 1–3 nie ma zastosowania jedynie do umów w całości zawieranych wyłącznie za pomocą poczty elektronicznej albo podobnych środków indywidualnego porozumiewania się na odległość (np. SMS, MMS). Przyjęcie odmiennej wykładni prowadziłoby do niezamierzonego przez ustawodawcę uchylenia unormowania art. 66¹ w przypadkach chociażby jednorazowego użycia e-maila albo podobnej metody indywidualnego komunikowania się na odległość w procesie kontraktowania¹¹²⁴ w obrocie elektronicznym, np. w razie przesłania pocztą elektroniczną potwierdzenia otrzymania oferty przez adresata lub potwierdzenia dokonania transakcji przez podmiot sprzedający towary bądź świadczący usługi w Internecie. Wyznaczenie zakresu stosowania art. 66¹ wymaga ustalenia, jakie środki indywidualnego porozumiewania się na odległość mają charakter podobny do poczty elektronicznej. Zgodnie z poglądem Z. Radwańskiego istotną doniosłość ma wskazanie w przedmiotowym przepisie na indywidualny sposób komunikowania się na odległość¹¹²⁵. W konsekwencji środek indywidualnego porozumiewania się na dystans podobny do poczty elektronicznej służy składaniu ofert określonym adresatom, zatem art. 66¹ nie znajdzie zastosowania do takich przypadków. W rezultacie wymóg potwierdzenia otrzymania oferty, jako dodatkowej przesłanki związania nią oferenta, nie obowiązuje, gdy złożenie i przyjęcie oferty jest rozdzielone w czasie, gdyż propozycję zakomunikowano konkretnemu oblatowi pośrednio za pomocą np. SMS-a, MMS-a lub faksu, jak również w sytuacji, gdy wskazane oświadczenia woli są składane w toku bezpośredniego porozumiewania się między oznaczonymi podmiotami, tak jak to ma miejsce np. przy prowadzeniu rozmowy telefonicznej¹¹²⁶ czy też w Internecie za pośrednictwem odpowiednich narzędzi, np. VoIP, IRC. Zdaniem Z. Radwańskiego art. 66¹ znajdzie zastosowanie do ofert

¹¹²² J. Grykiel [w:] J. Grykiel, M. Lemkowski, *Czynności prawne...*, s. 228; D. Szostek, *Czynność prawna a środki komunikacji elektronicznej*, Kraków 2004, s. 149; P. Podrecki, *Zawarcie umowy w sieci Internet* [w:] *Prawo Internetu*, red. P. Podrecki, Warszawa 2004, s. 32; K. Żok [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2016, s. 458.

¹¹²³ X. Konarski, *Komentarz do ustawy o świadczeniu usług drogą elektroniczną*, Warszawa 2003, s. 26; D. Karwala, *Zawieranie umów elektronicznych w trybie ofertowym – uwagi na tle art. 66¹ KC*, M. Praw. (dodatek) 2007/22, s. 7; J. Grykiel [w:] J. Grykiel, M. Lemkowski, *Czynności prawne...*, s. 229.

¹¹²⁴ K. Kryczka, *O zawieraniu umów drogą elektroniczną – polski Kodeks cywilny a prawo europejskie*, PS 2006/7–8, s. 108; J. Grykiel [w:] J. Grykiel, M. Lemkowski, *Czynności prawne...*, s. 246; K. Żok [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2016, s. 463.

¹¹²⁵ Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2008, s. 333.

¹¹²⁶ Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2008, s. 333.

składanych rodzajowo określone kręgowi adresatów oraz *ad incertas personas*, ponieważ potwierdzenie oferty ma na celu ustalenie, czy i względem jakich osób oferent jest ofertą związany, a więc powinien liczyć się z możliwością jej akceptacji, a w konsekwencji zawarcia umowy¹¹²⁷. W rezultacie przepis dotyczyłby przypadków zamieszczenia ofert w rozumieniu art. 66 § 1 kierowanych do wszystkich lub do oznaczonego kręgu podmiotów na stronach internetowych, w szczególności należących do sklepów internetowych. Natomiast ze względu na indywidualizację oferenta i oblata nie obejmowałby swoim zakresem sytuacji, gdy na witrynie internetowej opublikowano jedynie zaproszenie do zawarcia umowy o niewiążącym charakterze, na podstawie którego to użytkownik sieci składa ofertę określone podmiotowi ją prowadzącemu, przy czym z reguły dokonuje tego za pomocą specjalnego programu komputerowego. Mając na uwadze powyższe wyłączenie, istotnie ograniczające w praktyce zakres stosowania art. 66¹, P. Machnikowski dokonał modyfikacji przedstawionego poglądu¹¹²⁸. Zdaniem tego autora komentowany przepis nie będzie dotyczył oświadczeń złożonych za pomocą poczty elektronicznej czy wiadomości tekstowej przesłanej za pośrednictwem sieci komórkowej, jak również innych przypadków, gdy składający oświadczenie sam ustala jego treść oraz wskazuje odbiorcę komunikatu. W konsekwencji art. 66¹ znajdzie zastosowanie w sytuacjach kierowania oświadczenia woli do określonej osoby, gdy oferent albo samodzielnie nie formułuje treści oświadczenia, albo w ten sposób nie oznacza adresata¹¹²⁹. Komentowany przepis obejmie zatem swoim zakresem przypadki, gdy na podstawie informacji zamieszczonych na witrynie internetowej użytkownik sieci składa ofertę, korzystając z udostępnionego w tym celu programu komputerowego, pomagającego kształtować jej treść, a następnie po naciśnięciu odpowiedniej ikony wysyła ją osobie wskazanej przez podmiot będący „właścicielem” strony¹¹³⁰. Artykuł 66¹ nie znajduje natomiast zastosowania do ofert złożonych za pomocą środków komunikacji elektronicznej między obecnymi¹¹³¹. Wskazany pogląd należy uznać za słuszny.

6. W konsekwencji przepis art. 66¹ § 1 znajdzie zastosowanie zarówno do ofert w postaci elektronicznej składanych na stronie internetowej przez podmiot ją prowadzący, jak i tych złożonych przez użytkownika sieci osobie, do której należy strona internetowa, na podstawie zamieszczonego na niej zaproszenia do zawarcia umowy.

III. Potwierdzenie otrzymania oferty w postaci elektronicznej

7. Charakter prawny potwierdzenia otrzymania oferty w postaci elektronicznej należy do spornych w doktrynie. Zgodnie z pierwszym stanowiskiem potwierdzenie stanowi oświadczenie woli¹¹³², ponieważ skutkuje powstaniem stanu związania oferenta¹¹³³. Niektórzy przedstawiciele doktryny wskazują przy tym, że argumentem przemawiającym za takim charakterem potwierdzenia jest nałożenie na przedsiębiorcę w art. 66¹ § 2 pkt 2 obowiązku poinformowania adresata o skutkach prawnych jego udzielenia¹¹³⁴. Zgodnie z drugim poglądem potwierdzenie stanowi przejaw woli podobny do oświadczenia woli, będąc świadomym zachowaniem podmiotu, z którym ustawodawca wiąże skutek prawny w postaci związania oferenta ofertą, powstający niezależnie od woli potwierdzającego¹¹³⁵. Wydaje się jednak, że słuszne jest trzecie stanowisko, uzna-

¹¹²⁷ Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2008, s. 333.

¹¹²⁸ P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 176, P. Machnikowski, *Zmiany w przepisach k.c. o zawieraniu umów w trybie ofertowym i rokowaniowym*, PPH 2004/1, s. 5–6.

¹¹²⁹ P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 176, P. Machnikowski, *Zmiany w przepisach...*, s. 5.

¹¹³⁰ P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 176, P. Machnikowski, *Zmiany w przepisach...*, s. 5–6.

¹¹³¹ P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 176.

¹¹³² W. Kocot, *Wpływ Internetu...*, s. 196, W. Kocot, *Ofertowy i negocjacyjny tryb zawarcia umowy w ujęciu znowelizowanych przepisów kodeksu cywilnego*, PPH 2003/5, s. 13; D. Szostek, *Czynność prawna...*, s. 150–151; W. Dubis, *Zawieranie umów [w:] Umowy elektroniczne w obrocie gospodarczym*, red. J. Gołaczyński, Warszawa 2005, s. 58; P. Podrecki, *Zawarcie umowy...*, s. 24; D. Karwala, *Zawieranie umów elektronicznych...*, s. 10; W. Robaczyński [w:] *Kodeks cywilny...*, red. M. Pyziak-Szafnicka, P. Księżak, 2014, s. 793–794; A. Brzozowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2015, s. 338.

¹¹³³ W. Kocot, *Wpływ Internetu...*, s. 196–197.

¹¹³⁴ W. Kocot, *Wpływ Internetu...*, s. 197; D. Karwala, *Zawieranie umów elektronicznych...*, s. 10.

¹¹³⁵ K. Kopaczyńska-Pieczniak [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, s. 450.

jące potwierdzenie otrzymania oferty w postaci elektronicznej za oświadczenie wiedzy oblaty¹¹³⁶. Adresat informuje bowiem oferenta o fakcie doręczenia mu oferty. Potwierdzenie otrzymania nie stanowi przyjęcia oferty. Ustawodawca wiąże z przekazaniem informacji przez adresata skutek prawny w postaci powstania stanu związania oferenta, który następuje *ex lege* niezależnie od woli oblata. Oświadczenie potwierdzające go nie jest skierowane na wywołanie wskazanego skutku prawnego¹¹³⁷. Powstanie stanu związania oferenta nie musi być objęte zamiarem oblata, co uzasadniałoby konstrukcję oświadczenia woli¹¹³⁸. Kwalifikacja potwierdzenia jako oświadczenia wiedzy wyłącza stosowanie do niego przepisów o wadach oświadczenia woli, co pozwoliłoby oblatowi na uchylenie się od skutków prawnych, osłabiając pewność obrotu gospodarczego¹¹³⁹.

8. Powstanie stanu związania oferenta uzależniono od **niezwłocznego potwierdzenia** otrzymania oferty przez oblata, a więc dokonanego bez nieuzasadnionej zwłoki. Bieg terminu należy liczyć od chwili doręczenia oferty w postaci elektronicznej adresatowi w taki sposób, że mógł on zapoznać się z jej treścią (art. 61 § 2). Ustalając jego długość, trzeba uwzględnić czas niezbędny oblatowi na zapoznanie się ze stanowczą propozycją zawarcia umowy oraz wysłanie potwierdzenia. Dokonując wykładni określenia „niezwłocznie”, należy wziąć pod uwagę sposób porozumiewania się podmiotów, które odbywa się za pomocą elektronicznych środków komunikacji, pozwalających na bardzo szybkie przekazywanie oświadczeń. W konsekwencji w doktrynie wyrażono słuszny pogląd, że potwierdzenie powinno zostać złożone przez oblata w stosunkowo krótkim czasie po otrzymaniu oferty w postaci elektronicznej¹¹⁴⁰. Oceny należy dokonać z uwzględnieniem rodzaju środka komunikacji elektronicznej wykorzystanego przez kontrahentów w procesie zawierania umowy.
9. Ustawodawca krajowy, w przeciwieństwie do unijnego nie wymaga, by potwierdzenie otrzymania oferty nastąpiło na nośniku elektronicznym¹¹⁴¹. Przekazanie oświadczenia wiedzy o fakcie doręczenia oferty może zostać dokonane w sposób dowolny, niekoniecznie za pomocą środka komunikacji elektronicznej, jednak ten byłby najodpowiedniejszy, gdyż koresponduje z metodą złożenia oferty. Skuteczność potwierdzenia zależy od jego niezwłocznego dokonania, zatem należy posłużyć się sposobem pozwalającym na zachowanie terminu. Skorzystanie z tradycyjnych metod komunikacji (np. listu) może budzić wątpliwości, gdyż doręczenie nastąpi w ciągu jednego lub kilku dni, a środki komunikacji elektronicznej pozwalają na natychmiastowe przekazanie oświadczenia. Zasadniczo potwierdzenie otrzymania oferty powinno nastąpić w sposób elektroniczny, ponieważ umożliwia spełnienie wymogu niezwłoczności oraz odpowiada metodzie złożenia oferty. Praktyka składania ofert za pomocą stron internetowych, zwłaszcza należących do sklepów internetowych, wskazuje, że są one z reguły potwierdzane natychmiast w trybie *online*, w szczególności np. poprzez przekazanie informacji o przyjęciu zamówienia, albo za pośrednictwem poczty elektronicznej¹¹⁴² lub obu tych metod łącznie.

¹¹³⁶ Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2008, s. 332; P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 176; J. Grykiel [w:] J. Grykiel, M. Lemkowski, *Czynności prawne...*, s. 235; K. Żok [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2016, s. 459; M. Boratyńska, *Nowe przepisy Kodeksu cywilnego dotyczące trybu zawierania umów: rokowania, oferta, przetarg*, NPN 2003/3, s. 19.

¹¹³⁷ Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2008, s. 332; P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 176; K. Żok [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2016, s. 459; J. Grykiel [w:] J. Grykiel, M. Lemkowski, *Czynności prawne...*, s. 235–236.

¹¹³⁸ Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2008, s. 332.

¹¹³⁹ Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2008, s. 332; P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 176. Podobnie K. Żok, który jednak dopuszcza stosowanie do potwierdzenia przepisów o wadach oświadczenia woli w drodze analogii – K. Żok [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2016, s. 459.

¹¹⁴⁰ P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 176; K. Żok [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2016, s. 461; Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2008, s. 332; D. Szostek, *Czynność prawna...*, s. 151. Podobnie W. Kocot, *Wpływ Internetu...*, s. 197.

¹¹⁴¹ W. Kocot, *Wpływ Internetu...*, s. 197; Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2008, s. 332; P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 176; K. Żok [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2016, s. 461; J. Grykiel [w:] J. Grykiel, M. Lemkowski, *Czynności prawne...*, s. 236; W. Dubis, *Zawieranie umów...*, s. 58; P. Podrecki, *Zawarcie umowy...*, s. 25; W. Robaczyński [w:] *Kodeks cywilny...*, red. M. Pyziak-Szafnicka, P. Książak, 2014, s. 792; D. Karwala, *Zawieranie umów elektronicznych...*, s. 11.

¹¹⁴² P. Polański, *Strona sklepu internetowego – oferta czy zaproszenie do składania ofert?* [w:] *Prawo umów elektronicznych*, red. J. Gołaczyński, Kraków 2006, s. 229; D. Karwala, *Zawieranie umów elektronicznych...*, s. 14; J. Grykiel [w:] J. Grykiel, M. Lemkowski, *Czynności prawne...*, s. 237; W. Kocot, *Wpływ Internetu...*, s. 197.

10. Stosując art. 61 odpowiednio, należy uznać, że potwierdzenie zostaje złożone, gdy doszło do oferenta w taki sposób, że mógł zapoznać się z jego treścią, co rodzi skutki prawne *ex nunc*¹¹⁴³.
11. Zgodnie z ogólnymi regułami ofertowego trybu kontraktowania złożenie oferty oblatowi powoduje powstanie stanu związania po stronie oferenta. Natomiast adresat poprzez przyjęcie propozycji doprowadza do zawarcia umowy. W art. 66¹ § 1 ustawodawca odstąpił od zasad ogólnych, wprowadzając dodatkową przesłankę związania ofertą składającego oświadczenie woli. Wykładnia językowa art. 66¹ § 1 wskazuje bowiem, że niezwłoczne **potwierdzenie** otrzymania oferty w postaci elektronicznej powoduje powstanie **stanu związania** w stosunku do oferenta. W konsekwencji, zgodnie ze słusznie dominującym poglądem doktryny, należy uznać, że dopiero dojście potwierdzenia do składającego ofertę w taki sposób, że mógł zapoznać się z jego treścią (art. 61), skutkuje związaniem go propozycją¹¹⁴⁴. W rezultacie oferta w postaci elektronicznej nie ma charakteru wiążącego w czasie od jej złożenia adresatowi zgodnie z art. 61 § 2 do doręczenia przez oblata potwierdzenia jej otrzymania (art. 61). W piśmiennictwie podkreślono, że wprowadzenie przez ustawodawcę rozwiązania przewidzianego w art. 66¹ § 1 ma wymiar teoretyczny, natomiast jest pozbawione znaczenia praktycznego, ponieważ oblat może od razu przyjąć ofertę w postaci elektronicznej z zachowaniem terminu na dokonanie potwierdzenia jej otrzymania, doprowadzając do zawarcia umowy. Oświadczenie woli akceptujące stanowczą propozycję oferenta obejmuje bowiem potwierdzenie faktu jej doręczenia adresatowi¹¹⁴⁵.
12. Niezwłoczne poinformowanie oferenta o otrzymaniu oferty nie stanowi jej przyjęcia przez oblata. Adresat propozycji może ją następnie zaakceptować lub odrzucić bądź zachować się biernie.

IV. Obowiązki informacyjne

13. Ustawodawca nałożył w art. 66¹ § 2 i 3 liczne przedkontraktowe obowiązki informacyjne na **przedsiębiorców** w rozumieniu art. 43¹, tj. podmioty prawa cywilnego prowadzące we własnym imieniu działalność gospodarczą lub zawodową. Powinność udzielenia informacji wyprzedzającej ciąży na profesjonalistach składających w postaci elektronicznej ofertę lub zapraszających drugą stronę do rozpoczęcia negocjacji, złożenia oferty albo do zawarcia umowy w inny sposób, a więc **wszelkich oświadczeń inicjujących procedurę** dojścia umowy do skutku. Wskazany obowiązek został jednak ustawowo wyłączony w przypadku, gdy oświadczenie w postaci elektronicznej wszczynające proces kontraktowania złożono za pomocą poczty elektronicznej albo podobnych środków indywidualnego porozumiewania się na odległość. Powinność udzielenia informacji wyprzedzającej można również uchylić w stosunkach między przedsiębiorcami, jeżeli strony tak postanowiły, przepis ma bowiem w tym zakresie charakter dyspozytywny (art. 66¹ § 4). Przedkontraktowy obowiązek informacyjny spoczywa na profesjonalistach kierujących oświadczenia w postaci elektronicznej do każdego adresata bez względu na jego status przedsiębiorcy czy konsumenta.
14. Ustawodawca nie wskazał formy czy środków komunikacji, za pomocą których należy przekazać informacje. Z reguły wyrażane są one w postaci tekstowej. Dopuszczalne jest jednak również posłużenie się nie-

¹¹⁴³ K. Kopczyńska-Pieczniak [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, s. 451; J. Grykiel [w:] J. Grykiel, M. Lemkowski, *Czynności prawne...*, s. 236; K. Żok [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2016, s. 460.

¹¹⁴⁴ P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 176, P. Machnikowski, *Kierunek zmian w przepisach o zawieraniu umów*, TPP 2003/2, s. 20; Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2008, s. 328; A. Brzozowski [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Pietrzykowski, 2015, s. 338; J. Grykiel [w:] J. Grykiel, M. Lemkowski, *Czynności prawne...*, s. 234; P. Podrecki, *Zawarcie umowy...*, s. 24; D. Karwala, *Zawieranie umów elektronicznych...*, s. 9; K. Kopczyńska-Pieczniak [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, s. 450–451; P. Mikłaszewicz [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. K. Osajda, 2013, s. 703; P. Nazaruk [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. J. Ciszewski, Warszawa 2012, s. 159. Wydaje się, że za tym poglądem opowiada się też W. Robaczyński [w:] *Kodeks cywilny...*, red. M. Pyziak-Szafnicka, P. Książak, 2014, s. 793.

¹¹⁴⁵ P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 176–177, P. Machnikowski, *Zmiany w przepisach...*, s. 6; Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2008, s. 332; D. Szostek, *Czynność prawna...*, s. 152–153; W. Kocot, *Wpływ Internetu...*, s. 197, W. Kocot, *Ofertowy i negocjacyjny...*, s. 13; P. Podrecki, *Zawarcie umowy...*, s. 25; K. Kopczyńska-Pieczniak [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, s. 451; J. Grykiel [w:] J. Grykiel, M. Lemkowski, *Czynności prawne...*, s. 233; K. Żok [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2016, s. 460; M.A. Zachariasiewicz, *Procedura zawierania umów według znowelizowanych przepisów kodeksu cywilnego*, KPP 2004/4, s. 936.

językowymi znakami graficznymi (np. piktogramami)¹¹⁴⁶ bądź zapisem audialnym lub audiowizualnym (np. animacją). Zazwyczaj informacje są udzielane na stronach internetowych przedsiębiorców składających oświadczenia w postaci elektronicznej inicjujących procedurę zawarcia umowy¹¹⁴⁷. Dopuszczalne jest jednak posłużenie się w tym celu również innymi środkami komunikacji.

15. Przedsiębiorca powinien udzielić informacji w sposób **jednoznaczny i zrozumiały**. Wskazany wymóg oznacza, że adresat komunikatu może w łatwy sposób, tj. bez potrzeby dokonywania skomplikowanej wykładni, pojąć treść informacji oraz ustalić jedno znaczenie przekazu, przy czym musi ono mieć taki sam sens jak przypisany mu przez nadawcę¹¹⁴⁸. Zasadniczo oceny spełnienia obowiązku udzielenia informacji w sposób jednoznaczny i zrozumiały należy dokonać, mając na względzie kryterium przeciętnego uczestnika obrotu gospodarczego¹¹⁴⁹.
16. Ustawodawca zobligował przedsiębiorcę do przekazania informacji adresatowi przed zawarciem umowy. Z uwagi na fakt, że profesjonalista powinien przedstawić odbiorcy mechanizm dochodzenia umowy do skutku, wskazując m.in. czynności techniczne składające się na procedurę zawarcia umowy, konsekwencje prawne potwierdzenia przez oblata otrzymania oferty oraz metody i środki techniczne służące wykrywaniu i korygowaniu błędów we wprowadzanych danych, adresat musi uzyskać wszystkie te informacje odpowiednio wcześniej, tak by mógł zapoznać się z ich treścią, po czym łatwo przejść przez cały proces kontraktowania. W konsekwencji wydaje się, że przedmiotowe informacje należy zasadniczo przekazać **w chwili składania oferty w postaci elektronicznej lub innego oświadczenia inicjującego zawieranie umowy**¹¹⁵⁰. Udzielenie ich w czasie późniejszym mogłoby nie mieć bowiem faktycznego znaczenia dla adresata, gdyż np. przeszedł on już prawie całą procedurę kontraktowania i pozostało mu kliknięcie na oznaczoną ikonę w celu ostatecznego zatwierdzenia zamówienia kierowanego do przedsiębiorcy.
17. W przypadku, gdy adresatem oświadczenia w postaci elektronicznej inicjującego procedurę kontraktowania jest konsument zawierający umowę na odległość, mogą dodatkowo znaleźć zastosowanie m.in. przepisy ustawy z 30.05.2014 r. o prawach konsumenta¹¹⁵¹, wprowadzającej szerszy reżim ochronny, na który składają się przede wszystkim także liczne przedkontraktowe obowiązki informacyjne przedsiębiorców oraz prawo odstąpienia od umowy przysługujące konsumentom.
18. Profesjoniści zostali zobligowani do przekazania adresatom wielu informacji o charakterze technicznym (art. 66¹ § 2 pkt 1, 3 i 4) oraz prawnym (art. 66¹ § 2 pkt 2, 5 i 6). Mianowicie powinni powiadomić, po pierwsze, o czynnościach technicznych składających się na procedurę zawarcia umowy. Należy zatem wskazać, jakie konkretne działania trzeba podjąć w procesie kontraktowania w celu dojścia umowy do skutku. Stosowna informacja jest z reguły udzielana na stronie internetowej przedsiębiorcy w kolejnych oknach dialogowych zatwierdzanych przez adresata w procedurze zawierania umowy. Po drugie, należy powiadomić o skutkach prawnych potwierdzenia przez oblata otrzymania oferty, a zatem wytłumaczyć istotę potwierdzenia i związania oferenta oraz objaśnić, że dopiero przekazanie informacji o fakcie dojścia oferty do adresata powoduje uzyskanie przez nią mocy wiążącej. Po trzecie, należy wskazać zasady i sposoby utrwalenia,

¹¹⁴⁶ P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 177, P. Machnikowski, *Zmiany w przepisach...*, s. 6; K. Kopaczyńska-Pieczniak [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, s. 452.

¹¹⁴⁷ W. Kocot, *Wpływ Internetu...*, s. 203, W. Kocot, *Ofertowy i negocjacyjny...*, s. 17; P. Podrecki, *Zawarcie umowy...*, s. 30; Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2008, s. 334; K. Kopaczyńska-Pieczniak [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, s. 452.

¹¹⁴⁸ P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 177, P. Machnikowski, *Zmiany w przepisach...*, s. 6; J. Grykiel [w:] J. Grykiel, M. Lemkowski, *Czynności prawne...*, s. 239.

¹¹⁴⁹ K. Kopaczyńska-Pieczniak [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, s. 452; P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 177, P. Machnikowski, *Zmiany w przepisach...*, s. 6; K. Kryczka, *O zawieraniu umów...*, s. 109; J. Grykiel [w:] J. Grykiel, M. Lemkowski, *Czynności prawne...*, s. 239; K. Żok [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2016, s. 462.

¹¹⁵⁰ W. Kocot, *Wpływ Internetu...*, s. 203, W. Kocot, *Ofertowy i negocjacyjny...*, s. 17; K. Kopaczyńska-Pieczniak [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, s. 452; K. Żok [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2016, s. 462; Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2008, s. 334. Podobnie J. Grykiel [w:] J. Grykiel, M. Lemkowski, *Czynności prawne...*, s. 240.

¹¹⁵¹ Dz.U. z 2020 r. poz. 287 ze zm.

zabezpieczenia oraz udostępnienia przez przedsiębiorcę drugiej stronie treści zawieranej umowy. Po czwarte, przewidziano wymóg powiadomienia o metodach i środkach technicznych służących wykrywaniu oraz korygowaniu błędów we wprowadzanych danych, które przedsiębiorca jest obowiązany udostępnić drugiej stronie. Po piąte, należy wskazać języki, w których umowa może być zawarta. Ustawodawca wprowadza bowiem niekiedy wymóg zawarcia umowy w oznaczonym języku (np. art. 16 ust. 3 ustawy z 16.09.2011 r. o timeshare)¹¹⁵² lub przewiduje negatywne konsekwencje w sytuacji sporządzenia umowy w określonym języku (por. art. 8 ustawy z 7.10.1999 r. o języku polskim)¹¹⁵³. Po szóste, należy poinformować o kodeksach etycznych stosowanych przez przedsiębiorcę oraz ich dostępności w postaci elektronicznej.

19. W art. 66¹ ustawodawca nie przewidział szczególnej sankcji za naruszenie przez przedsiębiorcę przedkontraktowych obowiązków informacyjnych, w konsekwencji zastosowanie znajdują ogólne przepisy prawa cywilnego. Nieudzielenie informacji lub uczynienie tego w sposób nieprawidłowy nie powoduje nieważności umowy¹¹⁵⁴. Niewykonanie lub nienależyte wykonanie obowiązków informacyjnych rodzi odpowiedzialność odszkodowawczą o charakterze deliktowym (art. 415). W przypadku braku zawarcia umowy dopuszczalne jest domaganie się przez adresata informacji odszkodowania w granicach ujemnego interesu umownego (*culpa in contrahendo*). Natomiast w sytuacji dojścia umowy do skutku teoretycznie możliwe jest dochodzenie naprawienia szkody w szerszym zakresie, jednak w doktrynie podkreśla się, że będzie trudne do udowodnienia istnienia związku przyczynowego pomiędzy naruszeniem ustawowego obowiązku informacyjnego a szkodą¹¹⁵⁵.
20. W razie zawarcia umowy nieudzielenie informacji lub uczynienie tego w nienależyty sposób przez przedsiębiorcę może ułatwić drugiej stronie jej unieważnienie (wzruszenie) z powodu wady oświadczenia woli w postaci błędu (art. 84).

Art. 66². [Odwołanie oferty między przedsiębiorcami]

§ 1. W stosunkach między przedsiębiorcami oferta może być odwołana przed zawarciem umowy, jeżeli oświadczenie o odwołaniu zostało złożone drugiej stronie przed wysłaniem przez nią oświadczenia o przyjęciu oferty.

§ 2. Jednakże oferty nie można odwołać, jeżeli wynika to z jej treści lub określono w niej termin przyjęcia.

I. Odwołanie oferty w stosunkach między przedsiębiorcami

1. W polskim systemie prawnym obowiązuje zasada nieodwołalności oferty kierowanej do indywidualnie określonego adresata, oznaczająca, że oferent po jej złożeniu nie może przez kolejne jednostronne oświadczenie woli uchylić powstałego stanu związania. Ustawodawca polski przyjął wskazaną regułę, wzorując się na rozwiązaniach prawa niemieckiego. Natomiast w państwach *common law*, jak również w romańskich systemach prawnych, z zastrzeżeniem jednak pewnych wyjątków, dopuszczalne jest odwołanie oferty przed jej akceptacją przez oblata¹¹⁵⁶. Konstrukcja oferty odwołalnej została również przewidziana w konwencji wiedeńskiej o umowach międzynarodowej sprzedaży towarów¹¹⁵⁷ (art. 16), Zasadach Europejskiego Prawa Umów (art. 2:202 PECL) oraz Zasadach Międzynarodowych Umów Handlowych UNIDROIT

¹¹⁵² Dz.U. Nr 230, poz. 1370. Zob. K. Kopaczyńska-Pieczniak [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, s. 453–454; P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 177; J. Grykiel [w:] J. Grykiel, M. Lemkowski, *Czynności prawne...*, s. 243.

¹¹⁵³ Dz.U. z 2021 r. poz. 672. Zob. P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 177.

¹¹⁵⁴ Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2008, s. 334; P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 178; J. Grykiel [w:] J. Grykiel, M. Lemkowski, *Czynności prawne...*, s. 244; K. Żok [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2016, s. 462; W. Robaczyński [w:] *Kodeks cywilny...*, red. M. Pyziak-Szafnicka, P. Księżak, 2014, s. 796.

¹¹⁵⁵ P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 178; K. Żok [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2016, s. 462; W. Robaczyński [w:] *Kodeks cywilny...*, red. M. Pyziak-Szafnicka, P. Księżak, 2014, s. 796; W. Dubis, *Zawieranie umów...*, s. 61.

¹¹⁵⁶ Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2008, s. 330; P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 169.

¹¹⁵⁷ Dz.U. z 1997 r. Nr 45, poz. 286.

(art. 2.1.4 PICC¹¹⁵⁸). Wzorując się częściowo na tych nowoczesnych unormowaniach międzynarodowych, ustawodawca polski wprowadził nowelizację z 14.02.2003 r. w art. 66² ofertę odwołałną w stosunkach między przedsiębiorcami¹¹⁵⁹. Przyjęte rozwiązanie uelastycznia obrót handlowy w relacjach dwustronnie profesjonalnych, odpowiadając na potrzeby praktyki gospodarczej.

2. Odwołując ofertę, oferent składa jednostronne oświadczenie woli oblatowi, które uchyla skutki prawne jej złożenia i powoduje **ustanie stanu związania** propozycją.

II. Zakres zastosowania

3. Ustawodawca ograniczył zakres stosowania art. 66² do obrotu dwustronnie profesjonalnego, wskazując, że odwołanie oferty jest dopuszczalne jedynie w stosunkach między **przedsiębiorcami**. W konsekwencji zarówno oferent, jak i oblat muszą posiadać status prawny przedsiębiorcy w rozumieniu art. 43¹, a składane przez nich oświadczenia woli, skutkujące zawarciem umowy w trybie ofertowym, powinny pozostawać w bezpośrednim związku z prowadzoną przez nich we własnym imieniu działalnością gospodarczą lub zawodową¹¹⁶⁰.
4. Wydaje się, że art. 66² ma zastosowanie do ofert składanych indywidualnie określone przedsiębiorcy lub oznaczonemu kręgowi podmiotów spośród przedsiębiorców, natomiast nie dotyczy ofert kierowanych *ad incertas personas*, tj. publicznych, ponieważ mogą one zostać odwołane lub zmienione w każdym czasie¹¹⁶¹, jeżeli oferent nie wyznaczył terminu związania¹¹⁶².

Przepis art. 66² ma zastosowanie do ofert składanych zarówno między obecnymi, tj. gdy strony porozumiewają się ze sobą „twarzą w twarz” lub za pomocą bezpośrednich środków komunikacji na odległość (np. telefon), jak i między nieobecnymi, gdy złożenie propozycji przez oferenta, a następnie jej przyjęcie przez oblata odbywa się w drodze odrębnych, rozłożonych w czasie czynności, jak również do ofert aprobowanych *per facta concludentia* przez przystąpienie do wykonania umowy (art. 69) lub milczenie (art. 68²).

III. Sposób i termin odwołania oferty

5. Chcąc skorzystać z przysługującej mu kompetencji do odwołania oferty, oferent składa jednostronne oświadczenie woli oblatowi, do którego mają zastosowanie przepisy ogólne dotyczące czynności prawnych. Zgodnie z zasadą swobody formy wola odwołania oferty może zostać wyrażona przez każde zachowanie oferenta ujawniające jego zamiar w sposób dostateczny. Prawodawca nie wprowadził obowiązku zachowania formy szczególnej, jednak dopuszczalne jest zastrzeżenie takiego wymogu w umowie stron (art. 76). Ofertę można odwołać w sposób dowolny nawet wówczas, gdy zarówno jej złożenie, jak i przyjęcie skutkujące zawarciem umowy powinno zostać dokonane w ustawowo określonej formie.
6. Odwołanie oferty jest dopuszczalne, po pierwsze, przed **wysłaniem** przez adresata oświadczenia woli o jej przyjęciu, gdy dokonanie czynności prawnej w trybie ofertowym następuje przez doręczenie oferentowi odpowiedzi oblata oraz, po drugie, przed **zawarciem umowy**, co dotyczy pozostałych przypadków, tj. m.in. złożenia oferty „twarzą w twarz” lub za pomocą środków bezpośredniej komunikacji na odległość, a także sytuacji, gdy do akceptacji oferty dochodzi przez przystąpienie do wykonania umowy (art. 69) lub milczenie (art. 68²). Wygaśnięcie stanu związania również skutkuje brakiem możliwości odwołania oferty.

¹¹⁵⁸ Principles of International Commercial Contracts, International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT), Rzym 2016, <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/06/Unidroit-Principles-2016-English-bl.pdf> (dostęp: 3.01.2022 r.).

¹¹⁵⁹ A. Olejniczak [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2016, s. 451.

¹¹⁶⁰ J. Grykiel [w:] J. Grykiel, M. Lemkowski, *Czynności prawne...*, s. 217; A. Olejniczak [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2016, s. 465; K. Kopaczyńska-Pieczniak [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. A. Kidyba, 2012, s. 456.

¹¹⁶¹ P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 173, 179.

¹¹⁶² Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2008, s. 330; A. Olejniczak [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2016, s. 456, 465; S. Rudnicki [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. J. Gudowski, 2014, s. 598.

W pierwszym przypadku ustawodawca ograniczył w czasie kompetencję do odwołania oferty w celu ochrony interesu oblata, który działając w zaufaniu do otrzymanej propozycji, podjął już stanowczą decyzję o zawarciu umowy i uzewnętrznił ją poprzez wysłanie aprobującej odpowiedzi, jednak ze względu na to, że nie została ona jeszcze doręczona oferentowi, nie doszło do dokonania czynności prawnej (art. 61). Odwołanie oferty będzie zatem skuteczne, jeżeli dojdzie do oblata w taki sposób, że mógł zapoznać się z jego treścią przed wysłaniem oświadczenia woli o przyjęciu oferty. Natomiast doręczenie dokonane po wysłaniu lub jednocześnie z wysłaniem aprobującej odpowiedzi przez adresata nie spowoduje odwołania oferty. Umowa zostanie zawarta w chwili dojścia do oferenta oświadczenia woli oblata o przyjęciu oferty, zgodnie z art. 61, przed ustaniem stanu związania propozycją. W razie powstania sporu w przedmiocie dokonania czynności prawnej w trybie ofertowym na oferencie będzie spoczywał ciężar udowodnienia faktu doręczenia oświadczenia woli o odwołaniu oferty adresatowi przed wysłaniem przez niego aprobującej odpowiedzi, gdy ten ostatni będzie twierdził, że umowę skutecznie zawarto.

W pozostałych przypadkach odwołanie oferty jest dopuszczalne przed zawarciem umowy. Mianowicie odwołanie oferty złożonej między obecnymi, tj. przy jednoczesnym fizycznym udziale stron lub za pomocą bezpośrednich środków porozumiewania się na odległość, może nastąpić przed jej przyjęciem przez adresata w toku trwającej rozmowy. Wydaje się, że w praktyce będą to rzadkie przypadki, mające miejsce np. w sytuacji dowiedzenia się przez oferenta o poważnych trudnościach w spełnieniu świadczenia przez oblata w czasie ich bezpośredniej komunikacji. Natomiast oświadczenie woli o odwołaniu oferty, której akceptacja przez adresata na podstawie art. 69 nie wymaga doręczenia oferentowi, musi dotrzeć do oblata przed przystąpieniem przez niego do wykonania umowy. Z kolei odwołanie oferty przyjmowanej w oparciu o art. 68² przez milczenie adresata będącego przedsiębiorcą powinno nastąpić przed upływem terminu na udzielenie przez niego niezwłocznej odpowiedzi na ofertę zawarcia umowy w ramach prowadzonej przez niego działalności otrzymaną od osoby, z którą pozostaje w stałych stosunkach gospodarczych¹¹⁶³.

IV. Wyłączenie dopuszczalności odwołania oferty

7. Dopuszczalność odwołania oferty w stosunkach między przedsiębiorcami została ograniczona przez ustawodawcę dwoma przesłankami negatywnymi. Mianowicie oferty nie można odwołać, jeżeli wynika to z jej **treści** lub określono w niej **termin przyjęcia**. Wskazane przesłanki mogą wystąpić alternatywnie lub kumulatywnie, przy czym zaistnienie którejkolwiek z nich wyłącza dopuszczalność odwołania oferty. Po pierwsze, oferent może postanowić w treści oferty, że ma ona charakter nieodwołalny, samodzielnie wykluczając możliwość skorzystania z przysługującej mu kompetencji ustawowej. Przedmiotowe zastrzeżenie może zostać sformułowane wyraźnie lub w inny sposób wskazujący na zamiar wyłączenia odwołalności propozycji zawarcia umowy. W razie wątpliwości ustalenie, czy wola oferenta było nadanie ofercie charakteru nieodwołalnego, nastąpi na podstawie ogólnych reguł wykładni (art. 65). Po drugie, podanie przez oświadczającego terminu przyjęcia oferty również skutkuje niedopuszczalnością jej odwołania. Wyłączenie możliwości skorzystania przez oferenta z przysługującej mu na podstawie art. 66² § 1 kompetencji następuje *ex lege* zarówno wówczas, gdy chciał osiągnąć taki rezultat, jak i wtedy, kiedy nie zdawał sobie sprawy z konsekwencji wskazania okresu związania.

Art. 67. [Opóźnione oświadczenie oblata]

Jeżeli oświadczenie o przyjęciu oferty nadeszło z opóźnieniem, lecz z jego treści lub z okoliczności wynika, że zostało wysłane w czasie właściwym, umowa dochodzi do skutku, chyba że składający ofertę zawiadomi niezwłocznie drugą stronę, iż wskutek opóźnienia odpowiedzi poczytuje umowę za niezawartą.

I. Spóźnione przyjęcie oferty

1. Zgodnie z zasadą obowiązująca w ofertowym trybie kontraktowania oświadczenie woli oblata o przyjęciu oferty powinno zostać doręczone oferentowi przed upływem terminu związania wskazanego przez niego lub

¹¹⁶³ P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 180; J. Grykiel [w:] J. Grykiel, M. Lemkowski, *Czynności prawne...*, s. 256.

ustalonego na podstawie art. 66 § 2, skutkując zawarciem umowy. Natomiast spóźniona akceptacja oferty, czyli złożona po upływie okresu, w ciągu którego oferent oczekiwał na odpowiedź, nie przedłuża terminu związania i nie prowadzi do zawarcia umowy. Od przedmiotowej reguły ustawodawca wprowadził jednak wyjątek w art. 67. Mianowicie umowa dochodzi do skutku w razie nadejścia z opóźnieniem oświadczenia o przyjęciu oferty, jeżeli z jego treści lub okoliczności wynika, że zostało wysłane w czasie właściwym. Ustawodawca, mając na względzie zasadę autonomii woli oraz interes oferenta, przyznał mu jednak uprawnienie do wyrażenia sprzeciwu poprzez niezwłoczne zawiadomienie oblaty, że z powodu opóźnienia odpowiedzi poczytuje umowę za niezawartą. **Ryzyko spóźnionego doręczenia oferty ponosi zatem oblat**, gdyż podjęcie ostatecznej decyzji w przedmiocie dojścia umowy do skutku leży w gestii oferenta. Interes oblaty został jednak w pewnej mierze uwzględniony poprzez samo wprowadzenie w art. 67 odstępstwa od zasady ogólnej ofertowego trybu kontraktowania. Wskazany przepis ma charakter wyjątkowy, stąd nie powinien być wykładany rozszerzająco, zgodnie z regułą *exceptiones non sunt extendendae*¹¹⁶⁴.

II. Wysłanie w czasie właściwym oświadczenia woli o przyjęciu oferty

2. Przepis art. 67 znajduje zastosowanie do opóźnionego oświadczenia woli o przyjęciu oferty złożonego przez oblaty za pomocą środka porozumiewania się na odległość niepozwalającego na bezpośrednią komunikację, na co wskazuje słowo „wysłane”. Natomiast oferta mogła zostać skierowana do adresata w analogiczny sposób, czyli między nieobecnymi, albo inny, np. oferent osobiście lub telefonicznie przedstawił oblatowi propozycję zawarcia umowy i wyznaczył termin końcowy związania.
3. Dopuszczalne jest wyłączenie stosowania art. 67 przez oferenta w treści oferty z uwagi na względnie wiążący charakter przedmiotowego przepisu¹¹⁶⁵.
4. Przepis art. 67 ma relatywnie wąski zakres zastosowania, gdyż obejmuje jedynie przypadek spóźnionego dojścia do oferenta oświadczenia woli adresata o przyjęciu oferty, gdy z jego treści lub z okoliczności wynika, że zostało wysłane w czasie właściwym. Oblat zatem przygotował pozytywną odpowiedź na propozycję zawarcia umowy i **wysłał ją w czasie właściwym**, a więc na tyle wcześniej, że w „zwykłym toku czynności”, czyli przy normalnym, prawidłowym funkcjonowaniu środków komunikacji akceptacja oferty powinna zostać doręczona oferentowi przed upływem terminu związania. Opóźnienie następuje więc na etapie przesyłania oświadczenia woli na skutek nadzwyczajnych zakłóceń (np. awaria środków łączności elektronicznej).

Wysłanie w czasie właściwym oświadczenia woli o przyjęciu oferty musi wynikać z **treści** odpowiedzi oblaty lub z **okoliczności**, np. z informacji pochodzących od podmiotu świadczącego usługi komunikacyjne, w szczególności ze stempla pocztowego na kopercie, potwierdzenia nadania przesyłki rejestrowanej, danych dołączonych do wiadomości elektronicznej określających dokładną datę jej przesłania. Wykładnia postanowień akceptacji oferty również może wskazywać na jej terminowe wysłanie. W razie sporu na oblatcie spoczywa ciężar udowodnienia faktu wysłania w czasie właściwym akceptacji oferty, gdyż to on wywodzi z niego skutki prawne.

III. Uznanie umowy za niezawartą

5. Na podstawie art. 67 wysłanie w czasie właściwym przez oblaty oświadczenia woli o przyjęciu oferty, które zostało doręczone z opóźnieniem, tj. po upływie terminu związania oferenta, skutkuje zawarciem umowy. Ustawodawca, chroniąc interes składającego ofertę, przyznał mu jednak prawo do wyrażenia **sprzeciwu** poprzez niezwłoczne zawiadomienie adresata, że z powodu opóźnienia odpowiedzi poczytuje umowę za niezawartą. Chcąc udaremnić dojście umowy do skutku, oferent składa odpowiednie oświadczenie woli oblatowi. Zgodnie z regułą ogólną zostanie ono złożone, gdy dojdzie do adresata w taki sposób, że mógł się

¹¹⁶⁴ M. Wojewoda [w:] *Kodeks cywilny...*, red. M. Pyziak-Szafnicka, P. Księżak, 2014, s. 806–807.

¹¹⁶⁵ P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 180; J. Grykiel [w:] J. Grykiel, M. Lemkowski, *Czynności prawne...*, s. 262.

zapoznać z jego treścią (art. 61). Oświadczenie woli wyrażające sprzeciw może mieć formę dowolną (art. 60), nawet wówczas, gdy ustawa zastrzega obowiązek zachowania formy szczególnej dla oferty i jej przyjęcia oraz nie wymaga uzasadnienia. W razie sporu na oferencie spoczywa ciężar udowodnienia faktu terminowego doręczenia oblatowi oświadczenia woli o uznaniu umowy za niezawartą (art. 6), stąd należałoby się zabezpieczyć na tę okoliczność, gromadząc odpowiednie środki dowodowe.

6. Oferent powinien wykonać przysługujące mu prawo wyrażenia sprzeciwu **niewłócznie**, a więc przygotować i doręczyć oblatowi zawiadomienie o uznaniu umowy za niezawartą bez nieuzasadnionej zwłoki. Uprawnienie składającego ofertę zostało ograniczone terminem zawitym, po upływie którego wygasa.

W razie milczenia oferenta lub niewykonania prawa sprzeciwu w terminie umowa zostaje zawarta w chwili dojścia do składającego ofertę spóźnionego oświadczenia woli oblata o jej przyjęciu (art. 70 § 1 w zw. z art. 61)¹¹⁶⁶.

Art. 68. [Kontroferta]

Przyjęcie oferty dokonane z zastrzeżeniem zmiany lub uzupełnienia jej treści poczytuje się za nową ofertę.

I. Zasada lustrzanego odbicia, kontroferta

1. W ofertowym trybie kontraktowania obowiązuje zasada „lustrzanego odbicia”, wymagająca, by oświadczenie woli adresata o przyjęciu oferty było w pełni zgodne z treścią propozycji oferenta, a więc nie zawierało zmian lub uzupełnień. Zgodność będzie zachodziła, gdy oblat zaakceptuje ofertę w **całym jej zakresie i tylko w nim**¹¹⁶⁷. Ustalenie, czy odpowiedź adresata w pełni odpowiada treści oferty, nastąpi przy zastosowaniu ogólnych reguł wykładni (art. 65).
2. Złożenie przez oblata oświadczenia woli o przyjęciu oferty z zastrzeżeniem jednak dokonania zmiany lub uzupełnienia jej treści co do zasady nie skutkuje zawarciem umowy, a jest uznawane za **nową** ofertę, określaną mianem **kontroferty**. Podmioty zamieniają się rolami – dotychczasowy oferent staje się oblatem w odniesieniu do nowej oferty, nabywając uprawnienie do jej przyjęcia, z kolei pierwotny adresat zostaje oferentem, pozostającym w gotowości do zawarcia umowy w okresie związania.

II. Zakres zastosowania

3. Oświadczenie woli o przyjęciu oferty może zostać sformułowane w różny sposób. Zgodność aprobującej odpowiedzi oblata z treścią oferty niewątpliwie będzie zachodzić, gdy adresat ograniczy się do prostej akceptacji propozycji za pomocą słowa „tak” lub zwrotów „wyrażam zgodę” bądź „zgadzam się”¹¹⁶⁸ czy też podobnych. Przyjęcie oferty stanowiące dosłowne powtórzenie treści propozycji albo z użyciem sformułowań mających tożsame znaczenie będzie również wskazywało na zgodność akceptacji i oferty. Z kolei gdy aprobująca odpowiedź oblata zawiera szerszą treść, w szczególności obejmuje zmiany, tj. wprowadza odmiennie postanowienia od dotychczasowych lub uzupełnienia, czyli przewiduje nowe zapisy, należy dokonać ustalenia znaczenia tego oświadczenia woli na podstawie ogólnych reguł wykładni (art. 65). Interpretacja przyjęcia oferty może doprowadzić do wniosku, że dokonane przez oblata modyfikacje mają jedynie charakter pozorny, a nie rzeczywisty. Przykładowo będzie to miało miejsce, gdy adresat użył w odpowiedzi sformułowań czy wyrażen odmiennych od tych, którymi posłużył się oferent, jednak ich wykładnia pro-

¹¹⁶⁶ A. Olejniczak [w:] *Kodeks cywilny...*, t. 1, red. M. Gutowski, 2016, s. 468; P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 180. Odmienny pogląd wskazujący, że umowa zostaje zawarta dopiero wraz z bezskutecznym upływem terminu do złożenia przez oferenta oświadczenia woli, o którym mowa w art. 67, wyraził J. Grykiel [w:] J. Grykiel, M. Lemkowski, *Czynności prawne...*, s. 263.

¹¹⁶⁷ M. Jasiakiewicz, *Ofertowy system zawierania umów...*, s. 28; Z. Radwański [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2, red. Z. Radwański, 2008, s. 334; P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 173.

¹¹⁶⁸ M. Jasiakiewicz, *Ofertowy system zawierania umów...*, s. 28; P. Machnikowski [w:] *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2016, s. 173.